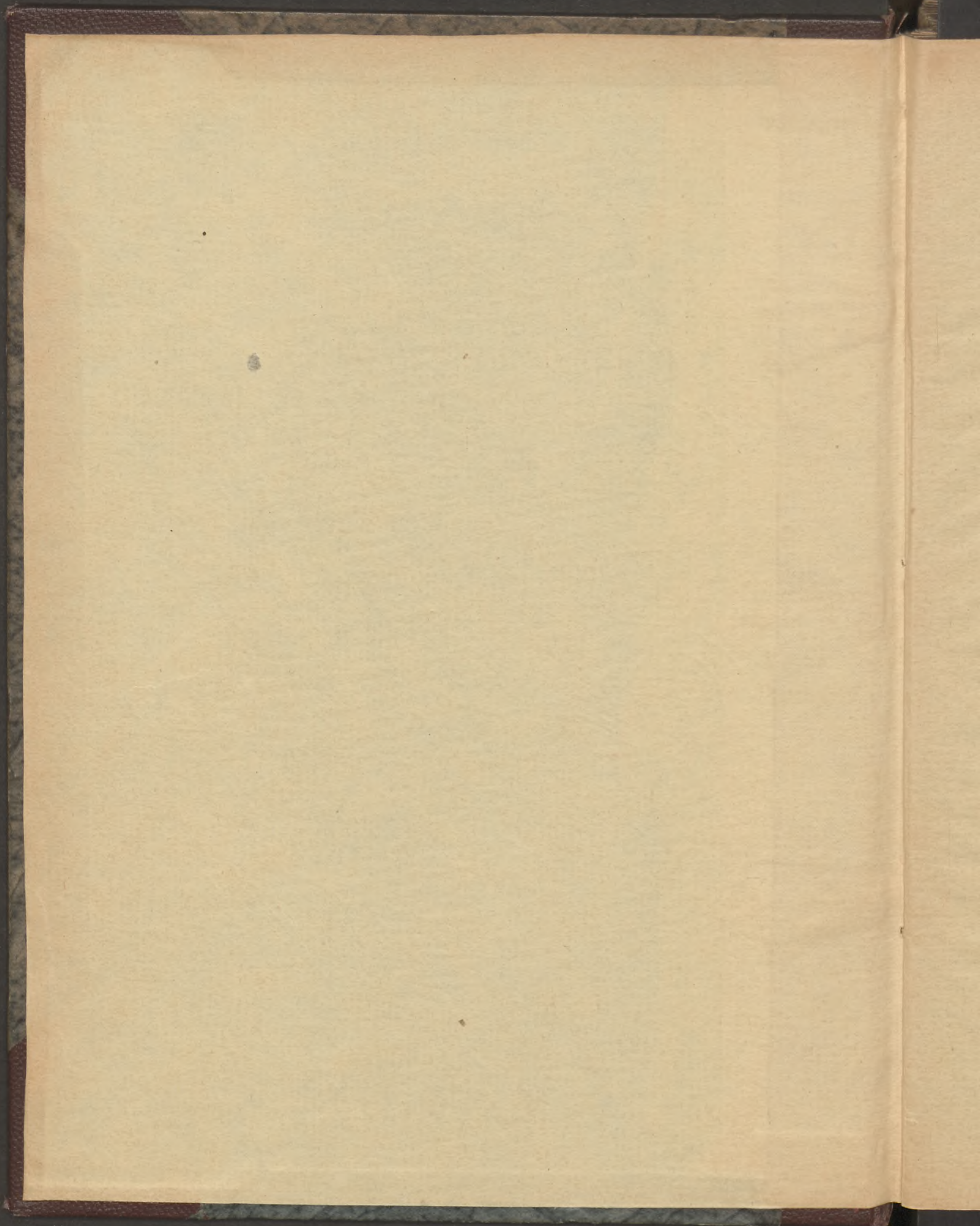
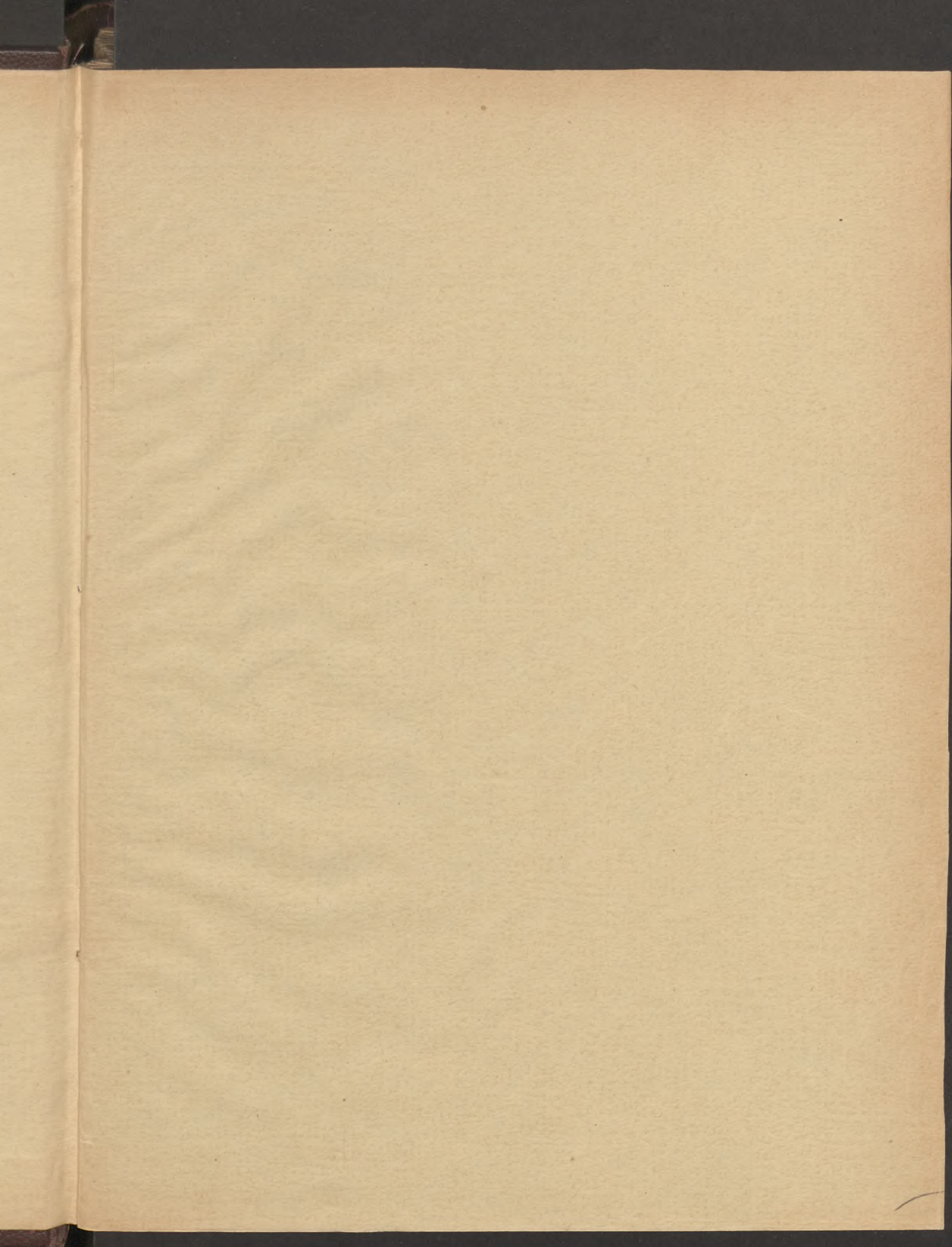
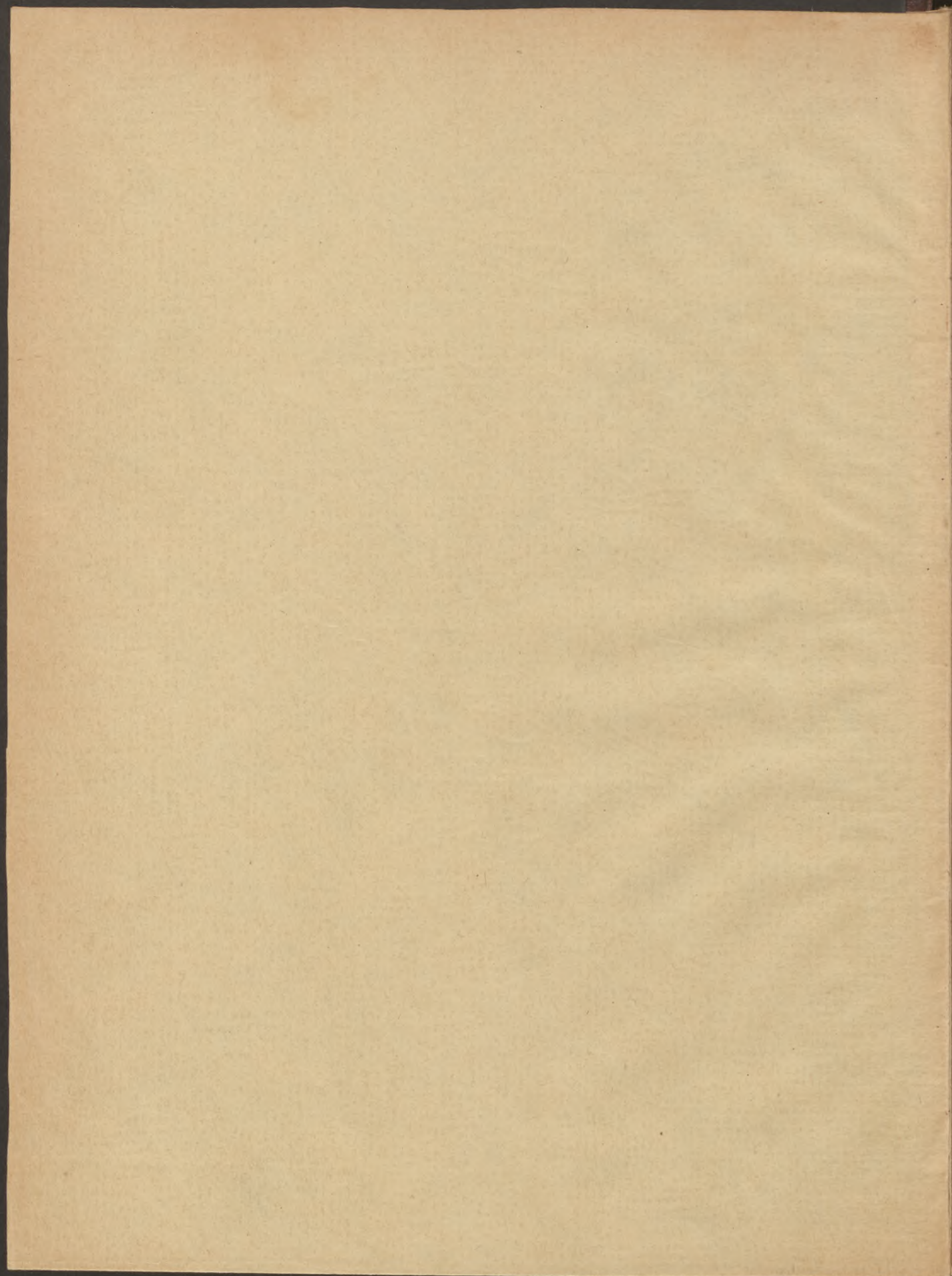

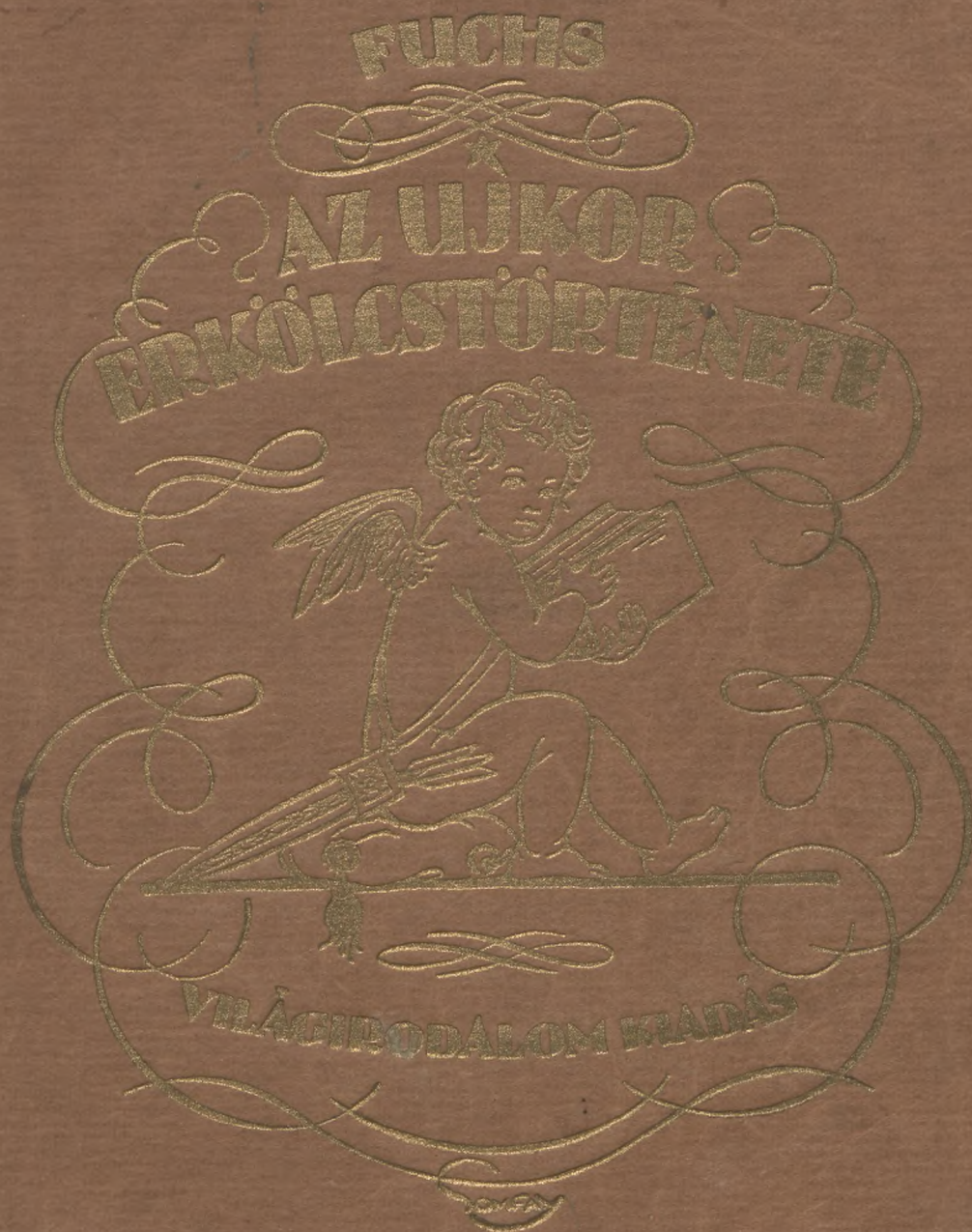
493

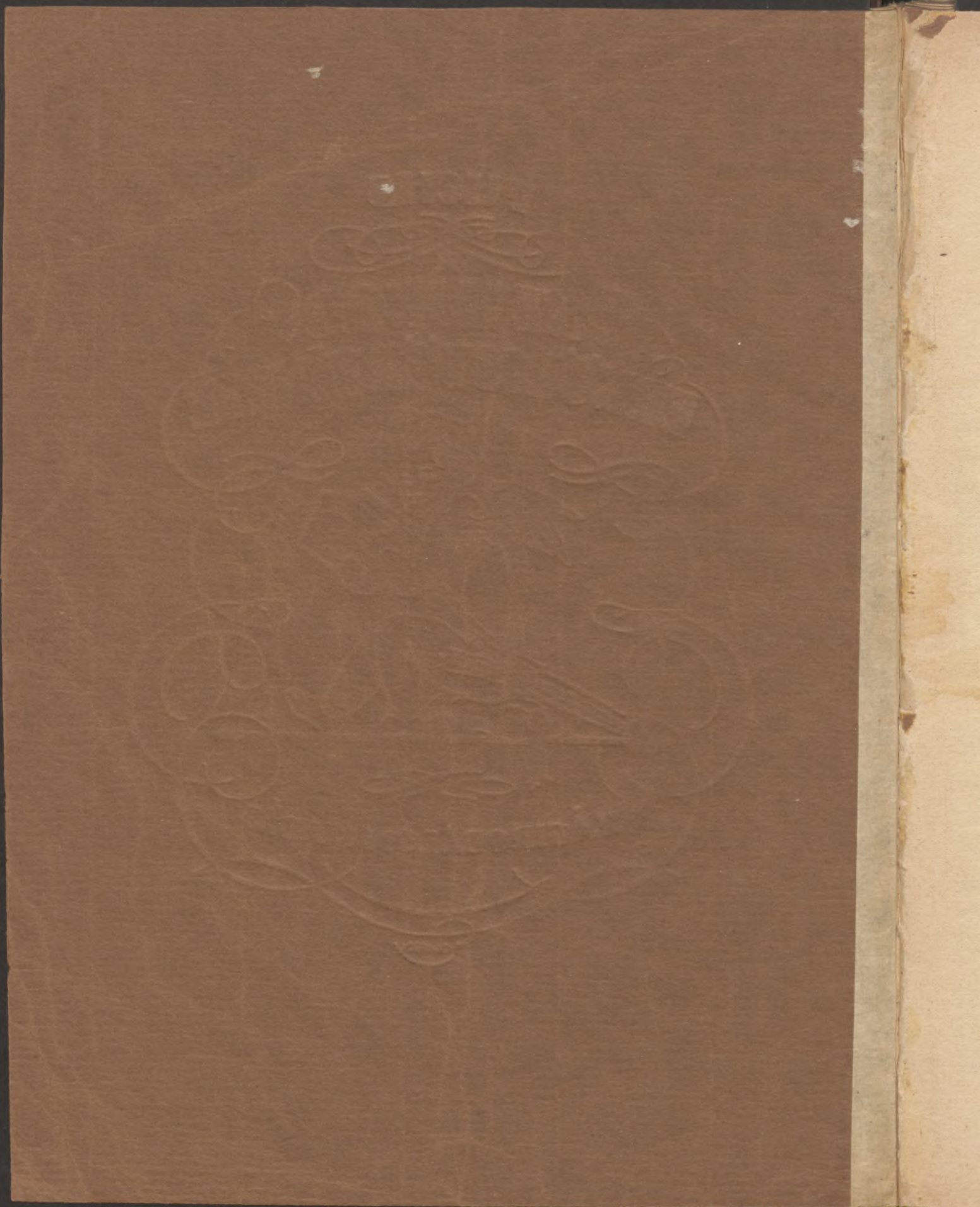

231893

A red decorative border frames the text. It features four cherubs at the corners: top-left and top-right are standing and holding bows; bottom-left is kneeling and holding a bow; bottom-right is kneeling and holding a bow. In the center of the bottom border is an open book. The border is composed of intricate, flowing scrollwork.

EDUARD FUCHS

AZ ÚJKOR
ERKÖLCSTÖRTÉNETE

VILÁGIRODALOM-KIADÁS

EDUARD FUCHS

AZ ÚJKOR
ERKÖLCS-
TÖRTÉNETE

MÁSODIK KÖTET

GÁLÁNS KOR

MÁSODIK KIADÁS

SZÖVEGKÖZÖTTI KÉPEKKEL ÉS KÜLÖN
MŰMELLÉKLETEKKEL

VILÁGIRODALOM-KIADÁS

A szerző által ezen egyedül jogosított magyar kiadást a Világirodalom Könyvkiadóvállalat Weiler és Társa cég 1926. évben adta ki. A mű eddig megjelent: német, orosz, svéd, dán és spanyol nyelven. E kiadást sajtó alá rendezte Weiler István. A könyvdiszketeket Somfay István rajzolta. A mű szedését és nyomását a Fővárosi Nyomda R.-T., a kliséket a Sokszorosító Ipar R.-T., a könyvkötői munkát Popper és Csasznik könyvkötészete készítette. A szövegrészt finom regénynyomó papírra, a mellékleteket famentes műnyomó-papírra nyomták.

A teljes mű három kötetből áll.

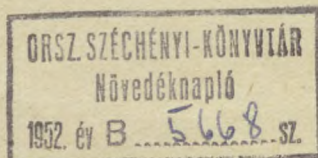
E kötet a mű második kötete.

A kiadás előjegyzésre és kizárólag az erkölcs-történettel foglalkozóknak, korlátolt és számozott példányszámban készült.

A második kötet első, második és harmadik részét Gergely Győző, a negyedik részt Karinthy Frigyes és Bálint Lajos fordította.

234893

Bevezetés.

Az elveszett paradicsom? Talleyrand mondotta egyszer öreg korában: aki az 1789 előtt való kort nem ismerte, az egyáltalán nem élt. És számtalan kortársa volt ezen a véleményen. Azoknak, akik ezt a korszakot túléltek, gyászban telt le az életük, a boldogság eltűnt szigetét gyászolták, melynek gyönyörét és boldogságát ifjú korukban élvezték és amely íme, ahogy azt a mind szomorúbb jelen bizonyította, örökre elveszett számukra. A szépség és boldogság végigálmodott álma volt ez.

Az ancien régime legszembeütőbb dokumentuma a szépirodalom és a művészet, amelyet ez a kor hozott létre és amelyben az ő képe tükröződik vissza, igazolják ezt a gyászt. Minden szép ebben az irodalomban és művészetben: a nők soha sem voltak ily csábítók, a férfiak soha ily elegánsak, és még maga az igazság sem járt e korban meztelenül, hanem a sugárzó szellemesség ruházata van rajta. A rózsza elvesztette tövisének hegyét, a bűnözés a csúnyaságát, az erény az unalmasságát. Minden csak illat, grácia és varázsfény. Tragikum, fájdalom és vétek nem emészti az arcokat. Mindegyik arcon öröm és boldogság honol. Mindegyik könnyét megenyhíti a mosoly és a boldogtalanság csak a még nagyobb boldogsághoz vezető lépcső... Ez a kor nem ismer öregséget és elvirágzást. Örök ifjúságot élnek az emberek és még a halálos ágyukon is tréfálkoznak és enyelegnek. Minden kép és gyönyör és az egész élet egyetlen folytontartó öröm extázisa. De a részegségre nem következik kínos kijózanodás, hanem megint új öröm. A dolgoknak nincs következménye, nincs holnap, csak ma. Az érzékiséget nem teszi súlyossá és nem emészti a prudéria, egy nagy varázslatos csodakert ez, amelyből száműzött a bűn. Mert földjében nem terem meg a tilalom fája. Minden édes és csábító gyümölcsöt meg szabad ízlelni és úton-útfélen minden kívánságnak ezernyi teljesülése kínálkozik. A gyönyör egész életén át követi az embert és pazar módon szórja mindenki ölébe a kéjet. Már a fiú tekintete is kéjes ígéret és a matróna is suttogja: az én kertem is gazdag gyümölcsöt kínál a vágy számára. A természet megváltoztatta ezelőtt való törvényeit. elválasztotta az utálatot a természetellenestől. Mert mindezt ragyogó szépségbe mártotta bele. Ahová néz az ember, minden csak szépség és homálytalan ragyogás... Szépségben él és hal az ember. A szépség már ott áll a vajudó asszony ágyánál és ő fogja még a haldokló kezét is. Ő a nap, amely soha le nem áldozik...

Ez az a paradicsom, amelyre az ancien régime túlélők utolsó órájukig

sötét gyásszal gondoltak vissza. És a rokokó izzó költeményei, szépséges rézmetszetei és illatos festményei, amelyek ma is előnkbe varázsolják ezt a boldogságot, nem hazudnak. Ez a paradicsom csakugyan megvolt és ez tűnt le mindörökre a földről.

A multnak e tanui nem hazudnak, — de elhallgatják az igazság egy részét, még pedig a történelem számára legfontosabb részét: elhallgatják, hogy az emberiségnek csak igen kicsiny része volt az, amely az ancien régime alatt e paradicsomban élt, az a néhány, akinek az önkényuralom lehetővé tette a hereéleket, amilyenhez hasonlót alig tud felmutatni az európai emberiség történelme, még antik részében sem. Elhallgatják továbbá, hogy ugyan ebben az időben valamennyi más halandó élete a soha véget nem érő gondok és gyötrelmek pokla kellett hogy legyen, hogy a keveseknek földön való menyországát biztosítsák. És ezért a valóságban az ancien régime nem tekinthető az emberiség elveszett édenkertjének.

Az emberiség, mint összesség soha sem volt a földön a paradicsomban, soha sem kergették ki belőle, soha sem vesztette el azt. A paradicsom kapuja még mindig zárva előtte. Mindeddig a legjobb esetben is csak a boldogság kertjének kerítésén nézhetett be. Csak a vágyakozás tekintetével, mint a jövő országát nézte a paradicsomot. De azért kemény ököllel rombolta széjjel azt az alapot, amelyen a kevesek számára felépülhetett az a paradicsom, amelyet az ancien régime mutatott fel. És ez az emberiség törekvésének legbüszkébb garanciája. Ez a szilárd biztosítéka annak, hogy az emberiség majdan megnyitja egy oly paradicsom kapuit, amely majd az egész emberiséget fogadja be és amelynek gyönyöreiből mindenkinek egyenlően kijut majd. Ez a paradicsom természetesen más jellemző tulajdonságokat fog felmutatni és az élet más eszményeit fogja megvalósítani, mint a dologtalan szibarita életét, mert igazában ez volt az ancien régime hatalmasainak paradicsoma. Inkább törekvő teremtes és munka paradicsoma lesz.

A lépcső, amelyen az emberiségnek oda át kell haladnia, még csak a messzi távolból látszik, de az út, amely odavezet, a legrövidebb, egészen rövid, arasznnyi ahhoz az óriási úthoz képest, amelyet az emberiség létének évezredes történelme folyamán a barbarizmus legalsó fokától a jelenkorig megtett. És ezért egy napon végére jut majd ennek az utolsó távolságnak is, amely e paradicsom megvalósulásától még elválasztja, hogy hatalmas győzőként lépje át a lépcsőt, amelytől majd kezdetét veszi az emberiség tulajdonképpen való történelme. Az emberiség fejlődésének logikája mélyebb, mint a dajkamese, amely az örök tökéletlenségről mesél és magasabb, mint a börtetréfa, amely a kapitalisztikus enyém-tiedben csúcsosodik ki. Aki ezt be nem látja, az élje bele magát abba a csodálatos logikába, hogy a fejlődés törvényei a maguk ellenkezőivé is válhatnak.

Amikor egy kultúra tragédiáját vonultatjuk fel, azzal a büszke biztatással kell mint jeligével kezdenünk, hogy az emberiség isteni hajnalhasáda elmaradhatatlan, hogy az lesz az emberiség idejének vége és kezdete. Már pedig a fejedelmi abszolútizmus korszaka egyike volt a legfájdalmasabb szomorújátékoknak, amelyeket az emberiségnek végig kellett szenvednie.

I. RÉSZ

A FEJEDELMI

ABSZOLUTIZMUS KORSZAKA

1. A központi politikai hatalom kialakulása.

dolgok kezdete mindig a tett. És a történelemben a forradalom a tett. Ez áll minden világtörténelmi osztálymozgalomra. Uj osztálynak a történelemben való bevonulása mindig forradalmi volt, mint forradalmi faktor hatott, amely sírba juttatta az elavult képzeteket és olyan politikai formát juttatott uralomra, amely a dolgok megváltozott tartalmának a leginkább megfelelt. Ez a forradalom lényege és hatása a történelemben. Azon a tényen, hogy minden osztálymozgalom forradalmilag lép fel a történelemben, mit sem változtat az a körülmény, hogy egy osztálymozgalom végül megkövesedik és ahelyett, hogy szervesen tovább fejlődne, maga lesz minden organikus fejlődés legnagyobb akadálya. Klasszikus bizonyítéka ennek a kereszténység történelme. A kereszténység eredetileg tulajdonképpen nagy forradalmi mozgalom volt, amely ezenfelül még sokáig ápolta a vasvilla-értelemben vett forradalmat. Ez a tény nagyon kényelmetlen lehet a kereszténység mai hivatalos képviselői számára, ami azonban semmiképpen sem befolyásolja, annál kevésbé semmisíti meg azokat a bizonyítékokat, amelyeket a modern tudomány fel-

sorakoztat mellett, hogy Jézus és tanítványai nemcsak a világtörténelem leghatásosabb forradalmát „csinálták meg”, hanem ezenkívül a tett nagy forradalmárainak kategóriájába is tartoztak.

A fejedelmi abszolutizmus is forradalmi erő volt, amikor történelmi szerepe kezdődött. Ez áll a tizenhatodik századra, amikor, mint az akkor fellépő kapitalizmus üzletvezetője az ennek nélkülözhetetlen nemzeti államot teremtette meg, az ország urának személyében egyesítette a központi hatalmat és uralmának alávetette a decentralisztikus feudális nemességet. Ezzel a miszsiójával, mint forradalmi erő érvényesült a fejedelmi abszolutizmus. Mert az az új politikai szervezet, amellyé akkor az országot átalakította, az az az új történelmi szükségessége volt. A nemzeti állam és politikai központi hatalom kifejlesztése és megerősítése, politikai kénytelenség volt. Az uralkodó

1. kép. Gáláns rézkarc Chodowiecki-től.

osztályoknak a középkori erőviszonyokhoz képest megváltozott erőviszonyainál fogva kellett ennek megtörténnie. A kereskedelem fejlődésével újból kilépett a világba a pénz, ez a legforradalmibb tényező valamennyi között, amelyeket a történelem valaha felmutathatott és megtette azt, hogy mindent alapjából kiforgatott, a lovag helyébe a kereskedő lett a világ új ura. De amikor a kereskedő a tengerentúli kereskedelem fejlődésével, tehát különösen Amerika felfedezése után hozzáfogott, hogy az egész világot kereskedelmileg kihasználja, akkor ő, a világ ura, úgy kellett és úgy is akarta, hogy profitjának tartós biztosítása és fokozása számára biztosítékot teremtsen. Ezentúl az ő érdeke előzött meg minden más érdeket. Mindenekelőtt külső kereskedelmi érdekeit akarta megvédeni. Ezt a védelmet csak erős központi hatalom biztosította, amely mindig harcképes hadsereg, hajóhad, szóval:

hatalmas, nemzetközi politikai befolyás fölött rendelkezett. „A kereskedelemnek szüksége volt a hadseregre, hogy érdekeit úgy kívülről, mint belülről megóvja, hogy a konkurens nemzeteket legyőzze, hogy új piacokat hódítson meg számára és hogy szétörje azokat a korlátokat, amelyeket a kisebb érdekeltségek az államon belül állítottak a szabad kereskedelem útjába és így megóvja az útbiztonságot a nagy és kis feudális urak ellenében, akik a kereskedelem által hirdetett tulajdonjognak ennek merész és nemcsak elméleti megtagadásával szegültek ellene.” (K. Kautsky. Thomas Moore und seine Utopie.) A legtöbb országra kiterjeszkedő általános kereskedelmi fejlődés következtében a kereskedők érdeke a legtöbb országban túlterjedt a városok autonómiáján és a nemzeti államban meg a politikai központi hatalom megerősítésében csúcsosodott ki. Az, hogy ezáltal a városok érdeke — mert a városok jutottak először a kereskedelmi tőke fenhatósága alá és lettek ezáltal a kereskedelem érdekeinek politikai képviselőivé — a királyság dinasztikus érdekével találkozott, teljesen a dolgok természetéből következik, valamint az a tény is, hogy a legtöbb háború, amelyet akkoriban viseltek, elsősorban kereskedelmi háború volt. A kettőnek érdekei azonosak voltak; a királyságnak is szüksége volt a hadseregre és egy megbízható hadvezérre. Másrészt a királyság csak a pénzes osztályoktól kaphatta meg azokat a nagy pénzeszközöket, melyekre egy hadsereg fentartásához szüksége volt és ezek az osztályok csak a városokban voltak feltalálhatók. Ez a szövetség pedig nem szűnt meg még akkor sem, amikor a háború elsősorban a fejedelmi hatalmat növelte, ami a pénzes osztályokat mind nagyobb mértékben megterhelte. A mozgó tőke számára mindazonáltal kifizetődött a költség.

A fejedelmi abszolutizmus forradalmi korszaka annak a tempónak megfelelőleg, ahogy a kapitalizáció az egyes országokban végbement, nem következett be mindenütt egy és ugyanazon időben. De mindenütt egybeesik a renaissance-szal.

Ennek a feltartóztatlan folyamatnak végső következménye a fejedelmi abszolutizmus, mint kormányzási forma és ezzel mint egy bizonyos kulturának képviselője és viselője. És ez áll valamennyi országra nézve, mert a modern termelés és ezzel a társadalom kapitalizációja valamennyi országban utat tört magának, azaz mindenütt sor került, ha már nem is egy központi hatalom megalkotására, de a fejedelmi abszolutizmus uralmára. Ez a kapitalisztikus fejlődésnek kikerülhetetlen fázisa volt, amely az egyes országokban, mint például Angliában, különösen kedvező körülmények folytán már néhány évtized alatt véget is ért, más országokban azonban, ahol a fejedelmi abszolutizmus megszilárdulásának meg voltak a kedvező előfeltételei,

így például Franciaországban és Németországban, majdnem két és fél évszázadig tartott. De a kapitalisztikus fejlődés e korszaka schol sem volt elkerülhető és nem kerülte el egyik ország sem.

Először Spanyolországban következett be ez a történelmi kénytelenség. Itt következett be tehát Európában először a sajátos abszolutisztikus kultúra. És a spanyol szokás és etikett lett először hangadó Európa udvarainak életében. A francia abszolutizmus csak mintegy egy évszázaddal később közeleltette meg a spanyolt, noha a fejedelmi abszolutizmus és a politikai központi hatalom korszaka Franciaországban már 1614-ben, azaz XIII. Lajos uralomra léptétől kezdve számítható. De úgy politikában, mint kulturában csak akkor lehet hangadó a francia abszolutizmus Európa számára, amiután Franciaország a bukott Spanyolországot a politikai világhatalom szerepében is felválthatta a világszínpadon.

Németország azok közül az országok közül való, amelyekben Spanyolországgal és Franciaországgal ellentétben nem került sor egy központi hatalom megszervezésére. Ez a harmincéves háború egyik tragikus következménye. A harmincéves háborúban a fejedelmek és a birodalmi városok uralma Svédország és Franciaország segítségével győzelmet aratott a német birodalmi eszme fölött, amelyért habsburgi II. Ferdinánd küzdött. A westfali béke megengedte, hogy mindegyik fejedelemnek és mindegyik önkormányzatú, úgynevezett szabad birodalmi városnak — teljesen szabad keze legyen, hogy saját szakállára háborút viselhessen, szövetséget köthessen úgy a többi fejedelemmel, mint a külfölddel. És csak a forma kedvéért mondták, mert ezt a formát soha be sem tartották, hogy az ily szövetségek nem irányulhatnak a császár és a birodalom ellen. Ez az eredmény nemcsak teljessé, hanem örökkévalóvá is tette azt a tragédiát, amelyet ez a háború hozott Németországra. Mert a harmincéves háború nem egyéb, mint az utolsó habsburgi pápai világhatalom kísérlete, hogy „a rongyos ökörszemek fészket kisedje”, mely fészkek a siralmas kisállamiság volt és hogy ezzel ismét helyreállítsa a német nemzet szent római birodalmát. És ez lett volna Németország minden természetes és lassanként teljes gyógyulásra vezető fejlődésének előfeltétele. Természetesen nem csoda, hogy ez a kísérlet alaposan kudarcot vallott: Bár siralmas volt a német fejedelmiség, mégis az egyes országok és országoctörzsek ugyanilyen siralmas gazdasági állapotában gyökeredzett. A harmincéves háborúban a habsburg-spanyol monarchia vereséget szenvedett világhatalmi állásának Franciaországgal szemben való védelmezésében. Ezentúl tartósan győzedelmeskedett a francia pénz Németországban, mert mostantól kezdve több mint egy évszázadig a francia megvesztegetések pénzével tömte meg

a zsebét számos német udvar és udvarocska. Amint azt Prutz, königsbergi tanár levéltárakból kisedett számokkal világosan bebizonyította, az úgynevezett nagy választófejedelem udvarában mindenki: a nemes országa,

DEDIE A MONSIEUR
Treſorier général des

Donatien Vain. Asſeſſeur aux Prud'hommes de Paris.

BOURGEOIN DE NORVILLE
Mar chais de France

*Par son bras h rald.  tant th saurier,
"Garde des Sceaux de France."*

2. k p. Vénusz és  mor.

Boucher-t l 1760.

a trónörökös, valamennyi miniszter, le egészen a legközönségesebb lak jig, mindenki csengő remuner ci t kapott azért, hogy a francia érdekeket támogassa. Ahol nem lehetett k szp nzrt adni vagy elfogadni, ott ajándékba adtak

és ajándékba elfogadtak lovat, értékes ruhát, értékes ezüst evőedényt és hasonló kapós holmit. Ez a permanens korrupció a harmincéves háború öröksége. És ezzel lett Németország évszázadokon keresztül állandó játékszere a külföldi érdekeknek „és Németország ellenségei védelmezőleg tárták ki kezüket fejedelmeinek permanens hazaárulása fölött.”

A korlátlan fejedelmi abszolutizmust ez természetesen épp oly kevésbé hátráltathatta Németországban, mint másutt, de Németország kétszáz abszolutisztikus fejedelmet kapott egy helyett; kétszáz udvartartás mohó száját kellett tömnie. Hogy ez mit jelentett, azt majd később néhány jellemző példából meglátjuk.

Az ehhez hasonló történelmi helyzet mindenütt a fejedelmi abszolutizmushoz vezetett el. Ez a helyzet abban állt, hogy a burzsoázia a folyton előrehaladó kapitalista fejlődés erejénél fogva odajutott, hogy a társadalmi életben ezelőtt mértékadó osztályokkal, főleg a feudális nemesek osztályával egyenlő befolyásra és súlyra tett szert.

Ez a helyzet mindenütt a királyság korlátlan hatalma születésének napja és az az időpont, amikor a világtörténelem ismét új formát kap. A királyság az osztályfejlődés e stádiumában azért lett a győztes, mert az újonnan bekövetkezett társadalmi helyzet lehetővé tette, hogy mind a két uralkodó-osztály vállára kerüljön és ezzel az egyiket a másikkal sakkban tartsa.

Hogy mindenütt erre került a sor, az mint már említettük, kikerülhetetlen történelmi kényszer volt. A renaissance óta valamennyi országban felfelé törekvő pénzhatalmasságok mindenütt az őt reprezentáló osztály, a kereskedő polgárság politikai jogaiért kellett küzdenie, mert csak ezáltal érhetette el a fentebb említett védelmet, amelyre profitja biztosítása és fokozása céljából szüksége volt. Ez pedig az eddig fennállt osztályokkal való osztályharcra vezetett, amely annál hevesebb volt, minél intenzívebben fejlődött a kapitalisztikus termelés és minél erősebben állt a sarkára ennek következtében a feudális ellentállás. Ebben az osztályharcban végül is a királyság lett a különböző osztályok egymással összeütköző érdeke fölött ítélkező bíró. Mert amíg a polgárság nem volt elég erős ahhoz, hogy az egész politikai hatalmat magához ragadja, addig az eddigi hatalmasságok egyike sem volt elég erős ahhoz, hogy a politikai hatalmat és ennek kiaknázását igénybe vegye. A királyság birói hivatása logika szerint abban állt, hogy mind a két veszekedő osztály számára fegyverszünetet biztosított, hogy a politikai harcokat megszüntette, hogy mindakettőnek ügyeit intézte és — ez volt a mindig bekövetkező főhatása, — valamennyi osztályt saját hatalmi érdekének szolgálatába fogta, azaz: a királyság abba az előnyös helyzetbe jutott,

hogy mindakettő által egyenlően tartatta ki magát, mint egy gáláns hölgy, akinek két hivatalos kedvese van, akik közül az egyiket érzelmei, a másikat pedig eltartási költségei kedvéért tartja meg.

Ezzel az átalakulással a tartományok és egyes községek önkormányzatának helyébe a központi hatalom lépett „egy bürokrácia, amely minden nap új területet foglalt el, mindennap szigorúbb fegyelmet léptetett életbe és mindennap jobban és jobban függött a központi hatalomtól”. Ugyanekkor a nemesség, amely az ipar fejlődésével lassanként elvesztette a feudális foglalkozását és többé nem tudott az államban önálló politikai hatalomra szert tenni, udvari nemességgé és ezzel fizetségéhez képest többé-kevésbé erős támasza lett az abszolút királyságnak. A katonatiszti állások mellett, amelyeket tisztán a nemesség számára rezerváltak, a nemességé volt valamennyi színekura, amelyeket a király széjjelosztogathatott és amelyeknek számát naponta szaporította. A pénzhatalmasságoknak mindennek csak a költsége jutott ki, ezzel szemben a kereskedelmi monopóliumokat és más hasonló kedvezményeket ők kapták, amiáltal végül is ők csinálták a jobb üzletet. Mint-hogy az abszolút királyságnak úgy a hadsereg fentartása, mint az udvari nemesség mindinkább fokozódó igényeinek kielégítése végett a pénz volt a legfőbb szükséglete, annál korlátlanabb volt a királyság hatalma, minél erősebb volt államának pénzes osztálya és minél jövedelmezőbb volt ennek az osztálynak a kiszípolozása.

Amíg az államban megmaradt ez az egyensúly, amely a tizenhetedik század közepétől a tizennyolcadik század második feléig tartó idő ismertető jele, az államhatalom tulajdonosai csakugyan abban a képzeletben élhettek, „hogy az állami berendezkedés csupán személyes érdekeiket szolgálja”. Az az abszolutisztikus mondás: „l'état c'est moi” az akkori viszonyok között csakugyan nagyon alapos volt.

Ennek az állapotnak a vége akkor kellett, hogy bekövetkezzék, amikor a társadalom új hatalmasai annyira megerősödtek, hogy eredményesen megtagadhatták a királyságtól azokat az anyagi eszközöket, amelyekre ennek hatalma fentartására szükség volt. Aznap, amikor a burzsuáziának elegendő ereje volt ehhez, ütött a fejedelmi abszolutizmus halálórája. Ezen a napon természetesen a feudalizmus is végérvényesen megsemmisült és a kapitalista termelés maradt az egyedül és korlátlanul uralkodó gazdasági elv. Ezzel bekövetkezett a modern burzsoázia kora, a polgárság kora, amelynek a főjellemvonása, hogy a királyságot a maga kizárólagos érdekeinek szolgálatába terelte.

Ezeknek a törvényeknek a megismeréséből, amelyeknek a fejedelmi abszo-

lutizmus létét és megmaradását köszönhette, — elsősorban és legfőképen az következik, hogy a fejedelmi abszolutizmus soha sem volt az a legendás kormányforma, amely az államhatalomnak az uralkodó osztályoktól való függetlenségét képviselte és ezzel egészen önálló, pártok és osztályok fölött való léte volt, úgyszólván olyan, mint a minden ellentétet kiegyenlítő igazságé, amely a gyengét megvédi az erős ellenében. Egyszer sem volt erre eset és nem is ez volt a fejedelmi abszolutizmus célja. A „szociális királyság”-ra való hivatást egyetlenegy abszolút uralkodó sem érezte magában. Mindegyik csak a maga külön érdekeit ismerte. Amikor a nemzeti vagyont gyarapította,

3. kép. Az ostromló szerelmes.

Lancret metszete.

az mindig csak a kapitalisták gyarapítása volt ezek pénzeszacskójának sikeres kizipolyozása kedvéért. Ahol nem kecsegtetett államjövedelem, azaz a királyi jövedelem nagyobbodása, ott soha sem mozdult meg az abszolút uralkodó szívében a nép inségén való szánalom és az a szándék, hogy a nép nyomorúságán enyhítsen. Ellenkezőleg „a gyengéknek az erősekkel szemben való megvédése a valóságban úgy alakult, hogy az abszolutizmus, amennyire általában befolyást gyakorolt a gazdasági viszonyokra, az alsóbb néposztályokat nem csak a feudális, de a kapitalisztikus kizsákmányolás nyomorúságának is kiszolgáltatta, amíg végül mint a kizsákmányolás megtestesülése tűnt fel

előttünk". (K. Kautsky: Die Klassengegensätze von 1789). A szegénység ennél fogva csak a rendtartás anyaga volt számára. És ez logikus is. Mindenkor csak mesebeli alak volt az a rabló, aki azért rabolt és lopott, hogy zsákmányával embertársai nyomorát és inségét enyhítse.

Az ideológ történetírásban a korlátlan fejedelmi abszolutizmus bekövetkezését mindig ugyanazon ideológikus okokkal magyarázzák, azaz egy különösen önkényuralmi hajlandóságú fejedelem trónralépésével. Az ilyen naiv történelmi felfogásnak a maga vakságában természetesen át kell siklania a fejedelmi abszolutizmusnak megelőzőleg végbement történelmi előkészítése fölött, ahogy ezt az átsiklást megnyugtató konzekvenciával mindig meg is cselekszi. Hiszen az bizonyos, hogy önkényuralmi hajlandóságú fejedelmek számos esetben jelentékenyen növelték az abszolút fejedelmi hatalmat és akkoriban egyik vagy másik önkényuralmi természetű fejedelemnek sikerült is magához ragadnia az abszolút fejedelmi hatalmat, mialatt kevésbé önkényuralmi hajlandóságú versenytársának ez nem sikerült. De az abszolutizmus csak akkor és ott ért el valódi és tartós eredményeket, amikor és ahol a fejedelmi abszolutizmus fejlődéséhez és megszilárdításához szükséges történelmi előfeltételeket amúgy is megadta neki a társadalom egész gazdasági struktúrája. Mindaddig minden önkényuralmi hajlandóság hajótörést szenvedett a szilárd lábon álló feudális junkerek kemény fején vagy a városok még biztosabb alapokon álló önkormányzatának makacsul nehéz felfogásán. A korszakon alapuló lehetőségek kiaknázása volt minden, amit önkényuralmi természetek a dolgok fejlesztésével elérhettek. Senkinek sem sikerült, hogy csak egy arasznyival is túllépje azt a határt, amelyet a mindenkori gazdasági viszonyok uralmának megszabtak. Mindenütt, hol megkísérelték a lehetetlent, siralmas fiaskóval végződött a kísérlet. Még az úgynevezett felvilágosodott despotizmus sem lehet más, mint az általános történelmi helyzet által megadott lehetőségek végrehajtója. És ez a történelem egyedül érthető logikája. A történelmi helyzet szüli a fejedelmi önkényuralmat, épp úgy, ahogy ő korigálja meg azt és nem a személy az, aki kora sémájának formát ad.

Ha az ember az abszolutizmus korszakában klasszikus példát keres a történelmi igazság számára, csak két legtipikusabb képviselőjére, XIV. Lajosra és a porosz II. Frigyesre kell néznie... XIV. Lajos, akit az abszolút uralkodók között a legabszolútabbnak bélyegez meg a történelem, személyi tulajdonságaival bizonyítékát adja annak, hogy a történelmi helyzet még az ilyen kimondottan üres fejű ember homloka köré is a legfényesebb auroleát képes fogni. Mert hogy a sokat dicsőített napkirály, akinek nevéről egy egész évszázadot neveztek el, nem volt egyéb, mint egy hiú, gyenge elméjű ember, amel-

lett új és megdönthetetlen bizonyítékot hoz fel korának és személyének minden félig-meddig komoly vizsgálata. Az abszolutizmusnak e bámult hőroza még írni és olvasni sem tudott, teljesen tudatlan volt és minden műveltséget gyűlölt. Ez nem a röpiratok gyűlölködő koholmánya, hanem bámulóinak is megállapítása. Az orleansi hercegnő, XIV. Lajos fecsegő dicsőítője, aki évek hosszú során át közvetlen közelében élt, írja: „A király ő feliségét és a Monsieur-t (trónörököszt) semmire sem tanították, alig tudtak írni és olvasni”. Aztán más helyütt: „A király és egész nemzetsége, fiam kivételével, gyűlölrik az olvasást, ami tudatlanná tette őket”. A modern tudományok eszközeivel dolgozó történetírás II. Frigyeszel szemben is eljut oda, hogy a róla országszerte uralkodó nézetet, természetesen más irányban, kiigazítsa. Megdönthetetlenül bizonyítja be, hogy hiú humbug mindaz az eredmény, amit

4. kép. Az ágy szélén.

„felvilágosodott despotizmusának” tulajdonítanak, hogy a legkevésbé sem ő volt a porosz állam megteremtője, hanem sokkal inkább az ő durva „apja”. Az objektív történeti kutatás bizonyítékát szolgáltatja továbbá annak, hogy ez a viszonylag felvilágosodott és tehetséges fejű ember csak azért nem szenvedett politikájában teljes hajótörést, mert annyira felvilágosodott volt, hogy már trónralépte napján belátta, hogy a porosz állam lényegén már mitsem lehet változtatni, „hogy a porosz államnak úgy kell fennállania, ahogy fennállt, vagy pedig egyáltalán nem állhat fenn”. Azaz: hogy továbbra is ott kell azt hagyni abban a militarisztikus bűnözönben, amelybe a brandenburgi junkerek és harmincéves háború juttatták. És ezért II. Frigyes a valóságban nem is változtatott semmi lényegeset a porosz állam reakciós és nyomorúságos szerkezetén. Minthogy pedig II. Frigyes trónraléptekor még csak meg sem kísérelte az eddigi régime megváltoztatását, nem csoda, „hogy Frigyes trónra-

A csók
 Rézmetszet Fragonard-tól

1. melléklet

A hasonlat
J. Courtin-től

lépte a csalódás napja volt", ahogy a fájdalmasan csalódottak egyike maga megírta. Az atyja által oly kegyetlenül bántalmazott flótás és poéta, aki halotti ruhának nevezte az egyenruháját, a következő rövid és határozott programmot adta ki: „Minden azonképen marad, ahogy azt atyám elrendezte; csak a hadsereget akarom ennyi és ennyi svadronnal szaporítani”. (Franz Mehring, Die Lessinglegende). És ezt a „programmot” II. Frigyes meg is valósította. A híres porosz királyra alkalmazható az a mondás, hogy: semmit sem ígért és ezt meg is tartotta. Csak azt tudta Frigyes keresztülvinni, amit a junkerek akartak és ami ezeknek új előjogokat juttatott, mert „a feudális alapon kifejlődött militarizmus vasinge” volt rajta. Ahhoz pedig, hogy ezt másikkal felváltsa, akármilyen szennyes és szűk is lett számára, sem ereje, sem kedve nem volt.

Természetes, hogy mindezeknek a dolgoknak nem az udvari történetírásban kell utánajárni; ez áll XIV. Lajos korának és még inkább áll Poroszországnak történelmére.

2. Az abszolutizmus költség számlája.

Mindegyik világtörténelmi mozgalomnak megvan a maga forradalmi korszaka, ami azonban távolról sem jelenti azt, hogy mindegyiknek hőskorszaka is van. A kereszténységnek évszázadokig tartó hőskorszaka volt, a polgárságnak is volt hőskorszaka, valamint a háromnegyed évszázad előtt a történelem színterére tudatosan fellépett proletariátusnak is. Az utóbbi részben még most is ezt a hőskorszakot éli. Csak a fejedelmi abszolutizmus történelme ment ettől az ifjúkori bolondságtól, ami osztálymozgalmát minden más világtörténelmi mozgalomtól megkülönbözteti.

Ez nem közömbös körülmény. Mert noha a heroikus küzdelmek, amelyekkel egy-egy feltörekvő osztály egykor győzelmét kivívta, soha sem egyenlítik ki azokat a bűnöket, amelyeket később politikai uralma alatt követ el, az általa képviselt korszak egy részét mégis az a módszer jellemzi, amellyel uralomra jutott. Ez okból mellőzhetetlen, hogy amikor megállapítjuk azt a költség számlát, amellyel a fejedelmi abszolutizmus a kulturát megterhelte, arra a módszerre gondoljunk, amellyel leginkább segítette célhoz. Így nem-

csak hogy érthetőkké válnak azok a társadalmi állapotok, amelyek a fejedelmi abszolutizmus sajátosságai voltak, hanem teljesen érthető lesz az is, hogy ezek az állapotok „szükségszerűek” voltak.

Természetes, hogy az abszolutizmus e költségzámmlájának felállításánál nem lehet arról szó, hogy a legszűkebb keretben is szisztematikusan vázoljuk a fejedelmi abszolutizmus módszereinek és terheinek történetét. Hanem csak arról, hogy néhány tipikus példát és nagy vonásokban való jellemzését adjuk.

Az bizonyos, hogy a forradalmi osztályok sohasem szentimentálisak, a legkevésbé szentimentálisak a hatalomért való küzdelemben. De azok az eszközök, amelyeknek a fejedelmi abszolutizmus hasznát vette, mindig egészen különös kíméletlenségükkel és legnagyobb fokú tisztátlanságukkal tüntek ki. Ez a kíméletlenség még visszataszítóbbnak bizonyul, amikor látjuk, hogy az abszolutizmus vitézsége annál nagyobb, minél tehetetlenebb az ellenfél, aki kezei közé került. Hogy a híres történelmi példák közül csak a legfontosabbat említsük, Németországot illetőleg arra a borzalmas bosszúra emlékeztetünk, amelyet a német fejedelmek a védtelen parasztokon álltak a parasztháborúban bekövetkezett vereségük után, továbbá arra az állati kegyetlenségre, amellyel a legyőzött münsteri ujrakeresztelők vérében tobzódtak. A német történelemnek kevés lapja csepeg hasonló bestialitástól. Lépten-nyomon annak a ragadozó állatnak verekedő dühe volt ez, amely egy pillanatra veszedelemben lévőnek látja a zsákmányát. Hasonló példa erre Franciaországban a hugonották üldözése, amely Szent-Bertalan-éjszakáján arra a tömeggyilkosságra vezetett, amely a világtörténelemben ismert legborzalmasabb tömeggyilkosságok közé tartozik. Csak a történelmi érzék nélkül való szem lát mindezekben a harcokban tisztán vallási háborúkat. Ha az eseményeket elhomályosító fátyolon keresztül pillant az ember, látja, hogy a vallási háború ideológiájának köpönyegében a fejedelmi központi hatalom megerősítéseért való harcok folytak le. Ez áll a legtöbb úgynevezett vallási háborúra. Franciaországban az 1756-ban keletkezett liga ellen való harc csak az abszolút központi hatalom arisztokrata ellenségei ellen való harc volt. A ligát sokkal kevésbé a katolikus vallás védelme végett alakította a katolikus nemesség, mint inkább az abszolút központi hatalom által fenyegetett arisztokrata privilégiumok megvédése céljából és ezért egészen logikus, hogy a burzsoázia abban a pillanatban, amikor ugyanezt a harcot kellett a királyság ellen megvívnia, hozzácsatlakozott. Természetesen épp ilyen logikus, hogy a győzelmes abszolutizmus később vérbefojtotta a ligát. Tehát nem a vallási buzgóság fanatizmusa az, amely a győzelem után szabadjára eresztette a bestiali-

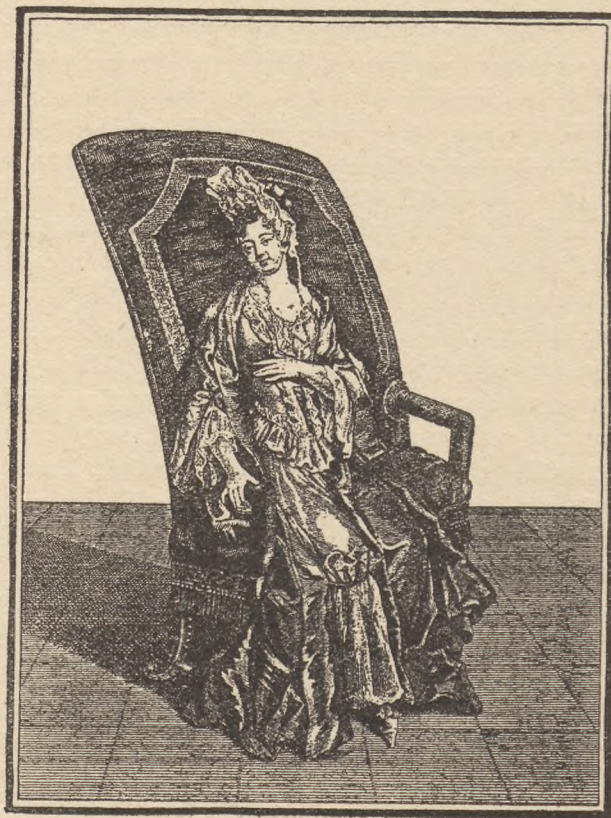
tást, hanem a zsákmánya birtoklásában veszélyeztetett vadállatnak lehető leganyagiasabb természetű dühe. Az angol puritánok, valamint később a kálvinisták küzdelseiben az ellentállás főokát nem a vallásos rajongásban kell keresnünk, hanem a polgárság demokratikus dacát a vele ellenséges fejedelmi abszolutizmussal szemben. A puritánok veresége a fejedelmi központi hatalom győzelme volt. Amint a lordok győzelmet arattak a rebelliseken, ahogy a jogaikat védő osztályokat nevezték, a bosszúállás olyan módjában lették örömeiket, hogy „kitépték áldozataik testéből a beleket és ezek megtört szeme láttára égették el azokat”.

Amint nagyban törte le a fejedelmi abszolutizmus az ellentállást, úgy tette ezt kicsiben is. Védelmezőinek a bitón vagy a keréketöréssel bekövetkezett halálával együtt semmisült meg egynémely olyan város szabadsága, amely nem akarta fejét önként belehajtani az abszolút fejedelemség igájába, hanem fegyverrel a kezében védte régi szabadságát a túlerővel ellene támadó fejedelmi önkénnyel szemben.

Ahol a történelmi szituáció nem engedte, hogy a fejedelmi abszolutizmus csatatéren ragadja torkon polgári vagy feudális ellenfelét, vagy hogy a világ szeme előtt üssön rajta és mészárolja le, ott éppen ennyire minden skrupulus nélkül nyomta ezernyi esetben a brávó kezébe a tört, vagy lassú, de biztosan ható méreggel korrigálta a viszonyok kedvezőtlen voltát. És az ily proceduráknál még az apát, a nővért és a fivért sem kímélte. Klasszikus példái ennek a pápai trón körül való harcok a 15. század vége felé, mert ezekben is kizárólag az abszolutizmus érdekeiről van szó.

Amikor VI. Sándor jutott a pápai trónra és ez alkalommal Rovera kardinálist leszorította a küzdőtérrel, nem egy személy győzött, hanem a spanyol világuralmi tervek arattak diadalt a francia világuralmi törekvések fölött. E két dinasztia összeütköző érdeke volt az, amely ebben a pápai koronára törekvő két riválisban megtestesült. De a konkláve határozatával mindkét részen csak egy pillanatra látták a harcot eldöntöttnek. Eddig vesztegetéssel dolgoztak, most méreggel és törrel is folytatták a küzdelmet. A Borgiák mérge közmondásos lett és az általuk akkordba fogadott orgyilkosok kezében mindig munkában volt a tör és a kard. Az ő sikereik a spanyol abszolutizmus sikerei voltak. Amikor végül is Rovera kardinális jutott a pápai trónra, tevékenysége, amely a „vérivó” elnevezést hozta meg számára, a legkevésbé sem szolgálta a kereszténység üdvezítő tanait, hanem sokkal inkább a fejedelmi abszolutizmus fokozását. Csakhogy most egy olasz központi politikai hatalomról volt szó és csak a dolgok belső logikája volt, hogy II. Gyula öröksége a Medici-család kezére jutott, amely ugyancsak értett

ahhoz, hogy az általa képviselt fejedelmi abszolutizmus érdekében Florenc polgári alkotmányának utolsó maradványait is megsemmisítse. Ez csak néhány példa a végtelen sorból, de csupa klasszikus és egyszersmind tipikus példa...

5. kép. Előkelő hölgy.

Francia divatkép 1700-ból.

A brutalitásnak, amellyel a fejedelmi abszolutizmus a politikai hatalmat magához ragadta, semmiben sem áll mögötte az a brutalitás, amellyel a hatalmat kiaknázza.

Miután a fejedelmi abszolutizmus győzelme egyetlen országban sem volt

teljes és így az abszolutizmus történetének elején mindenütt ott a kompromisszum — az állandó kompromisszum jellemzi magát a XIV. Lajos alatt volt ancien régime-t is — e korszak szellemi strukturájának a királyság részéről való főjellemvonása minden nemnemes osztálynak, vagy ahogy a polgárságot nevezték: a rotüre-nek határtalan lebecsülése. A polgárok, munkások és parasztok nem voltak emberek az uralkodó osztályok szemében, hanem csak kreaturák. Az abszolút királyság alatt keletkezett az a nézet, hogy: bárónál kezdődik az ember.

Hogy az ember a bárónál kezdődik, az abszolutizmus korszakában valóssággal kétségbevonhatatlan hittétel volt és számtalan klasszikus formában nyert kifejezést. Csak azt a találó példázatot idézzük, amelyet egy von Wöllwarth nevű asszony írt; a példázat így szól: „A nemesség és a polgári osztály két különböző emberi faj, amelynek elválasztása a túlvilágon is folytatódni fog.”

Az ilyen erősen kiélezett rangkülönbségek többek között a nő elnevezésében is világos kifejezést nyertek. Az 1690-ben megjelent „des heutigen Frauenzimmers Sturmhaube” című füzetben mondják: A fejedelmeknek és uraknak hitvesük, nekünk nemeseknek kedvesünk, a többieknek asszonyuk és feleségük van.

Hogy mint vetette meg a nemesség a polgári canaille-t, arról szól az 1784-ben megjelent „Charakteristik von Berlin”:

Milyen fenhéjázó arccal magas emeletről néz le a polgári canaille-ra a nagyságos asszony, jól kiköltött libaleányával, hogy büszkélkedik, mint a páva, mulat a polgári köznépen, amely jobban és ízlésesebben öltözködik, mint ő maga. Mint fintorítja orrát az összejeveteleken és ünnepélyeken, ha egy polgári asszony kerül elébe, mint dobálódzik a populace-bourgeoisie szavakkal és encanaillirozottnak véli magát, ha egy polgári hölgygel kell néhány szót váltania.

Természetes, hogy ezek az emberek ugyanilyen mértékben csúszók-mászók voltak fölfelé, mert ez a kettő mindig egymással is jár. Tilly gróf, aki bizonyára jó ismerője volt osztályának, memoirjaiban erre vonatkozóan a következőket írja:

Ami már az első pillanatban és a leginkább meglepett, az az ember és ember között való óriási különbség volt és a símulékony-ság, amellyel az arcátlan gőg egy percnél rövidebb idő alatt csúszó

alázatossággá változott. Épp így feltűnt nekem a tevékeny buzgóság, a síma udvariasság, az arcizmok mozgása, a felvett állás egyforma-

6. kép. A föld.

Német metszet J. Wolff-tól.

sága és az affektált hidegségből az ugyanoly csinált és mesterséges melegségbe való átmenet.

Ehhez hasonló dokumentumok végtelen tömegét lehetne idézni.

Ennek következtében csak a nemesség veszi körül az abszolút fejedelmet, csak a nemesség juthat el hozzá s csak a nemességnek vannak jogai.

7. kép. A levegő.

Német metszet J. Wolff-tól.

„Abszolút mivolta csak a néppel, a polgárral és a paraszttal szemben és a nemesség egyes személyeivel szemben nyilvánul meg, amely nemességhez minden további nélkül a magasabb klérust is hozzászámíthatjuk, de soha-

sem nyilvánul meg a nemességgel mint renddel szemben. Az egész királyság a király dominiuma lesz, de a jövedelmeket a nemesség tagjainak kell kiszolgáltatnia. Ő a mindenség; érte dolgozik a paraszt és kézműves, érte van a hadsereg, érte a hivatalok és az állam jövedelmei" (C. Hugo). A *roture*-nek ez a lebecsülése megfelelő ellentétet tételez fel és ez a saját istenhez hasonlatosságának lehangosabban hirdetett érzése. Az abszolút fejedelem önmaga és a világ előtt a legmagasabb földi teremtménnyé avanzsál, azaz „isten kegyelméből” való lesz. Nem a nép kegyelméből való az ő uralma, ő csak istennek felelős. A württembergi Károly Jenőnek, ennek az abszolutisztikus mintagyereknek többek között a következő jelmondata volt: „Egy kormányzó valóságos képmása istennek. Jogában áll, hogy szíve hajlandósága szerint jót és rosszat cselekedjék.” Minthogy a jó isten maga nem cselekszik semmi rosszat, mint ismeretes, meglehetősen nagy mozgási szabadságot engedélyez az ördögnek. Az ördög szerepét töltik be az abszolút monarchiában az abszolutizmus szolgái. Ez alapon önmagától következik, hogy az ország egyetlen és első törvénye: az ő java, az ő akarata, az ő öröme, a *suprema lex* vegis *voluntas*, azaz: a király érdeke, a király akarata. Ez lesz minden országban az általános nézet, behatol mindenki meggyőződésébe és évszázadokon keresztül önmagától értődő és csak lopva tagadott hittétel. A „*car tel est notre plaisir*” okolt meg és magyarázott meg mindent. A tudománynak és művészetnek csak a király dicsőségét kell hirdetnie és csak egyedül az ő, a mindenható dicséretét zengik. A történelem az ő és ősei tetteinek és hősiességének leírása. A föld legbüszkébb nemzetsége vonul fel ezekben az ősökben és ő, épp az, aki most él, e nemzetség koronája. Ennélfogva ő erényekkel és bölcsességgel telt; soha sem látott a világ egy személyben nemesebbet, nagyobbbat és fenségesebbet. A zseniális Colbert, akinek fiát XIV. Lajos szolgálatába fogadta, mint fia legnagyobb szerencsáját becsüli meg ezt, mert „hibáit a legjobb uralkodó, az emberek legfelségesebbikje, a trónrakerült királyok között a legnagyobb és leghatalmasabb király fogja észlelni és korrigálni”. És XIV. Lajos, mint tudjuk, tökéletes hájfejű, Colbert pedig korának legjelentékenyebb tehetsége volt. És emellett nem szabad azt hinni, hogy a frázisok mögött titkos irónia lappang. Nem, ez volt általában az udvari beszéd hangja az abszolutizmus alatt. Jelentéktelenebb szellemek szájában még dagályosabb volt; csak szuperlativuszokat ismert. Hogy milyen mélyen ette magát bele az agyakba ez az örület, az is bizonyítja, hogy még most is ott fészkel milliók koponyájában és csak hasonló társadalmi állapotokra volna szükség, hogy ismét a legémelygőbb virágzásban törjön ki.

A művészet ugyanezen az uton halad. A barok a fejedelmi abszolutizmus

tiszta tükre: a nagyság, a póz, a reprezentálás nyer benne művészi formát. Az abszolutizmus, hogy reprezentáljon, a palotaépítés különös stílusát fejleszti ki. A palota többé nem vár, ami a középkorban volt, amely a támadás és veszedelem ellen való jól megőrzött biztonság érzését keltette fel a lakójában, hanem a földre lehozott Olimpusz, amelyben minden az istenek tartózkodási helyét hirdette. A csarnokok tágasak, a termek és erkélyek megmérhetetlenek. Valamennyi fal a mennyezettől le a padlóig csupa kristály és elkápráztatja az embert tükörsoraival. A reprezentálás, a póz kívánja meg a tükröt. Semmi sem profán: minden az istenség parádéja. Az uralkodónak még az álma is színjáték. A kertek és parkok, amelyek tág körben vesznek körül a barokkastélyt, az Olimpusz sugárzó berkei. Mindig vidáman, mindig mosolyogva: a tavasz gyümölcsétől terhes össze, a tél illatdús nyárrá lesz. A természet törvényei megszűntek és az uralkodó akarata parancsol a természetnek is.

A festőművészetet szintén az ünnepiesség és pompa jellemezte elsősorban. A klasszikus ókornak, az istenek életének jeleneteit ábrázolja — mert ez az ő élete, az ő uralkodásának istenítése. Jupiter és Mars az ő vonásait viselik, Vénusz és Juno az ő nejét ábrázolják. Az antik istenmondák a képzőművészetekben az ő dinasztíájának és az ő életének történetévé lesznek, a diadalaik az ő diadalai. Az ő kezében a mennykő és Danae és Leda nyögve nyújtja oda neki lángoló isteni keblét. Az ő ágyékából pattan ki egy új isteni nemzetség és egyedül általa érte meg a heroldok kora a feltámadását.

Mint az eszmék életében, úgy a fizikai létben sem emelkedhetik ember az abszolút uralkodó feje fölé. A rokokókastély, az abszolút korszak utolsó fejlődése az építőművészetben, mindig csak egyemeletes, mert senkinek sem szabad ő felette állnia és az ő feje fölött elmennie; az egyházat és isteni fogalmát átvitték a világi életbe.

Isten jár az uralkodó személyében a földön. Innen a pompa és az arany-sugaras ragyogás, amellyel az abszolút fejedelem mindig fellép. Arany és drágakő a ruhája, aranytól és gazdagságtól ragyogó az udvaroncai és lakásai livréje. Arany a szék, melyen ül, az asztal, amely mellett étkezik, a tányér, amelyről eszik, az evőeszköz, amelyet szájához emel. Arannyal és ezüsttel himzett az ágya függönye, helyiségeinek kárpitja, mindenünnen arany ragyog le rája. Arannyal kivert a lovai szerszámja, aranykocsin kocsikázik az utcán végig. Aranyban telik le az élete és aranyba takart és burkolt egész udvara. Ez az arannyá változott napsugár. Ugyanilyen ragyogó az ezernyi gyertyák fénye, amely ünnepélyei alkalmával megtölti termeit; a tükörrel

fedett falak sokszorosán adják vissza a fényt. Ő maga a fény és ezért állandóan fényben él.

Innen az a merev és legsemmibb mozgásában is kiszabott ceremónia, amely mindenféle szolgálattal együtt jár és amely ébredésének percétől elalvásának percéig kijár neki. Legcsekélyebb cselekedetét is állami tevékenységnek avatja fel és a legviisszatasztóbb szolgálatot is megfosztja meg-alázó jellegétől. Nagy megtiszteltetés-számba ment az a tiszteletbeli hivatal is, amellyel egy valóságos herceget bíztak meg és amely abban állt, hogy a király éjjeli edényét mindennap megvizsgálja.

És amily nagy megtiszteltetés volt az egyik számára, hogy a királyi éjjeli edényt reggelenként megvizsgálhatja, nem kevésbé nagy megtisztelés volt a másik számára, aki a királyt vagy a dauphint szükségének elvégzése mellett szórakoztathatta. Az utóbbi megtiszteltetés jutott ki például Elisabeth-Charlotte hercegnőnek Bourgogne herceg, XIV. Lajos egyik fia mellett. A hercegnő erről a következőket írja 1716 május ötödikén kelt levelében:

„Szerette, hogy az árnyékszéken mulattassák, de ez egészen szerényen ment, mert csak beszélni kellett vele, miközben hátat fordítottam neki; sokszor mulattattam őt eképen neje kabinetjében, aki szívből nevetett ezen és mindig odaküldött urához, hogy szórakoztassam.”

Milyen kegy, hogy csak mesélni kellett a parancsolónak, miközben hátat fordított neki az ember, holott az ez ügynél nélkülözhetetlen kézi tevékenységet is megkövetelhetette volna.

A legnagyobb ostobaság is okossággá változik. Csak a tehetetlen és a jelentéktelen áll egyedül. Az ő mindenható tekintetének engedelmeskedik a világegyetem. Körülötte az udvaroncok plejádjai, ők az ő hatalmának hirdetői.

Maga az Isten jár benne a földön. Az abszolút uralkodó az ő szentséges személye. Innen a fenség és a megközelíthetlenség, mely mindegyik lépésének tulajdonsága és a közönséges halandó számára láthatatlan atmoszférával veszi őt körül.

Természetes, hogy nemcsak láthatatlan korlát választotta el a roturét az uralkodótól, hanem ezenkívül a szigorú előírások és áthághatatlan falak, sövények és kerítések is. Az abszolút fejedelem különböző kastélyainak végtelen kertjeibe és parkjaiba szigorúan tilos volt külön engedelem nélkül belépni és e tilalom megszegését többnyire drákói büntetés követte. Ha a

fejedelem kegyeskedett a városban sétát tenni, nem ritkán egészen elzárták a nép előtt az illető utcát vagy sétateret és a nép csak messziről részesülhetett abban a magasztos szerencsében, hogy az uralkodó szent személyét láthassa. Így volt ez Weimarban még Goethe korában is. De akinek egyszer csakugyan sikerül a szájából egy szót ellesni, egy tekintetében és egy kegyelmes megszólításában részesülnie, az a legnagyobb boldogság részese lett, amelynél nagyobbat nem juttathat a lét egy halandónak sem és amely egész életére a többi halandó fölé emelte. Az isten szeme nyugodott meg rajta, kegyelmének egy sugara érte őt. És ha az egyeduralkodó egy tekintete, egy szava ilyen nagy boldogság volt, a kegy, hogy csak egyszer is az udvari asztal mellé kerülhetett valaki, olyan nagy dolog volt, amelyért az alsóbb nemesek közül egyesek valósággal tönkre mentek. Tilly gróf írja erről:

„És miért! Hogy elmondhassák szomszédaiknak, hogy Versailles-ben voltak, hogy Versailles-ből jönnek, — Versailles-ből, ahol ósdi alakjukat, mozdulataikat és viseletüket kinevették, ahol nevetséges ruhájuk, amelynek megszerzése egy erdőrészbbe, egy rétbe, egy szőlőbe, egy malomba került, semmi egyébről nem tett bizonyosságot, mint hiányos izlésükről...

Nem egyszer említettek példaképen egy bretagne-i jó házból való hajóskapitányt, egy de Pontevise nevű urat, akinek ötvenesztendőskorában eszébejutott, hogy Brest és Toulon udvari szokásainak minden eleganciájával, Neptun udvaroncának minden gráciájával és ennek a versailles-i etikettből kirívó mivoltával bemutatgatja magát az udvarnál. A jó tengerész, mint egy lakomakehely kívülről-belülről aranyozottan, sokáig hiába várt az Oeil-de-boeufban, mindennap más ujjonnan hímzett ruhában mutatkozott, tönkrement, unatkozott, míg végre is a tengerészeti miniszter mellette elhaladva, megkérdezte, hogy mit akar és mire vár? — „Eljöttem”, felelte „hogy egy levest egyek a patronnal és amíg ezt meg nem tehetem, nem megyek, nem mozdulok innen”. A király értesült erről; a szegény ember kívánsága szánalmat keltett; egyszer meghívták, megszólították, és most azt hitte, hogy — egy tengeri ütközetet nyert meg.”

Akinek pedig az uralkodó állandó érdeklődése jut ki, arra is átmegy az ő halhatatlanságának egy része. A maitresse en titre számára az emberek nagy többségének szemében semmi megvetés sem jár ki és legföljebb a riváli-

sai vetik meg. Minthogy az ő bájait a király érdekesnek tartotta arra, hogy legmagasabb mértékben földies gyönyörét elégítse ki velük, ő maga is isten kegyelméből valóvá lesz.

Ezt még tudományosan is megokolják. A híres hallei Thomasius írja:

Az ágyasság odiuma a nagy fejedelmeknél és uraknál (hercegeknél) kell, hogy felfüggesztessék, mert ők egyedül isten előtt tartoznak tetteikért felelni, minthogy úgy látszik, isten kiválasztottjának fényességéből valami az ágyasra is átszáll.

A király kegyenc hölgyének az ennek számára előírt tiszteletet ugyanazon szent borzadállyal adják meg, mint magának a királynak — természetesen csak addig, amíg osztozkodik a királyi ágyon. Azon a napon, amikor a király egy másik hölgy bájait és művészetét élvezetesebbnek találja, az eddigi kegyenc csillaga és szerencséje leáldozik a sötétség és feledés homályába.

Tily gróf emlékirataiban jellemző példáját írja meg annak a ténynek, hogy a maitresse a királlyal való érintkezés folytán bizonyos körök felfogása szerint szintén isten kegyelméből való és ezért szentnek tekintendő. A következőket írja erről:

„Annyira elcsavarták és elbolondították a fejeket, hogy egyszer kíméletlenül megtámadtak, amikor azt merészeltem mondani, hogy Maintenon asszony (akit nem tudom miért, egészen megkülönböztetett védelmükbe vettek) tizennegyedik Lajos uralkodásának egyik foltja volt. A leghevesebb rosszalás jeleivel hallgatták e kijelentésemet és amikor röviddel ezután elhagytam a termet, de Rabodange úr nyomban követett, a lépcsőnél utólért és csak a következő erkölcsi prédikáció után bocsátott tovább: Ön megbocsáthatatlan hibát követett el! Nem tudom megérteni, hogy egy ember az ön életbölcsségével — mert ezt mindannyian elismerjük önben — egy olyan asszonyt támadhatott meg, kinek emléke olyan szorosan összefügg legnagyobb királyunk emlékével. Hát nem tudja ön, fiatal ember, hogy ilyen kérdéseket nem szabad feszegetni, hogy ilyen nézeteket nem szabad hangoztatni? Hogy szenteknek kell őket tekinteni és hogy ezekben az időkben, amelyekben mi élünk, becsületes, hű franciának nem szabad ilyesmikben kételkednie és ilyesmik után kutatnia?”

Minthogy senki sem tekinthet egyenesen bele a napba, csak lehajtott fővel és csak térdhajtva közelednek a földi ember képében járó istenhez és csak halk, fojtott hangon szólnak hozzá, mert a hangos beszéd tiszteletlenségszámba megy. A kegyesen engedélyezett kihallgatás egyszersmind

8. kép. A női szabónál.

Augsburgi divatmetszet S. H. Wild-től.

imádásra való alkalom. De La Feuillade herceg XIV. Lajosnak egy aranyból való szobrot emeltetett a kastélyában, és a szobor előtt éjszakánként fáklyafény mellett bálványimádásszerű ceremóniát tartott. Még az udvaroncok is térdhajtva üdvözölték az uralkodót és az utcán is térdhajlással hódoltak neki. Ha egy királyi kocsi robog arra, urak és hölgyek ugorva térnek ki az

útszéli árokba és térdelve várnak, amíg a királyi kocsi elment előttük. Egy véletlenül rájuk esett tekintet eléggé kárpótolja őket azért, hogy piszkosak lettek, amire felemelkednek. A tiszteletnek e nyilvánítása az üres királyi kocsinak is kijár.

Nem kevésbé hirdeti az abszolút fejedelem földi hatalmát az erejének kimutatása és innen a demonstratív katonáskodó sport. Semmivel sem lehetett jobban demonstrálni az abszolút fejedelem kezében levő hatalmat, mint egy impozáns hadsereggel. És minthogy ezzel legalább színszerűleg adhatták a földi hatalmasságot, e földi despoták legkisebbje is „hadsereget” tartott fenn magának. A militarizmus persze a legtöbb esetben dekorációvá, játékszerré lett és ezért ott, ahol ez volt, annyival groteszkebb volt a formája. Württembergben a leghosszabb emberek jutottak a testőrségbe. E testőrség egyik leírója így beszél róla:

„A testőrség fekete zsinóros vörös kabátban, nyakkendőcsokorral, hímzett kézelővel és magas hegyes bádogsüveggel, kikent és puderezett hajfürtökkel és ragasztott fekete bajusszal parádézott. Topánja és rövid nadrágja oly szűk volt, elől-hátul pedig csirizzel keményített, hogy a testőrnek nehezére esett benne leülni vagy felállni. De jaj volt annak a szerencsétlennek, aki az úton vagy parádémars közben elesett. Egyáltalán lehetetlen volt, hogy saját erejéből felálljon. Legalább két embernek kellett jönnie, hogy a szegény harcost hóna alatt megragadja és visszaállítsa csirízelt lábára.”

A porosz I. Frigyes Vilmos hosszú fickói egyébként nem kevésbé groteszkek voltak. És e groteszk póznak kellett itt is az igazi erőt pótolnia.

És az abszolút fejedelem annál a látszólagos hatalomnál fogva, amelyet az államban való uralomért küzdő tényezők a kezére játszottak, határozottan magától értetődőnek hiszi mindezt. A legkisebb kétség sem éled benne az iránt, hogy maga az isten cselekszik az ő személyében. Franciaország királyai kezük érintésével gyógyítják a betegséget és sérülést. És hébekorba csakugyan meg is gyógyítják a beteget. A hit megcselekszi e csodát.

Ez a kulcsa mindennek és ez teszi logikussá az abszolút uralkodó minden önkényuralmi tényét. Az isten rendelkezik minden fölött: teremtményei élete és szabadsága, különösen pedig tulajdona fölött. Ennélfogva jog szerint minden az uralkodóé. Az egész királyság az ő személyes tulajdona. És Franciaországban XIV. Lajos uralma csakugyan nem egyszer, hanem többször tették megfontolás tárgyává „vajjon ne vegye-e a király tényleges bir-

tokába Franciaország valamennyi szántóföldjét és mezőjét". Az az instrukció, amelyet a király a dauphin számára íratott meg, így szól: „Minden, ami birodalmunk területén belül van, légyen az akármilyen természetű, ugyane jogcímnél fogva a miénk. Legyen arról meggyőződve, hogy a királyok természetűtől fogva teljesen és szabadon rendelkezhetnek minden javak fölött, amelyek a klerus és laikusok birtokában vannak, hogy mindenkor mint bölcs gazdák, országuk általános szükséglete szerint hasznukat vegyék". Amikor az előjogokkal felruházott rendek ez önkényuralmi alapelv hirdetésével régi „jogaik” veszélyeztetését látták és ez ellen tiltakoztak, csakhamar előléptek a koronaügyészek és bebizonyították, „hogy a királynak az egész királyság földterületéhez általános, közvetlen tulajdonjoga van”.

Mínthogy az abszolút fejedelem országában minden tulajdon természetes tulajdonosának tartja magát, nemcsak hogy ő rendelkezik minden adójövedelemmel, hanem az önkényuralmi logika szerint csak jog és méltányosság, hogy az adójövedelem nagyobb részét személyes szükségleteinek kielégítésére fordítja. Ha ezek az adójövedelmek nem bizonyultak elegendőnek, a népeknek nagyobb illetékeket kellett fizetniök.

Ahol az uralkodó csakugyan törődött alattvalóinak anyagi boldogulásával, az a legtöbb esetben csak azért történt, hogy ezzel fejedelmi pénztárak érdekében való szípolozásukat jövedelmezőbbé tegye. Itt-ott egészen cinikusan ki is mondják ezt a felemelő vezérgondolatot, így a badeni fejedelmi udvari kamara rendjében is:

„Udvari kamaránk alattvalóink természetes gyámja. Az ő feladata, hogy a hibáktól el — és a helyes útra ráterelje őket, hogy saját akaratuk ellenére is oktassa őket arra, hogy mint rendezék be háztartásukat, hogy földjük művelését értsék és gazdaságosabban üzőtt háztartással megkönnyítsék maguknak a köteles országos adó fizetését.”

Így aztán a legnagyobb mértékben magától értetődik az a legmértéktelebb pazarlás, amelyet majd mindegyik abszolút udvar üzőtt. A francia államháztartásnak óriási deficitje, amely néhány évvel a forradalom előtt teljesen tanácstalanná tette a minisztereket, XVI. Lajost nem akadályozta meg abban, hogy ugyanakkor tizenöt millió livre-ért megvegye a St. Cloud kastélyt a királyné számára. Marie Antoinette előtt semmiségszámba ment, hogy egyetlen estén száz-kétszázezer livre-nyi összeget áldozzon fel játékdühenek. II. Katalin kissé tülerős szereleméhségének csillapítása kerekszámba

csekély kilencvenmillió rubelbe került. De ez az összeg is csekélység azokhoz az összegekhez képest, amikbe XV. Lajos szerelmi élvezetei kerültek. Csupán az úgynevezett „Szarvas park”-nak mindig friss áruval való ellátása nyelt el néhány százmilliót. Ebbe nincsenek beleszámítva azok a nagy számok, amelyeket Pompadourra, a Nesle nővérekre és Dubarryra költött. E női négyesből Pompadour maga néhány tucat milliójába került az államnak. És nem sokkal kevesebbe kerültek Franciaországban XIV. Lajos illegitim hálótársai sem. De még drágábbra jött XIV. Lajos építkezési dühe. Csupán egy évben (1685-ben) kilencvenmillió frankot adott ki arra a célra, hogy szentséges személyének hozzá méltó lakóhelye legyen.

Európa mindegyik abszolút fejedelme magától értendő kötelességének tartotta, hogy lehetőleg elérje a mintaképet, amelyet a napkirály adott a pompában, díszépületekben és pazarlásban. II. Frigyes építkezési dühe rövid idő alatt több mint egy tucat jól megolvasott millióba került, ami a hétéves háború félelmetes nyomorúságában — mert mindjárt ezután következett — és Poroszország nagy szegénységében borzasztóan nagy összeg volt. Viszonylag is, de tényleg is még nagyobbak voltak a württembergi, badeni és hesseni udvarok kiadásai a díszépületekre. A legkisebb húszadrangú udvarban is voltak főudvarmesterek, főudvarmesternők, udvari lovagok, udvarhölgyek, udvari nemes apródok, akik pazar livrékben álltak étkezés közben a fenségek székei mögött és cserélték ő szerenisszimuszék tányérjait. Aztán apródok, udvarmesterek, istálló mesterek, udvari orvosok, udvari káplánok, udvari titkárok, udvari pénztárnokok, udvari karmesterek, udvari zenészek, konyhamesterek, udvari kertészek, komornyikok, komornák, futárok, hajdúk, udvari vadászok — közéjük nem számítva az alantasabb lakájok, komornák, ruhátári nők, kocsisok, előlovaglók, istállófiúk, kertészsegédek, konyhaleányok, kukták óriási szolgahadát és a sohasem nélkülözhető testőrséget, amelynek minden elképzelhető alkalommal fegyverbe lépnie és tisztelegnie kellett.

De nemcsak az volt a legtöbb abszolút udvar forró vágya, hogy a versaillesi mintát elérje, de számosak közülök élete legszebb álma az volt, hogy némely részletben le is főzze. És ezt az álmot többen tényleg megvalósultnak is látták. Így mindenekelőtt a szász Erős Ágostnak és a württembergi Károly Jenőnek jutott ki e dicsőségből. Sajnos, hogy mindkettőnek csak az a mentése, hogy agyuk teljességéből ugyanannyit vesztek, mint amennyit hágató csődöri minőségükben nyertek. A württembergi apró zsarnok, akinek pazarló mániája megfordított viszonyban állott országa nagyságával — egész Württemberg lakossága nem volt több, mint hatszázezer lélek — minden évben ünnepélyt rendezett, amelynek fényét Vestris párisi táncisten jelenlétével

A buja nő
Rézmetszet I. B. Greuze-től

A szerelmes öreg
Holland rézmetszet Vanschuppen-től

emelte, aki ezért 12,000 forintnyi honoráriumot kapott. Még drágábbá jött a pazar tűzijáték, amellyel a hercegi udvar minden ünnepélye végződött és amelynek rendezése végett a herceg az olasz Veroneset, azon kor leghíresebb tűzijáték rendezőjét fogadta szolgálatába. Az olasz mester művészetének még akkor is érvényesülnie kellett, ha a rakéták a kedvezőtlen idő miatt teljesen hatástalanul füstölögtek el a levegőben. Az 1765-ben volt württembergi állapotok egyik „A tiszta igazság vagy megemlékezések a württembergi házról” cím alatt megjelent leírásban áll a következő:

„A palotában nem nevettek ugyan sokat, de annyival többen. Közben jól is ittak, és az utóétek tálalásánál tűzijátékot rendeztek, épp olyan sikerülten és szépen, mint a legkeresztényibb őfelsége asztalánál. Ennek azonban semmi közössége sem volt a nagy tűzijátékkal, amelyet szabad levegőn rendeztek, lett légyen akkor akármilyen idő is. 1763-ban az eső mindent átáztatott. De a herceg mit sem akart tudni a tűzijáték elhalasztásáról. A tűzijátékot, amely 52,000 forintba került, meg kellett gyűjtani, noha a tűzijátékrendező kijelentette, hogy az ötvenedik része sem fog elsülni. A herceg az ilyen játékot a pompa és fenség valóságos ismertető jelének tartja”.

52,000 forint csakugyan csinos kis összeg; akkoriban egész Württemberg el lehetett volna belőle látni egy napra. És egy bolond szeszélyre adtak ki ennyit! A württembergi udvar folytonos ünnepek és gyönyörök közt lejátszódó életének jól összefoglaló leírását adják az élet egyik részesének, Wimpfen bárónak emlékiratai. A következőket írja bennök:

„1763-ban, a spanyol udvarban való egy évi tartózkodásom után jöttem vissza Stuttgartba és ennek udvarában forogtam tíz év hosszat folytonos gyönyörűségek és ünnepélyek közepette, amelyek élvezetét soha semminemű nyugtalanság sem zavarhatta meg. Olyan udvar sehol sem volt akkoriban, mint a württembergi. A herceg összesen 15.000 főnyi csapatokat tartott, amelyek az eddig ismertek között a legjobbak, legszebbek és legfegyelmeltebbek voltak. Mintegy 200 nemes és ezek között 20 herceg és birodalmi gróf állt a szolgálatában. Saját személye használatára 800 lovat tartott. Rendes nyári palotáját, Ludwigsburgot állandóan nagyíttatta és diszítettette. A württembergi udvarban volt található Európa első operája, első zenekara, legszebb balettje és a párisi után a legszebb francia színjátéka. És emel-

lett a majdnem mindennapi látnivaló mellett, amelyet minden fizetés nélkül élvezhetett az ember, még sok rendkívüli ünnepély volt, amelynek teljes pompáját csak azután tanultam meg megbecsülni, amikor láttam, hogy mi kelt más udvarnál sokszor általános csodálatot. De mi sem volt kellemesebb, mint a herceg nyári útja, amelyet kéjlakaiba, különösen Grafeneckbe, a Fekete-erdő egyik legvadabb vidékére szokott volt megtenni, ahol a legmelegebb időszak egy részét töltötte el. Rendszerint csak 10—12 gavallér kísérte a herceget, akik közé tartozni rendesen szerencsém volt. A többi kíséret 6—700 személyből állt, valamennyi azzal a rendeltetéssel, hogy őt szórakoztassa. Itt volt található a legválasztékosabb francia színjáték, víg-opera és nagy olasz opera. A zenekar tagjai: Zomelli, Lolli, Nardini, Rudolph, Schwarz, a Pla-fivérek elsőrendű virtuózok voltak és Noverrenak parancsban adták ki, hogy csak a leggyönyörűsebb baletteket adja. Nem látott itt az ember egyebet, mint csupa „flóra és hébe” táncát.

Minden gyönyörűség és élvezet, amit a természet és talentumok csak szerezhettek, itt volt található — és mindenkinek meg is volt az élvezetekhez való kedve. Élvezetek közt aludt el az ember és élvezetek közt ébredt. Két különböző zenekórus adott jelt az ébredésre. Társaságban reggeliztünk, rendesen a magányos, árnyas erdőben. Már itt kezdődött egy zenekar hangjai mellett a körtánc és négyes. Mindenki az esti bálhoz gyűjtött hangulatot. Az időközöket toiletténél, játékasztalnál, mindenféle látványosságnál töltötte el az ember. Hol halászni ment, hol vadászni, majd pedig a sötét zöld erdőbe, ahol soha sem volt hiány a flórákban és hébékben. Kétségtelen, hogy soha kellemesebb napokat nem töltöttem és néha-napján oly sok örömben volt részem, hogy a rájuk való visszaemlékezés szinte még most is elbájol, de még többször elszomorít. Nemcsak a szép leányok voltak azok, akik az itt tartózkodás örömeit olyannyira fokozták, hanem minden együttvéve: a dús asztal, a nagyszerű étvágy, amelyet a reggeli tánc és a délutáni vadászat hozott meg és ami mindenekfölött való volt: itt volt a herceg, mindig vidáman, mindig egyformán jó kedvben, csupa jószág és szellem, mindig leereszkedően udvari embelei iránt...”

Hogy pedig mit jelentett egy olyan vadászat, amelyenről itt szó esik, azt egyetlen egy számadat is eléggé megmagyarázza. Hogy egy fejedelmi vendég-

nek igazi vadászélvezetet nyujtsanak, a hercegség valamennyi parasztjai által nem kevesebb, mint 6000 szarvast kergettek össze a Solitude vadászkastély mellett. És hogy aztán mi ment végbe egy ily „vadászat”-nál, megtudjuk az imént idézett visszaemlékezésekből.

„1763-ban az ünnepély harmadik része a sík földön játszódtott le. Itt vadászathoz fogtak, amelyen sok száz vadat, nagyot és kicsit egyaránt lőttek. E vadászat lefolyását meg kell magyaráznom. Egy elzárt helyre néhány ezer darab mindenféle vadat kergettek össze, amelyet aztán egyenkint engedtek ki az ajtón. A herceg, a legelőkelőbb nézők és a vadászok ekkor már készenlétben álltak puskáikkal és így fogadták az állatot. Erre ellenvethetik nekem, hogy ez nem kedvtelés vagy ünnepély, mert úgy kell lenni, hogy a jelenvolt személy mindmégannyi mészáros volt. De várjuk csak meg a végét. A szűk út, amelyen az ajtón kijövő állatoknak végig kellett menniök, egy tóban végződött, amelyet úgy ástak, hogy különböző mélységei és kiálló csúcsai voltak. Már most, ha az állatokat hajszolták, e mélységbe vetették magukat, ahol egy halál helyett kettőt kellett elszedniök. És ez volt az élvezet. De mennyire fokozza az élvezetet az a tudat, hogy ez a tó nem a természet munkája, hanem úgy ásták ki legszigorúbb tél idején emberi kezek. Akármily erősen is fagyott akkor, a herceg a hideg ellenére messzi helyről vezettette ide a vizet, amelyet több mint negyven kályha állandóan folyékonyan tartott, mert a kályhákban sohasem volt szabad kialudnia a tűznek.”

Ez a néhány dokumentum is bizonyítja, hogy miképen sikerült württembergi Károly Jenőnek megtörnie a napkirály által elért rikordot a pazarlásban. De a bizonyságokat meg lehetne tizszerezni. Az a rikord, amelyet Erős Agost ért el a pazarlásban, hasonló drasztikus példákkal és ugyancsak nyomasztó számadatokkal igazolható. E helyen megelégszünk azzal, hogy utalunk az ismert mühlbergi kéjtanyára, amely akkor egész Európában feltűnést keltett. Más alkalmakkor még többször kell majd szólnunk e fejedelem óriási pazarlásairól.

Az abszolutizmus szolgáinál ugyanazt a pazarló hajlamot látjuk, amelyet fejedelmi gazdáiknál. A hírhedt Brühl grófnak, szász Frigyes Agost mindenható miniszterének udvartartása valósággal klasszikus példája annak, hogy miképen multa felül a szolga az urát is a pazarlásban. Friedrich Ebeling írja erről „Kyaw és Brühl, két történelmi arckép” című munkájában:

„Az ő háztartásával szemben a királyé szinte szerénynek tűnt fel, noha az udvar elég pazarló módon gazdálkodott, amíg azt a dominiumok és zsarolások jövedelme megengedte. És amikor a pénzforrások gyéribben csörgedeztek, Brühl megszorította ugyan a király és ennek gyermekei háztartását, de nem szorította meg a saját magáét. Az ő udvarának fénye és pompája felülmulta valamennyi német fejedelmét. Házi tisztjeinek, udvarmestereinek, lovászmestereinek, lovászáinak, kamarásainak, apródjainak, szakácsainak, szakácsnőinek, konyhairnokainak, pincemestereinek, cukrászáinak stb.-nek száma kitette a kétszázat. Asztalára rendszeren harminc fogás került, középsterű vendégeskedés alkalmával ötven, nagy vendégeskedés alkalmával pedig nyolcvan száz. Fényes kastélyai, drága kertjei voltak, jelentékeny könyvtára, művészeti, természetrajzi és ásványgyűjteménye és nagyszerű képcsarnoka volt; szóval mindene volt, ami egy Krözust jellemez. Aki a király és a kormányzó szolgálata között választhatott, az utóbbit részesítette előnyben, már csak azért is, mert az előbbiben régenté csak félfizetést kaptak, az utóbbiak pedig a vidéken kaptak jó állásokat. A vagyontalan nemesség csak akkor kísérelte meg a fiait a király udvaránál elhelyezni, ha más nagyvezérjének udvarába nem adhatta.

Amikor 1756-ban a poroszok rárontottak Drezdára és a major-domus Frigyes Ágosttal először Königsteinba, majd Lengyelországba menekült, a katonák a palotában többek között 2000 pár cipőt, 1500 pár csizmát, 1500 parókát, 800 bársony és selyem hálóköntöst, bámulatosan nagy tömeg ezüst és aranyevőeszközt, egy mindenekfölött drága, már akkor 24,000 tallérra becsült porcellán-készletet találtak, amely 1800 darabból állt és amelyet eredetileg Erzsébet orosz cárnénak szántak ajándékba, de amelyet ez nem fogadott el, és ott találtak egy önműködő éjjeli szükségsszéket, amelyet egy híres augsburgi mechanikus 500 dukatnyi óriási áron készített és amelyet von Gössnitz vezérőrnagy parancsnoksága alatt egy kirendeltség mindjárt a mindenható számára birtokba is vett”.

Ehelyütt meg kell még említeni, hogy a napkirályt nem csak mint fényűzőt, hanem mint önkényuralkodót is igyekeztek felülmulni. Ezért az apró fejedelmek gyakran a legbosszúvágyóbb despoták voltak ellenfeleikkel szemben és a legönhittebbek isten kegyelméből való mivoltukra. Württembergben mindenkinek — még pedig botbüntetés terhe alatt — kötelessége volt a

hercegi őrség előtt épp úgy kalapot emelni, mint maga a herceg előtt. A büntetés alól sem kor, sem pedig méltóság nem mentesített senkit és még kevésbé az a kifogás, hogy ő hercegsége képviselőit nem látta. Amikor 1783-ban egy pénzügyi tanácsos gondolataiban elmerülve elmulasztotta egy stuttgarti őrségnek a köteles hódolatot megadni, von Böhnen hadnagy behurcoltatta a bűnöst az őrszobába és jól megolvastott huszonöt botot vágatott rá. Az ily procedurák katonai érdemszámba mentek, amelyek számára Károly Jenő 1759-ben a magas Károly-rendet alapította. A vitéz hadnagyot is ezzel a renddel tüntették ki az általa vezényelt ütleget-proceduráért. Az apró fejedelmek isteni eredetükre való groteszk önhittségének nem kevésbé tipikus példái azok a kómikus ömlengések, amelyeknek az ő égi kegyelmességében mindig megsértődött pletykaszák, Elisabeth-Charlotte adott kifejezést. A pfalzi örgrófné írja egy alkalommal:

„A cafat” — ezzel a stereotip jellemzéssel illette dühében Maintenon asszonyt — „egyszer két leányt hozatott Strassburgból, örgrófnőkként szerepeltette és unokahúgai kísérlőinek tette meg őket. Egy szót sem tudtam erről, Madame la Dauphine panaszkolta el nekem könnyek között. E. L., mondtam én, hagyja csak, én majd rendbe hozom a dolgot, mert ahol nekem van igazam, ott egy hajszálnyit sem törődöm a vén boszorkánnyal. Az ablakomból megláttam a húgait a két német leánnyal. Amint sétálni mentem, úgy intéztem, hogy találkozzam velük. Odahívtam és megkérdeztem a leányt, hogy ki ő? A szemembe mondta, hogy ő Litzelsteini palotaörgrófnő. Mondtam én: Ugy. — Nem! felelte ő, én nem vagyok fattyú, a fiatal örgróf feleségül vette anyámat, aki Gehlen-házbeli volt. — Mondtam én: ön még sem lehet palotaörgrófnő, mert nálunk, palotaörgrófoknál nem érvényes az alantassal való házasság, sőt többet mondok: hazudsz, ha azt mondd, hogy a palotaörgróf feleségül vette az anyád, mert az ríma volt, aki mellett a palotaörgrófon kívül még sokan feküdhettek, de én tudom, hogy ki valóban az ő ura, nem más, mint egy hautboiste (flótás) — és ez az igazság. Ha pedig megint palotaörgrófnőnek adod ki magad, akkor hátraköttem a sarkad, hogy híred se halljam többé. De ha tanácsom követed és való nevedet veszed fel, akkor soha ez életben nem vetem szemedre születésed, lásd tehát, hogy mit cselekszel. A leányzó annyira szívére vette, hogy néhány nap múlva meghalt. A másikat egy pensioiba küldték Párisba. Elmentem Dauphine-ünkhöz, elmondtam neki, hogy mi történt, ő beismerte, hogy

örül annak, amit tettem, mert neki soha életében nem lett volna szíve hozzá. Madame la Dauphine azt mondta, hogy a király meg fog szidni, de egy szót sem szólt, csak néha mondta nekem nevetve: *il ne fait pas bien se jouer à Vous sur le chapitre de votre maison. La vie en depend. En pedig feleltem: je n'aime pas le menteries.* A másik pretendens örgrófnőből Párisban épp oly nagy ríma lett, mint amilyen az anyja volt, ő azonban megváltoztatta a nevét, tehát futni hagytam. 1720 október 25-én”.

Elisabeth Charlotte levelei telve vannak ilyes lamentációkkal és mind-
emellett ez a dáma fajtájabelieinek legokosabbjai közül való volt.

Az apró despoták ellenfelekkel szemben való bosszúvágyának örök időkre szóló szégyenfoltja Schubart tíz évi börtönfogsága Hohenaspergben és ebben a tekintetben teljesen elegendő erre az egy példára utalni...

Isten kegyelme végtelen és aki fölé jötevő kezét kitarja, azt a boldogított halandót áldásával elárasztja. Tehát az abszolút uralkodó is pazar a kedvezéseiben és jótékonyságában. Legalább ebben a tekintetben nem találók Galiani e szavai: „A fejedelemnek erénye olyan, mint a szűz gyönyöre. Az elképzelése szebb, mint az élvezete”. Hogy ebből az áldásból csak a nemességnek jutott ki és egy sugárnyi sem a köznépnek, az hozzátartozott az abszolutizmus eszmevilágához és az előzőekben elmondottak után nem szorul bővebb megokolásra. XIV. Lajos tizenöt év alatt, 1774-től 1789-ig kerek 228 millió livre-nyi összeget adott ki ilyen módon a nemesség megajándékozására, ebből csekély 80 milliót a saját családja számára. Ebből is lehet következtetni, hogy milyen rentábilis volt a szerencse, ha valaki az uralkodó család közvetlen barátai közé tartozott. Ékes bizonyítéka ennek az a szerencse, ami a Polignac-családnak kijutott. Polignac hercegnő Marie Antoinette legbensőbb barátja volt és e barátság annyira kifizetődött neki, hogy a Polignac-család 700.000 livre-nyi évi járadékot, azonkívül egyszer évi 1,200.000 livre-nyi ajándékot is nyugtathatott, amelyet azért kapott, hogy egy birtokot vásároljon magának; a szegény ember ugyanis nem tudta elviselni a városi levegőt. Lajos elődei nem voltak kevésbé splendidek. A pfalzi Lisi-Lotti (Elisabeth-Charlotte) hunyorgatva beszél arról a milliócskáról, amely szerető fia nagylelkűségéből folyt be neki. 1719 szeptember elsején jelenti: „A fiam is gazdagabbá tett most és 150 ezer livre-rel növesztette meg járadékomat.” És alig egy negyedév múlva, 1719 november 28-án ismét jelentheti: „A fiam házam számára 2 millió livre-nyi részvényt adott.” Hogy tudtak ezek zsebelni! A zsebek feneketlenek voltak. És minderre egyedül azzal szolgált rá ez a nő, hogy anyja volt a fiának, akit a „gondviselés”

egy kis államcsíny formájában Franciaország urává tett meg. T. hölgynek háztartása számára évi 300.000 livre kell, noha ő egyike a legtakarékosabbaknak. De egyébként sem fukarkodtak. A megúnt ágyasok többnyire igen tekintélyes nyugdíjjal és ajándékokkal vigasztalódhattak. Montespanról, a szentimentális La Vallière kisasszony utódjáról mondják, hogy tíz évi hűséges szerelmi szolgálatairól való lemondásának enyhítése ezer louisdor hónapi járadékot húzott. „Ez a maitresse háromszor annyiba kerül Franciaországnak, mint Európa és az egész királyság valamennyi tudósa” — írja egy korbéli író. Ez természetesen ugyanily drasztikusan szól amellet, hogy milyen siralmasan látta el az abszolutizmus a tudományt. Nem ritkán a levetett férfiszeretőkre is hasonló szerencse mosolygott. Elég, ha csak azokra a roppant szerelmi ajándékokra emlékeztetünk, amelyek II. Katalin elhasznált kegyenceinek jutottak osztályrészül.

A kicsinyek ebben is utánozták a nagyokat. Az abszolút udvarok kreatúrái minden országban és országocskában számtalan milliót nyeltek el. A württembergi Károly Jenőnek különös kedvtelése volt az úgynevezett kotillon-ajándék, amelyet drága ékszerek alakjában nyújtott át az ünnepélyeire meghívott hölgyeknek. Ez a tréfa egyszer kerek százezer forintba került, ennyit ajándékozott el egy negyedóra alatt. A szász Erős Agost a kegyében részesült hölgynek első üdvözlésül leginkább gyémántokból és rubinokból való művirágcsokrot nyújtott át. Erős Agost szokását, hogy ujonnan kiválasztott kegyencnőit gyémánt-esővel öntötte el, — hogy Jupitert felülmúlja, mert ez ilyen esetekben például Danae kisasszonynál csak aranyesőhöz tudott jutni — Pöllnitz báró írja meg „A gáláns Szászország” című könyvének egy megjegyzésében, amely egy von Kessel kisasszonnyal volt rövid szerelmi viszonyra vonatkozik, akinek gyalázata elfödésére később egy von Haugwitz nevű úr adta oda magát. A megjegyzés így szól:

„Az előbbi választófejedelem azt hitte, hogy nem fizetheti meg eléggé a bizonyítékokat, mely boldogságát tökéletessé teszi. Mihelyst elment tőle, 60.000 birodalmi tallér ára gyémántot, mindenféle vásznat, szóval egy mindennek fölött való nagyszerű háztartást küldött neki. Ez aztán olyan kegyet szerzett neki, amely a szerelmes embereket teljesen boldoggá szokta tenni.”

Hatvanezer tallér a mai pénzértékben mintegy egy millió márka.

A takarékos Poroszországban időnként a legőrültebb szokások uralkodtak. Lengyelország „germanizálása” 1796-ban II. Frigyes Vilmos égisze alatt a

maga teljes egészében grandiózusan véghezvitt gaztett volt és csak kevésbé fontos az, hogy az áldozat ez esetben a skrupulus nélkül becsapott lengyel nemesség és klérus. Ennek jellemzésére idézzük a következő jelentést:

„II. Frigyes Vilmos „kormány”, a Hoym-Bischoffwerder-Triebsfeld-Riedl-konzorcium a következőképen dolgozott: A kiszemelt lengyel birtokokat értéküknek többé-kevésbé kicsiny hányadára becsülte és vagy mint úgynevezett „kegybirtokot” ingyen vagy egy fiktív árnak megfelelő összegért adta át azoknak a „jó német gazdák”-nak, akik készen voltak e konzorciumnak jelentékeny borraivalót lefizetni. Az új tulajdonosok pedig sietve adták tovább a birtokot mindenre való tekintet nélkül, lengyeleknek, zsidóknak, oroszoknak, törököknek, feltéve, hogy ezek a teljes forgalmi értéket egészen vagy legalább megközelítően megadták érte. Hogy e famózus üzletet néhány példával megvilágítsuk: Bischoffwerder egy birtokot ajándékoztatott magának, amely állítólag 18.000, tényleg pedig 191.000 tallér értékű volt és amelyet 115.000 tallérért adott el. Von Goldbeck titkos tanácsos egy neki ajándékozott birtokért, amely állítólag 28.000 tallért ért meg, mindjárt ezután 80.000 tallért kapott. Lüttichan gróf birtokokat kapott ajándékba, amelyeket 84.000 tallérra becsültek; 800.000 tallérért adta el ezeket. Ehhez még 26.000 tallérért nyolc dominiumot „vásárolt”, amelyek közül csak egyiket ezek közül közvetlenül ezután bíróilag 90.000 tallérra taksálták. Von Kuchel vezérőrnagy nem elégedett meg a neki ajándékozott kegybirtokkal, még egy dominiumot „vásárolt” hozzá 30.000 tallérért, amelyet rögtön 130.000 tallérért adott el. Blücher is jelentékeny terjedelmű birtokokat kapott, amelyeket egy aibingi kereskedőnek 140.000 tallérért adott el. Egyébként meg kell adni, a Hoym és társai konzorciuma nemcsak junkerekkel állt össze, hanem ha az jókora borraivalókat adott, a polgári canaille-ra: ügyvédekre, kereskedőkre, korcsmárosokra és fűszeresekre is kiterjedt a gondoskodása. Treskow divatárú-kereskedő, Triebsfeld és Rietz alantas eszköze, 80.000 tallér ára birtokot „vásárolhatott”, amely birtok testvérek között is 350.000 tallért ért meg és ezenfelül e tétivel bebizonyított hazafias feláldozásért még nemességet is kapott.”

A fejedelmi abszolutizmus e korának földi istenei csak egyben különböztek lényegesen az általuk kopizált égi mintától: nem tudtak csodát művelni, akármennyire is megerőltették magukat ebben az irányban is. Az a kísérlet,

hogy a semmiből pénzt csináljon, egyiküknek sem sikerült. És minthogy még az olyan magyarázatok is hajótörést szenvedtek a tények kérlelhetetlen logikáján, mint amilyen XIV. Lajosnak az a fentemlített magyarázata volt, hogy a királyság minden birtokállományát igényelheti, más uton kellett célhoz jutni. És a kieszt útön még többet értek el, mint amennyit valamennyi polgári és parasztkézen levő birtok és föld kisajátítása és újból való bérbeadása valaha is jövedelmezett volna. Bizonyítékképen csak ama Calonne miniszter hitelpolitikájának eredményeire kell rámutatni, akit XVI. Lajos 1783-ban pénzügyminiszternek hívott meg. Calonne-nak sikerült a három év alatt, amíg kormányon volt, Franciaországot 650 millió livre-nyi óriási összegtől megfosztania. Ez az akkori időket tekintve, borzasztó nagy összeg. És mindez a királyi zsebbe folyt bele, vagy legalább is a legnagyobb része a királyi zseben keresztül vette útját.

Az abszolutizmus első útja, hogy a szükségletei kielégítéséhez való pénzt megszerezze, mindenütt az önkényes adókivetés volt; mindent megadóztattak és az egyik új adó követte a másikat. Franciaországban látszatra zseniális módját eszelték ki annak, hogy az adójövedelmet biztosítsák és ezenfelül az adószedés szervezetétől mentek legyenek. Az adó bérbeadásának szisztémája volt ez. Az adóbérlővel, vagy ahogy szintén nevezni szokták, a főbérlővel, aki természetesen az udvar kreaturái közül rekrutálódott, egy bizonyos átalányösszegben állapodtak meg, amelyet ez a királyi pénztárba beszolgáltatni tartozott. 1789-ben 44 főbérlő volt, akik összesen 138 milliót szolgáltatnak be évente az államnak. E kötelezettséggel szemben és az adószedés organizációjáért megvolt az a joguk, hogy az egyesek adókvótáját tetszés szerint emelhessék. Ennek végső eredménye természetesen az volt, hogy a néptől majdnem a kétszeresét szipolyozták ki annak, ami adóbérlet címén a királyi pénztárba befolyt.

Ez persze még nem jelenti azt, hogy azokban az országokban, amelyekben magának az államnak a kezében volt a kvóta megállapítása és az adóbeszedés, az adóviselés könnyű lett volna. Poroszországban a „kontribució” az adókulcs, amelyet a parasztnak kellett elviselni, jövedelmének 33¹/₃ és 45%-a között volt. Ez egy telek után nyolc tallér adót tett ki, a junkernek ugyane terület után még két tallért sem kellett fizetnie. A paraszt ezenkívül megmaradt szűkös jövedelme felét adósságokra és illetékekre fizette el. Ezért szerepel II. Frigyes az udvari történetírásban mint „parasztkirály”.

De az adójövedelmek alig felényire töltötték meg a királyi pénztárt azzal a jövedelemmel, amely az igények növekedésével arányosan apadt. A fejlődési abszolutizmusnak tehát mindenütt valóságos rablóhadjáratot kellett

szerveznie a nép zsebe ellen és azonkívül nyíltan vagy titokban azokhoz a praktikákhoz csatlakoznia, amellyel a kapitalista vérszopók a tömegeket éhínség vagy hasonló szükségállapot alkalmával különösen eredményesen kiszípo-lyozták, azaz arra kellett törekedniök, hogy a nép nyomorúságából is üzletet csináljanak.

A pénzszerzésnek legközelebb eső módja volt, hogy minden, amit a király adhatott, csak készpénz ellenében volt kapható. Tehát elsősorban a hivatalokat, amelyekkel jövedelem járt, többé nem adományozták, hanem eladták úgy, mint egykor a pápai egyház a papi méltóságokat adta el a legtöbbet ígérőknek. Ilyen módon kezdődött mindenütt a hivatalokkal való hirhedt kereskedés. Ez természetesen azt eredményezte, hogy mindegyik hivatal a zsarolás forrásává lett. Semmiféle „hivatalos” tevékenységet nem végeztek ingyen, mindegyikért illeték járt ki. Azonkívül minden „hivatalos” szolgálatot, amit felülről rendeltek el, el kellett tűrni. A szegény ördögnek meg kellett vizsgáltatnia a boros hordóit és ezért fizetnie kellett, még akkor is, ha a hordók rég széjjelestek a pincében, és ha a nyomorúság még egy korty bort sem juttatott neki, amitől felüdüljön. Ugyanekkor minden állást állami állássá tettek meg. „A városokat megfosztották autonómiájuktól, hogy abban az esetben, ha a városok ezt nehéz pénzzel meg nem váltják, a városi hivatalokat és méltóságokat államosíthassák, természetesen a városi lakosság költségére, amelytől az illetékeket beszedték.” Így jártak el évszázadokon át a francia királyok, így a Habsburgok, a Hohenzollern-ek és ép így az apró királyoknak nagy serege is. Ezentúl hivatalt csak az kapott, aki ilyent vásárolhatott magának, és ha több volt a pályázó, akkor mindig az lett a nyertes, aki a legmagasabb árt kínálta érte. Az illető álláshoz képességet nem kellett igazolni. És így a legostobább is naponta százszor aratott győzelmet a zseni fölött, csak a pénzeszacskójának kellett nagyobb-
nak lennie. Bördélyházak gazdáiból szentszéki tanácsosok lehettek. Notorius hülyéket neveztek ki tanácsosoknak. Gazemberek és gonosztevők jutottak polgármesteri és bírói állásokhoz. Lakájok színházigazgatókká avansáltak stb. Württembergi Károly Jenő egyik írásában, amelyet egy Wittleder nevű kreaturájához intézett, akinek kezén ment keresztül a hivatalok elkótyavetyélése, a következőkép ír: „Noha nem nagy talentum, mégis csak becsületes ember — és 4000 forint szép összeg pénz.” Justinus atyjának 6500 forintért kellett megvennie ludwigsburgi főhivatalát, amiért aztán egész életén át nem szabadult meg az adósságtól. A kötelezvény, amelyet Württembergben minden hivatalnoknak, mielőtt a kinevezését kézbesítették volna neki, alá kellett írnia, így szólt: „Ha ő hercegi fensége legalázatosabban alulírott N. N.-t szolgálatába elfogadni kegyeskedik, úgy az legalázatosabban tisztelettel bátorkodik a...nyi

összeget azonnal lefizetni. Minek hitelül sajátkezű aláírása...." A porosz I. Frigyes Vilmos így határozott a hivatali állások betöltésénél: „a legtöbbet ígérőnek”. Ha valamelyik állás számára nem akadt aspiráns, úgy egyszerűen felkínálták azt valamelyik jómódú embernek és ha ez elég vakmerő volt, hogy a felkínált „tisztiséget” vonakodott elfogadni, Németországban megkockáztatta, hogy várfogságba küldik, Franciaországban pedig azt, hogy a Bastille-ba csukják, „amíg ő kegyelmessége kegyes jóindulatának nem méltóztatik jobb belátásra jutni”.

Minthogy ez az üzérkedés jól jövedelmezőnek bizonyult, másrészt pedig az állandó pénzszűke nem ért véget, egyszerűen folyton szaporították a meglevő állásokat, azonkívül a legabszurdabb állásokat találták ki. Egy kollégiumba, amely eddig négy vagy nyolc tanácsosból állt, tizenkét, huszonnégy és még több tanácsost ültettek. XV. Lajos alatt a többek között a következő fontos hivatalokat szervezték: Sertés- és malacszemlések, paróka-ellenőrök, frissítő-vizsgálók, sózott-vaj kóstolók, építőkö-revizorok, szénaszámlálók, farakás-ellenőrök, hókereskedők, borvizsgálók stb. stb. állását és mindegyik állást egyszerre akár száznak is eladták. Egyedül Párisban nem kevesebb, mint 900 borvizsgáló működött. Ily módon XIV. Lajos alatt 1701-től 1715-ig, tehát még tizenöt év alatt sem, 542 milliónyi csinos összeget sikerült a hivatalok eladásával a királyi pénztárba besöpörni.

Azonban az abszolutizmus csak a pénzérmekek megrontásában vélte a pénzszerzés Kolumbus tojását igazában megtalálni. Milyen egyszerű: a tallérok, forintokat és ezüstgarasokat kisebbre kell csinálni és azzal ugyanazon érckészletből annyival több pénzértéket verhetnek ki. Nincs is ennél egyszerűbb módja annak, hogy a szegény ördög egy éjszakán át Krőzussá váljék! Így aztán minduntalan elővették ezt a procedurát, amelyre különben már a pénzgazdaság elején jöttek volna rá. Franciaországban XV. Lajosig nem kevesebb, mint kétszázötvenszer változott az ezüstpénz névértéke, az aranypénzé pedig százötvenszer. Hogy ezzel milyen üzleteket csináltak, bizonyítja az 1709-ben volt „átolvasztás” és ujólagos „helyreállítás”, amely az állampénztárnak több mint ötven millió livre-t jövedelmezett. Nem csoda, hogy majdnem valamennyi abszolút fejedelem pénzeszsákja nagy szükségében erre a ravasz megoldásra jutott. Ezzel összefüggő és általánosan kedvelt fogása volt ennek az irányzatnak az a feltétel is, hogy az állampénztárba való befizetéseket, adókat, óvadékokat, letéteket stb. bizonyos jó pénzben kellett lefizetni és a kifizetéseket, így a hivatalnoki fizetést rossz pénzben kellett elfogadni. E módszer gyakorlásánál különösen II. Frigyes bizonyult nagy pénzczeninek. Ha pedig ez sem bizonyult elégnek, hogy a pazarlás okozta pénzszükségletet fedezzék,

nem átalották hébe-korba a nyílt rablásra is áttérni. Így például Franciaországban 1689-ben legszigorúbb büntetés terhe alatt megparancsolták, hogy az ezüst butorokat, amelyek a 17. század második felében jöttek divatba, együtt és külön a királyi pénzverőkbe beszolgáltassák. Ugyancsak gyakori módja volt a pénzszerzésnek a saját népük nyomorúságával való üzérkedés. Amikor Franciaországban az éhínségek idejében a gabonaspekulánsok rendszeren megszállhatatlan összegeket szereztek, mert vásárló társulatok szervezésével minden gabona eltűnt a piacról és ezzel az éhínségeket úgyszólván rendszeresítették, XV. Lajos társult ezekkel az úgynevezett „éhínségeket okozó összeesküvők”-kel és a gabonauzsora révén felette gazdagon folyó bevételi forrásra tett szert. Megdönthetetlen tény, hogy XV. Lajos volt a Malisset gabonavásárló-társaság főreszvényese; és udvari állományának regiszterében szerepel egy külön kincstárnok „őfelsége gabonaspekulációi számára”. És amilyen az úr, olyan a szolga, — az orleansi hercegnő írja Maintenon asszonyról: „Amint a vén cafat látta, hogy a gabonatermés rosszul sikerült, valamennyi vásáron mindent összevásároltatott. Borzasztó sok pénzt keresett rajta, de az emberek mind éhen haltak.” Ilyen körülmények között kézenfekvő, hogy miért nem volt XV. Lajos a szabad gabonabehozatal és a szabad gabonakereskedés barátja — mert mint minden, úgy ez is monopólium tárgya volt. Sőt ellenkezően, a saját népének permanens éhínsége dicső állapotnak tűnt fel előtte, mert az önkényuralmi logika szerint a nép boldogsága is csak az isten által számára ajándékozott uralkodó boldogságában csúcsosodik ki.

De mindezek az eszközök utóvégre is csak a nagyobb országokban voltak jövedelmezők. A nép közvetlen adókkal, hivatalok áruba bocsátásával, monopóliumokkal stb.-vel való kizsákmányolásának ugyan a legnagyobb országokban is megvan a maga határa, azonban ez a határ annál szűkebb, minél kisebb az illető ország. És ezért az apró despotáknak, akik a napkirály udvarával versenyeztek, a kényükre kiszolgáltatott nép kizsákmányolásának egészen különös módszeréhez kellett folyamodniok. E módszerek legnagyobbszerűjének bizonyult az emberkereskedés, saját országuk gyermekeinek árusítása idegen hadviselő hatalmak, leginkább Hollandia és Anglia számára, amely országoknak gyilkos háborúikra mindig saját népességükből már nem tudtak fedezni. Ez az emberkereskedés néhány fokkal még aljasabb volt, mint az, amely abban állt, hogy Franciaországtól és Angliától támogatást fogadtak el azért, hogy ezek érdekében saját seregüket hadba küldjék vagy otthon tartsák. A német lélekkufárok között a legnagyobb szállítók voltak: Vilmos hesszeni tartománygróf, Lessing kínzója: a braunschweigi uralkodó herceg és Schubart hóhérja: Károly Jenő württembergi uralkodó herceg. Meg kell jegyeznünk, hogy ezek

csak a legnagyobbak voltak, de nem az egyedüliek. Mert a saját országuk gyermekeivel való emberkereskedés jó sokáig az apró fejedelmek egész sorának legkedveltebb „pénzügyi reform”-ja volt. Sőt a német törpe despotizmus egyik legfontosabb gazdasági alapjának bizonyult az emberek elkótyavetyélése. Braunschweigi Károly Vilmos Ferdinand 1776-tól 1782-ig nem kevesebb, mint 5723 embert adott el Angliának, még pedig egyösszezszerű összefoglalás szerint a következő feltételek mellett:

A braunschweigi herceg kötelezi magát, hogy egy, összesen 4300 gyalogosból és könnyű lovasból álló hadtestet bocsát az angol kormány rendelkezésére, aminek ellenében az angol kormány segélyre kötelezte magát, amely a szerződés aláírásakor évi 64,500 német tallérra növekszik és annyi mindaddig, amíg a csapatok angol zsoldban részesülnek. Attól az időtől kezdve, ahogy a csapatok nem kapnak zsoldot, a subsidium megkétszereződik, tehát 129.000 tallérra emelkedik és e megkétszerezett subsidium a csapatoknak Németországba való visszaérkezését követőleg még két évig jár a hercegnek. Ezenkívül kap a herceg minden ember után évi 30 tallér verbuválópénzt és minden megölt ember után 40 tallér kárpótlást, végül ugyanannyit minden három sebesült után.

A honnak e tarifa szerint eladott gyermekeiből 1783-ban csak 2708 ember került vissza, e szerint tehát a veszteség 3015 ember volt. Ezek azonban nem mindannyian a harctéren estek el, hanem részben Amerikában pusztultak el nyomorúságosan. Lessing nemes jóakarója megparancsolta ugyanis, hogy a nyomorékokat és sebesülteket hagyják Amerikában, még pedig csak azért, hogy ezzel is emelkedjék a vérdíj, amit emberárújáért Angliától kapott. A rafinált hercegi számvető illetéknépen „háromszoros profitott húzott ezekből a szerencsétlen emberekből: először eladta az ép testüket, aztán sebesült testükért kárpótoltatta magát és végül megtakarította az invalidus-zsoldot, mert a keresetképteleneket idegenben veszni hagyta. Nem csoda, hogy e dicsőséges „pénzügyi reformmal” több mint öt millió tallért zsebelt be.”

A württembergi herceg hasonlóan felemelő példája volt a szívembernek, ez azonban még a saját húsát és vérét is eladta az afrikai mészárszékre, amelynek holland pénzért s holland érdekből sokáig ő volt a szállítója. Számos házasságon kívül való fiai közül, akiknek valamennyinek a Franquemont nevet adta, többen benne voltak az akkordba vállalt kapstadti emberhússzállítmányokban. Természetes, hogy a württembergi lélekkufár nem adta el a fiait azon a rendes

akkordáron, amelyen akármilyen parasztfiút szállított. Az ilyen árút és az ily önfeláldozást már jobban kellett megfizetni. Ezért tisztekként szerepeltek. Mert a tisztekért rangjuk szerint a három- vagy még többszörösét fizették annak, amit a közönséges emberért. Az Afrikába küldött egyik Franquemont tudvalevően a homoksivatagban pusztult el, egy másik, Friedrich von Franquemont pedig csak tizenhárom évi borzasztó kín és szenvedés után jutott vissza hazájába, mint egyike azon keveseknek, akik e szerencsétlenek közül hazájukba visszakérültek. A legtöbbben közülök, akik nem voltak elég okosak, hogy útközben megszökjenek, Batáviában a pestis áldozatai lettek.

Az abszolutizmus egész történetében misem alkalmasabb arra, hogy a német törpe fejedelemség különös romlottságát illusztrálja, mint ez az emberhússal való kereskedés. Minthogy a megöltekért, azaz elsősorban a csatateren elesettekért a legnagyobb kárpótlást fizették, az illető uralkodó atyai szívének meelégedettsége egyenes arányban nőtt népe gyermekeinek aképpen bebizonyított bátorságával, hogy a legtöbb közülök a csatateren maradt és megfordítva: a canaille gyávasága fölött való erkölcsi felháborodás arányosan nőtt azok számával, akiknek sikerült élve visszatérniök. Éppenséggel nem kellett győzniök, de le kellett magukat mészároltatniok, ez volt legnagyobb hazafias kötelességük. Csak ez az egyetlen okmányyszerű példa álljon itt ennek bizonyítására: A trentoni véres ütközet után, amelyben kétezer hesseni küzdött angol szolgálatban, a hessenkasseli herceg Hohendorff báró főparancsnokhoz intézett levelében először „kimondhatatlan örömének” adott kifejezést a fölött, hogy kétezer emberéből csak háromszáz menekült meg. De később, írásközben ez a csupa szívember megfontolta, hogy összehasonlíthatatlanul jobb üzletet csinált volna, ha utolsó embere is elesett volna. Mert ha a megmenekült háromszáz hasonlóképen lemészároltatta volna magát, ez további kétezer tallért jövedelmezett volna neki. Tehát a következőkkel zárta be levelét: „Arra emlékeztetem önt, hogy háromszáz lakedemoni közül, akik a termopilei szorost védtek, egy sem került vissza. Boldog lennék, ha ugyanezt mondhatnám derék hessenieimről is. Mondja meg Mindorf őrnagynak, hogy rendkívül elégedetlen vagyok azzal az eljárásával, hogy megmentette azt a háromszáz embert, akik Trenton mellett életben maradtak. Az egész hadjárat alatt tizen sem estek el az emberei közül. Sok alattvaló persze azt hitte, hogy hazafias kötelessége országa urának feneketlen pénzeszsákjáért meghalni. Ezért írta Herder nagyon is nagy igazsággal a következő haragos verset:

Sie sind ihrer Herren Dienst
 So hundsich treu, sie lassen willig sich
 Zum Missisipi und Ohiostrom,
 Nach Kanada und nach dem Mohrenfels
 Verkaufen. Stirbt der Slave, streicht der Herr
 Den Sold ein, doch die Witwe darbt,
 Die Waisen ziehen den Pflug und hungern. Nun
 Das schadet nicht, der Fürst braucht einen Schatz.

E szegyeteljes emberkereskedés megítélésénél azt a körülményt is figyelembe kell venni, hogy a külföldnek eladott ezredeknek csak viszonylag nagyon kicsiny része állott olyan emberekből, akik önként álltak be katonának. A nagy többséget erőszakkal kényszerítették a katonai szolgálatra. E nagy többség részint hadköteles alattvalókból állt, akiket besoroztak, részint pedig olyan emberekből, akiket ugyanolyan módon szereztek meg, mint a nyugatindiai rabszolgakereskedők fekete portékájukat. Évről-évre számos ifjút és férfit a mezőn munkaközben vagy éjszaka idején ágyban rohantak meg, másokat pedig lerészegítettek és ilyen módon ejtették hatalmukba és hurcolták el. Aki pedig egyszer belejutott az ország ura atyai jóságának karmai közé, az örökre elveszett. A családok ezrei, amelyekben felnőtt fiú vagy még jó erőben lévő apa volt, remegve és gyászolva feküdtek le esténként. A német törpe zsarnokok e világtörténelemben egyedülálló „pénzügyi reform”-jának minden fogását kell megismerni, hogy a fejedelmi abszolutizmust a maga valóságában fogja fel az ember.

De mint mondtuk: mindez felette logikus; az abszolutizmus doktrínája önmagától vezetett erre, a történelmi helyzet, amely a fejedelmi abszolutizmust lehetővé tette, adta meg neki a mindenhatóság attribútumait.

Ebben az eszmében feltétlenül arra kellett fordulnia a ténynek, hogy az államnak, mindenekelőtt pedig a népnek semmi más életcélja nincs, mint az, hogy a hatalommal felruházott uralkodó és udvara élvezeteinek lehetőségét olyannyira fokozza, amennyire azt ezeknek személyi kénye-kedve megköveteli.

A nép egyedül az uralkodó kedvéért van, minélfogva ennek egy órányi élvezetét és boldogságát még ezer alatt született ember örökös inségével és boldogtalanságával sem fizették túl. Így például Franciaországban és Németországban bizonyos évszakokban minden mezei munka tilos volt csak azért, nehogy a foglyok és fácánok költségét megzavarják. Az pedig, hogy ennek következtében száz ízben is egészen vagy részben tönkrement a vetés, nem

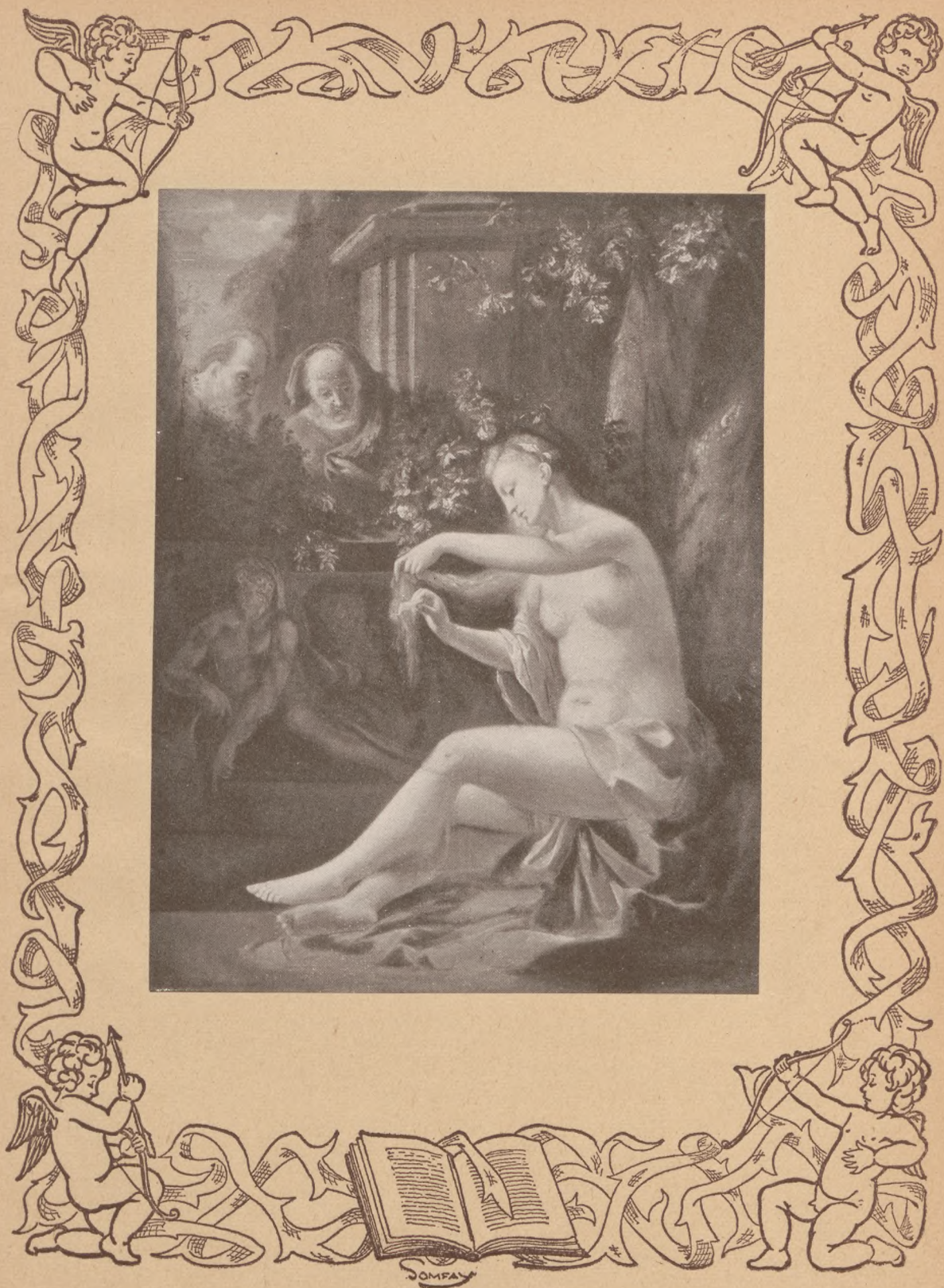
számított és a kárvallott paraszt sem kárpótlásban, sem pedig adóelengedésben nem részesült.

Valóságos barbár módon büntették a vadorzást. Így sok helyütt az volt a szokás, hogy a magasrangú uraknak az volt a kedvtelése, hogy a vadorzáson rajtakapott szegény ördögöt egy befogott szarvasra kovácsolták és aztán így cresztették el a vadat. Minthogy a parasztoknak tilos volt a földjüket bekeríteni, nem maradt számukra más hátra, minthogy éjjel-nappal őrizniök kellett a földet, hogy kerepeléssel, vagy pusztá jelenlétükkel elriasszák és távoltartsák a vadat. Némely helyütt azonban a kereplést is vadorzásnak tekintették és ennek megfelelő büntetéssel sújtották. Mert azokban az időkben, amikor az embernek semmi joga nem volt, a királyi vaddisznónak teljes mivoltában érvényesülő vaddisznó jogai voltak és e jogok épp abban összpontosultak, hogy szabadon ronthattak a parasztok vetésébe. Jaj volt tehát annak, aki e szent jogok élvezetében megháborgatta, vagy tán meg is akadályozta őket.

Nem csekély részben tulajdonítható ennek az az ismert tény, hogy a parasztföldek nagy része vetetlen maradt, azaz nagyrészen e viszonyok következménye a paraszt sajátságává lett tipikus lustaság. Teljes joggal henyélt inkább és csak annyit vetett, amennyire okvetlen szüksége volt életének tengetésére. Hiszen a többletet úgyis a vad ette föl, vagy pedig a földesúr vitte el adó vagy bérlet fejében.

Hogy az emberek ezrei a szó szoros értelmében felfordultak az éhségtől, azzal ő keresztényi felsége egyáltalán nem törődött. Abban az évben, amelyben XIV. Lajos kilencven milliót adott ki luxusépítkezésekre, a Dauphiné lakossága füvel és fakéreggel táplálkozott és a kétségbeesett nyomorúságnak legfeljebb azt a gúnyos megjegyzést fröccsentették a szeme közé, hogy „jó étel a faháncs is.” A német parasztok étlapjában szintén ez a csemege játszott a főszerepet és ahogy a vidéken volt, úgy volt a városban. Sőt itt valósággal kulminált a nyomor. Abból az egy és egynegyed milliónyi koldusból, aki 1777-ben Franciaországban élt, Párisra százhuszezer jutott, amely szám az egész lakosság számának egyhatodát tette ki. Soha nem volt olyan széles és mély az úr a társadalom két pólusa között, mint akkor. Az egyik részen éhenhalók, akiknek egész élete lassú éhenhalás, a másik részen a feleslegben fuldoklók és — elrothadók.

Ennek az állapotnak a tragikumát még növeli, hogy azt az óriási pazarlást, amely a 18. század privilegizáltjainak társadalmát jellemzi, a polgárságnak, a nemességnek és a papságnak csak csekély része űzhette és aránylag kevesen is űzték. Mert noha az ancien régime társadalma általánosan három rendre is oszlott, a három osztály mindegyikén belül ismét a legmélyebben járó különb-

WERFE: ZSUZSANNA A FÜRDŐBEN

ségek voltak, és mindig csak elenyésző töredék volt azok száma, akik az abszolútizmus „áldásai”-ban részesültek. A nemesség, amely például a 18. században Franciaországban legfeljebb 30.000 családot foglalt magába, mintegy 14.000 taggal, mindenütt csak részben hagyott fel feudális foglalkozásával és süllyedt le önként udvari nemességgé, mely látszólag pretoriánus szolgálatot végzett, igazában azonban csak a magasabbrendű lakáj teendőit végezte. De vagy így, vagy úgy, a másik szolgálat is csak fiktív volt. De mégis elég volt ahhoz, hogy az udvari nemességnek jusson az úgy formára, mint jövedelemre nézve óriási színekurának nagy része, amelyek fölött mindenütt saját belátása szerint rendelkezett az abszolút fejedelem. Azaz a fikció volt a színekura elnyerésének a kelléke, míg ellenben az érdem feltétlen oka volt a színekura megtagadásának. Minthogy a nemesség csak képzeletbeli szolgálatokon épülhetett fel, épp ez érdemtelenül lett a legnagyobb nemesi erény: a nemességnek épp úgy, mint az uralkodónak „születési” és nem „szerzett jogai” voltak.

Hogy a francia nemesség mennyire a származás jogának tartotta a színekurat, bizonyítja az e tekintetben igazán jól értesült Tilly gróf emlékiratainak az a része, amely ekképen jellemez egy elégedetlen márkot:

„Nemes ember volt, aki az udvarral összeveszett, mert úgy vélte, hogy oka van a panaszára. Panaszának egyetlen alapja az volt, hogy az udvar nagybátyjáért igen sokat és ennek következtében unokaöccsért igen keveset tett. A régi francia nemesség valamennyi különös vonása között az volt a legfeltűnőbb és legbizarrabb, hogy az udvari kegyet családi tulajdonnak tekintette. A márk, akiről itt szó van, amolyan kis különc és dacos ember volt, igénye volt az előléptetésre, de ez igénye oly rendkívül módon túlhajtott volt, hogy nem vehették figyelembe, mert semmi fényes kiválóság nem volt benne és mert az intrikában nem volt járatos.”

A címtől és nem a cselekedettől függött a jövedelem. És így volt összeegyeztethető, hogy mindegyik országban százszámra voltak olyanok, akik olyan magas állások után húztak fizetést, amelyek csak névleg voltak meg. Ilyen körülmények között az igazi érdemet, mint egyenesen plebejusi erényt megvetették. A papságból csak a legmagasabb egyházi méltóságok jöttek tekintetbe, ez állások betöltői azonban kivétel nélkül szintén a feudális nemességből származtak és tulajdonképpen csak abban különböztek az udvari nemességtől, hogy a nekik juttatott színekurák egyházi javadalmakból álltak. De hogy e javadalmak mily jövedelmezőek voltak, azt Rohan strassburgi kardi-

nális ismert példája igazolja, aki azt a raffinált gazemberek által rendezett és kiaknázott tréfát engedhette meg magának, hogy egy több, mint másfél milliót megérő nyaklánccal kívánta megvásárolni Marie Antoinette szerelmi hajlandóságát. Ha már azt is tekintetbe vesszük, hogy azoknak viszonylagos és valóságos száma, akiket a királyi kegy „ruházott és táplált”, az abszolutizmus alatt állandóan növekedett, a haladó modern termelési mód következtében, amely mind több nemest szorított ki feudális foglalkozásából és arra kényszerített, hogy intrikával és szolgai farkcsóválással részt vegyen a királyi abrakhelyekért való koldusharcokban, ha mindezt tekintetbe is vesszük, mégis nyilvánvaló, hogy mindakét rendből összesen csak néhány tízezerről, tehát az egész lakosság elenyészően csekély töredékéről lehet itt szó. És ezen a számon mi lényegeset sem változtat azok csoportja, akik a burzsoáziából kerültek oda. Itt csak a legeslegfelsőbb és egészen szűkre szabott rétegről, azaz a pénzhatalmasságok képviselőiről volt szó. Az ipari kapitalizmus sehol sem jött tekintetbe, mert az ipari termelés mindenütt a kisüzem keretén belül mozgott. De a pénzarisztokrácia, a modern burzsoázia e legkisebb rétege, annnyival jelentősebb hatást gyakorolt az élet alakulására az ancien régime-ben. Az ő fényűzése határozta meg alapjában azt a luxust, amelyet a nemesség űzött. Az abszolutizmus felfogásával ugyanis összeférhetetlen lett volna, ha a nemesség rátartóságban és luxusban a pénzt kiadó burzsoázia mögött maradt volna, kellett, hogy legalább is lépést tartson vele. De ez nemcsak azért jelentett olyan borzasztóan sokat, mert az itt vázolt pénzügyi műveletek következtében valósággal óriási összegek gyűltek össze a polgári pénzhatalmasságok kezében, hanem azért is, mert a pénzakumulálás idejében mindig a pazarlást tekintették a gazdagság legfőbb bizonyítékának. A pénzes burzsoázia tehát mindig az elképzelhető legnagyobb luxust fejtette ki és mindig azon volt, hogy a nemességet felülmúlja. A keretet azonban, amely az ancien régime dorbézolásának képét átfogja, jelentékenyen befolyásolja egy csoport, az a százféle szerencselovag és töméntelen élősd, akik e három privilegizált csoportot állandóan környékezték. Ezek azok, akik által az ancien régime paradicsomában lévők száma sokkal nagyobbnak tűnik föl, mint amilyen az a valóságban volt, mert a szerencselovagok és élősdiek természetesen kivétel nélkül azok allűrjeit vették föl, akiknek születésük megengedte, hogy gondtalanul lejtessenek tova az alant születettek feje és teste fölött. Ha tehát szigorúbban nézzük, mindezek ellenére fennáll az a tény, hogy a parazita osztályok, beleszámítva e közbeeső rétegeket is, az egyes országok egész lakosságának öt százalékát tették ki.

És, hogy íme, rátérjünk e fejtegetés kiinduló pontjára: hogy e kevesek

minden, még legörültebb szeszélyüknek is áldozhassanak, a lakosság 95%-ának kellett éhen halnia, vagy állandó nyomorban és gondban tengődnie. És ebben van az abszolutizmus tulajdonképeni és legmélyebb tragikuma.

Parazita osztályoknak és rétegeknek természetesen halvány sejtelmük sincs az emberi méltóságról. Hogy az abszolutizmus milyen brutalitásokra vetemedhetett anélkül, hogy ellentmondásra, annál kevésbé ellentállásra talált volna, annak bizonyosságául szolgáljon a következő példa, amelyet az orleansi hercegnő ír meg egy levélben: A hercegnő írja:

„Conti herceg mindennap eszeveszettebb és bolondabb lesz. A legutóbb az egyik operabálon erőszakkal ragadott meg egy fiatal leánykát, aki most érkezett a vidékről, erőszakkal tépte el anyjától, két térde közé ültette, egyik karjával átfogta és 100 fricskát és pofont adott neki úgy, hogy szája és orra vérzett. A szegény teremtés keservesen sírt, ő azonban nevetett és kiáltotta: Ne sais-je pas bien donner des cinquenaudes? Mindeniknek fájt ezt látni. A teremtés soha semmit sem vétett neki, ő pedig nem is ismerte. A szegény leánykán senki sem akart segíteni, mert senki sem akarta, hogy a bolonddal meggyűljék a baja. 1720. február 20.”

Az „úri ember”-nek ez jól esik és ez elég: Car tel est notre plaisir.

Hogy az uralkodó osztályok mennyire megengedhették maguknak minden emberi méltóság cinikus kigúnyolását, annak drasztikus példája az, amit Casanova emlékiratainak második kötetében kimerítően és a legnagyobb kedveteléssel ír le, mert maga Casanova volt e kaland egyik hőse. A dolog színhelye a városi oligarchia zsarnokságát nyögő Velence volt.

„1745-ben Karneval alkalmával történt, hogy egyszer éjszaka tizenkettő után mind a nyolcan álarcosan össze-vissza barangoltunk. Azzal való elfoglaltságunkban, hogy új csínyet eszeljünk ki, amelyen mulathassunk, a Della-Grace-plébánia egyik magazzinojába tértünk be inni. Senkit sem találtunk ott, de egy szomszédos kis szobában három férfit fedeztünk fel, akik nagy békességesen mulattak egy fiatal és csinos asszonnyal, miközben poharaikat üritették.

Vezetőnk, egy Balbi-családból való velencei nemes, így szólt hozzánk: „Nagyszerű csíny volna, ha ezt a három gazfickót egyenként elragadnók e csinos asszony mellől, aki aztán szükségszerűen a mi védelmünk alatt maradna.” Mindjárt meg is magyarázta nekünk a

részletes tervet; álarcunk kedvezett nekünk és mi a szobába léptünk; Balbi az élünkön. Megjelenésünk nagyon meglepte a szegény embereket, de akkor ijedtek csak meg, amikor hallották Balbit: „Halálbüntetés és a tizek tanácsa fejének rendeletére parancsolom, hogy a legkisebb láрма nélkül azonnal követtek. Ön jó asszony, ne féljen, önt haza fogják vezetni.” Alig hogy e szavakat kimondta, két társunk megragadta az asszonyt, hogy a vezetőnk által velünk közölt helyre vigye, mi többiek pedig megragadtuk a három szegény, egész testében remegő férfit, kik minden egyébre, csak ellenszegülésre nem gondoltak.

A magazzino pincére elősietett a számlájával, amelyet vezetőnk kifizetett, miközben halálbüntetés terhe alatt hallgatást parancsolt rá. A három férfit egy nagy bárkába vittük, Balbi lépett a kormányhoz és megparancsolta a hajósnak, hogy elől evezzen. Ennek engedelmeskednie kellett anélkül, hogy tudta volna, hogy hová viszi vezetőnk a szegény ördögöket.

A csatornán át indult el, aztán elhagyta azt és negyedóra mulva San-Giornoban voltunk, ahol kiszállította a három foglyot, akik igen boldogok voltak, hogy szabadon maradtak. Erre a vezetőnk, minthogy fáradt volt, a hajóst ültette a kormányhoz és meghagyta neki, hogy Santa-Genovévába vigyen minket, ahol ki is kötöttünk és miután jól megfizettük, kiszálltunk. Erre a kis Renier-térre mentünk, ahol a fivérem a banda egy másik tagjával várt ránk, miközben a két férfi a síró csinos asszonnyal együtt a földön ült.

„Ne sírjon, szépem”, mondta neki Balbi, „mert mi semmi rosszat sem teszünk önnek. A Rialto mellett megiszunk egy korty bort, aztán egész bizonyosan hazakísérjük.” „Hol a férjem?” „Legyen nyugodt, holnap viszont fogja látni”.

Ez az ígéret megvigasztalta és mint egy bárány, oly szeliden követett minket a Della Spade vendéglőbe, ahol egy második emeleti szobában jó tüzet rakattunk; miután enni és inni valót rendeltünk, elküldtük a pincért és magunkra maradtunk. Aztán levetettük álarcunkat és a nyolc fiatal és friss arc látása meglelégedéssel töltötte el szép zsákmányunk lelkét. Viselkedésünk udvariasságával egészen kellemes hangulatba hoztuk. A bor és a jó étel felbátorította, beszédünkből meg néhány csókból jól látta, hogy mi vár rá és önként nyugodott ebbe bele. Természetes, hogy a főnökünknek kellett a táncot megnyitni; udvariassággal győzte le a természetes vonakodást, amelyet

az asszony eleinte tanusított, hogy az áldozatot ily népes társaságban végrehajtsa. Az áldozat nyújtását kétségkívül édesnek találta, mert miután én ajánlkoztam bátor áldozópapnak a második áldáshoz, az elismerés bizonyos nemével fogadott és nem tudta eltitkolni örömét, amikor látta, hogy hivatva van annyi embert boldogítani, ahányan voltunk vendégek.

E szép hőstett után ismét felvettük álarcunkat, kifizettük a számlát és boldog áldozatunkat San-Giobbe-ba vittük, ahol lakott, csak akkor hagytuk el, amikor láttuk, hogy házába lépett és a kaput elcsukta.

Képzeltető, hogy milyen nevetni való kedvünk volt, amikor jó éjszakát kívánt és a legszívélyesebben és legőszintébben köszönetet mondott nekünk! Erre elváltunk és kiki hazament.”

Casanova ezek után megírja, hogy a láрма ellenére, amelyet a dolog egész Velencében keltett és az ötszáz arany jutalom ellenére, amelyet a tanács a bűnösök fejére kitűzött, egyik résztvevőt sem fenyegette veszedelem, mert egy patricius is volt közöttük. „Tudtam, hogy a bíróság semmit sem tett nehogy kötelességévé váljék egy velencei patricius megszégyenítése”. És Casanovának természetesen igazi is volt.

Mindezeknél egyetlen megokolása volt a fejedelmi abszolutizmusnak: A dolgoknak istentől rendelt rendje és ezért ez megváltozhatatlan világtörvény. Az abszolutizmus e pillanatnyilag nagyon praktikus életbölcselete a legtöbb abszolút uralkodónál félrelökte a történelmi következmények belátásának fékét.

Ebből következett az abszolutizmus idejében a tömegek félelmetes politikai elnyomatása, amely végül is a nép teljes politikai jogtalanságában csúcsosodott ki. Minden egyedül az isten kegyelméből való fenség vagy felség kegyelmén nyugodott. Ez az önkényuralmi jog állandó hangja. A népnek csak egy joga van: hallgatva engedelmeskedni. Ennek közvetlen következménye, hogy nincs nagyobb bűn a világon, mint ez állapot jogosságának kétségbevonása, az ellene való ellenszegülés és az igyekezet, hogy ez az állapot megváltozzék. A történelemben nincs továbbfejlődés, a nyugalom az ő törvénye, így hirdeti ezt az abszolutizmus. És bűnnel egyenrangú minden bírálát, amely az abszolút hatalom viselőjéről szól. A bírálát istenkáromlás. Aki ennek bűnébe esik, annak az örökös fogság is csekély büntetés. De nemcsak a bírálát nagy bűn; a bűn a tömegeknél már az önálló gondolkozásnál kezdődik. Az ilyesmi teljesen felesleges, mondják és azért a legészszerűbb ellenszerhez folyamodnak, amikor e szellemet, ahol az mutatkozik, doronggal verik agyon. Ez épp oly

egyszerű, mint kitűnő profilaktikus szer, mert amint az tudvalevő, a halottak gondolkoznak a legkevésbé. És ez a borzasztó dorong, amellyel mindenütt leverték a szellemet, a cenzura volt. És a fejedelmi abszolutizmus által mestereileg kezelt cenzurának kell betudni, hogy a biblia és az énekeskönyv, katolikus országokban a szentek legendája voltak az egyedüli könyvek, amelyeket a tömegek nemzedékei maguk előtt láttak. Kis városokban sehol sem volt könyvkereskedés. Bajorországnak több mint 25.000 temploma és kerekaszám-ban 5000 bennlakóval bíró kétszáz kolostora volt, de a profán irodalomnak egy kiadója sem volt a bajorok között. Amint egyszer egy ember olyan vakmerő volt, hogy profán könyvek kiadására vállalkozott, az igazságszolgáltatás segítségével a legrövidebb idő alatt kiverték kezéből e mesterséget. Ennek az állapotnak ideológiai visszatükröződése volt a legmerevebb vallási ortodoxia, amelynek legfőbb tétele: Minden isten akaratából való, egy veréb sem esik le a háztetőről az ő akaratától nélkül. Az ortodoxia egyformán merev volt a protestáns talárban és a katolikus tonzura alatt. A jezsuiták tanították: „Az értelmet fogságba kell vetni, ha üdvözülni akarunk”. Az értelem itt a meglévők bírálatát jelentette.

Ezeknek a következménye a szellemiek terén teljesen megfelelő volt. A tudomány megcsontosodott és belefult a formalizmusba. Mindenütt, tehát nemcsak a legalsóbb néprétegekben, borzasztó tudatlanság és a legotrombább babona uralkodott. Ugyanekkor a tömegeknek az ortodoxia által leigázott és hatalmában tartott lelkében tompa rezignáció honolt, amely különösképpen Németországban a képtelenségig fokozott szenteskedésben nyert kifejezést. „A pietizmus a harmincéves háború következménye, ama borzalmas nyomor visszatükrözése, amelyet ez a rettenetes véres megpróbáltatás hozott a német nemzetre. A pietizmussal a polgári osztályok az egész világon megbukottaknak jelentették ki magukat, kijelentették, hogy többé semmit sem várnak el a világtól, hanem csak még egy keveset az égtől”. (Mehring: Die Lessing-legende). És a fejedelmi abszolutizmusnak a harmincéves háború után bekövetkezett módszere természetesen sehol sem volt alkalmas arra, hogy a nép lelkét felszabadítsa e félelmetesen nagy teher alól. Sőt ellenkezően, megörökítette azt úgy, hogy a tömegek majdnem egy évszázadig teljesen kétségbe-vonták, hogy valaha is felvirrad a földön. A föld a siralom völgye. És a felekezetiesség buja sarjadékai: a vallási egyesületek, amelyek a 17. században mindenütt feltűntek, ennek az általános kétségbeesésnek a hajtásai.

Megfejtethetlen csoda lett volna, ha a politikai és társadalmi körülmények között az állam egyetlen szerve is — már pedig, amint tudjuk az utolsó bakter is állami szerv volt — ment maradt volna a feneketlen korrupciótól.

És e csoda nem is esett meg sehol. Minthogy minden hivatalnok pénzen vásárolta az állását, sőt gyakran mindig újból és újból, mind drágábban kellett azt megvásárolnia, az ő szolgálataiban is csak fizetés ellenében részesülhettek az emberek. Ennek pedig, hogy tovább ne menjünk: a jogszolgáltatás terén is az volt a következménye, hogy csak annak „jogait” óvták meg, aki a legtöbbet fizette. Ahol nem volt pénz, ott egyáltalán nem is volt jog. Így aztán csak a gazembereknek voltak jó napjaik és csak nekik volt kellemes az élet. A jellem mindig gyanus volt és ennek megnyilatkozása még büntett számba is ment és ennek megfelelőleg büntették is. Amint egyes porosz hivatalnokok, mint Coelln és Gerboni hadügyi tanácsosok Lengyelország fent jellemzett „germanizálásá”-nak ellenszegültek, az előbbi azonnal lefokozták, az utóbbit pedig, mert nem szűnt meg e gazság ellen tiltakozni, a „rend és nyugalom megzavarását célzó tilos és veszedelmes összeköttetései miatt” a magdeburgi citadellába fogságba vetették.

Meg kell itt jegyezni, hogy ott, ahol városi köztársaságok látták el a kormányzást, e városokban természetszerűen az abszolút régime ugyane formái érvényesültek ugyanoly szellemi és erkölcsi visszatükrözéssel, mint a fejedelmi abszolútizmusnál. Mint például egyedül Velencére utalunk, amelynek 17. és 18. századbeli abszolutisztikus régime-je sem önkényben, sem kíméletlenségben nem maradt Franciaország és Németország abszolútizmusa mögött.

Ha mindezt egybefoglaljuk, az eredmény a következő: A fejedelmi abszolútizmus az európai kultúra nagy drámája és a legkisebb vigasz az, hogy a szenvedések ez útja a legtöbb népnél kikerülhetetlen történelmi szükségesség volt. Annyival örvedetesebb azonban a tény, hogy uralmának napjai manapság minden országban végérvényesen megszámoltak és hogy a megváltozott történelmi helyzet következtében uralmának még átmeneti visszatérte is mindenkorra lehetetlen. Természetes, hogy a fejedelmi abszolútizmus haldoklása, amelyet különböző országokban most is magunk előtt látunk, ugyanabban a szellemben megy végbe, amelynek még fénykora, módszerei is megfeleltek. Mindenütt a kezében megmaradt hatalommal való csömörletes visszaélés: a vén szipirtyó visszataszító vágya, hogy a halála órájában még behozzon minden elmulasztott kéjt.

Ha végül még azokat az eredendő okokat keressük, amelyekben a fejedelmi abszolútizmus módszereinek félelmetes brutalitása gyökeredzett és amelyek miatt történelmi megjelenése elválaszthatatlan e brutalitástól, e választásban megtaláljuk ezeket az okokat: Az egyik úgy mint a másik: a hatalom birtokbavételénél tanúsított kegyetlenség és az elért hatalomnak hasonló kegyetlenséggel való kiaknázása egészen a kárhozatos végig, történelmi lété-

nek fent már körülírt körülményeiből keletkezett. A fejedelmi abszolutizmus megszervezése történelmi szükségesség és a politikai központi hatalom alapítása nagy történelmi lépés volt. De azért a fejedelmi abszolutizmus még sem volt szerves alakulat. Nem volt a társadalmi termelés folyamatának megfelelő politikai forma. Csak az olyan politikai formákat lehet szervezeknek tekinteni, amelyek a termelés részesei. Az abszolutizmus mindig csak politikai lehetőség és ezért alapjában csak élődi volt a társadalom testén, és ez még forradalmi periodusra is áll. Az a politikai lehetőség volt, amely a felfelé emelkedő pénzhatalmasságok és a süllyedő feudalizmus fent jellemzett, elkerülhetetlen osztályharcaiból következett: a nevető harmadik volt, aki a két egymással az uralomért küzdő osztály viszonylagos tehetetlenségével a maga javára visszaélt. Minthogy pedig a harmadik logikusan csak az erőszak segítségével biztosíthatta zsákmányát, a történelmi szituáció, amely által az uralkodó abba az előnyös helyzetbe jutott, hogy az egyik osztályt a másikkal sakkbán tartotta, csakhamar felszabadította a brutális erőszakot s hasonló okokból tartóssá is tette ezt. Ez addig tartott, amíg a feltörekvő osztály — ebben az esetben a polgárság — annyira megerősödött, hogy meg tudta magát védeni a parazita ellen, le tudta azt magáról rázni, amint hogy önfentartása érdekében le is kellett magáról ráznia, mert a dolgok külső formája a lassanként teljesen megváltozott tartalomnak túlságosan ellent mondott. Ez az aktus Angolországban az 1649. évi nagy angol forradalomban és Franciaországban az 1789. évi nagy francia forradalomban ment végbe.

E fejtegetések magyarázatához hozzá kell még tenni, hogy a harcok soha sem voltak öntudatosak. De ez nem befolyásolta e végső eredményt. A történelemben a dolgok belső és titkos logikája az elhatározó és a döntő, mert a tények logikája mindig erősebb, mint a fejek logikátlansága. Ama törvények ismerete, amelyeket a történelmi fejlődés követ, természetesen egyszerűsíti és meggyorsítja a történelmi fejlődést. De az, hogy az ember a történelmet öntudatosan csinálja, ma is az a nagy ideál, amely még mindig a törekvő emberiség előtt áll.

*

Az eddig vázoltak a fejedelmi abszolutizmus politikai létének arculatában a tipikus nagy vonások. Ama gazdasági alap sokfélesége következtében, amelyen az egyes országokban az abszolutizmus felépült, az e vonások által alkotott kereten belül a részletek a legnagyobb különbségeket mutatják föl. E különbségeket e helyütt szintén nem lehet teljesen mellőzni, legalább legfeltűnőbb sajátosságaikat fel kell tüntetni és elsősorban is okaikat kell kiku-

tatni, mert egyedül ezek az okok magyarázzák meg az egyes országok kultúrájának nivóbeli különbségeit, azt, hogy miért ragyogott túl mindent a francia abszolutizmus és lett egész Európa megcsodált mintaképe és miért olyan óriási a különbség magában Németországban az északi és közép Németország között és így tovább.

Már fenn utaltunk arra, hogy a fejedelmi abszolutizmus először Spanyolországban jutott győzelemre és politikai uralomra, továbbá, hogy azért fejlődött ki ott legelőször a különleges abszolutisztikus kultúra; szinte egy évszázaddal hamarabb mint másutt. Az első, ami Spanyolországból kiindult, a felség tipusa volt az abszolút megközelíthetlenséggel, mint főjellemvonással. Ez a sajátosságnak eredendő oka az volt, hogy Spanyolországban volt az abszolút királyságnak viszonylag a legkorlátlanabb hatalma. Ennélfogva itt emelkedett legfelsőbb fokára a felség fogalma, hogy ezzel minden időkre szóló mintaképpé legyen.

A 17. század végétől kezdve mindenütt a francia abszolutizmus formái léptek a spanyol abszolutizmus formái helyébe és ezzel francia etikett és szokások lettek a hangadók. Spanyolország időközben megbukott és világhatalmi állásában Franciaország alá került, amely minden téren örökébe lépett. Amit Spanyolország megkezdett, azt Franciaország egész Európában tető alá hozta és Európában ezentúl már csak a francia udvar törvényei érvényesültek. A francia abszolutizmus győzelmi útja azért volt nagyobb, mint a spanyolé, mert időközben a fejedelmi abszolutizmus hatalmi előcsatái valamennyi országban ennek előnyére dőltek el. Ezzel pedig az abszolutisztikus kultúra létehez föltétlenül szükséges előfeltételek mindenütt bekövetkeztek. Még Franciaország nyelvét is nemzetközivé tették, még pedig nemcsak az udvarok, ahol általában hivatalosan csak franciául beszéltek, hanem valamennyi jobb osztályban is a francia nyelv birását tekintették annak első feltételeül, hogy valaki a művelt ember jelzőre tartson igényt. Ezért aztán valamennyi országban a polgári életben is francia kifejezésekkel és szavakkal szőtték át a nyelvet. Nem tudtak egy mondatot elmondani, hogy közben néhány francia morzsát ne alkalmazzanak. Ugyanígy volt ez az irodalomban is. A jobb polgárságban francia nevelőnőt fogadtak a gyermekekhez, hogy idejekorán tanulják meg a francia szokásokat és a francia nyelvet. A járásnak, a magatartásnak és a viselkedésnek franciának kellett lennie, ha valaki elfogadható akart lenni. Lassanként mindent Franciaországtól vettek át: „francia opera, francia tánc, francia divat, francia erkölcs, francia nyelv, francia ruha”, mondja Abraham a Santa Clara. Csak ez méltó a csodálatra és utánzásra, annyiival megvetendőbb mindaz, amit a hazai ország mutat föl.

És ha ez a majmoló külföldiesség általánosságban a hatalmas francia győző doktrínája előtt való feltétlen meghódolás is, — Franciaország uralkodott hivatalosan az egész világon, — mégsem lehet a jelenség megítélésénél mindent egy kalap alá venni. Hogy például a német tudósok szintén e franciáskodó külföldiességnek hódoltak, ebben még valami más is volt, ugyanis benne volt a „felvilágosodott polgári elemek első kísérlete, hogy osztályukat egy feneketlen mocsárból kihúzzák”. És ezt nem nehéz megérteni.

Valamennyi ország közül Franciaországban lett az abszolutizmus a leg-erősebb, mert itt voltak a legdúsabb gazdasági segítő forrásai és mert végül is itt ment végbe a legkövetkezetesebben a politikai hatalom koncentrációja. Ezenkívül Páris — mert itt összpontosult a központi hatalom — egyáltalán nem volt mesterséges alkotmány. Kedvező földrajzi helyzeténél fogva már rég csomópontja lett a nemzetközi világkereskedelemnek és az abszolutizmus győzelmével az egész önkényuralmi világ fővárosa. A francia abszolutizmus anyagi fölénye eredményezte szellemi fölényét is. Sehol sem lehetett a fejedelmi abszolutizmus oly pazar megrendelő és sehol, még csak megközelítőleg sem tudta az egész életet — még pedig egy óriási népesség életét — annyira érdekeihez és tendenciáihoz hozzá láncolni. Ezért keletkezett itt az abszolutizmus tudományos doktrínája és ezért keletkezett itt az ő művészeti megnyilatkozása, külön művészeti stílusa: a rokokó. Így aztán az abszolutizmus Párisban nemcsak mint gonosztevő mesterség nyilatkozott meg, ahogy az másutt a legtöbb országban történt, hanem ott megvoltak neki a maga látszólagos jó oldalai is. Minthogy pedig minden Párisban kulminálódott, ezért itt gyökeredztek és erjedtek az új történelmi eszmék és megismerések is, amelyek majdan alapjában felforgatják a fejedelmi abszolutizmust. És különösen az utóbbit érezte meg a világ, leginkább pedig megérezték az emancipációért küzdő osztályok.

Mindezeknél fogva a francia kultúra, úgy Németország, mint a többi ország kultúrájával szemben ideális magasságban volt, amelynek elérése nagy haladást és a nyomorúságtól való megszabadulást jelentette. És ez eléggé megokolja a külföld haladó elemeinek franciáskodását is.

Amilyen gazdagon ömlöttek az abszolutizmus segítőforrásai Franciaországban, oly szűkösen szívárogtak Németországban, különösen Poroszországban. Fentebb kifejtettük, hogy a fejedelmi abszolutizmus által képviselt politikai központi hatalomnak okvetlenül a városokra kellett támaszkodnia, ha a történelmi logika irányában akart fejlődni, mert itt voltak hatalmának természetes forrásai, azaz a városokban voltak a pénzes és pénzes mivoltuknál fogva adóképes osztályok. Ahol a dolgok e logikáját nem látták

be és fejedelmi abszolutizmust ezzel ellenkezőleg a junkerek segítségével és a junkerek érdekében alapítottak, ott a gazdasági fejlődés egész eredménye mi egyéb sem volt, mint siralmas koldusgazdálkodás. Ennek klasszikus és egyszersmind szomorú példája Németország történelme. Németországban az egyes országok politikai központi hatalma nem a városok segítségével, hanem a városok ellen és a junkerek érdekében konszolidálódott. És Németország egészen a 19. század derekáig szakadatlan és teljes koldusgazdálkodást mutat fel. „A német fejedelmek inkább a feudális-kor nagybirtokosai, mint a kapitalista kor abszolút uralkodói voltak; a városokban nem hatalmuk forrásait, hanem a junkerek becsvágyó és veszedelmes versenytársait látták; nagyobb arányban, mint az ország rablólovagjai, de ugyanazon szellemben igyekeztek azokat a tyúkokat levágni, amelyek az aranytojásokat tojták nekik”. (Franz Mehring:: Die Lessinglegende). Természetesen nem ez volt a német nyomorúságok egyedüli oka. Németország háttérbe való nyomulásának eredendő oka már a 16. század kezdetére esik és abban állt, hogy a kereskedelmi utak a kelet-indiai utnak a 15. században bekövetkezett felfedezésével irányt változtattak. Minthogy Németország virágzása nem a termelésen alapult, hanem kizárólag a közvetítő kereskedelmi tevékenységen, — Németország volt a nemzetközi áruforgalom kereskedelmi főútja — a kereskedelmi út átterelése a legrövidebb idő alatt gyors végét vetette Németország gazdasági virágzásának és eddigi virágzó gazdagságát ugyanilyen gyorsan keserves szegénységgé változtatta át.

Ezt a katasztrófát még inkább komplikálta a harmincéves háború részint azokkal a terhekkel, amelyeket Németországra hárított, részint pedig végzetes politikai következményeivel: a kisállamiságok megörökítésével. Azáltal, hogy a harmincéves háború Németországban megakadályozta egyetlen politikai központi hatalom keletkezését, megakadályozta azt is, hogy polgári állammá legyen. Azon az úton, amelyre Angolország már 1649-ben, Franciaország 1789-ben lépett, Németország csak 1848-ban indult el és ekkor is csak félig. Mindez pedig egyedül szervezetlen fejlődésének tulajdonítható.

Egyedül ezek a gazdasági okok magyarázzák meg Németországnak az abszolutizmus korában volt szomorú sajátosságát, azt, hogy Németország 1600-tól 1760-ig teljesen kívül állt a kultúrán, hogy a legalsóbb osztályok akkor sehol sem éltek tudatos történelmi életet, hogy Németországban a legkésőbbben szabadult fel a forradalmi polgári energia, hogy a német parancsolás és szolgáltság, noha nem mintaszerű, de közmondásszerű lett és így tovább. És amint ezt a negatívumot megmagyarázza ez a koldusgazdálkodás, úgy magyarázza meg az egyetlen pozitívumot is, azt a sajnos megcáfолhatatlan

tényt, hogy a német fejedelmek brutalitása egészen különleges sajátosságuk volt és hogy ehhez hasonlót egy ország sem tud felmutatni. Ez a sötét brutalitás, amely az abszolutizmus korszakában a legtöbb német fejedelmi trónon honolt, már akkor is borzalommal és megdöbbenéssel töltött el minden belátó embert. Egy bátor junker, a német udvarok egy ismerője, Manteuffel gróf, már a 18. század elején írta naplójába:

„Németország hemzseg a fejedelmektől, akik háromnegyedének alig van józan esze és akik az emberiség szégyene és söpredéke. Amilyen kicsiny az országuk, azt képzelik, hogy az emberiség egyedül ő értük és csak azért van, hogy ostobaságaik tárgya legyen. Sok esetben kétséges születésüket tekintik minden érdem centrumának és ezért a fáradságot, hogy szellemüket és szívüket kiműveljék, fölöslegesnek és méltóságon alulinak tartják. Ha az ember cselekedeteit látja, azt kell hinnie, hogy csak azért vannak a világon, hogy embertársaikat állattá alacsonyítsák, mert cselekedeteik esztelensége mindazokat az alaptételeket rombolja széjjel, amelyek nélkül az ember meg nem érdemli, hogy észlénynek tekintsék”.

Amilyen igaz ez a jellemzés, olyannyira rejlenek a speciális állapot okai Németország vígasztalan gazdasági helyzetében: „Minthogy a német fejedelmek nem élhettek meg alattvalóik iparából, a vérükből éltek”. És ezért a maga egészében nem is személyes, hanem történelmi bűnről eshetik itt szó. Egészen más emberek kerülhettek volna a német apró trónokra, azok ugyanolyan ádáz zsarnokokká váltak volna. Egy fejedelmi osztály, amelynek legfontosabb életforrása saját országa gyermekeinek a külföld számára való eladása és amely csak a nemzeti érdekeknek napról napra való elárulásával tudja politikai létét fentartani, nem mutathat fel erényhősöket, annak a fejedelmi osztálynak okvetlenül a bűnök iskolájává kell válnia...

Természetes, hogy egész Németországban nem voltak egyformák a viszonyok, hanem az egyes országok és dinasztiák között igen feltűnő különbségek voltak. És az is természetes hogy e különbségek okai azonosak azokkal az okokkal, amelyek Franciaországot egész Németországtól megkülönböztették. Szászországot ezüstbányászata már a kora középkorban Németország leggazdagabb, legvirágzóbb és ezért politikailag legbefolyásosabb államává tette. A száz ezüstbányászat tette a Wettinieket Németország császártevőivé, mert hosszú időn át szász pénzen vásárolták meg a választó fejedelmek szavazatát és ezért volt sokáig a szász érdek Németország irányítója.

A szász bányák áldásai engedték meg továbbá a Wettinieknek, hogy a művészetnek és tudománynak aránylag kedvező hazát adhattak. És ezért található Szászországban már a 16. században egy gazdagon kifejlődött abszolutisztikus kultúra, az első világi festő például, akit a német művészet fel tud mutatni, az ifjabb Lukas Cranach. Annak a modern „világiasságnak”, amellyel az ifjabb Cranach női testet ábrázolt, egyáltalán nem találjuk párját a német renaissanceban. De nem is találunk még egy helyet az akkori Németországban, ahol egy ilyen művész számára való történelmi feltételek meglettek volna. Szászországnak a többi német ország fölött való anyagi és szellemi fölénye olyan nagy volt, hogy bár a szász ezüstművészet a 16. században a mexikói ezüstkincseknek a spanyol foglalók által történt kifosztása következtében nagymértékben visszahanyatlott, mégis tartós fölényt biztosított a szász kultúrának Németországban. Drezda és Lipcse mint városi alakulatok a fejlődésnek épp oly szerves eredményei voltak, mint Páris és a 17. és 18. században épp oly kulturmagasságban álltak mint Páris. Drezda képviselte a legmagasabb művészi kulturát, amelyet Németország akkor felmutathatott és „az egész polgári világ Lipcsében volt látható fejlődésének legmagasabb fokán”. Drezda és Lipcse csakugyan a művészet és tudomány hazája volt. Lipcsében volt közel három évtizeden át a nagy Johann Sebastian Bach mint kántor és először Lipcse felé irányította lépteit Lessing és Goethe. Itt nyerték legtermékenyebb benyomásait és zsenijük leghatásosabb fejlesztését. Továbbá a szász egyetemek voltak azok, amelyekből először indult ki az idők új szelleme Németországba.

Ezzel szemben a többi német székhely, mindenekelőtt pedig a porosz, az abszolutizmus mesterséges és parazita alkotása volt „azzal a rendeltetéssel, hogy a fejedelmi mindenhatóságnak ragyogó háttért adjon”. Parazitáknál minden csak kölcsönzött fény és külső kasírozás. Ezért a 18. században a nagyság csak vendégszerepelt járta Berlinbe és soha sem volt ott állandó engagement-ja. Az az ítélet, amelyet lady Montagu, aki a 18. század elején Németországot beutazta, a Berlin-féle székhelyekről elmondott, ugyan nagyon goromba, de annyival precízebb: „Kifestett és kifésült utcai nőkhöz hasonlítanak, akiknek hajában sok a szallag és cipőjén az ezüst sallang, de rongyos az alsósoknyájuk”. Hasonlót lehet mondani a porosz egyetemekről. Németország egyik egyeteme sem volt akkor olyan siralmas tálománya és nem volt oly szármalmas állapotban, mint a hallei porosz egyetem. Ha valaki elolvassa az ott élt és „működött” Lauckhardt magiszter leírását, az undor érzése fogja el. Németországban általában sehol sem volt olyan szármalmas az iskolai nevelés mint Poroszországban, de itt is a legszomorúbb állapotban.

II. Frigyes alatt volt. Sokszor azt mondják Poroszország mentségére, hogy „a száraz homok nem termelt jobbat”. Ez csak azoknak a gyáva meghátrálása, akik a baj valóságos okához nem akarnak hozzányulni. Nem, a porosz militarizmus, amely egyedül a Hohenzollernek dinasztikus érdekeit szolgálta és amelynek a legkisebb része van Németország mostani nagyságában, kétszer annyit fogyasztott el, mint amennyit a fejedelmek tékozló fényűzése akárhol másutt fogyasztott. Ez az igaz és egyedüli oka ennek az állapotnak. Ezért járt a kultúra 19. század derekáig koldustarisznyával és ezért volt minden terméke nyers és otromba és minden izlésének csúcsa az utcai nő talmi eleganciája.

Még csak Angolország maradt hátra. Angolországban, az akkori állami alakulatok között a harmadik nagy államban, egészen sajátos történelmi szituációjánál fogva csak egész rövid ideig tartott a specifikus önkényuralmi korszak. A nagy angol forradalom után csak három évtizedig tartott, amelyet a restauráció korszakának neveznek és amely alatt II. Károly volt az abszolutizmus képviselője. Amíg a fejedelmi abszolutizmus korlátlanul uralkodott Angolországban, addig az egyeduralkodás minden jellemvonása meg volt rajta és ugyanoly módszerei voltak mint Franciaországban. II. Károly is a francia napkirályban látta a ragyogó példaképet, kihez való hasonlatosság a legnagyobb diadalt jelentette számára. De az abszolutizmus különleges angol formája nem tudott e rövid idő alatt kifejlődni és még kevésbé sikerült a francia kultúrának az angol kultúrát úgy elfranciásítania, mint ahogy a kontinensbeli sikerült. Ez azért volt így, mert az 1649. évi forradalom túlságosan alapos munkát végzett. Az abszolutizmust Angolországban még inkább jellemezte a kompromisszum, mint a franciát. Mert a felemelkedő polgárság még a restauráció alatt is erős kézzel tartotta féken az abszolutizmust és II. Jakab rövid uralkodása után végérvényesen a maga javára számolt el a királysággal. Amikor aztán a 18. században India kincsei kiszámíthatatlan tömegben özönlöttek Londonba és ezzel az angol burzsoázia a világ leggazdagabb polgársága lett, természetes, hogy ő lett Franciaország legjobb vevője. De az angol burzsoázia politikai és gazdasági függetlensége kultúrájabeli függetlenségét is meghívta magát az önkényuralmi Franciaország asztalához, de leigázni nem hagyta magát tőle. Sőt inkább ennek ellenkezőjéről lehetne szó: Angolországban a francia kultúrát igázták le, mert az angol kisajátítók a groteszkig fokozták. Már a modern polgári állam nyújtotta ki ott hatalmas tagjait. És vele együtt keletkezett a tisztán polgári kultúra. Természetesen nem mint valami Phönix kelt ki az abszolutizmus hamvából a magasba. Inkább mint valami pajkos bohóc ugrott ki a világ színpadjára. Mint egy bohóc, aki abban leli

örömét, hogy az egész világ valamennyi kulturájából szab össze magának ruhát, hogy aztán dicsekedve kiáltsa oda a régi világnak: Én vagyok az örökösök!

3. Az alattvalói lélek és a társadalmi hazugság.

Minthogy az élet megnyilvánulásai nem metafizikai természetűek — tehát nem összefüggés nélkül lépnek föl — hanem mindig annak a gazdasági és politikai állapotnak kristályosodását mutatják be, amely állapotban az illető korszak emberének élnie kellett. Mindegyik kor gazdasági és politikai szituációjának egy bizonyos általános kultúra felel meg.

A fejedelmi abszolutizmus által termelt általános kultúra fő ismertető jeleit nagy vonásokban már vázoltuk az eddig előadottakban. Hogy azonban későbbi leírásaink számára kellő bázisunk legyen, a következőkben a fejedelmi abszolutizmusnak legalább főbb társadalmi kisugárzásait kell még közelebbről megismertetnünk, mint ahogy ezt az eddigiekben megtettük.

A fejedelmi abszolutizmusnak a társadalom általános képe számára legfontosabb kisugárzásai közé tartozik az alattvalói szellem, mint a népek teljes leigázásának eredménye. A renaissance, amely ismét diadalra juttatta az individualizmust, az egyesek öntudatát a legfőbb emberi erénnyé fejlesztette. Ez az individuális öntudat vezetett a renaissance ismert polgári büszkeségére és polgári dacosságára, amelynek minden téren olyan csodálatos megnyilvánulásai voltak. Minthogy a renaissance kulturája a polgári szabadságon nyugodott, ennek megvédése volt minden egyesnek a kötelessége, mindenki polgári szabadságára volt a legbüszkébb és mindenki ezt tekintette a legtiszteltetreméltóbbnak. Amint a fejedelmi abszolutizmusnak sikerült a polgári szabadság gerincét eltörni és a népet juhnyájjá leszülyeszteni, a kor erkölcsi törvénye az eddiginek ellenkezőjévé vált, mert az abszolutizmus uralkodó érdekei más „erényeket” követeltek meg. Most az uralkodó hatalom akaratának való „alárendelés” volt minden egyes ember erkölcsi kötelessége és ennek az alaptörvénynek hűséges követése volt a legnagyobb és legdicséretesebb polgári erény. Mert a juhnyájját csak úgy lehet együtt tartani, ha minden egyes

lemond a saját akaratáról és ellentmondás nélkül követi a vezető parancsát. Minthogy a tömegek szellemi befolyásolása, lelki leigázása annál nagyobb, minél kategorikusabban lép fel az uralkodó hatalom a politika terén, a fejedelmi abszolutizmus majdnem mindenütt elérte ezt a számára legfontosabb célt. Mert tudvalévő, hogy egy történelmi hatalom sem tudott a néppel szemben kategorikusabban fellépni mint a fejedelmi abszolutizmus.

Az alattvalói állapot főjellemvonása, hogy önmagától értetendőnek tartja az egyesek önállóságának hiányát, azaz azt, hogy: mindenki gondolkodás nélkül engedelmeskedjék. Az emberek nem bíznak többé önmagukban, mert nincs önalkotta eszményük, hanem csupán az erőszakkal rájuk oktrojált eszményekben hisznek. Ezért tűnik el cselekedeteikből és ezzel egész kultúrájukból minden igazi nagyság. Most már nem vernek le új cölöpöket, amelyek az emberiség célját tovább tűzik ki, hanem szolgálatkészen engedelmeskednek az abszolút uralkodónak, amikor ez önkényesen tolja előre jogainak határvét, növeli hatalmának árját és brutálisan vagdossa körül a szabadságfát, amelyet a népek hajdan, ifjúságukban boldog öntudattal táncoltak körül. Az „alattvaló” elvből gyáva, engedelmességből buta és bosszúból gonosztévő. És ezek az ő egyetlen pozitív életmegnyilvánulásainak, a szervilizmusnak alkatrészei, amely szervilizmus akkor tömegmegnyilvánulás volt. Mert az egyik elválaszthatatlan a másiktól. Ahol alattvalók vannak, ott a szervilizmusnak kell munkába lépnie. A szervilizmus az alattvalói mivoltuk jogosságáról meggyőződöttek hivatalos hódolatmegnyilvánításának formája az általuk elismert úrral szemben. Ezek a meggyőződöttek így szólnak hozzá: Tiporj le, becsteleníts meg, aljasíts le, mindez dicsőség és gyönyörűség nekem. Megcsókolom érte a lábad, amellyel letiportál és magam mutatom meg az utat a gyalázatomhoz, amely neked örömet szerez majd. Ez vonul minden osztályon keresztül. Csak a forma különböző aszerint, hogy az illető osztálynak már megelőzően kifejlődött politikai öntudata volt-e vagy sem. A köznépnél ezenkívül az abszolút hatalom viselőjének határtalan és folyton megújuló csodálatában, valamint a benne való szinte határtalan bizalomban nyilvánul meg az alattvalói érzés. A köznépnek az abszolutizmussal szemben ugyanaz lett a helyzete, mint amilyen a helyzete a vallással szemben. Szentül hiszi, hogy az uralkodó állapot isteni törvény. Minthogy pedig isteni törvény, valójában jó és mindenki üdvére való. A szenvedéseket, amelyek az abszolutizmus által érik, nem a rendszernek, hanem a hatalom jelenlegi viselője különös gonoszságának tulajdonítja. Egyetlen és legnagyobb kívánsága tehát, hogy az ég igazán kegyelmes urat ajándékozzon neki. Ha ez a szerencse következnék be, úgy neki is minden jóban volna része. Hogy pedig mindegyik

A SZERELMES CSÓK

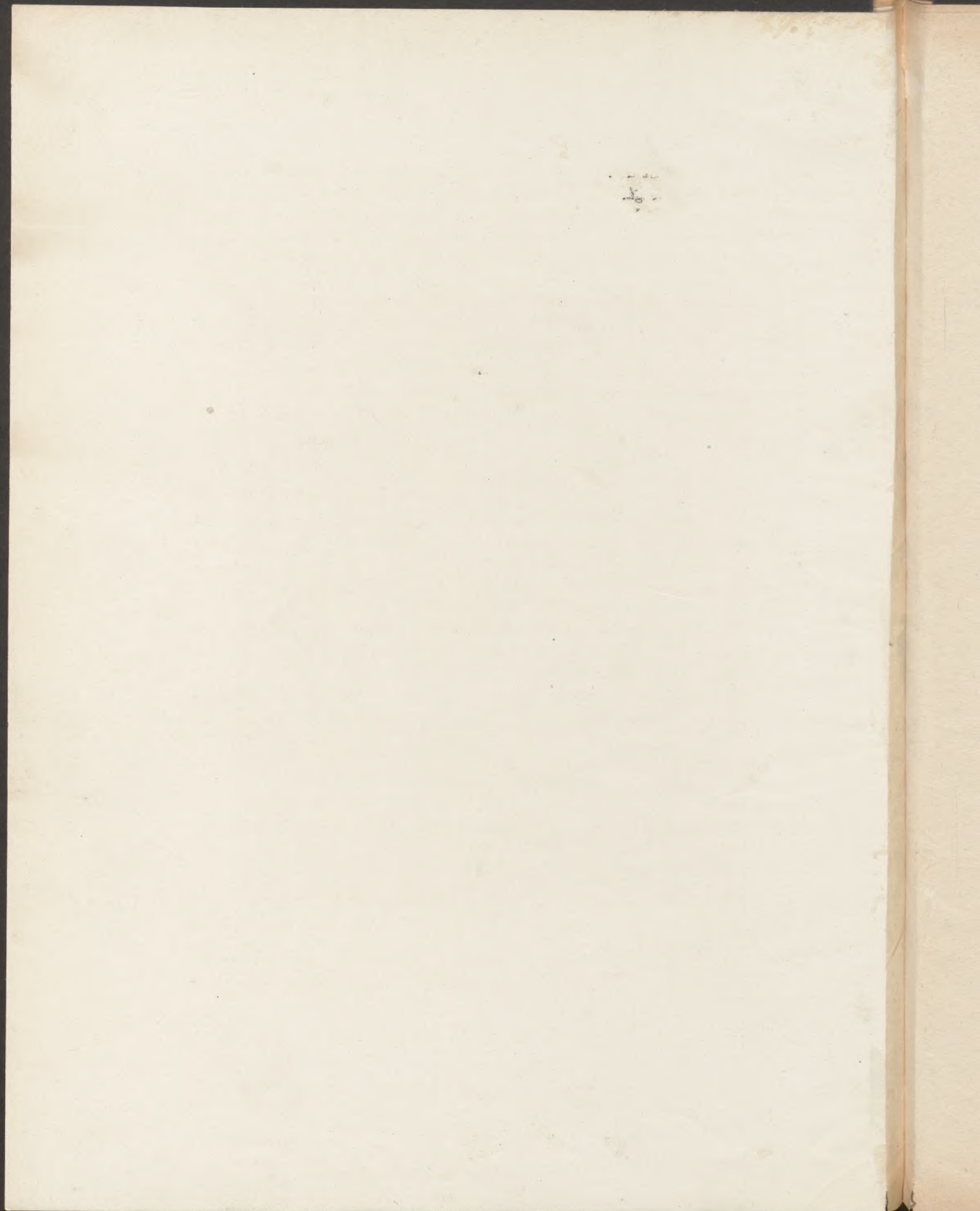
Francia metszet Doublet

A BARÁTI CSÓK

képe után 1780-ból

országban hiába várt a nép erre a szerencsére, a nép nagy tömegei nem vet-
ték észre. A jobb polgárságnál és különösen a felfelé törekvő kapitalista hatal-
mat képviselő rétegeknél leginkább abban nyilvánult meg az abszolutizmus
által bekövetkezett szellemi leigázás, hogy az udvar lett elismert társadalmi
mintaképe és ezzel egyetlen és egyszersmind minden cselekedetének legma-
gasabb mértéke. Az udvar életében találják meg az ízlés csúcsát és az illem
legjobb formáit. És amint a kisebb fejedelmek utánózták az abszolutisztikus
hatalom napsugaras képviselőjét, úgy utánózta minden országban a polgár-
ság az illető udvar szokásait, erkölceit és divatját. Így lett mindig az a divat,
amit az udvar felkapott. A ruhadivatban csak azt a színt hordták, amelyet
akkor az udvarnál szerettek és a kereskedők ennek megfelelő neveket is adtak
nekik: bleu royal, à la reine, à la dauphine és így tovább. Ha a királynak az
a szeszélye kerekedik, hogy barna kenyeret egyenek, erre mindjárt az egész
világ heteken át barna kenyeret eszik. Ő fensége kétszer egymásután egy
bizonyos boltban vásárolja ugyanazon holmit, erre mindjárt az egész világ
egyetért abban, hogy az illető áruból sehol oly jó minőség nem kapható, mint
abban a bizonyos üzletben és a szerencsés kereskedő butikját heteken át
valósággal ostromolják, amivel az illető tán mindenkorra megcsinálta a sze-
rencsését. Casanova a következő, 1755-ből való igen jellemző párisi tapaszt-
alatát írja meg:

A főkapun távozunk a palais royal-ból és ekkor egy nagy néptöme-
get láttam, amint egy bolt előtt tolongott, amelynek címerén egy
coboly volt. Mi ez? kérdeztem kísérőmet.

— Mindjárt nevetni fog. Mindez a sok jó ember arra vár, hogy
sorra jöjjön és megtölthesse a dohányos szelencéjét.

— Hát nincs több dohánykereskedő, mint ez az egy?

— De igen, dohányt mindenütt lehet kapni, de három hét óta
csak a cobolytól vásárolnak dohányt.

— Ott jobb mint másutt?

— Talán még olyan jó sincs. De amióta Chartres hercegnő
divatba hozta, senki sem akar másutt vásárolni.

— De mikép hozta divatba?

— Kétszer vagy háromszor megállította kocsiját a bolt előtt,
hogy megtöltesse a szelencéjét és nyilvánosan megmondta annak a
fiatal személynek, aki a szelencéjét megtöltve kihozta, hogy az ő
dohánya egész Párisban a legjobb. A léhűtők, akik állandóan körül-
veszik egy herceg kocsiját, noha számtalanszor látták a herceget és

megbámulják, ha olyan csúnya is mint egy majom — a városban elismételték a hercegnő szavait és több sem kellett, a főváros valamenyny burnótszivója felkerekedett és ide jár vásárolni. Az asszony vagyont szerez majd, mert naponta több mint 100 tallér ára dohányt árul ki.

Az udvari szokások e szolgai majmolását, amely nemcsak ilyen csekélységekre szorítkozott, hanem az egész életet átölelte, megkönnyítették a polgárságnak mindinkább növekedő pénzeszközei, amelyek a feltartóztatlanul haladó kapitalizáció által mindjobban összefolytak a kezében. Ahol tehát a polgárság tudatosan ellenkezett az udvari szokásokkal, ott ez a legtöbb esetben inkább a legyőzhetetlen ellenségeskedésnek mint önálló jellemének a bizonyítéka.

Az osztályöntudat megtagadása — mert ez az udvari szokásoknak a polgárság által való utánzása — a legerősebben és a legvisszataszítóbban a székvárosi lakosságnál lép előtérbe. Mert az udvari bolondságok majmolásával itt mellékesen a legpiszkosabb profithajszolás is velejárt, azt remélték ugyanis, hogy ezáltal jó üzleteket csinálnak majd, mert olyan esetekben, mint amilyenről Casanova beszél, sohasem felejtettek el felfelé tekinteni, amely tekintet azt jelentette, hogy: ma neki, holnap nekem.

Az alattvalói érzésnek e haszonkalkulációival való összeboronálása nem a legkisebb mértékben eredményezte azt a hatást, amelyet az udvari nemi morál gyakorolt e kor népi moráljára és amely ugyancsak a székvárosi népeségnél az erkölcs legkorruptabb jelenségeit vonta maga után. Malmesbury lord a következőkép ír 1772-ben Berlinről:

„Berlin olyan város, amelyben egyetlen becsületes férfi és egy tisztességes nő sem található. Mindegyik osztály mindkét nemét teljes erkölcsi romlottság jellemzi, amihez még a szegénység is hozzájárult, amelyet szükségszerűleg részint a mostani király részéről való elnyomatás, részint az ennek nagyatyjától eltanult fényűzés vont maga után. A férfiakat állandóan az foglalja el, hogy szűkre szabott eszközeikkel nagyon tékozló életet éljenek. A nők hárpiaiak, akik gyengédséget és igazi szerelmet nem ismernek és mindenkinek odaadják magukat, aki őket megfizeti.”

A fejedelmi abszolutizmus sajátos maitresse-uralma úgy az udvari nemeségnél, mint a városi polgárságnál általános institúcióvá lesz. Az a férfi, aki-

nek nincs meg a módja ahhoz, hogy szeretőt tartson, ebben polgári létének legszegényletesebb hiányát látja, mert egyedül ez degradálja le mások szemében. Ramler, a porosz költő, aki a berlini kadettiskola tanítója volt, azt írja egy barátjának, hogy „beteg, mert nagyon is szegény ahhoz, hogy maitresset tarthasson.” A maitressenek azért nem kell kéjnőnek lennie, anya, nővér, feleség, sőt a jóbarát menyasszonya is lehetett. Minél „tisztességesebb” egy hölgy, annál drágábbra jön a kitartása. Mert csak akkor meggyalázó egy hölgyre, hogy valaki maitresse legyen, ha gavallérja csak szerény ajándékkal tudja meglepni vagy ha csak gyengédségével tudná őt megfizetni. Erről azonban más helyütt többet és okmányyszerűbbet.

Mindez természetesen nem azt jelenti, hogy a megkülönböztető osztálymorált is teljesen kikapcsolták és hogy ez a morál is megszűnt. Ellenkezően. Ezekben az időkben úgy fejlesztették ki és dolgozták ki az osztálykülönbséget, mint még soha. Mert hiszen ezt az abszolutizmus uralkodó elve, amely osztályozásra készített, vonja maga után. Amint a király jelenlétében, ennek különös felszólítása nélkül, senkinek sem volt szabad leülnie, úgy írtak elő mindegyik rend számára külön „livrét”, amely világosan megszabta azt a távolságot, amely őt az emberiség legmagasabb fokától elválasztja. A népesség minden rétege számára a legkínosabb rangsorozatot állítják föl. Mert amit az udvaroncnak és udvarhölgynek az uralkodóval szemben nem volt szabad, az nem volt szabad a cselédnek sem az úrnőjével, a kispolgári nőnek egy rangbeli hölgyvel való érintkezésben és így tovább. Mindezt pedig felülmúlja annak az abszolutisztikus nézetnek a megvalósulása, hogy a tulajdonképeni ember a bárónál kezdődik. Hogy ennél a szigorú osztálymegkülönböztetésnél a szerencsefiak voltak a legszigorúbbak, azaz olyanok, mint a törpe ökörszemkirályok, akik a legnagyobb mértékben tartatták tiszteletben isten kegyelméből való mivoltukat, az a dolog természetében feküdt, mert az ő jogcímük, hogy a magasabb rendű emberek közé számíttassanak, a legtöbb esetben csak az egyeduralkodó, vagy ennek egyik hatalmas embere kegyelmén alapult. Ennélfogva a királyhűség gyakran csak annak a félelemnek leplezetlen kifolyása volt, hogy a hűtlen alattvalót esetleg tovakergetik a jól megfűtött jászoltól. A követségi atase minőségben Párisban élt nápolyi Galiani írta egy barátnőjének:

„Szeretem a monarchiát, mert sokkal közelebbvalónak érzem magam az uralkodóhoz, mint az ekéhez. Ezerötszáz font bevétel van, amit elvesztek, ha a parasztok meggazdagodnak. Ha mindenki úgy tenne, mint én és saját érdeke szerint beszélne, kevesebbet veszekednének e világon. A szózagyvalékok és frázisok onnan ered-

nek, hogy mindenki olyannak akar látszani, mint aki idegen érdekért száll síkra a magáé helyett. Morellet abbé a papok ellen ír. Helvetius bankár a pénzemberek ellen, Budean a henyélő ellen — és mindannyian felebarátaik érdekében. Az ördög vigye a felebarátokat! Nincs felebarát! Mondjátok meg, hogy mi jár nektek vagy hallgassatok.”

*

Ami a fejedelmi abszolutizmus külső főismertető jelévé a reprezentációt és a pózt tette meg, ugyanaz tette meg a reprezentációt és pózt e korszak egész kulturájának a főjellemvonásává is. Az abszolutizmus egy óriási látványos színdarab és minden egyes szereplőjét arra kényszeríti, hogy reprezentáljon és pózoljon. Aki ezt nem tette, az teljesen kiesett kora szerepéből. Aki azonban a kor szerepét felfogta, mindig pózolt és mindig a neki jutott vagy általa igényelt szerepet próbálta. Aki pózol, annak mindig ellenőriznie kell magát. És ezért fedi tükör a nemesség kastélyainak és a polgárság lakóházainak falait és ezért földolog mindenütt a tükör. Azonkívül a saját színjátékukat is akarták látni, hogy alkalmuk legyen saját magukat megtapsolni és így sohasem láthatták magukat elég sokat. Még az ágymenyezet magasságából is tükör világít alá, — hogy oly pózban aludjanak el, amelyben szeretnék, hogy idegenek meglepjék őket, vagy hogy a látszólag teljes odaadás perceiben is megkorrigálhassák és csendesen eligazíthassák a pózukat.

Természetes, hogy a szerelemnek rendelt helyiségeket szerelték fel a legpazarabbul tükörrel. Casanova emlékiratainak IV. kötetében a következőképpen ír le egy megszállóhelyet, amelyet egy velencei apácával való találkozása céljából bérelt ki és amelyben a legbujább orgiákat ülte ezzel az apácával.

„Öt szobám volt, amelyet a legtökéletesebb fényűzéssel rendeztek be és úgy látszott, hogy mindent arra szántak, hogy a szerelmet, az élvezetet és az asztal örömeit szolgálja. Az ételt egy vakablakon át adták az ebédlőbe; a vakablakot a falba illesztették be és forgatható ételhordóval látták el, amely a nyílást pontosan elfedte úgy, hogy az uraság és szolgaszemélyzet nem láthatták egymást. Ezt az ebédlőt fényes tükrök, hegyi kristályból való csillárok és aranyozott bronzból való lámpatartók díszítették; egy fehér márványból való kandalló felett, amelyet kicsiny, kínai porcellán négyszögekkel raktak ki és ezekre meztelen szerelmes párokat minden lehető, képzeletszülte helyzetben festettek, nagyszerű állótükör állt. A kandallótól jobbra-

balra elegáns és kényelmes pamlagok voltak. Közvetlen e mellett egy nyolcszögletes szoba volt, amelynek fala, padlója és mennyezete csupa legfinomabb velencei tükör volt, hogy a szerelmes pár, mely e helyiségnek hasznát vette, minden helyzetben százszorosan láta magát.”

9. Likőr mellett.

Th. Rowlandson-tól.

És a tetszésről, amelyet ez a kéjes kicsapongások számára ilyen raffináltan berendezett helyiségek kedvesénél arattak, a következőket írja Casanova:

„M. M.-nek öröme telt abban, hogy a lakásban ide-oda futkosson és az elragadó szerelmi fészkek minden zugát átkutassa. El volt ragadtatva, hogy minden oldalról megszembélttem bájjal diszített személyét

és arra kért engem, hogy ebben a díszben csodálhassa kedvese tékozló jóságát. Meglepte a csoda, hogy anélkül, hogy mozdult volna, ezernyi különböző oldalról láthatta bájos személyét, amelyet a tükrök a gyertyák szellemes elrendezése révén megsokszorosítottak. Ez új látványt nyújtott neki, amelyről nem tudta szemét levenni.”

Még a szellemi cselekedet sem egyéb, mint tükör megkonstruálása. A levél, amelyet a barátjához írt valaki — és mindenki írt levelet — tükör, „az ember úgy néz bele, hogy olyannak lássa őt mindenki, amilyennek mutatni akarja magát... Az akkori levelek úgy mint ma, közlések, hanem a szellem megrögzített toalett-mesterfogásai.” A memoárok ezrei, amelyeket ebben az időben összeírnak, szintén nem egyebek, mint tükör és megint csak tükör. Azt a történeti pózt tükrözik vissza, amelyben tovább élni, azaz amelyben az utóvilág előtt megjelenni akarnak. Minden rangbeli jelentékeny férfiú egy bizonyos pózt kíván kreálni és azt ilyen módon akarja megörökíteni. Ezért az abszolútizmus a memoáirodalom kora és a memoárok tömegét, még mai napig sem sikerült kimeríteni.

A látványosság és a póz nem fér össze a bensőséggel, mert a legfőbb cél, hogy mindennél mutogassák magukat. Ezért a bensőséget az egész életből kikapcsolják és minden cselekedet nyilvános aktus, a születéstől a halálig és az még a legszentebb pillanatokban is, mert az érzelmek életében is csak a póz és a reprezentáció uralkodik. Ezáltal minden egyes ember kicsiben az abszolút uralkodó életét éli. A hölgy intim toalettjét barátai és látogatói előtt végzi, nem azért, mert véletlenül az idő előrehaladottsága sürgeti és készteti arra, hogy a szégyenérzetet ez alkalommal figyelmen kívül hagyja, hanem azért, mert eközben a legfigyelmesebb nézőkre tett szert, akik előtt a legdelikáltabb pózokat fejtheti ki. A kacér leányzó felemeli ruháját az utcán és megigazítja a harisnyakötőjét, nem attól való félelmében, hogy eltalálja veszteni, hanem mert tudja, hogy ezzel személyét legalább egy pillanatra az érdeklődés központjává tette. Az idő az ily módon való pózolás száz lehetőségét és variációját termi meg, — más helyütt még közelebbről kell majd erről szólnunk. A kor divatja is csak egy óriási módja a pózolásnak és annak, hogy egyénileg „láttassa” magát az ember és ennél a legvakmerőbb eszközöktől sem riadnak vissza; erről is lesz még később behatóbb mindani valónk. Ugyanez áll az erkölcsi cselekedetekre. A férfi csak akkor hős, ha látják. Csak akkor beszél az ember, ha hallják és csak annak, hogy hallják. Ezért mindenki hangosan gondolkozik. És ugyanily okból szeretik e korban mindenekfölött az ötletet. Az ötlet az, ami rögtön

feltűnik, aminek hatásához és megértéséhez nem kell, hogy a másikat különösen előkészítsék. Sokszor maga a művészet is csak egy tréfa, egy szellemes ötlet, egy hirtelen pointe vagy egy rövid adoma.

A bensőség kizárása egyszersmind a titoktartás kizárása. Senkinek sincs abszolút titka sem a saját, sem a mások életében. A fájdalmat, az örömet, mind a nagyharangra kötötték; ezért nem volt csendes boldogság és nem volt titkos bánat. Mindenki beavatott és mindenki bizonyos mértékben résztvevő. Mindenkinek erős vágya, hogy bűneit meggyónja. A legnagyobb titkot is közli a baráttal vagy barátnővel. Pfuj, az olyan asszony, akiről csak a halála után derül ki, hogy titokban szeretője volt, kiről életében senki sem tudott. Goethe írja: „hogyan senkivel sem lehetett egyedül beszélni és senkinek sem lehetett egyedül írni úgy, hogy az ember ne úgy tekintse, mintha többekhez beszélne, többekhez írna. Kikémlelték a saját szívüket és a mások szívét!” Ekor legnagyobb pikantériája a válságos pillanatban való meglepetés: meglepik a szép alvót egy pikáns pózban, a szerelmes párt, amely az első csókot váltja, a vőlegényt, aki titokban a szobaleánynál hűti le hevületét, a hűtlen asszonyt, amint az éjféle órában észrevétlenül ki akar osonni a vendégszobából és így tovább. Mindenki közreműködik e válságos pillanatban való meglepetésben, mindenki lelkesen a szolgálatába áll.

Minhogy pedig minden személyes cselekedetet nyilvános aktussá tesznek meg, a felületesség mindennek a szignaturája. Csak külsőséggel lehet hatni és az emberek megelégszenek azzal, hogy csak külsőséggel hatnak. A rögtönös siker az, ami nélkülözhetetlen. A pillanatnyi siker előtt minden mélyebb komolyságnak meg kell hátrálnia: Nem hatolnak be az egyes dolgok mélyébe, hogy idejük és lehetőségük jusson mindent megragadni és ezzel minden eshetőséget kihasználni. Ebből azonban az következik végül: minden csalás és hazugság. A való és az igazság mindig kényelmetlen, mert érdes és nem lehet tetszés szerint gyurni és formálni. Az igazság csak egy lehetőség és közvetlen következtetésében csak egy lehetőséget rejteget az ölében. Ez azonban a reprezentálás hatásának lehetőségeit a legkisebbre szállítja alá. Így tehát az igazság ekor legnagyobb ellensége és minden téren a csalás lép a helyébe. Ez a dolgoknak ugyan igen fatális, de egyedül lehetséges és egyedül történelmi logikája. A látványos színmű megkívánja az erdő kulisszáját, de nem kívánja meg magát az erdőt, a hősiesség pózát, de nem magát a hősiességet. Ezért minden csak kulissza és minden csak színpadi nagyság.

4. A galantéria.

Mindegyik korszak általános kulturája azokban a nézetekben és törvényekben éleződik ki a legpontosabban, amelyek a két nem egymáshoz való

10. kép. Leánynéző.

A testi szépség vizsgálata hercegi családnál.

viszonyát illetően keletkeztek. Ez a különös reflex minden kutatásunk csomópontja.

A fejedelmi abszolútizmusnak nemiekben való kifejezése a galantéria, azaz a nő minden téren való uralmának és feltétlen kultuszának a kikiáltása.

A fejedelmi abszolútizmus korszaka a nő klasszikus kora, mert nemcsak mint titkos császár uralkodik és parancsol benne, hanem nyíltan is nyújtják át neki az uralkodás jogát; és ő épp oly nyilvánosan mutatja e méltóságát, mint amilyen nyíltan gyakorolja a vele járó jogokat. A nőnek e korszakát találóan jellemzik a Goncourt fivérek „A nő a 18. században” című könyvükben, amelyben a következőket írják:

„A nő 1700-tól 1789-ig nemcsak az egyetlen rugó, amely mindent mozgásba hoz: úgy jelenik meg, mint valami magasabb rendű hatalom, mint a gondolat birodalmának királynője Franciaországban. Ő a társadalom csúcsára állított eszmény, amelyre minden szem feltekint, amelyhez minden szív fohászkodik. Ő a kép, amely előtt térdre borulnak, az alak, amelyet imádnak. Minden, amit a vallás illúzióban, imában, igyekezetben, vágyban, ujjongásban, tiszteletmegnyilvánításban és hitbeli meggyőződésben magában foglal, mindez mintegy magától értetődően a nő felé fordul. A nő úgy hat, mint a vallás: megtölti a szellemeket és szíveket és mialatt XV. Lajos és Voltaire uralkodnak, ebben az istentelen korban az eget helyettesíti. Mindenki siet, hogy tisztelettel adózzék neki és mindenki azon buzgólkodik, hogy felemelje. A bálványimádás minden erejével felemeli a földről. Nincs író, akit nem ő ejt hatalmába, nincs toll, amelynek nem ő ad szárnyat, még vidéki városokban is vannak költői, akik az ő dicsőítésének szentelik magukat, akik teljesen egyedül az övéi; és a tömjénből, amellyel a Dorat-k és a Gentil-Bernard-ok áldoznak neki, lesz az az apothéosis-felhő, amely galambszárnyaktól húzva, virágcsőtől áztatva, az ő trónusává és oltárává lesz. A próza, a vers, az ecset, a véső és a lant nagy gyönyörűséggel alkotnak egy istenséget: és a nő a 18. században végül is nemcsak a boldogság, a gyönyör, a szerelem istennője lesz, hanem a poetikus, a szó szoros értelmében felkent lény, minden lelki lendület célja, az egyik emberi nemben megtestesült ideál.”

A nőnek a férfi felett való uralma már a legkorábbi időben kezdődött, mert a leány, mihelyt gyermekcipőit kinőtte, már dáma volt. Az 1680-ban megjelent „Die drei Hauptverderber in Deutschland” című iratban áll:

„Amint az asszony nép tizennegyedik évét eléri, mindenütt alázatosan kiszolgálják és szépséges parancsolónak nevezik. És mert ezál-

tal arra a gondolatra jönnek, hogy csak szereleműzés végett születtek, elkezdik magukat cicomázni és azt hiszik, hogy minden díszük abban áll, hogy magukhoz tudják csábítani a férfiakat."

Amit a Goncourt fivérek Franciaországról mondanak, az lényegben valamennyi európai országra áll. Minthogy a gazdasági-politikai szituáció mindenütt ugyanaz, a történelmi korszak kulturabeli fiziognómiája is lényegben mindenütt egyenlő. Mindenütt a nő uralkodik, mindenütt a galantéria törvényei uralkodnak. És csak a formák finomságában van különbség. Ezek másutt, mint ahogy ez minden kopiánál szokott lenni, nyersebbek, otrombábbak, mint Franciaországban, ahol az itt leírt kedvező előfeltételek következtében az abszolutisztikus kultúra minden megnyilvánulásának megfelelően a galantéria legraffináltabb formái is kifejlődhetnek. Ebben nyilatkozik meg minden különbség.

A galantéria lényege, hogy a nő mint élvezeti eszköz és mint az érzéki gyönyör megtestesülése trónra került. Mint a gyönyör megszemélyesítőjét imádják és tömjéneznak neki. A szellemének, a fantáziájának és a lelkének csak annyiban hódolnak, amennyiben az érzéki bájait növeli és variálja. A nőnek és az érzékiségnek e formában való kultusza épp oly elkerülhetetlen és ezért épp oly szükséges történelmi tény volt, mint a fejedelmi abszolutizmus kifejlődése. Ott, ahol egy szűken körülhatárolt osztály a többi néposztály rovására élhet és ezenkívül minden kívánságát korlátlanul teljesítheti, feltétlenül parazitává lesz. A parazitának pedig egyetlen életprogramja a testi élvezet. E kor egyik legszellemesebb élvhajhásza, a már egyszer idézett Galiani abbé írja: „Az ember nem azért van a világon, hogy az igazságot megismerje, sem azért, hogy megcsalják. Mindez oly közömbös. Azért van a világon, hogy örüljön és szenvedjen; élvezzünk és igyekezzünk nem szenvedni.” A legfőbb és legkívánatosabb emberi élvezet pedig a kéj. Így kellett a kéjnek abban a korszakban tiszta öncéllá lennie, és csak az az egy általános törvény keletkezhetett általa: mindenki mindenben gáláns legyen.

A parazita fáradság nélkül akar élvezni, minden előző és velejáró szellemi és lelki fáradság nélkül. Ezért a szenvedélyt és a küzdelmet határozottan kikapcsolják. Az érzéki kívánságok és vágyak kölcsönös kielégítése az általános törvény és csak a komoly vonakodás ütközik bele az erkölcsbe és szokásba. Ezért tehát a nő elejétől fogva kész engedni. Vonakodása csak arra való eszköz, hogy a másik kedvét és örömét fokozza. Tilly gróf, az akkor üzőtt galantéria egyik legnagyobb mestere írja emlékirataiban:

„Franciaországban sok igyekezetre, sok jártasságra, sok látszólagos őszinteségére, sok játékra és sok művészetre volt szükség, hogy az ember olyan asszony felett arasson győzelmet, aki a győzelmet megérte, formaságokra kellett figyelni, amelyek közül az egyik szükségesebb volt, mint a másik, és az utolsó épp olyan nélkülözhetetlen volt, mint az első. Ezzel szemben azonban rendesen győzelemnek örülhetett az ember, hacsak nem volt tökfilkó a támadó fél vagy erénysárkány a megtámadott.”

A nő vonakodása csak arra való eszköz, hogy a végső kegyért törekvő férfi vágyát és gyönyörét fokozza. „Milyen nagy varázsa van az akadálnak!” írja az imént idézett Tilly gróf. És ennek a fokozott gyönyörnek az eszköze volt a nő kezében a vonakodás: a vonakodás póza. A nőnek azt kell mondania, hogy nem és közben olyan magaviseletet tanusítania, ami a támadót az eredményről biztosítsa. A szerelem brutális veszedelmeit is lehetően ki kell zárni. Ezért a heves féltékenység kómikus. És épp oly kómikus a rivális engesztelhetetlen gyűlölete. Ahol az érzések mutatkoznak, csak hitetlen és rosszaló fejcsóválást vonnak maguk után. Egy rokokó versben, amely a „Venus Rosengärtlein”-ban található, áll:

Die Eifersucht hass ich noch ärger als Schlangen,
Und hätt ich ein Mädchen von englischer Pracht,
Und würd ich auch stündlich zum Schwager gemacht,
Ich wollte sie wohl nicht gerichtlich belangen,
Ich spräche: Mein Engel, ach zürne nur nicht!
Dies sind ja die besten, wo jedermann bricht.
Nun kommt mir nicht etwa mit albernem Possen
Und rückt mir die starken Versprechungen vor!
Im Lieben hat wahrlich die Rache kein Ohr,
Ich schwöre verbindlich, bis dass ich genossen.
Und bin ich dann fertig, so schwenk ich den Hut,
Und gehe zur andern, die eben das tut.

A kardok kereszteződnek, de csak ritkán ütik át a szívet, legtöbbször csak a bőrt karcolják meg. A szerelemnek mint a rózsza tövisének csak pillanatnyi fájdalmat szabad okoznia, nem pedig, mint a dühvel irányított törnek életveszedelmes sebet ejtenie, sőt ölnie. A vér csak szimboluma a bosszúnak és nem a kielégítése. A szimbolumhoz pedig nem kell vérfürdő, elég hozzá egyet-

len egy csöpp vér is. A vágy tehát mindig elegáns és graciózus, nem kitörő és nem romboló; sohasem ciklopszerű a megtámadás; a keztyű sohasem kerül le a kézről. Mint gondtalan dőzsölő, amelynek széke mögött egyedül csak az öröm vár, úgy ül le az ember a gyönyör asztalához.

A szerelemnek ebből a teljesen bestiátlanított felfogásából logikusan következett, hogy a nőt szisztematikusan az érzéki gyönyör legdelikáltabb nyalánkságává neveljék. A vele való minden vonatkozásnak kéjt kell hoznia a férfi számára és legalább kéjvágyra kell őt ingerelnie. A nőnek mindig, léte minden percében kéjt kell kisugároznia. Mindig a kéjes odaadás bizonyos stádiumában kell lennie: a szalonban, a színházban, a társaságban, sőt az utcán sem kevésbé, mint a csendes budoárban a baráttal vagy udvarlóval való bizalmas egyedüllétben. És ilyen módon minden egyesnek vágyait kell csillapítania, aki körébe jut. Minden asszonynak egyszerre mindenkinek kell lennie, értenie kell annak a művészetéhez, hogy élvezetképességét a végtelenségig fokozhassa és személyét úgyszólván megsokszorozíthassa. Hogy pedig a nő ezt az egyetlen életprogramot szüntelenül és mindenekelőtt mesterien betölti, azt beszéddel, mozdulattal kézlejtéssel, divattal, játékkal és tréfával, röviden: egész szellemi és fizikai lényével kell hirdetnie. Viselkedésének azt kell mutatnia, hogy fantáziája kéjes képzelettel átitatott, hogy gondolatai csak e felé az egy tárgy felé irányulnak és csak ennek ezernyi lehetőségével foglalkoznak. Mindenesetre az ennek megfelelő pózt kell felvennie. Mert a szerelem is reprezentáció és nyilvános színjáték és színpadon ezernyi néző szemeláttára játszódik le. Ezért e korban a legkiváncsabb és leginkább dicsőített a természettől különösen érzéki hajlamú nő, aki mindig kéj után liheg és csak szerelmi tivornyákról ábrándozik. „A szépség varázsát és sóvárgását” kívánják meg. Ennek a női típusnak hódolnak a képző művészetek számtalan dicsőítő ábrázolásában és a költők ugyanilyen dús pompával zengik dicséretét. Nincs többre becsült szépség a nőben, mintha ajkain ott virítanak a „kék rózsái” és ha „dagadó keblén remegve jelentkezik a titkos tűz”, amely emészt.

Magától érthető, hogy ezzel szemben a férfinek is mindent meg kell tennie, hogy ebben az irányban haladjon, mert a nő viselkedése csak a férfi cselekedeteinek visszhangja volt. A férfinak állandóan a gyönyör legdrágább serlegét kell a nőben tisztelnie. Ezt meg is teszi és bálványt csinál a nőből, amelyet léte egyetlen istenségének tesz meg. A vele való érintkezése állandó imádás. Szüntelen, pazar, szavakban és tettekben való kultusz ez. Ezért, amikor a férfi asszonnyal beszélt, azzal a mondattal kezdett minden beszélgetést, hogy: „Boldognak vallanám magam, ha...” És ennek megfelelően a könyörgő kéréssel zárta be: „mikor hallgat meg engem?” Ez zengett minden férfi részéről az

asszony fülébe. Ezt mondta amikor köszönt neki, az ujjának titkos nyomásával, a gyöngéd csókkal, amit kezére nyomott és épp olyan érthetően mondta a tekintetével, amelyet a színházban vagy társaságban a terem egyik végéből a másik végére vetett oda neki. Ezt mondta neki mindig és csak ezt mondta neki — ő, a nő pedig mindig meghallgatta, már azalatt, amíg a férfi beszélt hozzá. A nőnek csak előnye, csak erénye és szépsége van és mindegyik nő szép. Mert amint mindegyik nő bizonyos értelemben mindegyik férfié, úgy kell hogy a férfi a nő kultuszát mindegyik nőre kiterjessze. Minden egyes nőnek azt kell mondania és bebizonyítania, hogy épp ő az a drága mindenség, amely a vérét gyorsabb mozgásba, az érzékeit lendületbe hozza stb.

Moscherosch a „Vénusz-bolondok” című fejezetében találóan jellemzi a nőkultuszt:

„... és amint odamentem, hogy halljam, mi bajuk, hát nem volt egyéb, mint sóhajtás, panasz és kívánczóság: Oh bárha! Oh ha! Oh bárcsak! Oh, ha olyan boldog lennék, mondá az egyik, hogy bolhává változnék és legalább kedvesem kamrájában ugrándozhatnék! Menynyivel boldogabb teremtmény a bolha, amelynek oly sok és nagy hatalma van; és nekem oda szagolnom sem szabad... A másik, még bolondabb, azt a boldogságot kívánja, hogy bár deszka volna a titkos helyiségben, hogy időnként csókot adhasson a kedvesének. Ezt különösen megsajnálta, és nagyobb öröme az, hogy kívántam volna neki, hogy ne csak a deszka, hanem maga az egész helyiség legyen, hogy kedvese benső, igaz szerelmét bebizonyítandó, a szájába...”

Karl Seyffort a tizenhatodik században ugyanezt írta meg a következő versben:

Man muss sich wünschen oft zum schwarzen Floh zu werden,
Zu hüpfen in das Bett, sonst oder an der Erden.
Ja mancher wünschet oft: Ach wäre ich die Sach,
Darauf das Jungfervolk setzet im Gemach,
Ach wär ich doch die Schürtz, das Hundchen und das Kätzchen, stb.

És Abrahám a Santa Clara ezt az örült kultuszt megint találó példákkal jellemezte. A következőket írja:

„Sokan nemcsak a pohárból isznak asszonyaik egészségére, hanem azok papucsaiából is; és Coridon úr a multkor arról biztosította

a szép Amaryllis asszonyt, hogy úgy szereti, hogy nem irtózna a cink éjjeli edényből, ami az ágya alatt áll, inni az egészségére. A multkor egy okos és ravasz leány beszélte el nekem, hogy egy asszonynál szolgált, akinek a férje mindig utána vitte a titkos helyre a papírost és megkímélte a fáradságtól a feleségét, amit annyival is inkább el kell hinni, mert a leány esküdözött, hogy e szép látványt saját szemével látta az ajtóhasadékon át”.

Minden nőnek királynőnek kell magát éreznie. Ez a cél és ez a hatás formálja a férfi teljes viselkedését: moderálja a hangját, mert a hódolatnak és odaadásnak ellentmond az, ami lármás. Az érintkezésben az igazság és nyíltság helyébe az udvariasság és a körülményekhez képest többé-kevésbé hangsúlyozott hízélgés lép. Az ellentmondás csak akkor engedhető meg, ha formája révén hódolattá lesz. A férfi a nő útjából minden akadályt elhárít, a nő minden kívánsága parancs és legkisebb szeszélye törvény az ő számára. A nő jön mindenütt elsősorban; a nőnek mindenütt előnye van, neki csinálnak helyet az úton és ösvényen, hogy biztos léptekkel mehessen tova. És mindig megtiszteltetésnek veszik, ha valaki egy nővel szemben lemondhat a saját jogairól és előnyeiről. A nő kívánságai és nézetei a mértékadók és a férfi saját véleményét gyakran már csirájában fojtja el. A nő szolgálatának szenteli a férfi a fél életét, sok pedig az egész életét. Nincs nap, amelyen jó néhány órát nem szentelnének tisztán a nőnek, aki akkor még a zseni fölött is, mint alázatos, akarat nélkül való rabszolga fölött rendelkezett.

Hogy e korszakban milyen korlátlan mértékben tisztelték, valóságos diktatori parancsnak vették a hölgy szeszélyét, annál inkább kívánságát, bizonyítja Gaston Maugras Lauzan hercegről szóló könyvének következő része:

Egy nap X. asszony Longchampban, a híres korzón kívánt résztvenni és arra kérte S. vicomte-ot, hogy kölcsönözze neki a hintóját. A vicomte szerencsétlenségre már másképen rendelkezett a kocsijáról. És most egy hölgy kívánságát elutasítsa? Soha! A vicomte elszaladt kocsigyártójához és rögtön egy felette elegáns kocsit vásárolt csak azért, hogy azt X. asszonynak három órára kölcsön adhassa. Ezt az eljárást igen gálánsnak találták. De senkit sem lepett meg. Ez a lekötelező szeretetreméltóság már hozzátartozott az akkori erkölcsökhöz.

Abraham a Santa Clara mondja erre vonatkozóan:

Némely férfi a nő hátuljára költi egész évi fizetését, úgy ruházza az asszonyt, mint valami előkelő hölgyet és a férfi ezzel szemben úgy jár, mint egy nyomorúlt ajtonálló, úgy, hogy a népek nem tudják, hogy a felesége férje, vagy az asszonya házi szolgája-e. Az ilyen bolondok azt hiszik, hogy felségsértés bűnét követnék el, ha a feleségük valamelyik kívánságát elutasítanák... Ha az asszony egy szerelmes pillantást vet rá, a férfi mint kengyelfutó szalad, hogy a lehető leggyorsabban teljesítse felesége akaratát.

De mindig meg kell jegyezni, hogy a férfi mindennek a cselekvésének és engedékenységeének erotikus hangsúlyúnak kell lennie, mert épp ez az, ami a galantéria korszakát minden más időtől megkülönbözteti. A galantéria eredeti lényege, a fizikailag erősebbnek a fizikailag gyengébbre való tekintete, örök tulajdonság és épp oly régi a nemek e viszonya, mint amilyen régi a kettő között való erőkülönbség. A galantéria korszakában ezt a tekintetet a groteszkig fokozzák, még pedig kizáróan nemi vonatkozásban. Nem csak a gyengébb lényre vannak most tekintettel, hanem tüntetően hódolnak az óhajtott élvezet drága forrásának, amely a nőben megtestesül.

A galantéria korszakában a nemi tevékenység lényegében is fundamentális fordulatnak kellett bekövetkeznie. Az erő kifejtésének a természetnél fogva szűk határai vannak. Az érzéki tevékenység az erő manifesztációjából pusztá játékká, enyelgéssé lesz. A szerelem galantériává lesz, mert a játékot a végtelenségig lehet elnyújtani, a játékot naponta ujonnan lehet variálni. Játékossá, ezzel azonban annál rafináltabbá válik mindkét részről minden hódolat formája. A raffinement nemcsak az a szokásos kísérlet, hogy az előbbi kicsapongások miatt természetes úton lehetetlenné vált kielégítés más formáját találják meg, hanem ezenkívül annak titka is, hogy az egyesnek természet-szabta erejét megsokszorosítsák, hogy lépést tartsanak a maitressek és szeretők számával aszerint, hogy a körülmények hány maitressenek, illetőleg szeretőnek a tartását engedik meg.

Ez természetesen és következetesen az erkölcsi nézetek változásait is maga után vonta. „Az erkölcs csak mindenféle rosszat hozott a szerelembe”, mondta Retif de la Bretonne. És Galiani abbé így csúfolódott: „Ha az erény nem képes minket boldogítani, akkor mi az ördögnek van rá szükség?” Tehát az ördögbe kergetik a hűséget és a vele járó unalmat. A bűn társaságképes lesz. Nem teszik meg hivatalos erénnyé, de a legfőbb életcél, az „élvezet” szolgálatában idealizálják; ennek a célnak érdekében igazolják. A prostituált immár nem nyilvános kloáka, hanem a szerelem legtapasztaltabb művésznője;

a hűtlen feleség vagy szerető a férje és barátja szemében minden új hűtlenséggel, amelyet elkövet, pikánsabb lesz; a gyönyört, amelyet a nő érez, amikor a férfi dédelgeti, fokozza annak elképzelése, hogy már számtalan nő engedett az ő kedvese vágyainak stb...

E helyütt a „gáláns” szó még némi magyarázatot igényel, még pedig azért, mert ez a szó azzal, hogy címül választottuk, mint a fejedelmi abszolútizmus egész korszakának ismertető jelzőjét, amúgy is lényegesen nagyobb fogalmat ölelt át és ezenkívül hasonlíthatatlanul finomabb értelmet fejezett ki mint manapság. Manapság főleg nőimádást jelent.

Amikor a „gáláns” szó először jött divatba, ami Németországban körülbelül 1695-ben kezdődött, ugyanezt értették alatta, de azonkívül még száz más dolgot is. Akkoriban disztítő jelző volt, amelyről általában azt hitték, hogy tetszetős dolgot nélküle nem jellemezhetnek jól. Gáláns ruházatról; annak gáláns módjáról beszéltek, ahogy mozgott, ahogy evett valaki; az egyiknek a keze, a másiknak a lába gáláns. Amaranthes úrnője „igazán gáláns lábáról” beszél; E. Neumaster a szemet „gáláns csillagnak” nevezi. Ha valaki jól aludt, azt mondták, hogy „gálánsul pihent”, a jóízű étel „gáláns elkészítés”. Egy szép ló „gáláns ló”. Szép gyermekek „gáláns látvány”. I. Chr. Barth „gáláns etiká”-t írt. A költő Wolterrech (1772) egy hölgyet akképen dicsér meg, hogy gálánsul tud „növényzetet öntözni, gyűjteni, ültetni, szőni, főzni, kötni, varrni”. Mások meg „gáláns levelezőt” írnak, vagy egyéb „gáláns utasításokat” adtak a mindennapi élet számára, amelyeknek azonban semmi vonatkozása nem volt a nemi dolgokkal. De nemcsak a személyes gondolkozást és cselekvést mondják és jellemzik gálánsnak, hanem élettelen tárgyakat is: cipőt, széket, asztalt, szobát, bizonyos színeket. Christian Weise (1692) dalt ír „gáláns zongorájá”-hoz... És ez így megy a végtelenségig. Ezért aztán joggal írja Christian Tomasin „Allerhand bisher publizierte Kleine Teutsche Schriften” című könyvében:

„De à propos, mit jelent az, hogy gáláns és hogy gáláns ember? Ez igazság szerint sokkal több dolgot kellene, hogy adjon mint minden előbbi, annyival is inkább, mert a németek olyan általánosan élnek és oly nagyon visszaélnék vele, hogy gyakran kutyaról és macskáról, papucsról, asztalról és padról, tollról és tintáról, és nem tudom még miről, hogy vajjon almáról és körtéről nem mondják-e, hogy gáláns”.

Ez a divat majdnem egy félszázadig, 1695-től mintegy 1740-ig tartott. Ettől kezdve gyorsan és mindinkább lekopik róla a sokféle értelem és végül az an-

A ritkaság
 Francia rézmetszet P. A. Wille-től

III. melléklet

LES BAIGNEUSES CHAMPETRE.

Angol rézmetszet

cien régime alatt speciálisan vett szerelmi szokásokat jellemzik vele: a nőimádást, de különösen az illegitimitás irányában. Ezt a speciális értelmét ezentúl meg is tartotta. Manapság persze csak akkor van meg ez a jelentése, ha nővel szemben használják, és már csak akkor használják, ha az illető nőt a „tisztességes” emberek szemében megvetésnek akarják kitenni. Mialatt azonban gáláns nő vagy hölgy alatt olyat értenek, aki igen alkalmas arra, hogy a legkülönbözőbb partnerekkel bocsátkozzék erotikus kalandokba, addig a „gáláns” jelző egy férfival szemben, mint mindenki tudja, csak ártatlan megjelölése az asszonyokkal szemben általánosan előzékeny embernek...

Mint mindegyik divat, ha hosszabb időn át változatlanul megmarad, mélyebb értelemmel bír és soha sem származik véletlen bohóságból, úgy ez is mélyebben gyökeredzett. Egyáltalán nem véletlenség dolga, hogy a gáláns szó akkor minden országban hasonló módon divatba jött; mert ugyanilyen átfogó alkalmazását mint Németországra, minden más országra nézve is be lehet bizonyítani. Épp oly kevésbé véletlenség dolga, hogy ez a szó, amely már néhány száz éves, épp az 1690-től 1750-ig terjedő időben lesz általános divatszóvá. Mint tudjuk, minden történelmi kornak megvan a maga speciális gondolat- és érzésmódja. Tehát ennek megfelelő fogalmakat és formákat alkot, mert az addig használt kifejezések részint nem elegendők, részint pedig nem fedik a megváltozott gondolatot és érzést. Ezért semmi sem olyan állandó folyamatú mint a nyelv. És egyáltalán nincs szükség mélyjáratú nyelvbuvárlatra, hogy ezt a folyamatot felismerjük. A „gáláns” szó és fent körülírt tartalma mi sem egyéb, mint annak az új lényegnek a kifejezője, amely a társadalomban az abszolutizmussal együtt bekövetkezett, azaz az élet megfinomodása tendenciájának, amely a fejedelmi abszolutizmus speciális érdekéből következett. A „gáláns” szóban kifejezést nyer a dolgok elegáns, finom, játékos mivolta ellentétben a tehetetlennel, otrombával és nyersséggel, amivé a renaissance hanyatlásával és kimerültségével lassanként a renaissance őseredetisége alásülyedt.

Ugyanolyan mértékben és természetesebben ugyanabban az időben, amint az abszolutizmus mindent, még a legcsekélyebbet is átítatta a maga szellemével — ugyanolyan mértékben lett a gáláns szó és fogalom mindama formák új gyári védjegyévé, amely formákban az élet megfinomodását megvalósították vagy annak megvalósítására törekedtek. Az értékek akkori új értékelésének mindenki számára nélkülözhetetlen segítőszava volt. És ez az új értékelés, épp úgy mint a politikában, mint tudjuk, a tizennyolcadik század elején ment a legkövetkezetesebben végbe, mert a fejedelmi abszolutizmus a tizenhatodik század végével végérvényesen győzött az egész vonalon.

Ezzel a fejtegetéssel bizonyára elegendőképpen okoltuk meg, hogy a gáláns szó miért tér vissza annyiszor előadásunkban és hogy egyáltalán miért választottuk ezt a szót ennek az egész korszaknak megjelöléséül.

Ez nagy vonásokban az abszolutizmus törvénye és különleges megnyilatkozása a nemiekben. E törvény speciális megokolása: hogy mint érvényesült a különböző osztályokban és nyerte meg mindegyikben különleges kifejezését, hogy mint formálta át az életfilozófiát, a nyelvet, a nyilvános és magán-erkölcs törvényeit, jogi felfogását, hogy mint szabta meg továbbá az irodalmat és művészetet, — mindez olyan kérdés, amelyre az egyes fejezetekben válaszolunk.

E helyütt még csak egy konzekvenciát kell kiemelnünk. Ez a konzekvencia így szól: a nő e korszaka soha sem vonhatja maga után a nő valódi felemelését, hanem ellenkezően, legmélyebb emberi sülyedését tételezi fel. Az olyan kultusz, mint amilyennek tárgya a nő a 18. században volt, egyáltalán csak ezen az alapon épülhetett fel. És ennek megfelelnek a tényleges viszonyok. A férfi és a nő az abszolutizmus korában nem mint egyenjogú felek állnak egymás mellett, mert ebben állna a nő egyetlen igazi felemelése. A nőnek semmiféle igazi és garantált joga nem volt; sőt ellenkezően, a férfi politikai uralma és zsarnoksága a nővel szemben teljesen korlátlan volt. Ez a korszak, ugyanakkor, amikor a nő hűtlenségét, mint a nemi élvezet legkívánatosabb pikantériáját értékelte, feljogosította a férfit, hogy a házasságtörésnek pusztá gyanuját is a legkegyetlenebb büntetéssel, örökös kolostori fogsággal büntesse. Minthogy azonban a mindenhatósága megengedte a férfinak, hogy kizárólag a vágyainak éljen, szükségszerűen ő is saját szeszélyeinek és vágyainak rabszolgája lett. És a természetellenesség legőrültebb szeszélye általános érvényű törvénné válik: A férfi a rabszolgájának megadja az úr jogait és rabszolgaként szolgálja azt. A masochizmust a szerelmes általános törvényének teszik meg, — ez alapján a fejedelmi abszolutizmus nemi erkölcsének lényege.

A fentebb elmondottak után bizonyára nem kell különösebb meglátó képesség, hogy a korszaknak ezt az alapvonását valaki felismerje és minden erre vonatkozó kételkedését eloszlassa. De ezt a körülményt mégis a legerősebben ki kell emelnünk, mert ebből következtethető a nő akkori kultusza, valamint annak a sok száz paragrafusnak a megítélése, amelyekből a galantéria törvénye áll és melyeknek a korszak társadalmi életében való teljesítése éppen olyan abszolút kötelesség volt, mint azoknak a politikai törvényeknek a teljesítése, amelyeket a fejedelmi abszolutizmus hozott.

E fejezet bevezető részében kifejtettük, hogy a fejedelmi abszolútizmus fejlődése az egyes országokban különböző gyorsasággal ment végbe és hogy uralma nem tartott mindenütt egyenlő ideig, még pedig az egyes országok kapitalista fejlődésének különböző tempója szerint változott, amely a fejedelmi abszolútizmust először maga után vonta és fejlődésének bizonyos fokán túl ismét levetette magáról. Németországban és Ausztriában például a dolgozón való minden erőszaktétel nélkül 1848-ig datálhatjuk az abszolútizmus uralmát, tehát több mint kétszázötven éves időtartamúnak mondhatjuk, míg Franciaországban már az 1789. év visszavonhatatlanul végét vetette és így itt a tulajdonképeni önkényuralmi korszak még kétszáz évig sem tartott. Sőt Angliában, mint kifejtettük, már az egész 18. században teljesen a polgári állam uralma alatt állottak.

Ezekből a különbségekből és a nagy időtávolságból, amelyekre a fejedelmi abszolútizmus a legtöbb országban kiterjeszkedett, épp úgy mint a renaissance-nál is, nemcsak az következik, hogy amint azt már kimutattuk, ugyanabban az időben az egyes országok között nagyok a különbségek, hanem természetesen az is következik, hogy az egyes országok önkényuralmi kultúrájának kezdete, tetőpontja és süllyedése között nem kevésbé nagy különbségeket kell megállapítanunk. Minthogy azonban csak egy korszak főtörvényét akarjuk bemutatni, a történelmet inkább kereszt- mint hosszmeteszében akarjuk ismertetni, összefoglaló fejtegetésünket mindez nem akadályozza meg. Másrészt a 18. század önként főkeretétül kínálkozik ennek „A gáláns kor” című kötetnek. Angliától eltekintve, a 18. században kulminált úgy politikailag, mint társadalmilag mindenütt az abszolútizmus.

A 18. század az egész európai kultúrában a nő korszaka volt. Minden egyéb csak előkészülete és utóhangja volt ennek a századnak.

II. RÉSZ

AZ ÚJ ÁDÁM ÉS AZ ÚJ ÉVA

1. Az abszolutizmus szépségideálja.

A renaissance teljesen újra teremtette az embert. Már ezért kellett a „renaissance című kötetben e korszak nemi szokásainak vizsgálatánál a fizikai ember leírásából kiindulnunk. De minden új korszak élére odavaló a mindenkori szépségideál analízise. Mert az első, amihez a megváltozott idők eszmekörükben hozzáfognak az, hogy megváltoztatják azokat a szépségigényeket, amelyeket ama hangszerrel szemben támasztanak, amelyen a megváltozott kor az ő új melódiáit lejátssza. De más ok is teszi szükségessé, hogy az e kérdésre való választ tegyük bizonyos korszak nemi szokásainak élére. Abban, ahogy az emberi test fizikai szépségének ideálja átalakul, az érzékiség és vágy lényege nyilvánul meg nemcsak teoretikus formában, hanem élettanilag is megfoghatóan, azaz megtestesül. A szépségideál mindig a kor legbecsesebb jellembeli tulajdonságainak az ideálja, mert eszményi mivoltában csak annak a mindenkor tevékeny istenítő irányzatnak a következménye, amely az emberi testet mindig speciális céljai szerint formálja, — és egyedül ez az oka annak, hogy az eredménye minden korban más és más.

Ezzel a tizennyolcadik század ideológiájában megint egy új Adám és egy új Éva támadt. Vagy helyesebben: egy új Éva és egy új Adám vonul be a történelembe. Mert ez alkalommal az asszonnyal kezdődik az ember teremtése. Mert amilyen nagy a különbség a renaissance kor emberének társadalmi

léte és a fejedelmi abszolutizmusbeli ember társadalmi léte között, éppen olyan ellentétes a fiziológiai ember szépségideálja a régi ideállal szemben.

A renaissance a férfinél és nőnél a viruló erőt helyezte mindenek fölé, mert ez volt a kor teremtmő képességének legfontosabb feltétele. Az abszolutizmus kora ezzel szemben a robusztust egyenesen megvetendőnek találta. Esztétikai tagozódását egyenesen csúnyának látta. Ez a legfeltűnőbb és elvileg egyik legfontosabb különbség, ami a két korszak szépségideálja között van. Mert egyedül annak vizsgálata vezet a fejedelmi abszolutizmus korát betöltő szépségideálok lényegére, hogy a megváltozott felfogásnak mi volt az oka. És azért a lényegbeli vonásból kell kiindulnunk, ha azt akarjuk, hogy plasztikus és világos képünk legyen az ancien régime szépségfogalmáról.

E korban, mint tudjuk, egy oly osztály formálta és diktálta a szépség törvényeit, amely osztály — minthogy hatalmában állt teljesen a mások rovására élni — semmit sem talált olyan megvetendőnek mint a munkát. A munka, különösen pedig a fizikai munka az ancien régime uralkodó osztályának tagja szemében szégyen. A munka a parazita világfelfogásban úgy lealacsonyítja az embert, hogy a dolgozó ember az ő szemében egyáltalán megszűnik „ember” lenni. Az előkelőség és nemesség a parazita szemében elsősorban a semmittevésben fejeződik ki és ezért végül a semmittevés lesz ezeknek az osztályoknak és néprétegeknek első kötelessége. Ennek a megállapításával megfejtettük a renaissance és az abszolutizmus fiziológiai, tehát szépségideáljai között való különbséget. Minthogy egy kor ideológiája, tehát szépségfogalma is csak a politikailag uralkodó osztály általános társadalmi létét mutatja átvitt értelemben, a renaissance korában a robusztus és az erős volt a szép, mert alapjában ez a cselekvő és termelő ember típusa. Az ancien régimeben épp ellenkező irányban kellett az emberi testet idealizálni; úgy a maga egészében mint részleteiben az volt a szép, ami egyáltalán munkára alkalmatlannak bizonyult. Ez volt az abszolutizmus korabeli szépségideál alapja. Szép a gyengéd, keskeny kéz, amely a munkánál használhatatlan, mert nem tud erőteljesen hozzáfogni a munkához, de annál finomabban tud dédelgetni, szép a kicsi lábacská, amely a táncoláshoz ugyan ért, de amellyel alig lehet járni, nem is szólva arról, hogy nem lehet vele erőlyesen és erőteljesen fellépni. Minthogy a parazita osztályok szemében a következő generáció nemzése és felnevelése is munka, a nő testének erre is alkalmatlannak kell bizonyulnia. Szép a kicsiny, takaros kebel és nem szép az élet nagyszerűen duzzadó tápláló forrása, amelyet Rembrandt vagy Rubens képein megcsodálunk.

Minthogy a legközelebbi generáció művelése, azaz az anyai kötelesség teljesítése is munkaszámba megy, a hölgy már anyaságának első napján ki-

vonja magát anyai kötelességének teljesítése alól. Fösvénynek bizonyultak a gyermekkel szemben attól a naptól kezdve, ahogy megfogamzott, mert mindent mellőztek, ami egészségének hasznára válhatott volna. De a legfösvényebbek akkor voltak vele szemben, ha ennek ellenére is megpillantotta a napvilágot. Soha addig annyi asszony nem vonta ki magát elvből a gyermek táplálása alól. A legtöbb port vett be, amely állítólag kétszer huszonnég órában belül eltüntette a tejet a mellből. A jobb polgárság köreiből, a nemességről már nem is szólva, egyenesen szegényszámba ment a nőnél, ha a gyermekét ő maga táplálta, vagy legalább is nevetségesnek tartották az ilyen ötletet. Ha pedig egy fiatal anya csakugyan erre az egész világ előtt groteszknak talált ideára vetemedett, ez olyan nagy feltűnést keltett, hogy úgy beszéltek róla, mint valami szinte hihetetlen természeti jelenségről. A hölgyek nagy része határozottan megkövetelte a dajka alkalmazását. És ha a férj más véleményen volt, tucatszámra tudtak ellene kifogásokat felsorakoztatni. A tizenhetedik század végéről anonim szerzőtől származó „Des bösen Weibes nützliche Apotheke” című írásban áll:

„Mihelyest az apró meztelen tej és pép után kiabálók a kicsiny sötét világból napvilágra születnek, megkezdődik a veszekedés tüze, amely alatt a betegágyban lustálkodó domina nem győz eleget panaszkodni, hogy a teje eltűnik, vagy hogy Éva flaskójának bimbója kicsiny, hogy a gyermek nem tudja azt megfogni, hogy szoptatós dajkát kell fogadni, vagy különben a gyermeknek meg kell betegednie és meg kell halnia és a férfi meglátja majd, hogy mit cselekedett, amikor pusztán kiadással fukarkodott és meg akarta azt takarítani, akkor majd büntudatosan fogja gyászolni a szegény kis féreg halálát és majdan felelni fog érte az örök bíróság előtt. De mit akar ezzel? Talán ismét házi kakasát akarja mielőbb az ágya fészkébe, hogy finom vidáman és kakasmódra megtapossa és 39 hét múlva megint egy ünnep és hatheti szünetelés kezdődjék”.

Az 1755-ben megjelent „Les Moeurs” című könyvben a következőképpen lamentál e helyzetben az asszony:

„Gyermekeket táplálni! Szép foglalkozás, kedves időtöltés! Szeretem, ha éjszaka nyugodtan alszom... Nappal látogatót fogadok, vagy látogatóba megyek... A petit-cours-ban, az operában, sőt néha a színházban akarom újszabású ruhám megmutatni; játszom, táncolok...”

Nem ritkán házassági szerződésben kötötték ki, hogy a nőtől nem szabad megkívnani, hogy a házasságból származó gyermekeket maga táplálja és hogy a férj köteles idejekorán dajkáról gondoskodni. De a legtöbbször nem is volt e pontra vonatkozóan különösebb tárgyalás. Mert mindegyik fél már jó előre megegyezett a kebel igazi rendeltetését illetőleg, hogy ez egyedül a férj vagy szerető számára való drága játék és hogy az anyaság fokozhatja a pikantériáját, de semmiesetre sem szállíthatja azt le. A kényelmi okok mellett ez az utóbbi veszedelem volt a főoka annak, hogy a legtöbb helyen az anya vonakodott a gyermekét táplálni.

Természetes, hogy emellett nem szabad átsiklani a fölött, hogy a középső és alsó néprétegekben is számtalan anya hanyagolta el e szent kötelességet. Ezekben a körökben a barbár bűn főoka az anyák nagy tudatlanságán kívül a nyomor volt, és itt nem a dajka teje, hanem mindenféle szurrogátum, mint például pép helyettesítette az anyatejet. Ennek elkerülhetetlen következménye óriási csecsemőhalandóság volt; az újszülötteknek több mint a fele halt el első életévében.

A szépség törvényeit meghatározó osztályok a komoly, testi erőt megkövetelő küzdelmet kizárták az életből. Ezeknek az időknek a szép teste tehát már nem duzzad az erőtől. Nem edzett, hanem ápolt, ékes, vagy amint e korokban mondták: bájos és graciózus. A „Leibdiener der Schönheit” (1715) mondja: „Tehát ami szép, azt németben csinosnak, takarékosnak, ékesnek, jól formálnak, formásnak, finomnak is mondjuk”. Ez épp úgy áll a test tartására, gesztusára és valamennyi mozdulatára, valamint megfogható formáira, mert hiszen ezeket mindenekelőtt a tartás és a gesztus emeli ki, teszi negélyessé és változatossá. Mindenben a játékosság. Erre azonban csak az előkelőség bélyegét nyomják rá. Azaz egy rövid mondatban: a teljes semmittevésre predesztinált ember tipikus vonalaiban találja meg az ancien régime a szépség igazán arisztokrata ideálját. Az ember, mint luxusállat, az eszményesített semmittevő emelkedik az emberi tökéletesség csúcspontjává, „amit azonban nem szabad a szellemi embernek a fizikai tevékenységű emberrel szemben való ellentétével” összetéveszteni. Meg kell itt jegyezni, hogy ez volt különben is az arisztokrata ideál és hogy az maradt minden időközön át, legalább ezekben az osztályokban. A többi osztályban azonban csak mindaddig, amíg annyira nyűgözte le őket az arisztokrácia, hogy szellemileg is tőle függtek.

Ennek nem mond ellent az, hogy a fejedelmi abszolutizmus fénykorában a felséges alak úgy a férfinál mint a nőnél szépségszámba ment. E korban a felségesség típusa az erőnek csak a póza, csak színészi demontsrációja volt.

Ezért nem is reprezentálták a hatalmasat, hanem csak a túlhatalmasat. És még ennek az ideálnak az uralma is csak egészen átmeneti volt. Csak arra a rövid időre szorítkozik, amikor az abszolutizmus látszólag kétségbevonhatatlanul hatalma tetőpontján állt, 1680-tól mintegy 1700-ig, az allonge-paróka és a fontange korszakára.

Most pedig eljutottunk az abszolutizmus szépségtípusának második fontos ismertető jeléhez.

E kor semmittevője, mint jól tudjuk, egyszersmind raffinált élvhajász is. Ez a szépségideál fejlődését különleges raffináltság felé irányította. E között és a renaissance között ebben a tekintetben az az alapvető különbség, hogy a szerelemben mint azelőtt, most is az állati marad a fő, de az állatiban nem a teremtő, hanem a technikai művelet jut érvényre. Mindig a szerelem technikájáról, útjáról van szó. Ezért ez időben csak az eszközöket ideologizálják, azaz jobban mondva: a gyönyör különböző eszközeit és bennök, az élvezet módjában összpontosul minden ideális. Ez a teremtő erőnek az ember testi eszményalakjából való teljes kizárását jelenti. És ez a nemiekben való minden raffinement lényege. A lehetőleg legraffináltabb érzéki élvezet után való vágy egész karakterisztikus módon jelenik meg. Minthogy a parazita módon élvező természetszerűleg mindig az élvezet lehetőségeinek szaporítására és gyarapítására törekszik, az első, amit megtesz, az, hogy: széjjelbontja az élvezetet, hogy azt megsokszorozítsa. Ezzel pedig következetesen széjjelbontja az emberi testet is. Az élvhajász a kéjnek egy tucat különálló, egymagában külön egységként álló eszközét csinálja belőle.

A test megszűnik egység lenni és kompozitummá, összetétellé lesz. Ezzel teljesen megszűnik az előbbi harmónia, amely a renaisszance szépségideálját jellemezte. Ezentúl például nem a nőt, őt magát, mint egészet látják, hanem elsősorban bájait és előnyeit egyenként: kicsiny lábát, keskeny kezét, karcsú tagjait és így tovább. Ezek azonban immár nem csak jelenségének egyes részei, hanem a nő csak e részekből álló mixtum compositum. Az erotikus inyenc különböző fogásai ezek, amelyeket a nő a férfinak nyújthat. Ezzel pedig ismét egy teljesen új és ugyanoly fontos jelenség lép előtérbe.

Azáltal, hogy azt a harmóniát, amely a teremtés tendenciájával függött össze, felosztották, az emberi szépségideál megszűnt az emberi test meztelenségéhez fűződni. Most már kategorikusan a felöltözött testhez kapcsolódott és ezentúl nem is volt tőle elválasztható. Ezáltal a meztelenséghez való viszony is teljesen megváltozott. Most már nincs is meztelen test, hanem csak levetköztetett test, aszerint, hogy a ruha kivágott vagy felhajtott. Eddig a ruházat bizonyos értelemben csak öltözet és alkalmazása csupán díszítő deko-

rációja a meztelen testnek, most azonban a ruházat a lényeges. A ruha az abszolutizmus idejében a kor ama problémájának megoldása, hogy a test harmonikus egységét felosszák és „bájai”-ra, a nőnél mindenekelőtt a kebelre, az öltre és csipőre széjjeltagolják. Miután a ruha ez időben az embert ezekre a részeire széjjeltagolta, ugyanekkor a test csak e külön megbecsült részeknek összekötő keretje. Ami eddig meztelenül állt az érzéki képzelet előtt, most csak levetköztetve és ruhátlanul áll előtte. Ha e korban valaki bizonyítékát akarta nyújtani a feleség vagy szerető szépségének, most már nem meztelenül ábrázoltatta, mint egykor II. Henrik Poitiers Dianát a tejfürdőben, vagy II. Fülöp Titianál Eboli hercegnőt, hanem olyan pózban festette meg, amelyben a ruha ingerlő kivágása, vagy felhajtása csábító keretet alkotott egy egészen különös báj körül és ezzel épp erre koncentrált a tekintetet. Ez a módszer persze nem volt tisztességesebb, csak épp raffináltabb.

Ennek a ténynek a szemügyre vételénél nem szabad elsiklanunk afölött, hogy ezt az eredményt az általános felfogás egy másik szintén nagyon fontos folyamata és változása hozta létre. Ugyanis az a különleges mód, amely a kultúra előrehaladását egyáltalán jellemzi: az ifjúság mindig viharos, neki a cél mindene és ezért oly teremő erejű. Ez úgy az egyes osztályokra és népösszességekre, mint az egyes egyénekre érvényes szabály. Ha tehát az emberiség új ifjúságot ér meg — az első kötetben már kifejtettük, hogy mely körülmények között jutott hozzá és juthat még hozzá a jövőben — valósággal duzzad a merész cselekedetektől. Ez megmagyarázza a renaissance-nak minden téren való teremő erejét. A kultúra előrehaladása, öregbedése ezzel szemben abban áll, hogy nem ily módon törtet a célja felé, hanem inkább a meghatározott célhoz való távolságokat nagyobbítja; mindig új és mind nagyobb kerülő utakat szab meg. Ezentúl a boldogságnak nem teljesülése, hanem a boldogsághoz vezető út az élmény. Ez az élet fejlődése és nemesítése felé vezető általános törekvés élménye, tehát alapjában az emberiség tökéletesbítése felé való törekvés. Ebben különbözik minden későbbi kultúra a primitív kultúrától. A kerülő utaknak ez a kitűzése kivétel nélkül jellemzi valamennyi kulturterületet és a legmarkánsabban jellemzi a nemi élet minden alkatrészét.

Igy tehát a fejedelmi abszolutizmus a renaissance-szal szemben bár nem magasabb, de kétségtelenül fejlettebb kultúrát képvisel. Csak fejlettebb, mert a korszak képét adó osztályok legnagyobb ideálja kizárólag érzéki élvezetekben kulminál. Már pedig minél inkább előtérbe tolja egy kor az érzéki élvezetet, annál rafináltabban formálja a nemi dolgokban való kerülő utakat. A szerelemben való győzelmet száz egyes győzelemmé szedi széjjel és minden egyesnél több barrikádot kell előbb megostromolni, még akkor is, ha a

végső győzelem már jóelőre bizonyos. Mindegyik erotikus lakoma egy tucat fogásból áll és a főétel csak a megkoronázása ennek és akár nem is következik be minden körülmények között. Mindenesetre azonban ezt a főételt csak akkor becsülik meg, ha ízletes hors d'oeuvres, előétek előzik meg vagy dúsan garnírozzák. Az érzéki élvezettől az ízletes nyalánkságok sorát követelik meg, amelyek csak az ínyt ingerlik és mindig más módon ingerlik. Megvetik a durva házikosztot, amely csak a főételre való gondolatot engedi meg, amelyből kedvére jóllakhatik az ember úgy, hogy semmi kívánni valója nem marad utána. Egyenesen a „végső cél”-ra törni, most már csak a parasztok és az ostobák manírja. Ha néha másoknál is megesik, úgy ez csak változatlanság kedvéért történik, amelyet szintén mint ingyencfalatot izlel meg.

Ezek a célok formálják ki az e korbéli szépségideál különös jelét. Minden testinek a raffinement felé irányuló hangsúlyozására vezetnek. És e hangsúlyozás abban nyilvánul meg, hogy a pikáns lép az igazi szép helyébe, a pikantéria lép az egészséges és erős helyébe. Pikánsnak lenni, ez a kor szépségének ismertető jele, amely valamennyi más jel fölött győzedelmeskedik még akkor is, ha nemcsak látható díszharmónia, hanem bebizonyítható csunyaság fölött ékeskedik.

Pikáns például az arcszínél az érdekes halványság, a fizikai gyengeség szimbóluma és azonkívül az a bélyeg, amit a szerelemnek szentelt éjszakák nyomtak az arcra. E korban a bőr színe a fehér és nem a jóllakott frissesség és egészség rózsaszíne. Sőt ez az utóbbi paraszti. Az 1712. évben Hamburgban megjelent „Kuriosen Antiquarius” című nép- és erkölcsrajz írja: „Az asszony nép nem szereti a pirosságot az arcán, hanem a halvány színt tartja szépnek”.

Genlis asszony megemlékezéseiben írja Esporbés asszonyról:

„Hogy kezeinek fehérségét megóvjá, minden pillanatban és minden ok nélkül eret vágatott magán”.

A pudernak szépítő hatásáról egy e korabeli szépítő-tankönyvben a következő himnusz olvasható:

„Különösen pedig, ha a hajfürtöket jószagú puderral szórják be, a puder fehérsége oly bájosan széppé teszi a haj feketeségét, hogy egy szűz puderezett hajjal inkább angyalhoz, mintsem emberhez hasonlatos”.

A francia Tilly gróf a következőket írja emlékirataiban egy fiatal leányról, egy bizonyos Lorville kisasszonyról, akibe beleszeretett:

„Szinte elfelejtettem egyik főtulajdonságát, sóvárgó sápadtságát. Nem akarom állítani, hogy egy festő szigorúan tökéletes szépségnek tartotta volna, annyi azonban bizonyos, hogy nincs olyan egészséges szemű és egészséges eszű, érző férfi, akinek ne kellett volna elnyomnia magában azt a kívánságot: „ó, bár az enyém volna”,

És hogy különös halványságával kitűnjön, mindegyik nő a kontrasztot feltűntető fekete szépségtapaszt ragaszt ajkára, homlokára és nyakára. Az 1715. évi „Frauenzimmer-Lexikon” mondja:

„A szépségtapaszt vagy flastrom kicsiny és nagy, fekete tafotából mindenféle formára kivágott folt, amelyet az asszonynép arcára és mellére, szokott ragasztani, hogy ezzel bőrét fehérebbé és tetszetősebbé tegye”.

Az, hogy az arc halványságát találták szépnek, magyarázza meg, hogy miért fogyasztottak olyan rengeteg mennyiségű pudert a tizennyolcadik században, persze még más fontos oka is volt ennek, arról azonban később szólnunk. A bőrnek csak gyengén pirosnak szabad lennie, amely piros mintegy könnyedén áttetszik a galantéria után való vágyakozás és az arra való készség titkos tüze. A tűz, amely csak felvillanyoz, de nem emészt. Nem emészt sem a tűzhelyet, amelyen ég, sem pedig a tárgyat, amelyet megragad.

Pikáns és azért szép a száj, ha kehelyhez hasonlít, amelyből kéj ömlik és amelyből kéjt akarnak inni. Kéjtől legyen illatos a lehellet. Az ajk formája olyan legyen, hogy mindenkit csókra izgasson és a csóknál mindig titkos kéjtől remegjen. A „Leibdiener der Schönheit” mondja:

„A száj a szerelem előudvara és mint egy balzsamos kis szelencéből, amely csupa örömtől és kedvességtől illatos, a szájából is, mint egy kis márciusi kertecskéből bájos tavaszi fuvallatnak kell jönnie.”

És különösen az ajkról áll ugyanebben a könyvben:

„Az ajk szépsége abban áll, hogy mindkét ajk olyan, mintha vékony hártya vonná be, amin a bíborszín vagy vörös korall-tinktúra

mint egy üvegen világít keresztül. Ez a szántó, amelyre a szerelem a boldogság cukrát és mézét szórja, amelynek a szeretők olyan szorgalmasan járnak utána, mint a méhek és egymást oly bensőséggel megnyalják, a csókot értem a gyengéd harapással és cuppanással vagy csattanással, amiből a cuppantás szó származik és erről mondják a poéták, hogy molles mors iunculas, gyengéd és szerelmes harapás."

A női test szépségének különös ismertető jeleit részletesen sorolja fel a Frauenlexikon a „szépség” címe alatt. Ott olvasható a következő:

„S z é p s é g a fölötté tetszetős termet és a női test legnagyobb mértékben kellemes elrendezése, amely a tagok helyes arányosságából, nagyságából, számából és színéből származik, amelyet az Isten és a természet juttatott a női nemnek, és amelyet a saját máza és alkalmazott művészi kijavítása mind magasabb és magasabb fokra emel. Egy francia 30 kelléket követel meg a tökéletes szépségtől, ezek: 1. az ifjúság; 2. a közepes, nem túl rövid, nem túl hosszú derék; 3. sem túlságos kövérség, sem túlságos soványság; 4. a test valamennyi részének egyöntetű és formás rendje; 5. fehér, sárga vagy jó fekete, finom és göndör haj; 6. finom bőr, amelyet kicsiny, kék erecskék futnak alá; 7. a test pirosas-fehér színe; 8. magas és nyílt homlok; 9. egyforma és nem behajlított halánték; 10. két keskeny és nem túl hosszú szemöldök; 11. barátságos és tüzes szem; 12. arányos keskeny orr; 13. egyformán kerek és nem túl vastag rózsaszínű arc; 14. bájos mosoly; 15. korálpiros ajk; 16. kicsiny, jól kiképezett száj; 17. kicsiny, fehér és egyforma fog; 18. csendes és tiszta lélegzés; 19. kedves és kellemes beszéd; 20. gödrös, csak kissé és nem túlkevésé előrehajlott áll; 21. kicsiny pirosas fül, mely nem áll el túlságosan a fejtől; 22. hosszú elefántcsont nyak; 23. fehér közepes, kerek és vastag mell; 24. teli és hófehér kéz; 25. közepes és karcsu alak; 26. hosszúkás egyforma köröm; 27. szabad, de amellettk erkölcsös és fesztelen mozdulat; 28. csendes és egyenletes járás magasra kiegyenesedett testtel; 29. finom, fehér bőr és végül 30. arányos és kifelé rakott kicsiny és keskeny lábacska. Jóllehet ezeket az itt felsorolt alkatrészeket dicsérhetjük, mint szépeket, mégsem lehet semmit sem biztosan szépség gyanánt meghatározni, tekintettel arra, hogy a férfiszem hajlandósága és kedve különféle és hogy az egyik emezt, a másik meg amazt nevezi szépnak és szemei előtt tetszetősnek."

A renaissance korában szokásos női szépségkodexekben e formák egyik vagy másik új változata is található. Természetes, hogy az idő szelleme mindig megtette rajta a maga szemében szükséges javításokat és az azelőtt való természetes naivitást pikantériával helyettesítette. Az utóbbit világosan és érthetően bizonyítja a következő példa második fele a női szépség részeiről:

Von echter Schönheit is ein Weib,
Hat es den Kopf aus Prag, aus Köln die Händ' und Beine,
Die Füße aus dem Land am Rheine,
Den Leib, im engsten Sinn des Wörtchens; Leib
Aus Gallien, das Kreuz aus Brabant, jene Höhen,
Im Schwesterpaar dicht unterm Kreuz zu sehen,
Aus Schwaben, seine Mutterbrust
Aus Österreich, und aus dem Bayerlande,
Wo noch den Weg zur Sinnenlust,
Frei offen von Natur, Kunstzölle nicht verschneiden,
Das Hauptorgan zur Quintessenz der Freuden.
Und dies Ensemble, dass es auch den Reiz gewinn',
Ohn' den dem Lustbankett die beste Würze fehlet,
So werde solch Leib beseelet
Vom Geiste einer Italienerin.

Érdekes még az 1747-ben Lipcsében és Brémában megjelent „Leibdiener der Schönheit”-ban a szépségnek következő specializálása:

Az asszonynépet a hosszú nyak díszíti, amely színre a hattyúprémhez hasonlatos, alabástrom gégedomborulattal, amely a nyelésnél egészen illedelmesen mozog anélkül, hogy az Ádám-csutkája megérződne rajta, azonban kissé erősnek kell lennie, hogy mély gödrök és száraz csontok ne legyenek rajta láthatók, finoman is kell tartani és nem görbén vagy meghajolva. A szép Helénáról mondja Isocrates, hogy hosszú hófehér nyaka volt, mert hattyú nemzette őt...

Ahonnán a nyak kiindul, ott kezdődik a mell és innen egészen a szívigödörig ér, hátulról pedig és oldalt az egész területet foglalja el, ameddig a diaphragmáig, azaz a rekeszizomig ér, a hátulsó részt hátnak nevezik. A széles mell díszíti a férfit, különösen ha szőrrel benőtt, mert ez bátorságra és férfiasságra mutat. A nő sokat tart a keskeny mellre és ha az övé nem ilyen, akkor mellfűzővel kénysze-

ríti ilyenné. Szép a kiemelkedő mell, és mint mondják: ha teljes a szíve. Erre építette a természet a női nemnél a kebelt, mert noha a férfinél is, sőt némelyiknél igen nagy mell található, még sincs rajta semmi tetszetős és nem is szabad azzal senkinek mutatkozni, mivel-hogy az gyáva és asszonyias kedélyre mutat. A kebel szépségét, mondják egyesek, nem szabad szüzeknél keresni, amíg azok szüzek, hanem fiatal asszonyoknál, akiknek férjük van, de gyermeket még nem szültek, mert ezek jó nedűek és duzzadtak; azonban ki vitathatja el a felnőtt és arányos termetű szüzek keblének szépségét, különösen akkor, ha az almaformájú, ha olyan fehér, mint a frissen esett hó és olyan nagy, hogy mindegyiket a kezével eltakarhatja, ami különben a két kebel rendes mértéke kell, hogy legyen.

Attérek most a hasra, amely a szívgyödörtől a medencecsontig terjedő részt foglalja el. A mai asszonynép ezt hosszan leérő fűzővel szokta lenyomni, noha a szépség megkívánja, hogy a has olyan legyen, mint egy kiemelkedő boltozat; azaz a szívgyödörtől kezdődőleg kissé fel kell emelkednie, a köldök felett a legmagasabban lennie és aztán szelíden lehajlania. Valamennyi szép alakot ily domború hassal formálnak, miközben finom simának, ránc nélkül valónak és fehérnek kell lennie. A köldök a központ, annak finoman nőttnnek kell lennie, kis gödörrel mint a Vénusz-köldöke nevű növénynél.

Lentebb a 2. fejezetnél elmondok majd egy történetet két szirakuzai parasztlányról, akiket épp úgy, mint Vénusz istenasszonyt nyilvánosan Callipygae-nek neveztek, mert szép hátuljuk volt. Aki tudná, hogy ezek milyenek voltak, csak az tudná leírni az igazi szépség alkatát. Azt tartják szép hátuljának, amelynek partjai rendesen ülnek, nem állnak ki túlmagasan, sem nem egyenlőtlenek, nem hitványak, mint amilyenek a béna embereknel szokott lenni, akiknek csípőcsontja oda van, hanem egyenlők, nem merednek ki, mint az erkély, nem olyan túlkövérek és túlnagyok, hogy táncolni lehessen rajtuk, de nem is túlszárazak és hegyesek, hogy lyukassá lehessen velük ülni a padot; hanem valamelyest gömbölyűnek, finoman zömök keménynek, ruganyosnak kell lennie, hogy finoman csattanjon, ha ráütnek, aztán finoman síma és fehér legyen...

Hogy a külső végtagokról szóljunk, az asszonynépnek akkor szép a karja, ha húsos, gömbölyű és nem keményizmú, hanem finoman puha és alabástromfehér. A férfihez erős és kemény és húsos kar illő, amely dolgozni és ellenségével dacolni tud. Ugyanily alkatú legyen a

nő keze is, ne legyen túlhosszú és száraz, hanem valamelyest kövér; az ujjja közepes hosszú legyen, kicsiny gödröcskéekkel, belül gyapoptuha, daganat nélkül való, a végén finom fehér átlátszó körömmel védett, amelyet szorgalmasan kell nyírni és tisztán tartani.

A „Leibdiener der Schönheit”, ami amolyan, a nők számára való kézikönyv akar lenni, mint amilyenek manapság a szépség tanácsadói, egy elméleti és egy gyakorlati részből áll. Az elméleti rész megállapítja, hogy milyen formákat lehet szépeknek tekinteni, a másik rész kozmetikai tanácsokat foglal magában, amelyeket követve a kívánt szépséget meg lehet tartani vagy vissza lehet kapni. E második részben, amely az e korbeli nők szemében a legérdekesebb lehetett, a szerzőnek természetesen arra az oly számos nő számára fontos kérdésre is kellett válaszolnia, hogy: miképen kapok szép keblet? De az ajánlott szerek igen hiányosak és ugyanily hiányos a kifogás, amellyel a szerző el akarja titkolni, hogy ő maga sem tud olyan szert, amellyel szép kebel érhető el. A következőképen ír erről:

A nyakat és a kezeket együtt lehet tárgyalni, amihez méltán a keblet is oda lehet számítani, mert mivelhogy a keblet manapság szintén ki kell mutatni, ennek szintén nem szabad csúnyának lennie. Azonban a kebel szépsége nemcsak abban áll, hogy finom és fehér, hanem abban is, hogy se nem túl nagy, se nem túlkicsiny, se nem hervadt, se nem lapos. A nagyságából nehezen lehet elvenni, azt legfeljebb úgy lehet elérni, hogy a felesleges táplálkozást elkerülik és az étkezést megszorítják. A mell kicsinységén gyakori dörzsöléssel és olyan dolgok felrakásával lehet segíteni, amelyek az ereket kitágítják és megpuhítják, hogy a táplálék nagyobb mértékben jusson bele, a hervadt és lógó mellet kissé össze kell húzni. Ugyan különféle szereket ajánlanak erre, azonban az ezekkel való eljárás veszedelmes, mert részint súlyosbíthatják a bajt, másrészt meg soha sem tudni, hogy mint áll az ember a hajadon személyekkel, minthogy ezek némelyike csúnya mesterséget űz és sokszor szűzként kíván megjelenni és gonosz életét és tetteit bizonyos szerek használatával akarja fedni, azért ilyes *sophistico virginim*-mal vagy műszüzességgel, bár az bizonyos esetben és bizonyos személyeknél megengedett, visszaélni nem szabad. Méltányos, hogy különbség legyen és maradjon a tisztességesek és erköcs-telenek között. Mindazonáltal Fallopia de decorat-nál mintegy 23 szépítő szer található.

Az 1760 körül megjelent „Academie de Graces”-ban hasonlóképen sorolják fel a női test egyes bájait, mint a „Frauenzimmerlexikon” és a „Leibdiener der Schönheit” című könyvekben.

Vénuszként az olyan nőt dicsérik, akinek keble olyan, mint „a kék cukorlabdája” és akinek lágyéka olyan, mint a „boldogság hemisphärája!” A kebel nem az élet forrása, hanem a kék serlege. Ugyanez áll azokra a raffinált vonalakra, amelyeket a comb, a csípő és a lágyék szépségének ideáljaként dicsérnek. A pozitív az, amit ezentúl elkerülnek. Ízléstelennek találják a tagok heroikus felépítését, a hatalmasan kiálló csípőt és ruganyos ágyékot. Az ilyen, azelőtt királynak mondott formák most ijesztően hatnak. Utálják a masszív karokat és combokat, amelyek a boldoggá tett férfit mint vaspántok karolják át és addig ki nem eresztik, amíg minden erejét ki nem adta. A test a gyönyör finoman tagolt szerszáma legyen, amely tevékenységében a szerelemnek hoszsztartó és mindenekelőtt változatos programját ígérje. A nő testétől megkívánják, hogy a férfi szerelmes galantériája minden kigondolható fantáziájának delikát hangszere legyen, hogy mindig új variációkat, mindig más melódiát játsz hasson el rajta. A „Verstossene Kinder der Musen” lipcsei gyűjteményében van egy tizennyolcadik századbéli francia mesének német utánzása, egy víta, amely verebek és gerlicék között zajlik le. Ez így szól:

Zwei Sperlinge, zwei 'Turteltaubchen,
Und zwar von jedem Mann und Weibchen,
Bestritten sich den Preis in jenem schönen Spiel,
In dem ein jeder ihn so gern erringen will.
Mit seinem Mut und seinen Siegen
Macht sich der Spatz gewaltig breit, —
„Kaum“, hub er an, „seh ich mein Siechen,
So zeig ich ihr auch meine Zärtlichkeit.
Ich fliege weg, eile mit Entzücken
Zu ihr zurück, und dann von neuem fort;
Weit schneller, als Gedank und Wort,
Vermag ich mich durch Taten auszudrücken“,
Die Taube hört ihn ohne Neid im Herzen,
Und sprach: „Dies alles ist recht schön,
Wenns nur von Dauer ist, — doch muss ich frei gestehn,
Du weisst sehr wenig noch von süsser Liebe Scherzen.
Was vorher geht, was nachfolgt, das gewährt
Die höchsten Freuden in dem Spiele,

Apolló és a Múzsák
Simon Vouet-től

A szemtelen szerelmes
Boucher képe után készült rézmetszet Beauvarlet-től

Nicht jede Lust, die du so schätzest, nährt
Der Wollust herrlichste Gefühle!
Sie keimen bloss in dem Vergnügen,
Das immer zwar dasselbe ist,
Doch welches man in langen Zügen
Stets auf verschiedene Art geniesst.“

E programmnak testi formája a gáláns idők fizikai szépségének az ideálja. E kor férfiainál, asszonyainál az ideáltípus az, amely külsejével még öregségében is meg tud felelni ennek a feladatnak.

Ezzel aztán a megöregedéssel szemben való álláspont is megváltozott. Minthogy a renaissance korában a vágy teljes kielégítése volt a fő, akkor a megfiatalodás volt mindenki legforróbb kívánsága. Az abszolutizmus kora nem vette tudomásul a megöregedést, mert az ifjúságot raffinériával nyujtotta meg és a kielégülést a vággyal és mindenekelőtt a variációval helyettesítette. Ily módon bizonyos értelemben mindig fiatalok maradtak az emberek. Ninon de Lenclos fantáziaalkotta képe, aki még nyolcvanéves korában is magába bolondította a férfiakat, a valóságos eszményítés, amely e változást bizonyítja. Mert ez a Ninon de Lenclos, amint azt a modern kutatás kimutatta, soha sem élt. Mindenki puderezte akkor magát, még a gyermekeket is puderezték. De nem azért, hogy öregbítsék magukat, hanem hogy egyenlően öregek legyenek. A napot megállítani, ez a probléma nyitja. A festék nagymértékű használata, amely a tizennyolcadik századnak szintén különleges jellemvonást kölcsönzött, ugyane törekvésnek az eredménye. A természetet soha sem tudták az emberek hatalmuknak alávetni. Tehát mesterségesen szerezték meg azt a szint, amelyet a szépség típusának tartottak. Ilyen célból akkoriban a férfi és asszony egyaránt festette magát. Azokban az időkben is egyes asszonyok eszköze a festék, hogy az időt megállítsák, hogy megfelelő retussal évtizedig is az élet tavaszában maradjanak és semmi körülmények között „öregek” ne legyenek. Friedrich Wilhelm Zachariä (1726—1777) „Der Renommist” című költeményében így szól a lipcsei asszonyokról:

Ganz Leipzig hob sich nun halbtaumelnd in die Höh,
Zur Arbeit ging der Mann, die Dame trank Kaffee;
Die Schöne malte sich mit Rosen ihre Wangen,
Und Lilien blühten auf, die in der Nacht vergangen.
Im ganzen Leipzig war kein einzig Mädchen alt.
So sehr verbesserte die Schminke die Gestalt;

Klein Blätterchen fuhr auf; die Musche musst es decken,
Und wo auch keines war, lag doch ein schwarzer Flecken.

Abraham a Santa Clara valamelyest udvariatlanabb a jellemzésében, a Gehab dich wohl"-jában így ír az asszonyról, aki az időt visszatolja:

Ráncait turnisollal, ólomfehérjével és más kenőccsel keni át, azonkívül néhány elefántcsont fog is van a szájában, amelyet az orvos illesztett be.

Hogy a megkívánásnak sajátos gyenge pírját is állandóan mutassa az arcon, szintén egyik célja a festésnek. Casanova írja egy helyütt:

„Csak azt találtam feltűnőnek, hogy festette magát; de tetszett nekem, mert a festéket a versaillesi hölgyek módjára rakta magára. E festésnek a varázsa abban a hanyagságban áll, amellyel az arcra kenik. Nem is akarják, hogy ez a pír természetesnek tűnjék fel; felrakják, hogy örömet szerezzenek vele a szemnek, mert az érzékek részegségének jelét látják benne, amely rendkívüli élvezetet és ígéző szerelmi tobzódást ígér.”

A szatirikus „Der deutsche Kleideraffe” című iratban (1685) az arckenésről ugyancsak kenet nélkül az állítják, hogy az buja vágyak plakátja:

Die Damen, welche sich am Tage zierlich schmücken,
Die liegen gerne blos des Nachts auf ihrem Rücken,
Und die mit Schminke sich bepurpurn und bekreiden,
Die wollen ihren Leib in Männer-Farbe kleiden.

Hogy milyen nagy szerepe volt a pirosítónak az ancien régime-ben, hogy még a szimpla polgári háznál is milyen egyaránt használta a cseléd és úrnő, erről számos leírás szól. A tizenhetedik század végéről származó „Jungfern-Anatomie” írja:

Wenn ich erzählen sollt, die Schminken alle sagen,
Müsst ich vier Wochen erst die Apotheker fragen
Wodurch die Stirne glänzt, wodurch die Backen rot,
Das ist dem Jungfervolk ihr täglich liebes Brodt.
Da müssen sein Zibeth, der Bisam, Balsam-Puder,

Es muss bestrichen sein das ganze Leib-Gepluder
Mit Salben bester Art. Er wäscht, es badet sich
Das stoltze Jungfer-Tier sehr wunder-wunderlich...
Sie pflegen sonst auch die Backen scharf zu reiben
Mit rothem Leder sich die Röthe drauf zu treiben.
Ja jene Jungfer ass nicht mehr als Sauerkraut:
Vermeinte dadurch auch zu kriegen schöne Haut.

Egyébként a polgári Angliából már akkor jelentkezett a tiltakozás a pirosítóval szemben. Taine írja:

Amint Lady Mary Wortley Montagu Franciaország régensének látogatására érkezett, nem kis izgalomba hozta a mi vékony, kifestett, affektált szépségeinket és büszkén tartotta elébük az angol nők természetes bájait és arcbőrük érintetlen viruló színét.”

Ez a jó példa bizonyára hatékonyabb volt, mint amikor Abraham a Santa Clara a következő szidalomáradatot zúdította a pirosító ellen:

Ti sárputtonyok, ti trágya-csemeték, ti firneiszolt rögdarabok, ti bőszült káposztás fazekak, ti fényezett féregzsákok, ti kifestett dísznők, ti bevont méreggombák, ti simázott ringyók, ti cukrozott dögök, ti behamuzott nyomorúságok, ti ezüstözött gennydaganatok, ti piszkos szemét (titeket értek udvarképes asszonyok), még pedig azokat, akik elégedetlenek a mindenható istentől nekik juttatott ábrázatukkal és mindenféle elképzelhető szerekekkel akarják azt megjavítani. De csak pirosítástok magatokat az idegen kenőcsökkel, annak idején az ördög majd eléggé megbarnítja azt.

Azaz: sem a jó példának, sem a szidalomhalmaznak nem volt egy napnál tovább tartó hatása, mert nem írtották ki az eredendő okokat, az akkori társadalmi élet feltételeit. Ezek mint eddig, továbbra is hatottak és ezért kellett végül is mindennek a régiben maradnia vagy a régihez visszatérnie. Az ilyen szokások sohasem önkényes szeszélyek, amelyek fellépnek és eltűnnek, hanem elkerülhetetlen szükségességek, amelyek a nagy egészhez tartoznak és önmagukban nem írhatók ki a korszak képéből.

Ez az alakulás, amely valamennyi embert egyenlővé tett, az érettségnek megbecsülését, ami a renaissance-t jellemezte, szintén kikapcsolta az életből.

Mert az érettség gyümölcsöt hoz. De az abszolutizmus korszakában az emberek a virágzást gyümölcs nélkül, a gyönyört következményei nélkül akarják. Mert a következmények elrontják a játékot és tréfát, vagy legalább is igen hamar és igen sok időre megszakítják azt. Szeretik az ifjúságot és az ifjúság szépségét ismerik. A nő sohasem idősebb húsz évesnél, a férfi nem idősebb harmincnél. Azaz: nincs húsz éven alól és nincs hatvan éven túl lévő ember. Így festi a művészet is nagy előszeretettel az embert. A tipikus rokokó-portré

11. kép. Cserkesz áru

H. Ramberg-től.

nem ismer érett kort a nőnél. A testben a finomat, a játékot a szenvedély helyett, az ígéretet annak megtartása helyett. Ezért a szerelem után bűgő szűz e kor legkedveltebb típusa. Ha a tizenhetedik században mindegyik asszony negyven évesnek látszik, úgy az csak a fenségesnek a formája. A gyakorlati ember természetesen minden időben a tapasztalt nőt értékeli a legtöbbre, mert ennél nem forog fenn veszedelem, hanem a gyönyör végtelen megsokasodása. Egy a német barokkidőből való költemény mondja:

Fragst du, welche von den beiden unsrer Liebe mehr genießt,
Die im unerfahren oder die erfahren ist,
So ist meine Meinung die: beide werden dich betrügen,
Aber jene bringt mehr Ruhm, und die letzte mehr Vergnügen.

Tapasztalt nő alatt nemcsak az érett, hanem mindenekelőtt a férjhez ment nőt értették. Tilly gróf írja egy helyütt emlékirataiban:

„Találkoztam L... asszonnyal, akit röviddel férjhez menetele előtt láttam. Ugyanolyan kedvesnek, de fejlettebbnek találtam; minden grácia, minden báj, amit eddig csak sejtettett, most kibontakozott benne. Viszontláttam és megtaláltam rajta azt az elsajátított tartást, pikáns biztonságot, amelyet a házaselet nyújt a nőknek és amelyet a fiatal leányok félénk, mesterséges vagy természetes ceremóniáinál többre becsülök.”

Minél raffináltabbá fejlődött az abszolutizmus kulturája, annál nagyobb előnyben részesítette a koraérettséget, az ifjút, aki az erőteljes férfi pózát ölti magára, a szüzet, aki már leánykorában markirozza a gyönyör pikáns eszközeit. Ezt a szépséget dicsőítette a leggyakrabban ez a kor, mert ez közelítette meg leginkább az ő ideálját. A képzőművészetek ezért minden testet leányossá és fiússá alakították. Ami az egyesekre áll, áll a kultúra haladásának utirányára is. Az erejének teljében lévő férfi szereti a virágzásának legteljesebb fejlettségében lévő nőt, az aggastyán kiélt vágyai számára az éretlenség bír a legnagyobb vonzóerővel, őt a kebel vonzza, amelynek konturjai csak könnyedén sejthetők. Ugyanígy van ez a nőnél. Virágzó korában azt a férfit szereti, aki étvágyát kielégíti. A túlérrett nő, sőt a matróna, aki a teljes erejében lévő férfit ingerelni nem tudja, a fiú szerelmét hajhássza, aki most éli férfiasságának első jelentkezéseit. Az ő becsvágya, hogy a fiú szerelmi életének első gyümölcseit leshedje. Az öreg nagybácsi, aki félig gyermekkorban lévő unokahúgát először viszi ki a szerelem oceánjára és az öreg néni, ki csinos unokaöccsét beleavatja a szerelem misztériumába, egyáltalán felettte kedvelt művészi tárgyai a rokokókorszaknak. A jóakaró nagybácsi vizsgálgatja, hogy vajjon a kis unokahúg nincs-e tulságosan szorosan fűzve és kezével benyul a fűzőbe. Az ingerkedő néni kívánja, hogy a rokonszenves unokaöccs bolhát keressen rajta és eközben feltárja előtte túlérrett szépségének dús kincseit. Ezek mindig a szerelem első leckéi, a játék a kielégülés helyett.

Az angol Mary Manley „Atalantis” című könyvében leírja, hogy egy érett

asszony miképen avatott be a szerelem misztériumába egy fiút. Ez a rész így szól:

„A fiatal Fortunatus szorgalmasan látogatta őt (a nénjét) és amint egyszer a hercegnő épen ott találta, csakhamar szerelemre gyúlt iránt, amire különben is könnyen hajlott a természeténél fogva. Megparancsolta neki, hogy amikor majd a király aludni tér, menjen hozzá. A ravasz udvarmesternő, aki jól ismerte asszonya gondolkodását, hamar kitalálta, hogy annak mi célból van szüksége az unokaöccsére; és mint-hogy igen megörült e szerencsének, az egész napot azzal töltötte, hogy kenegette, parfümözte a fiút, hogy annál ügyesebb legyen a szerelmi diadal aratásánál. Miután minden szükségesre kitanította, a szerelmes Vénusz ágya elé vezette a fiatal Adoniszt. A hercegnőt szinte egészen elragadta az öröm, mert abban a hiszemben volt, hogy ő fogja fel a fiatal szív első szikráit és ő okozza első sóhajait. A félelem, ami az arcáról lerítt, annyira elővette, hogy azt sem tudta, hogy mi történik vele, aztán a kevés tapasztalat, mit elárult, mindez nagy szerelmi inger volt a hercegnő számára. Nagyon megelégedett első próbálkozásaival; és ő alaposan ki is használta e jó szerencsáját.”

E leírás nem valami regényrészlet, ahogy az ember első pillanatra hinné, hanem a valóság leírása. Chastlemaine hercegnő, II. Károly egyik maitresse John Churchill (Fortunatus), a későbbi Marlborough herceggel való szerelmének kezdetét írja le benne a könyv szerzője.

Elisabeth-Charlotte hercegnő egy 1719 június tizenhatodikáról keltezett levelében írja:

„Fiam tizenhárom éves korában már férfi volt, egy kiváló nő világosította fel.”

Amint egy kultúra megöregszik, általános jellemvonássá lesz az egyéni öregségnek ez az ismertető jele. Ezért különös motivuma a hanyatló abszolutizmusnak a gyermekesség. Végül legpikánsabbnak találják e korban az oly fiúk és leányok között való szerelmi jeleneteket, akik még messzi vannak érettségük küszöbétől. Ez annak a kornak a kimerültsége, amelynek felkeltével még a rubensi formák lelkesítették az embereket.

Istent nem úgy tisztelik, hogy lehetőleg sokat beszélnek róla, hanem úgy is, hogy csak róla beszélnek, csak őt dicsőítik és magasztalják. Az abszolutizmus korszaka a nő korszaka volt és a nő volt e kor istensége. Ő egyáltalán a

megtestesült emberi ideál ebben a korban. Ez magyarázza meg, hogy akkor csak a nő szépségideálját ismerik és hogy az ezerszeresen ruhátlan és teljes szépségében leplezett Éva oldalára szinte soha sem állítják oda a hasonlóképpen ruhátlan Ádámot. A rokokó művészetében csak ritkán található a meztelen férfi. És ép oly ritkán a levetköztetett férfi. Mert a gyönyör, amit a nő lel a férfin, nem függ, mint amannak gyönyörűsége a nőben, a fizikai teremtől. A férfinak nem kell testileg szépnek lennie, hogy a funkcióját telje-

12. kép. Alvó szépség.

Angol metszet Cipriani után.

sítse. Ezért ruhájában marad és ezzel még inkább fokozza a levetköztetett nő pikáns hatását. A fantáziának és vágnak csupán a férfinál kell dominálnia. Ezért változik az ideológiában faunná, szatírrá, végül priappá, azaz az állandó szexuális vágy megtestesülésévé. A nő azonban a társaság rokokó hölgyévé lesz, még akkor is, ha a kéjenc faun kívánságára figyel. Ezzel a férfit a maga mivoltában mint fogalmat szintén kikapcsolták. Már csak a kivonatolt erotikus vágy fogalma lesz belőle.

A kor becsült férfi-ideálja csak ruházatban jelentkezik és legtökéletesebb típusa az elegáns udvaroncban található föl. Eredetileg az abszolutizmus kez-

detének idejében, fenséges mozdulatokban pózolt, amely pózt mindegyik férfi felvette. Mindenki az úristent akarta képviselni, aki az ő személyében lépked itt e földön. Az allonge-paróka, amelynek segítségével a szabó sógor és a keztyűs koma becsületes feje egy fogással tiszteletet parancsoló Jupiter-fővé változott, nagyszerűen megoldotta ezt a problémát. Ebből a félelmet gerjesztő úristenből csakhamar síma divatfi lett. És annál inkább lett az, minél inkább vált az uralkodó osztályok életlevévé a laissez faire, laissez aller és az après nous le deluge. A síma divatfi, kinek külsején első pillanatra meglátszik, hogy minden szituációt elegánsan és gráciával ki tud használni, hogy még a legkétértelműbb helyzetnek is ura tud lenni és hogy egész életét Vénusz szolgálatának szentelte, — ez most a férfi: Adonisz tánccipőben. Még ott is, ahol mint az istenek képében, meztelenül ábrázolják, még ott sem igazi Jupiter, annál kevésbé Herkules, hanem mindig csak Adonisz. Egy Adonisz ereje teljesen elegendő volt akkoriban. Mert e korban a nőt többé nem hódították meg, nem nyugtázták le a fékét vesztett szenvedély erejével, amely a nőt tán felháborítja és megsérti, de minden vakmerőséget megbocsáttat vele, a férfi most már körülrajongta a nőt, ezernyi pikáns udvariassággal bilincselte le és győzte le. És ezért a férfi minden cselekedetében csinos és kacér volt, inkább lepke, mint hódító. Csinossá és kacérrá alakítja egész fizikai megjelenését. Georg Sand nagyanyja beszélte unokájának:

„Nagyatyád szép, elegáns, gondosan öltözött, finoman parfümözött, vidám, szeretetreméltó, gyengéd volt mindhalálig. Akkoriban nem voltak az embereknek csúnya testi fájdalmaik. Az emberek akkoriban szívesebben haltak meg a bálon vagy a színházban, mint az ágyukban négy viaszkgyertya és csúnya fekete emberek között. Élvezték az életet és amikor eljött az óra, amelyben itt kellett azt hagyni, nem igyekeztek mások életörömét megrabolni. Férjem utolsó kívánsága az volt, hogy soká éljem őt túl és tegyem kellemessé az életemet.”

Ez végül is arra vezetett, hogy a férfi típusából teljesen eltűnt a férfiasság. A hanyatló korral valósággal asszonyossá vált a férfi és ez az asszonyos vonás lett egész életének legjelentékenyebb jellemvonása. Asszonyossá lett a modora, a ruházata, asszonyossá lettek a szükségletei és azzá minden cselekedete. Archenholz ezt a tizennyolcadik század második felében olyan általánossá lett típust e korbéli annaleseiben a következőképpen jellemzi:

„A férfiak inkább, mint bármely más korban hasonlatossá lettek az asszonyokhoz. Hajukat megnövesztik, fodorítják, liszttel beszórják

és illatszerekkel szagosítják; kölcsönvett fűtökkel megvastagítják és meghosszabbítják; a cipők és térdkötők csatját mint kényelmetlent félreteszik és selyemszalagot használnak helyette; ahol tisztességgel tehetik, ott kényelem kedvéért a kardot sem kötik fel; kezüket kesztyűbe öltöztetik; fogukat nemcsak hogy tisztítják, hanem meg is fehéritik és arcukat festik. A férfiak leszoktatják lábukat a járásról és ahol csak lehet, kocsiznak, könnyű ételek, kényelmes párnák és puha fekhelyek után vágyakoznak. Hogy a cicomában se maradjanak az asszonyok mögött, naponta finom vásznat és csipkét használnak, órákkal övezik körül magukat, ujjukat gyűrűkkel fedik és játékkal töltik meg zsebeiket."

Így jár az egykori úristen a tizennyolcadik század végén kurta apródnadrágocskában. És amint az ember megnézi, kétség szállja meg, hogy csakugyan nem valami tréfás leányzó bújt-e férfi ruhába. Ez az abszolutizmusban volt női uralom legfőbb diadala: a nő lényének vonásai lettek az egész élet stílusává.

Ha mindezt egybefoglaljuk, minden túlzás nélkül mondhatjuk, hogy az e korban létrejött szépségesszmény nem csodálatra, — és még kevésbé irigylésre méltó ideálja az emberi szépségnek. Mert csak a gyönyör megigéző alacsony-ságából és az öncéljában kimerült élvezetből eredt. Adományaival még az sem lakik jól, aki teli szájjal élvezi, mert mindenkit lecsillapíthatatlan vágy-gyal ereszt tova. Nem szabad, hogy a lelkesedés, amellyel e kor maga alkotta szépséget dicsőíti, megtévesszen minket, mert a büszke szavak csengése nem szabad, hogy bárkit is elámítson a való tartalmat illetően. Ennek megítélésében egyedül azok a célok mértékadók, amelyek felé az emberiség halad.

2. Az intim női bájak kultusza.

A női szépség egyes sajátosságaival üzőtt kultusz fontos bizonyítéka annak, hogy ez a kor a nő kora volt. Mert e kultusz formája úgy egyes megnyilvánulásaiban, mint egészében megerősítése az előbbi fejtegetésekben feltárt tendenciáknak.

Soha sem csengett részegítőbben a nő erotikus szépségének himnusza,

mint ebben a korban. Egy korszak sem hasonlatos ebben hozzá és minden más korszak e tekintetben elhalványodik mellette. A gáláns idő egész teremtképességének legfőbb részét fordította erre. A kebel, mely a középeurópai fajnál mindig a nő vonzóerejének fogalma volt, most olyan dicsőítés tárgya, amely e korban természetesen minden országban mindenekfölött való. Hippel írja:

„Meg kell még jegyeznem, hogy a nő legnagyobb bája a keblében van... Egy meztelen nő, noha más helyütt még nagyobb szüksége volna rá, elsősorban a keblét rejtene el a kezével, (mert a tekintet először ezt érne és ő a part elfödésével a kikötés ellen kívánja magát megóvni). Maga a természet is a keblet jelezte a legnagyobb bájnak és mint a legjobb kenyeret tette ki az ablakba”.

Nem csoda tehát, hogy a kebel szépségéről a legizzóbb dicséretet zengik. A legtöbb úgy találja, hogy a nyelv szegény ahhoz, hogy a kebel szépségét kimerítse, mert amikor leírja, mindig újabb képekben és hasonlatokban tobzódik. Még előnyeinek egyszerű leírása is lelkes dicsőítés. A „Leibdiener der Schönheit” szerint a kebel szép, „különösen akkor, ha almaformájú, olyan fehér, mint a frissen esett hó, és olyan nagy, hogy mindegyiket a két kéz eltakarja, ami különben a két kebel rendes mértéke kell, hogy legyen”.

A költők ugyanezen a nézetben vannak. A német Uz mondja: „Fleischigt sey sie anzufühlen und gewölbt die weisse Brust”. Legszebb a kicsiny mell, amely nem nagyobb, mint amennyit egy kézfej eltakarhat. Ezt a mellet dicsőíti és magasztalja már egy tizenhetedik századbeli író: „A mell annyi legyen, amennyit egy kéz eltakar; a csúcsa olyan legyen, mintha kicsiny eper volna rajta”. A női kebel különös szépségének tekintették — és ezt persze minden korban, — ha a két kebel messzi elállt egymástól, mint két ellenséges nővér, akik soha sem néznek egymásra. A tizenhetedik század egy másik költője írja:

Auch müssen weit entfernt sich zeigen jene Hügel
Der schwanden-gleichen Brust, dass mit verhängtem Zügel
Dies brunst, wenn sie genug mit Küssen hat gespielt,
Durch dieses Thal kann gehen, wo sie wird abgekühlt,

A hófehér mellet tartották a legkéjesebbnek. Magister Lauckhardt mondja egy leány éleleírásában, akinek szerelme után epedett: „Mariannának csinos alakjától eltekintve, olyan fehér keble volt, mint a hópehely és láttára a legnagyobb erényhősnek is kéjenccé kellett lennie”.

De a kebelnek e leírásai egészen elhalványulnak amellet a dithirambus mellett, amely az irodalomból és művészetből csendül ki a kebel szépségeiről. Itt csak a kornak van kezdete és vége, de nincs határa a lelkesedésnek és az elragadtatás fokozásának: „Kebleinek ifjú halmai a szerelem alabástrom hegyei” — mondják „A száműzött ázsiai nő” című regényben, amelyet a tizenhetedik században sokan olvastak, — A „Dorochens Reize” című csinos költeményben, amely körülbelül egy századdal később keletkezhetett, a következő szavakkal írja le a költő hölgye keblének szépségét:

Der elast'sche Busen wallend
Durch zwei Knöspchen, die er trägt,
Schöner noch ins Auge fallend,
Zeigt mir, wo das Herz dir schlägt.

So symetrische wölben, spalten,
Konnt ihn nur die Meisterhand,
Die, dich herrlich zu gestalten,
Deines Leibes Form erfand.

És e két időpólus közt izzó akkordokban lüktet és zúg a lelkesedés kimeríthetetlen skálája, amely egy szépségrészlet felett nem siklik el, s egyetlen kéjt, boldogságot és kint sem felejt el, amely a szerelmest elfogja, amikor a keblet meglátja vagy amikor azt megvonják tőle. E kimeríthetetlen gazdagságból csak néhány példa. A „Stilles Leben” költemény mondja: „Dieser schönen Wunderballen Blähen und auch Niederfallen, einem Marmormeere gleicht”. Az „Entschliesse dich” című költeményben kérdezi a költő: „Wer aber ist so frei von dieser Zauberhallen, dass er vor ihnen nicht sollt auf die Kniee fallen”? A „Meine süsse Hoffnung stirbt” költője mondja: „Solcher Äpfel Milchkorallen heissen die verboten Frucht, die ich auf den Marmorballen Mir zum Tode selbst gesucht”; és ugyane költemény végén könyörög a költő: „Lass den Schnee gewölbter Brüste Meine Totenbahre sein”. Egy másik költő írja a lelkéről: „taumelte auf ihrer Brüste Schnee, die stolzen Bergen gleich von wegen ihrer Höh am Gipfel etwas rot, sonst ganz beeiset schienen”. Egy költemény szerint, mely a sziléziai költőiskola köréből eredt és a fekete szem, piros ajk és fehér kebel vitáját írja meg, hogy melyiknek a győzelmes ereje a legnagyobb, természetesen a fehér kebel nyeri el az elsőséget: „Ihr brandbefreiter Schnee kann Felsen selbst entzünden und unsere Blumen tilgt kein heisser Sonnenschein”. A kebel szépsége dicsőítésének ez a formája különösen gyakori a sziléziai költőiskola képviselőinél.

A kebel a szerelem legízletesebb étke. Ezért mi sem kelti fel olyan nagyon a férfi vágyát és nem csábítja újra megismétlődő támadásra, mint a szép kebel látása. Egy barokköltő mondja kedvesének: „Schau nur selbst, die zarten Brüste Blicken mich so liebreich an, dass ich nach der Mitt gelüste Und mich kaum enthalten kann, bei so wohl bestellten Sachen dich noch einmal rot zu machen”.

De a nőnek férfi után való vágya sem lüktet sehol olyannyira, mint a nő keblében; ilyen pillanatokban „legszebb pompájukban merednek ki”, vagy ahogy 1700 körül Arnold Gottfried énekli:

Wie schön ist deiner Brüste Zier,
Sie starren voller Kraft vor mir,
Und möchten vor Begierd zerspringen,
Mir heben und genug zu bringen.

Hasonlóan szól Amarthus költeménye:

Soll der Marmor, deiner Brust,
Welchen du mit Fleiss verhüllet,
Nicht zum lieben tragen Lust,
Wenn er auf und niederquillet?
Ach die Äpfel sind zu schöne
Lisimene!

A kebel szépségét Hoffmann von Hoffmannsthal festi le a leggazdagabban „Ruhestatt der Liebe” című költeményében. Sajnos, a kebel a tizenhetedik században szokásos tobzódó magasztalásának e klasszikus dokumentuma túlságosan terjedelmes ahhoz, hogy a maga teljes egészében leközljük. A költő akképen szól a nőkhöz, hogy „csak ama részükből akarna valamit érinteni, mellyel a természet oly pazarul látta el őket”. Ez a rész pedig a kebel és ennek dicsőítéséhez több mint száz sorra van szüksége:

Sie sind ein Paradies, in welchem Äpfel reifen,
Nach deren süsser Kost jedweder Adam lechzt . . .
Ein aufgeputzt Altar, für dem die Welt sich beugt . . .
Ein Rosenstrauch, der auch im Winter Rosen bringt . . .
Zwey Fässer, welche sind mit Julep-Saft erfüllet . . .
Zwey Sonnen, welche zwar mit dünnem Flor umhüllet,

Doch macht ihr heller Blitz die klärsten Augen blind . . .
Zwey Bette, wo Rubin und Marmel Hochzeit machen.
Sie sind ein zart Gewand von schwanenweisser Seide . . .
Ein Bergwerk, dessen Grund zwey Demant-Steine zeigt.

És így tovább . . .

A szép kebel különböző sajátosságai közül a fehérségen kívül, amelynek a hó, az elefántcsont vagy az alabástrom fehérségével kell versenyeznie, a finom mellbimbót dicsőítik a leginkább. És mi mindez a dícséret ahhoz képest, amellyel a szerelmes költő hölgye keblének adózik, mikor azt mondja, hogy: „bimbója még a pillangót is megtéveszti”, mely leereszkedett rá, mert igazi, bezáruló virágnak tartotta! Sőt amint a szerelmes keble megéri, amint a „cirogató kéz izzó életre kelti”, egy madár reászállt, mert a bíborpiros bimbót a legizletesebb epernek gondolja, amilyent valaha csak látott.

Egy ilyen drága ékszerrel szemben természetesen nincs nagyobb bűn, mintha a tekintet elől elvonják és így kéri Wittekind (1747) „An Fleurette” című költeményében:

Was quälest du die kleinen Dinger
Und schnürst sie ins Gefängniß ein?
Erlaube dem barmherz'gen Finger,
Dass er darf ihr Erlöser sein.

Egy másik költeményében Seladon könyörög: „Bleib, schöner Leib, lass die gewölbten Brüste Und deinen Mund bestreichen Luft und Wind”.

De nemcsak látni akarják e nagyszerűt, játszani is akarnak vele és csókolni is akarják. Ez mindegyik szerelmes férfi leghőbb kívánsága. A szem megállapíthatja, hogy a kebel fehér és kerek. De hogy kemény is, ami pedig épp oly nagy előny, arról csak a kéz szerezhethet bizonyosságot. Ezért írja Molière:

En voyant ces tétons,
Belle Sylvie,
Si beaux, si blancs, si ronds
Pour savoir, s'ils sont durs, j'ai formé le dessein
De passer mon envie
Et d'y porter la main.

Goethe is azon a véleményen van, hogy e bizonyosság nélkülözhetetlen és hogy ily dédelgetés a legnagyobb élvezet. A római elégiákban mondja:

Aber die Nächte hindurch hält Amor mich anders beschäftigt —
Werd ich auch halb nur gelehrt, bin ich doch doppelt beglückt.
Und belehr ich mich nicht, indem ich des lieblichen Busens
Formen spähe, die Hand leite die Hüften hinab?
Dann versteh ich den Marmor erst recht: ich denk und vergleiche —
Sehe mit fühlendem Aug, fühle mit sehender Hand.

A vonakodó és félénk leányt tehát rábeszélni igyekeznek. Az egyszer már idézett „Entschliesse dich” című költeményben a költő, hogy engedékenyebbé tegye a szép leányt, ezt tanácsolja neki:

Du darfst nur selbst die zarte Brust betrachten,
Wie da die rothe Glut auf ihren Höhen glimmt,
Und dennoch willst du mich nicht würdig achten,
Dass solsche meine Hand zum Lustspiel in sich nimmt.

Ezt a kívánságot annál is inkább jogosnak találja, mert a szép kebel ellenállhatatlanul odacsábítja a kezét:

Dein Edensplatz, mein Kind Caliste,
Zieht meine Hand
Auf deinen Kreis der runden Brüste
Und meinen Leib in dein gelobtes Land.

Természetes, hogy az érintetlen kebel látása és dédelgetése a legpikánsabb. A „Herr, lass uns bleiben” című költemény mondja:

Die Schätze deiner keuschen Zucht
Und der noch unberührten Brüste
Sind wahrlich eine seltne Frucht,
Nach den ich innerlich gelüste.

Érthetetlennek találják a leány vonakodását az ilyen kívánságokkal szemben, azt pedig még érthetlenebbnek ítélik, hogy miképen juthat egy leány eszébe, hogy „a szerelem trónusát, a kidomborított keblet” elrejtje a világ elől. Az „Unserer lieben Frauen Orden” című költemény mondja:

Soll, kluge Schönheit, dein Vergnügen
Mit deiner Brust ins Kloster gehn?
Wie soll der Garten brache liegen,
Auf welchem Zuckerrosen stehn?

Ez vagy másfél tucat példája annak a kultusznak, amelyet a leíró művészetben szenteltek a kebel szépségének. Játszva lehetne nemcsak íveket, de vastag köteteket is megtölteni ilyen példákkal, mert ebben a kórusban csak az idő határozta meg a kezdet és a vég határát. A tizenhetedik század utolsó harmadában kezdődik és a tizennyolcadik század végéig nem múlik el nélküle egy nap sem és a kor végével e képek és dicshimnuszok nem lettek halványabbak, csak raffináltabbak.

A kéz, a kar, a láb, a lábikra, a térd, a comb és az ágyék szépségének leírásánál — mert minden egyes bájnak megvan a maga külön kultusza — a képzelet megközelítőleg sem olyan produktív, de azért ezek elhanyagolásáról sem lehet beszélni. A „Leibdiener der Schönheit” szerint „Minerva szép kezét, Juno szép szemét, Venus szép keblét, Thetee szép combját és Zenobea szép fogát” dicsérik, amely mint gyöngysor olyan volt a szájában. A legtartósabb „asszonyi báj” Hippiel szerint „a csinos kéz és a kecses láb”. A kar szépségét egy barokk-költemény a következő hasonlattal dicsőíti: „Arme weiss wie Schwanenflügel”. Egy rokokó-költeményben a „vágy kéjes indája”-nak mondják. Minthogy a kis lábat olyan nagyra becsülik, egyes nemzetek, amelyeknek asszonyai kicsiny lábukkal tűnnek ki, különösen büszkék erre. A francia nők mellett állítólag különösen a spanyol nőknek jut ki ebből a bájból. És hogy ezek mily büszkék erre, bizonyítja a „Frauen-lexikon” következő része:

A spanyol asszony nép, ha udvarlója iránt való hajlandóságát akarja bebizonyítani, megmutatja neki a lábát, amelyre igen rá tartós, mert ebben minden más nemzetnek felette van, lába állítólag csinos, keskeny és igen delikát módon nőtt. Spanyolországban főbenjáró bűn a magasrangú hölgy lábát engedelem nélkül meglátni”.

A kicsiny női láb legfanatikusabb dicsőítőjét Retif de la Bretonne-ban találta meg, mert Retif a láb nagyrabecsült szépségének tiszteletére egész regényt írt meg „La pied de Fanchette” címmel. Ebben a regényben a kicsiny női láb valamennyi szépségét és mindazt a kéjt leírja, amelyet ez egy szenzibilis férfiban kelt. Hogy az ilyen kultusz általános mániává fajulhat, bizonyítja a weimari Anna Amália hercegnő esete. Weimar egyik azon korbéli leírásában olvasható:

„Nagyon szerették az alkalmat felhasználni, hogy a hercegnő lábait megcsodálják, amelynek aranyutáztatát az urak óraláncukon hordták, a hölgyek pedig abban versenyeztek, hogy összevásárolják a hercegnő cipőit, amelyekből minden nap új párt szokott felvenni”.

Ez az alattvalói érzés paroxizmusa, amely persze nem volt ritka a székesvárosi polgárságnál, ez esetben azonban, mint látjuk, a perverzitás valóságos ragályává fajult.

A lábikra kerek és telt legyen „oly szép, mint Theteaé” és természetesen fehérnek is kellett lennie: „Wie zierlich sind die Waden Mit warmem Schnee bedeckt, mit Elfenbein beladen”. A térdtől is azt kívánják, hogy kerek legyen. A „Leibdiener der Schönheit” írja: „A térdnek a szép asszonynépnél finomnak, kereknek és puhának kell lennie és a térdkalácsnak nem szabad túlhegyesen kiállnia”. Friedrich Schlegel — természetesen miután a nő ölében találta meg valamennyi más szépség egyedül üdvözítő egyházát — énekli „Meine einzige Religion ist die, dass ich liebe ein schönes Knie...” De a kerek térd szépsége csekélység a comb szépségéhez képest. Egy elbájolt francia írja: „Rien n'est plus gracieux que les courbes délicates et provocantes dont est fait l'intérieur de jambes dans leur ligne ascendante”. És ezért a nyelvezet ismét izzóbb lesz, amikor a báj leírásához és dicsőítéséhez jut el. A női combok a „büszke oszlopok, melyek a szerelem templomát hordják”, „a kék bilincsei” és „a boldogság kéjes rekeszei”. Egy költő fiatal kedvese büszke lehet a szépségére, mert „combjai olyanok, mint a hó és oly simák mint a bársony”. A „Der Maler und der Liebhaber” című költemény mondja:

Der zu seinem grössten Schaden
Einst Dianen sah sich baden,
Diesem wärs vielleicht geglückt,
Röschens Schenkel so zu zeichnen,
Dass sie nicht den Reiz verleugnen,
Womit sie Natur geschmückt.

A „Dorchens Reize” című költemény így írja le Dóra bájait:

Schau den Wonnerausch zu mehren,
Schenkel, die so glatt und zart
Nicht zu schönern Heimsphären
Anadyomene paart.

A comb szépségét leginkább a kallipigoszbeli Vénusz szépségével kapcsolják össze, mint azt a legutóbbi példa is bizonyítja. Az ágyék kéjes bája az egyedüli, ami a költők véleménye szerint méltán versenyezhet a kebel szépségével, sőt egyesek a kebel győzelmes vetélytársának nevezik. Az ágyék

TREVISANI: LUKRÉCIA

„az öröm dombja”, „a vágy hegye”, „a hegység, mely az öröm völgyét be-
zárja”. Akkor mondják tökéletesnek, amikor „kemény mint a márvány”,
„szép, mint az elefántcsont”, „rózsás mint a barack” és emellett oly ruganyos,
mint a dagadó párna:

Kein Sopha, den stahlfederreich
Der glättste Atlas schmückt,
Ist so schön, so elastisch weich
Zum Menschen geschickt.

Teljessége az „éhező felüdítése” és „gerjedelmes elbájolása”. A nő külö-
nösen akkor szép, ha olyan keble van „amit a kezével eltakarhat” és olyan
ágyéka, „amely büszke hegységhez hasonló”. Minthogy az ágyék virága azon-
kívül a „női szépség kertjének”, nem csoda, hogy amikor a kor már rég eltün-
tette a kebel bájait, egyformán „a büszkesége és vígasza a nőnek”, mert a
legmagasabb korig biztosítja „azt a hatást a férfira, mely nélkülözhetetlen
ahhoz, hogy a szerelem igazi gyönyörűségéhez eljusson”. „A földi üdvözülés
e két hemispharájá”-nak szépsége, mondja több költő és író „egyáltalán sza-
vakkal le nem írható és ki nem meríthető”. Az angol női szépség egy leírója
— egyik nemzetbeli nőt sem találták az ágyék dolgában oly szépnek, mint az
angolt — a következő mondatokban tobzódik:

Les reliefs qui les cuisses surmontent postérieurement, ces for-
mes, dont le Venus Callipyge offre le plus parfait modèle, ont un
genre de beauté qu'il serait difficile de décrire, et qui paraît consis-
ter principalement dans le assage agréable que ces renflemens étab-
lissent entre le torse et le membre.

A különböző bájak versenyében a kebel mellett a Venus Kallipygos bájai
ragadják el a győzelmet. Egy megemlékezés, amely átélt pásztorórákról szólt,
a szerelmes nő szépségéről mondja:

Wie dahlt ich mit den nachbarlichen Hügeln,
Von Venus Hand mit Atlas überkleidt,
Die tausend buhlerischer Mädchen Busen
An Farb' und Form und Glätte übergehn! —

Ha már az eddig felsorolt dokumentumok is a legkétségbevonhatatlanabb
módon igazolják azt, amit e fejezet bevezető fejtegetésében mondtunk, azt

ugyanis, hogy a nőben csak a pikáns erotikus bájt keresik és becsülik meg, ezt tán még drasztikusabban bizonyítja a nő ölének és az öl legtitkosabb bájainak körülményes dicsőítése. Az öl izzó imádatán látszik meg a maga teljességében, hogy egyes-egyedül a szerelem technikájának kultuszáról van szó, csupán az eszközről és nem a szerelem mély emberi magváról. Szeretnek, hogy élvezzenek, de nem szeretnek a lelki egyesülés jutalma és következményeképpen. A renaissance is lelkesedéssel magasztalja a nő legintimebb bájait. De egészséges ereje és lényének teremtő alapvonása vezettek bátorságra. Képei és hasonlatai otrombák és durvák, de mindig rövidek voltak; a merész csíntalankodás jókedvszülte foszlányai, amelyet pajkosan tálaltak az olvasó vagy hallgató elé. Az abszolutizmus korszakában semmi sincs meg ebből az erőből. A bátorság helyébe a szemtelenséget, a csíntalanság helyébe a bújá turkálást teszi. A raffinement szokásos receptje ez. A szűz vagy asszony öle az ancien régime-ben ezernyi gyengéd gyönyörűség tombolásának helye, tehát ezernyi szép dolgot tudnak róla mondani. És minthogy ezenkívül a gyönyör óhajtott játszóhelye, egyáltalán nem győzik eleget magasztalni, a legkisebb részletre is kiterjeszkednek, mindig tudnak róla valami újat mondani, mindig új tulajdonságokat fedeznek fel rajta és ezért a lehető legterjengőbbek, amikor róla beszélnek. Száz sort is elvesztegetnek ott, ahol a renaissance egy-két sorral is megelégednék. Besser, I. Frigyes porosz király gáláns költője, akit a maga korában „a szerelmes költemények legelőkelőbb hangjának felülmulhatatlan mintaképe” gyanánt emlegettek, a női öl intim szépségének leírására nem kevesebb mint kétszázötven sort szentel azzal a címmel: „Ruhestatt der Liebe oder der Schoss der Geliebten”. E végtelen hosszú költeményben municiózus részletfestéssel azt az egy mondatot bizonyította, hogy: „Nincs olyan bíbor-barack, amely oly szeliden és gyengéden hasadt volna és nincs kicsiny hely, amely oly dús volna”. Hogy e műben nem csupán pillanatnyi költői szeszélyről van szó, bizonyítja, hogy előkelő helyet foglal el Besser műveinek gyűjteményében, amelyet I. Frigyesnek ajánlott és hogy a kiadó külön előszót is tett elébe.

König, aki maga is író volt, adta ki Besser műveit és ő írta a költemény elé a következő bevezetést:

„Egyet azonban okvetlenül kell még közölnünk, mert a Besser-íráskor előbbi kiadásánál az ő beleegyezésével megjelent és még ez órában is minden hozzáférő a szerző legnagyobb mesterművének tartja, mindenekfölött becsüli és keresi. Ez a „Schoss der Geliebten” nevezetű költemény... Amint 1700-ban a kaszeli örökös herceg Ber-

linben volt és Leibnitz úr ugyanitt időzött, az említett költeményt meglátta, olyan csodálatos szépnek és emellett mégis olyan szerénynek találta, hogy nem vonakodott azt Zsófia özvegy választófejedelműnek megküldeni, aki még végig sem olvasta, már is elhatározta, hogy szépségéért mindjárt a választófejedelmi házból való özvegy orleansi hercegnőnek Párisba megküldi... Mihelyst Leibnitz úr megkapta a választófejedelemasszony erre vonatkozó válaszát, szerencséje volt ezt a következő levélben közölni Besser úrral: „Mint-hogy nem lehet szerencsém önt ma fogadni, nem mulaszthatom el, rögtön közölni önnek az üzenetet, amit a braunschweigi fejedelmű ö fensége általam küld önnek, amely végből a nagy fejedelemasszony saját szavait idézem itt: J'ai reçue les vers amoureux de Msr. de Besser, je ne manqueray pas, de les envoyer à Madame, quoy que le sujet en soit passé pour elle et pour moi, et qu'il n'ait été que trop propre les nouveaux Mariés. Je vous prie, de remenir l'auteur, d'avoir bien voulu me communiquer ses invention et ses belles pensées, dont Madame le Duchesse d'Orleans aura sa part par le premier ordinaire”. Egyáltalán szerzőnket megilleti a dicsőség, hogy ama legelőkelőbbek közül való, akik jó ízlést hoznak hozzánk és akik nyelvünket ahhoz a tisztasághoz és jól folyó szépségéhez segítik, amelyben manapság van”.

Hogy akkoriban mennyire megfelelt az asszonyi öl leíró tárgyalása az általános ízlésnek, mégis csak az bizonyítja leginkább, hogy a női szépség általános leírásánál szinte soha sem felejtik ki ezt az ékességet. Soknál persze a szépség koronája. E helyütt megelégszünk néhány decensebb példával. Egy rokokó versikében mondják:

Kein Tempel, kein Elysium
Ist schön wie Chloens Thal,
Und jeder Sinn hält hier berauscht
Ein kleines Bachanal.

Ugyancsak egy rokokó versecskéből való a következő hasonlat is:

Wie die Rose, wenn des Morgens
Thau auf ihren Blättern steht,
So dein Röschen, das an Schönheit
Alle Rosen übergeht.

Már intimebb a „Dorchens Reize” költője a Dóra bájai leírásánál:

Schau das Plätzchen ohne Mängel
Das mit Reitzbarkeit beseelt
Amor aus dem Schönheitssprengel
Sich zum Ablassplatz erwählt.
Schau wie sich der heil'gen Zelle
Pfortchen weitet und verengt
Und dort aus der Wunderquelle
Sich ein Goldfontänchen drängt.

A nő egyik legnagyobb ékességeként dicsérik Vénusz halmát. Az „Ein Wörtchen zu seiner Zeit” című költemény mondja:

Schäm dich deiner Schönheit nicht,
Nicht des nackten feinen Baues
Deines Körpers, nicht des Thaues,
Der Dionens Gärtchen tränkt.
Himmels-Doris, Erden-Hebe,
Der ein seidnes Haargewebe
Vor der Amorsnische hängt,
Schäm dich nicht des duftgen Schmuckes.

A már két ízben is idézett „Entschliesse dich” című költeményben azzal a leírással kapcsolatban, hogy milyen hatást gyakorol a férfira a szép kebel látása, a következő áll az ölről:

Thun dieses nun die schön erschaffnen Brüste,
Was wirket dann nicht erst der weich gewölbte Schoss!
Das ist der Ort, wo hunderttausend Lüste,
Da giebt die Liebe sich zu der Vergnügung bloss,
In diesem engen Thal wird leichtlich überwunden,
Der sonst bei Flamm und Schwert so manchen Feind gebunden.

A „Stilles Leben” című versecskében mondják, hogy: „Ihr Schosses Süssigkeiten Tausend Anmut zubereiten Mit erneuter Lebenskraft” — ölének édességei ezernyi kellemet szereznek ujult életerővel. Ezért e helyütt kíván minden ember meghalni, mert itt vár rá a biztos és egyszersmind legboldogabb feltámadás. A szerelmes így könyörög:

Deines Leibes runde Enge
Zeige mir mein Grabmal an,
Das ich nach beliebter Länge
Wieder auferstehen kann.

De mint mondtuk, e szépség dicsőítésére nemcsak egy akkordja a zenekarnak, hanem maga az egész zenekar is felcsendül. Besser híressé vált himnuszán kívül a gáláns költők majd mindegyikének a gyűjteményében ott szerepel az ő szépsége. Számos költeménynek már a címe is elárulja ezt: „Az ő ölében”, „Az ő”, „Lesbia öle”, „Vénusz barlangja”, „Vénusz kagylókocsija”, „A hajpör”, „Az áldozat”, „Ami Dórán a legszebb” stb.

Erre nézve ugyanaz áll, amit a kebel szépségének példáira mondtunk: a hasonló idézetekkel egész köteteket lehetne megtölteni. És ha ez a gazdagság már nem is meríthető ki, mégis rá kellett mutatnunk, hogy némi fogalmat szerezzünk róla.

3. A férfi és a nő testi portréja.

A nőben csak a szépséget becsülték. „A szépsége révén van meg az emberek között a nőnek az a tehetsége, hogy léte rendeltetését betöltse és másokat mindenféle fajtájú és fokú boldogságban részesítsen, amiáltal azok felmagasztalódnak”, így közli a „Das Frauenzimmer und dessen Schönheit”, egy 1754-ből való lakodalmi prédikációban. Minthogy a nőknek egyebük sincs, „az ég a szépséggel ajándékozta meg őket”, mondja a „Leibdiener der Schönheit”. Ebben a korban, ha egy nő szép, úgy a legnagyobb gazdagság részese, mert: „a szép arc gyakran a rothadt hátulját is eladja.”

Természetes következménye ennek a gáláns életnézetnek, amely a nőnél csupán az erotikus izgatás előnyét ismeri el egyetlen reális értéknek, hogy ott, ahol e korban nőről beszélnek, az első és a fő, amit róla mondanak, a fizikai arcképének lehetőleg részletes leírása. Ha lelki tulajdonságairól beszélnek is, akkor is csak abból a szempontból teszik azt, hogy milyen mértékben alkalmasak ezek a tulajdonságok az illető hölgynek a férfiakra gyakorolt erotikus hatás fokozására. A számos meglévő példák közül adjuk itt Grammont gróf-

nak a II. Károly uralkodása alatt volt angol udvarról szóló híres memoárjaiból a következő szemelvényt. A szerző ekképen mutatja be miss Frances Jennings-t:

„Miss Jennings arca az ifjúság virágával ékesített vakítóan fehér, haja nagyszerűen szőke volt. Élénk, lelkes lénye megóvta bőrszínét attól a bágyadt egyhangúságtól, amely egyébként a világos arcszínnel együtt szokott járni. Szája nem volt egészen kicsiny, azonban mégis a világ legédesebb szája volt. A természet kimondhatatlan bájjal, legédesebb varázsával diszítette fel. Az arc körvonalai tiszták és bim-bózó keble oly fényes fehér volt, mint az arca”.

A nő kizárólag e szempontból való értékelésének egész sor példáját találjuk többek között Pöllnitz báró 1737-ből való leírásában. „A gáláns Szászország”-ról. Amint a szerzőnek alkalma nyílik a híres Aurora von Königsmarkkal beszélni, ezt a következőképen mutatja be az olvasónak:

„Testének alkata és nagysága közepes és ruganyos volt. Arcának vonásai páratlanul finomak és rendesek voltak. Erős foga olyan fehér volt mint a gyöngy. Szeme fekete volt, fényes, tele tűzzel és kellemmel. Ugyanígyenre festett haja rendkívüli módon kiemelte arcszínének gyönyörűségét, amely a legkisebb mesterkedés nélkül való legtökéletesebb husszint mutatta. Keble, karja, keze minden mást felülmult a fehérségével. Szóval: úgy látszott, mintha a természet teljesen kimerítette volna kincseit, hogy őt elhalmozza.

Amint Hoym asszony, Erős Agost egyik metresze a sok közül a felszínen megjelenik, írja Pöllnitz:

Mielőtt e történetbe belefognék, tanácsosnak tartom Hoym asszonyt a maga mivoltában leírni... Hosszúka arca, jól formált orra, kicsiny szája, tökéletesen szép foga, nagy, fekete, csillogó és élénk szeme volt, valamennyi vonása gyengéd, mosolya bájos és olyan volt, hogy a szív mélyében szerelmet kellett keltenie. Haja fekete, öle, keble, keze és karja kitűnően kiképzett volt, arcszíne szokatlanul természetes, de rendes, fehér és piros. Termetének alkatát mesterműnek lehetett volna tekinteni. Mozdulatai felségesek voltak és a legtökéletesebben táncolt.

A regényírásban természetesen ugyanily módon járnak el. Mindegyik nő jellemzése majdnem egyedül arra szorítkozik, hogy erotikus alkatát írja le, hogy mennyire és mily tulajdonságaival indítja meg a férfiben a vágyat. A H. A. v. Ziegler 1688-ból való és már egyszer idézett „Az ázsiai száműzött nő” című regényében, amely az akkori olvasó világ legnagyobb gyönyörűsége volt, így írja le a hősnőt:

„Mialatt egy szerelmes szél érzéseim vitorláját márványkeblének hajózatlan tengerére viszi, megláttam Vénuszt két kagylón úszni, ahol csupa kellemtej folyt a rubinok körül. Egyenes combjának szerkezete diszíti a gyémántruhát, és az egész templomi ékességet a jól boltozott test szépíti, röviden: az egész földöv megcsodálná az ily csodát és magasztalná azt a boldog embert, akit ilyen angyal üdít fel és aki gyönyöreinek partját ily szépségnél találja meg”.

Hogy a lírai költők a kedvesük jellemzésénél ugyanilyen „technikai módszer”-rel járnak el, azt az előbbi példánál eléggé tapasztaltuk. Itt azonban határozottan meg kell jegyezni, hogy akkor a legtöbb szerelmes költeményben képzelt szerelmesekről volt szó: a fantázia megszerkeszt magának egy a korban leginkább óhajtott bájakból való összetételt, amelyet aztán egyszerűen valamely név alatt rubrikába szed. Ezek a nevek a tizenhetedik században: Sylvia, Albanie, Lesbia, Arismene, Roxilis stb., a tizennyolcadik században: Fleurette, Phyllis, Rózsácska, Luise, Minna, Laura. A következő részlet az óhajtott inyenccfalatok ilyen gáláns arcképfestészetének példája:

Ich finde zwar sehr viel, die schön und artig sein;
Dann eine rühret uns durch ihrer Augen Schein,
Die andre lacht und prangt mit Lippen von Korallen,
An vielen pflegen uns die Haare zu gefallen,
Die hat ein kleines Kinn, und eine steife Brust,
Die macht durch ihren Gang uns zu der Liebe Lust,
Die führt, ich weiss nicht was für Anmuth in den Lenden,
Und andere fesseln uns mit ihren Marmel-Händen;
Du aber, Sylvia, hast alles dies allein:
Dann jedes Glied an dir kann eine Kette sein.
Wie soll mich Ärmsten denn nicht deine Pracht entzünden,
Die, wann man sie zertheilt kann ihrer sieben binden?

Igy írja le a költő Benjamin Neukirch egy Sylvia termetét.

A kizárólag gáláns felfogás e módjának igen érdekes bizonyítékát találjuk abban a számos nép- és földrajzban, amely a tizennyolcadik században megjelent. Az egyes országok specifikus női szépségében rendszerint megtalálják a specifikus inyenccfalatot is, amelyet az nyújtani képes és ezért ezt a nők fizikai képének leírásánál nemcsak hogy el nem felejtik, hanem állandóan előtérbe is állítják. A szépség legnagyobb és legvitathatlanabb hírneve láthatólag az angol nőnek jutott osztályrészül. Archenholz britt annaleszeiben az angol nőket jelenti ki a világ legszebb asszonyainak. Ezt az ítéletet a francia Tilly, gróf, a nagy nőismerő is megerősítette. Ez az okos megfigyelő csak azt teszi még hozzá, hogy Angliában vannak a világon nemcsak a legszebb, hanem egyszersmind a legcsunyább asszonyok is. Azaz: ha az angol nők egyszer megcsúnyulnak, ez olyan mértékben sikerül nekik, mint sehol másutt a világon. Tilly gróf írja:

A nők Angliában általában meglehetősen szépek, ellenben néhányan olyan csunyák, hogy náluknál csunyábbat sehol sem találtam. Kettőt meg kell adni. Először azt, hogy Angliában tán több a szép nő, mint bárhol másutt, mert a természet sokat tett meg itt a szép nem számára, noha fukarkodott a gráciával, amelyet csak a természetesség pótol. Másodszor azt, hogy ha egy angol nő rút kezd lenni, ez a rúttság felülmul minden határt és fogalmat és valóságos diadal a többi számára.

Az angol női szépség klasszikus és akkor világhírű típusainak tekintették a Gunning nővéreket és a plasztikus pózok behozatalával Európa valamennyi nagy városában ünnepelt Lady Hamiltont. Ez utóbbi azonban Karolina nápolyi királynéhez és Nelson angol tengernagyhoz való viszonyánál fogva épp oly hírhedt volt, mint amilyen híres. Az a kultusz, amelyben akkor a szépség részesült, arra vezetett, hogy például e három hölgy szépségét nemcsak számos cikkben, leírásban és röpiratban ismertették, hanem arra is, hogy számos képet is készítettek róluk, amelyet aztán mindenütt kiállítottak. Lady Hamiltonról például egész kollekció kép készült, amelyek közül Westall festő képe a leghíresebb.

Ezért aztán a különböző női bájak összeállításánál az angol nőnek mindig hozzá kell járulnia valamelyik részével. Gyakran azonban több részével is. A legtöbb esetben a szép kebellet és Venus Kallipygos bájaival. Egy regényben olvasható: „A szép nőben az angol asszony nép kéjes hátulja és szép

melle és a lengyel nők tüzes tekintete volt meg". Másoknál megint az arc volt az angol nőktől való. A „Leibdiener der Schönheit” mondja: „A tökéletes női szépségnek angol arcának, német testének és párisi podexének kell lennie”. Az angol nőnek csupán a lábait nem dicsérik sehol, mert a legtöbbször nagy-nak találják. Itt azonban nem szabad afelett elsiklanunk, hogy az angol nők hírnevének nemcsak antropológiai okai voltak. Mialatt a robusztus angol bájakat: a telt mellet, mely már nem fér el egy kézben, a szép termetet stb. mindinkább előnyben részesítették, ez már bizonyos reakciója volt a hanyatló abszolutizmus degenerált női szépségének, amely végül mégis csak keveset tartott meg abból amit ígért. Ez azonban legfőképpen bizonyítéka annak, hogy a polgári kultúra épp úgy, mint az abszolutisztikus, társadalmilag sokkal hamarabb lett uralkodó, mint ahogy a polgárság a politikai hatalmat meghódította. És tudvalévő, hogy Angliába vonult be a legkorábban és a leggyőzedelmesebben a polgári kultúra. Tehát itt korrigálta meg legelőször az abszolutisztikus szépségideált.

Az angol nő szépségét olyan nagyra becsülték és úgy magasztalták, hogy a vele való összehasonlítás a legnagyobb mérték alkalmazását jelentette. Így például Pöllnitz a következőket írja a szász nőkről:

„Ti asszonyok szépségben, előkelőségben, jó és kellemes viselkedésben és kitünő növésben versenyeztek magukkal az angol nőkkel, sőt még felül is muljátok őket ti mindannyian, akik Drezdában és Lipcsében jöttök a világra, jöllehet az egyéb városoknak sem kell magukat földjük leányaiért szégyelniök és az egész országot földi angyaloktól népesnek látja az ember, azonban a lipcsei nőknek el kell tűrniök a külföldtől, hogy azt mondják róluk, hogy valamennyi közül a legszerelmesebbek és hogy az ég olyan szívvel ajándékozta meg őket, amely mindig vágyódik férfitársaság után. Hogy ez igaz-e, azt ők maguk mondhatják meg és igazolhatják a legjobban.”

Németországban különösen a braunschweigi és hannoverai nőket mondták szépnek. Ezzel szemben a berlini nőket sohasem tartották szépségeknek, sőt inkább ellenkezőleg. I. K. Müller „Berlin, Postdam és Sanssouci leírásában” olvasható a következő:

„A berlini nők és férfiak egészben véve, távolról sem olyan szépek, mint a szomszédos braunschweigi, szász és hannoverai nők. A karcsú és arányos növés, élénk és mégis finom arcforma ritkaság

közöttük, noha a hesseni nők síma arca és fekete zsidóhaja nincs meg náluk. Az előkelő osztálybeli nők feltűnően kifestett arcukkal, magas, csontkitott kúphoz hasonló, jobb fülükön fekvő kalapjukkal, az alacsonyrendűek utálatos, az arcot környöskörül egyformán denevérszárnyakkal beárnyékoló zsidó főkötőjükkel a legvisszataszítóbb érzéseket keltik fel. És ehhez vegyük szemtelen és csintalan arcukat, amellyel majd mindegyik asszony nép (nemcsak az örömlány) az ember szemébe néz és a férfiak affektált és minden alap nélkül való önteltségének és fontoskodásának a legnagyobb mértékben nevetésséges hangját."

A francia nők jellemzésénél különös kéjes járásuk csábító szépségét emelik ki, amelyet minden asszonynak, „aki a férfiak szerelmének gyakori örömet kívánja” mintául kell vennie. A Weimarban megjelent „London und Paris” című folyóirat mondja: nem lehet egy francia nőre nézni anélkül, hogy az embernek kéjes gondolatai ne támadjanak. És egy másik helyen: „Kéjes járása mutatja azt az örömet, ami az ölében jut majd kedvesének osztályrészül. Épp ezáltal bizonyul a francia nő, mindenki véleménye szerint az élvezet mesterének, „mert mindegyik mozdulata szerelemtől átitatott, ezért is ő valamennyi között a legszebb. Az igazi szépség nemcsak a tökéletességben nyilvánul, hanem abban az ingerben is, amit a férfinemre gyakorol.” Ez a pikantéria diadala.

*

A női szépség szavakkal való kultuszával egyenlő és teljesen ehez méltó a képzőművészetek kultusza. A festők, rézmetszők, szobrászok és mintázók nagy előszeretettel idealizálták a női testet és soha sem mutatták be meztelenül, hanem mindig csak levetköztetve, kivágott ruhában vagy feltakarva. Vénusz immár egyik ábrázolásában sem földöntúli istennő, hanem egészen vagy félig levetköztetett szalondáma. A művész a legpikánsabb keretben specifikus bájokat kíván bemutatni: a pompás keblet, a finom lábat, a csábító ágyékot. Ezért aztán soha sem mondja a nézőnek: Nézd, milyen szépség! Ellenben mindig azt: Nézd, milyen szépségek! És minde külön bájokat épp olyan pikánsan emeli ki, ahogy azt a költők leírásaiknál szavakkal tették meg. A szépség képekben való kultuszának legkedvesebb motivuma az összehasonlítás. A La comparaison motivuma ezért általánosan elterjedt a rokokóművészetben. Két vagy több nő versenyez a képen, hogy kié az elsőség bizonyos szépségben. Természetes, hogy ennek vitatásánál nem elegendő a szó

és állítás, hanem a szem által ellenőrizhető valóság kell hozzá. És így nyitják ki a kacér szépségek fűzőjüket, hogy együttesen állapítsák meg a legpontosabban a tükörből, hogy melyiknek a keble egyesíti a legbecsesebb előnyöket, mint Lavreince „La comparaison” nevű festményén; térdig feltakarják ruhácskájukat, hogy mint Boilly képén kicsiny lábacskájukat és jól kikerekített ikrájukat hasonlítsák össze, vagy fürdés alkalmával bátran kelnek versenyre Venus Kallipygos ott álló szobraival. A közös fürdés valamennyi művészi ábrázolása csak a szépségek kölcsönös tobzódásának és állandó titkos versenyének helye. Mindegyik azt mondja: Mégis én vagyok a legszebb! És azzal a pózzal, amit választott, egyszersmind hozzáteszi: és a legpikánsabb! Allítólag nincs asszonyok között nemesebb versengés, de kedveltebb sincs, mint amilyen ez és így naponta újból gyakorolják. Eközben pedig egyáltalán nem haragszanak meg, ha e megállapításnál valamelyik szerelmes titkos szemlélőként köszönt be, mert hiszen utóvégre mégis csak a férfi a legkompetensebb szakértő. Azonkívül pedig csak az ő számára akar a nő szép lenni.

Az egymással való összehasonlításnak párja az egyes bájnak a tulajdonosuk által való összehasonlítása saját szépségének önfeledt szemlélésénél a titkos budoárban vagy a hálószobában. És minden szívesen fogadott tükörül szolgál. A tiszta forrásban, amelynek partján a fürdéshez levetkőzik, mindenekelőtt combjának és dagadó boltozatú ágyékának kéjes vonalait szemléli. És ez alkalommal a legintimebb megállapításokra is kiterjed a vizsgálódása. Minden egyes bájáról tudja, hogy melyek a legbecsesebb tulajdonságai és pontosan tudja, hogy milyen mértékben jutott ki neki belőlük. Mihelyst a szép nő egyedül marad, egyáltalán nincs számára nagyobb gyönyörűség, mint ha feltakarja, letakarja magát, hogy saját maga előtt díszeljen a szépségével. És e pompás ruhátlanságban és pikáns pózokban szépségének legsábitóbb színjátékát konstruálja. Mert póz és reprezentáció minden cselekedete. Azaz: a fantázia szerzi meg számára az óhajtott szemtanút. Így szeretne előtte megjelenni, ebben a pózban szeretné tőle ingerkedve megkérdezni: Mintázott-e, formált-e valaha a természet ennél kíváncsibb bájakat? És gondolatban ezt a kérdést intézi hozzá, a távollevő vagy óhajtott férfihez. Ha a szűz meztelenül száll az ágyba, úgy látszik, mintha azt kérdezné a szeretett férfitől: Nem pompás az, ami tekinteted előtt megjelenik? Lehet-e tökéletesebb tárgya vágyaidnak? Nem felel-e meg minden bájam minden különös kívánságodnak?

A nő titkos szépségének a korbeli művészetek által való ezerszeres megvilágítása és ezzel kapcsolatosan a kor szemében legnagyobb becsben tartott

előnyök kidomborítása csak a női szépség általános kultuszának művészi formája. Ezért fedik egymást a részletekben is a képzőművészetek metódusai az irodalom metódusaival. Itt is a kebel dicsőítése áll előtérben. Ennek szépségét minden körülmények között láthatóvá teszik. Ez a legigézőbb látvány, amit a nézőnek nyújthatni vélnek. És így látható minden képen egy-egy fel-takart kebel és mindig megtalálják a dekolletázs valami új módját. Egyál-talán nincs is olyan kép, különösen már a rokokó korszakban, amelyben leg-alább egy részletet ne fonnának be a kebel szépségéből és százakra megy azoknak a száma, amelyek semmi egyebek, mint a női test fölséges ékességé-nek himnuszai. A művész bejelenti, hogy „a szépséget” mutatja be és íme, semmi egyebet nem mutat be, mint egy szépséget felfedett kebelrel. A kebel „az a csalétek, amellyel a férfiakat kezessé teszik” és „a hozzáértők” egy kép szemlélésénél, amely egy csábítóan odafektetett Vénuszt ábrázol, tekintetüket mindenekelőtt keblének kincseire irányítják.

A férfi, mint a nő intim toalettjének titkos szemlélője a gáláns költészet-nek is kedvelt témája volt. Így például Ch. Fr. Hunold így versel:

Hilf Himmell! welchen Schmuck der perlenweissen Glieder
Liess mich der zarte Leib an seiner Blösse sehn!
Die Brüste lagen hier ganz ungewöhnlich schön,
Die Hände spitzte sie am Bauche hin und wieder.

Sie hub das eine Bein zu waschen auf und nieder,
Dass mir das Paradies recht offen konnte stehn.
Ich sang: Amalia, lass mich doch zur dir gehn,
Allein so Scham als Zorn verstimmen meine Lieder.

Ach Venus unserer Zeit! Du bist Diana nicht,
Die in dem Brunnen gleich das Todesurteil spricht,
Doch suchst dein strenger Grimm mein Leben zu verkürzen.

So fällt Narzissus dort in Brunnen, den er sieht:
Weil nun mein stolzer Geist zu gleichem Spiegel flieht,
So kannst du mich zur Straf in deinen Brunnen stürzen.

E helyütt a kebel szépsége tiszteletének egy történelmi esetéről kell meg-
emlékeznünk, mely mert egyike a legmerészebbnek mindazok közül, ame-
lyekről tudunk, fontos dokumentuma annak a kultusznak, amellyel az ancien
régime-ben a kebel erotikus szépségének adóztak. Ez az eset annak a csodála-

tos gyümölcsös tálnak a története, amely hajdan a versaillesi kis Trianont díszítette és egy szép kebel művészi utánzatát ábrázolta. A Goncourt-testvérek magyarázata szerint e gyümölcsös tálban Marie Antoinette királyné keblének utánzata állt a nézők szeme előtt. Ennek az utánzatnak állítólag ez volt az előzménye: Egy intim körben egyszer vita kerekedett a fölött, hogy a jelenvolt udvari dámák közül melyiknek van a legszebb keble. E vitánál természetesen egyhangúlag Marie Antoinette nyerte el az elsőséget. Mert ha manapság minden uralkodó fejedelemasszony példás anyja népének, az erény mintaképe — még Izabella, a spanyol koronázott rima is megkapta a pápától az erényrózsát — úgy a gáláns korszakban a királyné volt sans phrase a legszebb. Ennek a nemes versengésnek a dicsőségére és megörökítésére, amelyből az ő keble került ki kétségtelen győztesként, Marie Antoinette megengedte, hogy kebléről, amely állítólag egyedüli volt a maga nemében, öntvényt készítsenek; keblének az ő engedelmével emelt emlékműve volt ez. Különben is miért ne állítanának emlékművet egy szép kebelnek? Ennek realitása mindenesetre sokkal kétségtelenebb, mint sok érdem, amelyet emlékművel tiszteltek meg. További részleteket egyébként nem tudtunk megtalálni az eset megtörténtét illetően. Ha azonban a Goucourt-ok egyébként elismert megbízhatósága ellenére másképp esett volna ez a dolog, mindenesetre áll az a nem csekély fontosságú tény, hogy az a gyümölcsös tál előkelő dísz volt a Marie Antoinette számára épített „kis Trianon” nevű kéjlaknak és hogy e díszműben, mint azt annak szimboluma is bizonyítja, olyan dicsőítéssel állunk szemben, amely nem a kebel természetadta rendeltetésének és ezzel a tartalmának, hanem egyedül a férfira gyakorolt erotikus hatásának szól. A kosfejek, amelyeken e gyümölcsös tál nyugodott, a férfi bujaságának szimbolumai voltak. Ez a tény is elegendő, hogy e dísz tárgyat e korszak egyik legfontosabb dokumentumává tegye.

A kebel szépségének kultuszához épp úgy, mint az irodalomban, odasorakozik Venus Kallypigos szépségének kultusza. Amikor Boucher egy mosóasszonyt mutat be a munkájánál, akkor nem az a célja, hogy a munka művészi ábrázolását nyujtsa, hanem csak kedvező alkalom arra, hogy olyan állást mutasson be, amelyben az ágyék gyönyörűsége a legelőnyösebben szembeszökő legyen. A munka e korban, mint látjuk, csak annyiban bír értékkel, hogy egy gáláns csattanót lehet-e hozzátenni. Minthogy e kor a boltozott ágyék bájait oly sokra becsülte, ezért a nő hátulról való ábrázolása az akkori művészetben kifogyhatatlan motívum lett. Különösen Bouchernál, ki mindig új és új változatot talál ki számára és kit az ancien régime-ben a Venus Kallypigos legrajongóbb hívének lehet tekinteni.

A tizennyolcadik század hetvenes és nyolcvanas éveiben a klistély százféle ábrázolásának sincs egyéb célja, mint az, hogy a női ágyék szépségét a legpikánsabb pózban bemutassa, ábrázolja és dicsőítse. Mert noha a férfiaknak is alá kellett magukat vetniök az ilyes proceduráknak, mégis csupán nőket ábrázoltak ilyen helyzetben. Az pedig, hogy e tárgy alkalmazását oly gyakran ábrázolták, azt jelenti, hogy e korszak izlésének legelőnyösebb kifejezését ez irányban vélték megtalálni. A feltakart ruha keretében ez a specifikus szépség a legmerészebb kidomborítását nyeri el és ezt a kidomborítást a ruha tulságos felhajtása által a legraffináltabb pikantériával kötik egybe.

A szép női comb buja szépsége sorakozik fel, mint a női bájak kultuszának harmadik formája. Legtöbbnyire az előbbi ábrázolással kötik össze. De nem ritkán e báj ábrázolását teszik meg egyedüli célnak vagy legalább is a művészi alkotás központjának, mint például Jollain tette meg számos rézmetszetében és Cipriani tán még számosabb rajzában, amelyeket Bartalozzi és mások oly ügyesen metszettek rézbe.

Azonban nemcsak barátnőik között és nemcsak képben tárgyalták azt a kérdést, hogy „ki a legszebb”. Akkoriban nem ritkán történt, hogy a férfiakat is meghívta valamelyik hölgy különösen akkor, ha hiúságát a szalonban egy másik hölgy szépségének híre feltüzeltelte és úgy gondolta, hogy a rivális előtt a háttérbe szorult. A korbeli memoárok között egész sor ilyen esetet említenek. Így írja például a „Correspondance secrète”:

S. marquise Polignac grófnőnél Moreau festővel találkozott, aki ott portrét festett. A női szépségről beszélgettek. Meg volt ennek a maga oka. Egy híres művész bókjai sok esetben igen jól elhelyezhetők. Moreau kijelentette, hogy soha sem látott szebb keblet, mint amilyen az Ebbé marquise-é. Másnap S. marquise, akinek e szépségben soha sem volt versenytársa, elment a festőhöz. Mint modern Aspasia betolta a festő szobájának reteszét: „Uram, látott-e ennél szebbet?” Ugyanakkor pedig abba a helyzetbe juttatta a jó Moreaut, hogy ítéletet mondhatott róla. Miután a bizonyítékokat alaposan megvizsgálta, megvolt az ahoz való bátorsága, hogy véleményét nem mondta ki. „Legalább is” — mondta S. asszony nagyon ingerülten, — „nem más-e a formája, mint a maga Ebbé asszonyáé. Mondja, csakugyan szebb, jobban hasonlít az almához, mint ez itt?” És az új vizsgálat a szép marquise dicsőségével végződött.

Egy másik példa a következő:

A híres François Boucher egyszer társaságban egy hölgy összehasonlíthatatlan szépségéről beszélt, akit kedvese számára, mint forrásnimfát meztelenül festett meg. A sürgetésre, hogy a dicsőített hölgy különleges szépségét közelebbről írta le, kijelentette, hogy soha sem látott jobban formált ölet és kéjesebben gömbölyű ágyéket. Néhány nappal ezután Boucher meghívást kapott egy hölgyhöz, aki résztvett e beszélgetésben és aki szintén ezekről a szépségekről volt híres. Amint Boucher a megjelölt órában eleget tett a meghívásnak, egy budoárba vezették, ahol megkérték, hogy néhány pillanatig várjon. Amint azonban a szobaleány a szobát elhagyta, csakhamar széjjelnyílt egy fülke függönye és Boucher megpillantotta az illető hölgyet, amint áttetsző fátyollal eltakartan, csábító pózban feküdt egy nyugágyon. „Ide hivattam önt, hogy megmondja, vajjon az ön által dicsőített hölgy bájai felülmúlják-e az én bájaimat?” Mialatt azt mondta, az utolsó lepelből is kibontakozott. „Formált-e valaha nimfának szebb ölet? Lehetséges-e az enyémnél szebb ágyék?” Mialatt a hölgy ezeket mondta, oly helyzetet vett fel, hogy Boucherre a legjobb benyomást tették e bájak. Minthogy az illető hölgy a legszebb nők közé tartozott, Boucher nem vonakodott elragadtatását és csodálatát kifejezni és megengedni, hogy e bájak legalább is egyenrangúak ama másik hölgy bájaival. Amint végre elhagyta a hölgyet, ez búcsúzás közben így szólt hozzá: „Nem akarom, hogy e titkot magának megőrizze”.

Elmondják tovább, hogy akkoriban gyakran nem volt jobb módja annak, hogy egy szép nő önként feltárja bájait egy férfi előtt, mint az, ha a férfi túlárado hangon írta le egy másik hölgy szépségét. Grammont herceg memoárjaiban, amelyekben II. Károly udvarát tárgyalja, azt írja Chastlemaine hercegnőről, hogy ez ilyen esetekben még arra is kész volt, hogy ott a helyszínen szolgáltatassa az ellenbizonyítékot, azaz hogy megmutassa, hogy az ő bájai még csábítóbbak, mint a dicsőített hölgy bájai.

Itt sem vetett véget más e kultusznak, csak az idő. Nem a kultusz fokozásával szűnik meg ez a felfogás. Az ancien régime korszaka a képzőművészetekben sem fáradt ki abban, hogy a specifikus női szépségeket mindig újból és újból dicsőítve ábrázolja, soha sem hitte, hogy az utolsó szót mondta ki róluk és hogy kimerítette a lehetőségek legpompásabbját. De a kor vége bekö-

vetkezett, amikor a fölkelő polgári korszak reggelén a teljes ember, mint teljes fogalom lépett a kebel, öl és az ágyék eddigi szentháromsága helyébe és amikor az új Éva mellett feltámadt az új Ádám. Férfi, akinek acélizmai voltak, amelyek ugyan a menuett-re nem voltak alkalmasak, de amelyek képessé tették arra, hogy a polgári világrendet szilárd lábakra állítsa, amelyeken aztán a véget érő tizennyolcadik század letűnésével dübörgő diadalmenettel vonult be az egész európai kulturemberiség történetébe.

Faunok és Nimfák
Francia metszet

A mosónő
Francia metszet Boucher-tól

III. RÉSZ

A KICSAPONGÁS KOSZTÜMJE

1. A fejedelmi jellemvonás: uszály, fontange, paróka.

ruházat az az öntvényforma, amelynek segítségével az idő szel-
leme a maga formájára alakítja az embert. Ezért vezet minden
korszak, amely az ideológiában egy új Adámot és egy új Évát
konstruál, mindig új elvek szerint alkotott kosztümökhöz is. Az
erotikus probléma és az osztálytagozódás tendenciája, amelyet az
emberi test ruházata mindig újból megold vagy amelynek megoldását leg-
alább is megkísérli, ez okból az abszolutizmus korszakában szintén új meg-
oldásra találnak. A különböző divatok, amelyek az ancien régime alatt fel-
tűnnek, csak variációi vagy továbbfejlesztői ugyanazoknak a főirányoknak,
amelyeket a korszakban ható erők és tendenciák alkotnak.

A renaissancetól megkülönböztető leglényegesebb tulajdonsága abban áll,
— és ez a francia forradalom által adott rövid szünetből eltekintve mai napig
is így van — hogy az abszolutizmus korszakával ismét, avagy tulajdonképpen
csak ekkor kezdődött a felöltözött ember. A ruházat most már nem a meztelen
test dekoratív felöltöztetése, hanem a legfőbb dologgá lesz az emberen, amely-
lyel szemben az élő test a messzi háttérbe szorul. A szépségideált betölti a
ruházat és a ruházatban összpontosul a szépségideál. Ezzel a ruházat úgy-
szólván nélkülözhetetlenné lett. Ezentúl egyáltalán nem tudják az embert a

ruházattól elválasztani, mert csak azzal együtt alkot egészet. Mindenki csak a maga meghatározott ruhájában az a bizonyos ember, aki. De az abszolutizmus korszakában az ember úgyszólván már csak a ruhája. Itt nagyon gyakori eset, hogy csak a ruha teszi az embert. Ebből a fontos tényből következik, hogy ezentúl az erkölcs történetében egy bizonyos kor speciális livréjének és azoknak a különböző változásoknak az elemzése, amelyeket az egyes divatok idéznek rajta elő, hasonlíthatatlanul nagyobb szerephez jut, mint bármikor, mert legfontosabb segítőeszköz lesz a kor tendenciáinak kifejezésénél és megvalósításánál. Ennek a tételnek egyik bizonyítéka az a körülmény is, hogy a dokumentumokban a divat ezentúl hasonlíthatatlanul nagyobb szerepet tölt be, mint eddig; a tizenhetedik században keletkezik, néhány előfutárjától eltekintve, a divatlap, hogy aztán el se tűnjék többé.

E helyütt természetesen csupán azoknak a jelentős vonásoknak a jellemzésére és analizésére szorítkozunk, amelyek egyszersmind a nemi morál történetére is a legjellemzőbbek.

*

Minthogy a ruházat az osztálymegkülönböztetés egyik legfontosabb módja, az új divat is mindig az uralkodó osztályokból indul ki. Ezek az osztályok mindig gondoskodnak róla, hogy külső megjelenésükben is megkülönböztessék magukat az alsóbb osztályoktól és hogy markánsul fejezzék ki magasabb társadalmi állásukat. Az ancien régime-ben mindenekelőtt a „személyek”-nek, a bárótól lejjebb való kreaturáknak kell magukat láthatóan elkülöníteniök a valódi emberiségtől. Minthogy azonban e korban minden dolog az abszolút uralkodóban csúcsosodik ki és ezzel ő minden dolog mértéke, logikus, hogy e korszak elején a fenséges lesz a divat formája és irányvonala. A felség föld fölötti és ezért megközelíthetetlen. Ez, mint tudjuk, az abszolutizmus alaptörvénye. Az abszolutizmus által kreált divatban tehát ennek az alapvonásnak kellett a legpregnansabban kifejezésre jutnia. És ennek kifejezése volt ennek a korszaknak karakterisztikus divatjában a keményített nyakfodor, széjjelálló csokor, amellyel mindkét nem ruháját díszítették s ezenkívül a női divatban az abroncsszoknya. Ezzel az ember a valóságban és tényleg is megközelíthetetlen lett és mindenkit arra kényszerített, hogy tiszteletteljes távolságban maradjon. Spanyolországban fejlődött ki először az abszolút uralkodó fiziognomiája és ezért lett Spanyolország e divat szülőhazája. A „Des heutigen Frauenzimmers Sturmhaube” című satirikus írásban 1690-ben a következőt írják:

Harmincegynéhány évvel ezelőtt, aki csinos akart lenni, spanyolul járt; erre elég spanyolt kaptunk Németországban, akiket eléggé megszoktunk. Most mindennek franciának kell lennie; hogy mi következik ezután, tudja isten és okos emberek sem tudják egykönnyen elképzelni.

A felség azonban nemcsak megközelíthetetlen, hanem mindig a nagyságot, a hatalmat és az istenhez való hasonlatosságot akarja reprezentálni; azaz: a maga túlhatalmát. Ez a második tendencia csak Franciaországban nyerte karakterisztikus megoldását, még pedig XIV. Lajos által, aki bármilyen tudatlan és műveletlen is volt, a reprezentálás művészetében zseninek bizonyult. Későbbi dicsőítői írják róla: „XIV. Lajosban a királyi méltoságnak öntudata oly nagy fokban volt meg, hogy ezt azóta senki el nem érte.” Nem ilyen frázisos, de korrektebb volna, ha így mondanák: „Az isten kegyelméből való eszme legnagyobb komédiása volt, aki megtudta cselekedni, hogy életének egy pillanatára sem esett ki a szerepéből.” Természetes, hogy a francia abszolutizmusnak szüksége volt ilyen ügyes szereplőkre. Franciaországban egykor maga a nép volt a hatalom, amellyel most is számolni kellett. Tehát világosan és félreérthetetlenül kellett az abszolút uralkodó ujonnan szerzett hatalmának tudatára juttatni. Spanyolországban nem volt erre szükség. Mert az ellenreformáció az inkvizíció segítségével itt ülte legborzalmasabb orgiáit és nem nyugodott mindaddig, amíg a népben az önállóság utolsó gerjedelmét is el nem fojtotta. Ezzel a királyság isteni mivolta senki által kétségbe nem vont hittétel lett, amelynek ezért semmi koncesszióra sem volt szüksége. Azt, hogy a spanyol király emberi alakban földönjáró isten, elhitték anélkül is, hogy szimbolizálták volna. Másképp volt ez azonban, mint mondtuk, Franciaországban, ahol soha sem volt ehhez hasonlóan tökéletes a nép legyőzetése.

A férfinél az allonge-paróka volt annak először alkalmazott módja, hogy az úristen hatalmát és nagyságát, akit ezentúl reprezentálni akartak, minden pillanatban pózolják. A hajviseleten kellett ezt megkezdeni, mert ez mint bizonyos időre megmozdíthatatlan kerete a fejnek, kétségkívül a reprezentáció legalkalmasabb módja ahhoz, hogy ezzel mások előtt szemmel láthatóan prezentálja a maga mivoltát. Semmi által nem tűnhetik fel az ember olyan könnyen és gyorsan szerénynek, tartózkodónak és gondolkozónak, mint a hajviselettel, de éppen oly könnyen mutatkozhatik a segítségével bátornak, vakmerőnek, pajkosnak, frivolnak, szemtelennek és cinikusnak, mint ahogy ezenkívül a nagyság, a merevség, a megközelíthetlenség, a méltóság, egyszóval: a fenségesség külszínét veheti fel vele. Ez alkalommal az utóbbi hatás stereotip

eléréséről volt szó. Ezt pedig az allonge-parókával érték el. Az allonge-paróka segítségével a férfi feje méltóságos Jupiter-fővé lett. Vagy, ahogy ebben az időben mondták: a fürtök szőke tömegéből úgy világított elő az arc, mint „a nap a reggeli felhőkből”. Hogy e hatást végsőkéig fokozzák, el kellett tűnnie a szakállnak, amely egykor a férfi legfőbb dísz volt. És így volt az, hogy a szakállviselést a paróka egész korszaka alatt mellőzték és csak ennek letűnése után tértek hozzá vissza.

A női ruházatnál a fenségesség tendenciáját lefelé az uszály meghosszabbításával, fölfelé pedig a fontage-zsal szolgálták. A fontage divatját XIV. Lajos hasonló nevű maitressének tulajdonítják. Azonban a valóságban ennek az óriási fejdísznek csak a neve származott ettől a hölgytől. Nem önkényes szeszély volt ez, hanem ellenkezően, mint minden divat, amely hosszabb ideig uralkodik, az egész divatirányzat kikerülhetetlen fejlődésének eredménye, amelyre fokozatosan jutottak rá. A fontage a női divatban logikus párja a férfi allonge-parókájának és egyszersmind nélkülözhetetlen ellensúlyozása az óriási uszálynak, amely akkoriban gazdájának rangjának megfelelően tizenhárom méter hosszú is volt. Ezzel arányban nőtt a fontage is, amelyet az uszály általánosan szokásos hosszúsága növesztett meg.

A korbéli erkölcsprédikátoroktól tudunk meg a legtöbbet az elmúlt idők bizonyos divatjainak és szokásainak lényegéről, így ebben az esetben is ezektől tudjuk meg a legpontosabban, hogy milyen óriási dimenzióra fokozták a hajdíszt. Az Abraham a Santa Clara-féle „Puer centum annorum” című morálprédikációból áll a következő:

„Mutasd, miféle egy fej az? Szükséges-e, hogy az aszonynépet egy fejjel megnagyobbítsák, hiszen elég fejük van? Ez a fej túl drága. A természet megkívánja, hogy a fejet eltakarják, de ne olyanná peckeljék, mint amilyen a kakastaréj. Némely generis foeminini a fején egy felső fejet hord, amely többet ér, mint maga az alsó fej. Néha meg olyan, mint a gólyafészek, amelyen sok tücsök ül. De hogy lehettek olyan vakmerőek, ti szabók, hogy ilyen felesleges pompázásra használtatjátok fel magatokat és hogy nem furdal a lelkiismeretek miatta?”

Egy másik helyen írja Abraham a Santa Clara:

„Emberem, te is hordanál három öl magas copfot? és te is hordanál a hajadban fél véka illatos pudert?”

A legvilágosabb és kizárólag a fontange ellen írott munkában a „Des heutigen Frauenzimmers Sturmhaube”-ban tucatjával olvashatók az ilyen kirohanások. Mint a hajviselet-divat monstrozitásának példája elég lesz belőle ez az egy kitétel:

Így ezekben az időkben támadt a magas hajviselet, minthogy az asszony nép nemcsak parókát és hajfürtöket hord, hanem csattokat is, sőt mindenféle hajjal, szalaggal és kagylóval olyan magasra tornyosítja, hogy még egyszer elérje a fej nagyságát és úgy látszik, mintha két fej volna egymás felett. Ez utálatos, embertelen, sőt borzasztó, és féltő, hogyha ezek a fejek bolondságukban még tovább nőnek, úgy minden ház- és templomajtót magasabbra kell emelni. Ugy látszik, mintha a feltett sisakkal isten ellen vonulnának és minden keresztényi erkölcsöt és tisztességet le akarnának győzni.

És e divat célja a szerző szerint:

„Úgy öltözködnek, hogy meztelenül maradnak, és fontanget vesznek magukra, hogy annál több lássék belőlük.”

Hogy pedig ezek az erkölcsprédikátorok nem túloztak nagyon, annak bizonyítéka az a tény, hogy például a fontage magassága, ahogy azt Bécsben hordták, egy rőfnyi és még magasabb is volt. És az akkori rőfmérték 1.30 méter.

Amint az abszolutizmus rövid fénykora után az államban és a társadalomban minden oszlásnak indult, a divat is elvesztette vonalainak merevségét és hasonlóképen fel kellett oszlania; ezt a feloszlást mutatja a rokokó divat. Itt minden össze-vissza megy. A főirány természetesen azért megmarad és minduntalan vissza is térnek hozzá.

Az abroncsos szoknyának és a fontage-nak több mint harminc évig tartott korlátlan uralmát először a reakció meglehetősen hosszú korszaka követte, amelyben szerényebb szoknyaformára és alacsonyabb és viszonylag észszerűbb hajviselethez térnek vissza. De ez csak a női hajviseletre vonatkozik, a férfinél megszakíthatatlanul tovább tart a paróka. Ez a reakció azonban semmiesetre sem az észszerű belátás következménye, hanem inkább a vágyak betöltésében való lehető legnagyobb fesztelenség és szabadoosság után való törekvés, amely a régenskorszak kezdetével született meg. Az ilyen fesztelenség külsejében mégis tulságosan polgárias volt ahhoz, hogy a divat örültségét,

amely az abszolutizmus korszakának első részét jellemezte, minden időre legyőzze és egyáltalán nem felelt meg a szigorú osztálymegkülönböztetés érdekeinek, amelyet az udvari nemesség feltétlen törvényként követelt meg. A rokokó újból visszatért az abroncsos szoknyához és a toronymagas hajviselethez. Sőt az előbbinek rikordját is leverte. A copfstílusnak, a rokokó e jellemző divatjának korszakában az örültség az abroncsos szoknyában és a női hajviseletben oly formákat teremtett meg, amelyek minden előzőt a háttérbe szorítottak. A szoknya valóságos szörny lett, amely a hivatalos viseletben mozgó hordóvá változtatta a hölgyet és csak kinyújtott kézzel tette számára lehetővé, hogy kísérője kezét megfogja. A frizura pedig valóságos látványossággá lett, egy kis színpaddá, amelyen minden lehető színjátékot eljátszottak. És ez egyáltalán nem túlzás. Minden, ami ezen idők társadalmi és politikai életében általános feltűnést keltett, művészi formát nyert a hölgyek fején: vadászjelenetek, tájképek, színpadi jelenetek, malmok, várak és így tovább, így pózolták groteszk formában a nagy világ előtt egész érzelmi világukat. A természethez való rajongó visszatérést szimbolizálta egy majornak a teheneivel, juhaival, kecskéivel és pásztoraival való miniatűr alakja vagy a magvető, a szántóvető paraszt modellje. A pásztorjátékok kultusza idilli és gáláns pásztorjátékokat: Chloenek egy szeladon által történt elcsábítását, Phillis és Thyrsis gyengéd szerelmi jelenetét varázsolta a társaságbeli hölgyek fejére. Hölgyek, akik személyes bátorságukat akarták kifejezésre juttatni, küzdő katonákat választottak, gáláns hölgyek pedig, akik sikereikkel kérkedtek, az értük párbajozó szerelmesekkel demontsrálták ezt. Ez a groteszkül vakmerő divat, mint a legtöbb divat, Franciaországban keletkezett. De mint valamenyny, úgy ez sem szorítkozott Párisra, hanem rövid idő alatt megtartotta győzelmes bevonulását Európa valamennyi fővárosába. A bécsi erkölcsi viszonyok egyik leírásában, amely 1784-ben „Galanterien Wiens” cím alatt jelent meg, a következőképen írnak a bécsi nőkről:

„Fényűzésük valóban túlhajtott és szinte minden emberi találékonyságon túltesz. A fejük, amelyen egész hadihajót, díszkerteket és fácánosokat cipelnek, az idegenek szemében csodálkozás tárgya és a hajuk, amelyet minden lehető szerrel kennek be és amely már ötven lépésről szaglik mint a pézsmakígyó, alapos bűzzel tölti meg az orrot”.

Egy másik helyen pedig a következőkép szól:

„A fejük neglizsében gyakran teljesen elhanyagolt és ilyenek bizonyos órákban, amikor mindenki neglizsében van. Néha vitorlás

hajóhoz hasonlatos, amelynek vitorlája és kormányja van. Gyakran olyan sokféleképen fodorított és cicomázott a hajuk, hogy a vakság és esztelenség valóságos keveréke. Láttam egy hölgyet, akinek egyetlen fejdíszhez két font pomádé, három font hajpor, néhány üvegnyi l'eau de Lavande, mille fleurs és poudre marchalt, hat vánkös, néhány száz gombostű, amelyek közül egyesek két láb hosszúságúak voltak, húsz egynéhány toll és ugyanannyi tekercs tarka szalag kellett!"

Hasonló leírások szólnak más városbeli asszonyokról is.

Amikor ezt a hajviseletet a tolldivat, az abszolutizmusnak a francia forradalom kitörése előtt volt utolsó karakterisztikus divatja váltotta fel, ez csak egy pillanatra jelentette az észszerűséghez való visszatérését, mert csakhamar itt is a leggroteszkebb kinövészekhez jutottak.

Gaston Maugrasnak Lauzun hercegnőről írt monografiájában kitűnő példája található annak, hogy a hölgyek hajviselete mindazt szimbolizálta, ami akkor a politikai és társadalmi életben általános feltűnést keltett; Lauzun herceg nejéről írja az 1774. év alkalmából:

Minthogy épp akkor az oltás keltett furorét, csakhamar kitaláltak egy hajviseletet „à l'inoculation”. Egy kígyóból áll ez, továbbá egy bunkóból, egy felkelő napból és egy gyümölcscsel megrakott olajfából. Ki az, aki ezt a világos célzást nem érti! A kígyó az orvostudományt ábrázolja; a bunkó az, amivel a betegség sarkányát agyonütötte, a felkelő nap az ifjú király jelképe, aki felé minden remény fordul és az olajfa ama béke és nyugalom szimbóluma, amelyet az oltásnak szerencsés eredménye a lelkekben keltett.

Lauzun asszonyban sokkal több az élnitűdös, mintsem hogy az új divattal együtt ne tartson. Gyógyulásának ideje alatt, vígan viseli Auteuilben az „à l'inoculation” hajviseletet. Aztán a király halála után, mint mindenki, úgy ő is hordta a „pouffes de corconstance”-t. Ezen a baloldalon egy nagy, fekete virágokból csinált ciprus látható, amelynek lábához hasonló színű fátyolt erősítettek. A jobboldalon vastag rozskalászkéve hajlik egy bőségszaru fölé, amelyből füge, szőlő, dinnye és más mindenféle gyümölcs ömlött ki. Lehetetlen ennél érthetőbben kifejezni azt, hogy bár siratják a király halálát, mégis sokat remélnek az új királytól.

Ezek a divathóbortok, úgy látszik, igen tetszenek Lauzun asszonynak. Mert amikor betegsége után először ment társaságba du

Deffant asszonyhoz, egy puff diszében jelent meg, amely feltűnést keltett és amelynek részletes leírását a kortársak csodálata megőrizte az utókor számára. Ez a puff egy egész tájképet ábrázolt reliefben: először egy hullámszó tengert kacsákkal, amelyek a part mentén úsznak, egy vadászt lesben, ép amikor a kacsákra akar lőni. A frizura tetején egy malom, amelynek molnárnéja egy abbéval udvaroltat magának és egészen lent, a fül mögött, a molnár, aki egy szamarat vezet kötőféken.

Minthogy a hölgyek hajviseletükön lehetőleg utánozni kívánják a valóságot, ez a frizurákat gunyoló karikaturák egész sorát eredményezte, amelyek az emésztés körébe vágó és erotikus jeleneteket ábrázolták. A hölgyek fején a miniatűr-parasztok nem csak vetnek és szántanak, hanem szükségüket is elvégzik, meg szeretkeznek is, mert hiszen ez is az életükhöz tartozik. Minthogy a frizurában mindenekelőtt a benső speciális hajlandóságokat plakatizálják e világ számára, a pikáns variációkban a személyek hatásos karikírozása számára is lehetőség kínálkozott. Így Marie Antoinettet egy karikatúrája olyan frizurával mutat be, amelyet egy óriási phallus koronáz, amely előtt az ő saját miniatűr alakja imádkozva térdel. Polignac hercegnő karikatúrája ennek ölében egy óriási templom alakjában ábrázolja, amelybe széles országut torkollik és ezen az úton mindenki, grófok, hercegek, püspökök és lakájok tódulnak és tolakodnak előre, mert ez a templom állítólag mindenki számára nyitva volt.

Az állandó változatosság volt a hajviseletben is a legfőbb törvény. A fésülködésben való új kombinációk kitalálása volt számos társaságbeli hölgy hőóhaja; és gyakran nagy diadalszámba ment, ha egy hölgynek ilyen kombinációja olyan nagy tetszést aratott, hogy hetekig vagy legalább is néhány napig általánosan felkapták. Tovább ugyanis soha sem tartott egy bizonyos kombináció. Marie Antoinette minden héten többször együtt dolgozott udvari fodrászával, a híres Leonarddal, „a nagy Leonarddal, aki tizennégy rőfnyi (mintegy tizenkilenc méternyi) gázt dolgozott be egyetlen frizurába és akinek elve volt, hogy soha sem szabad csipkét alkalmazni”. Így minden héten új kombinációt eszelt ki vele. E kor híres fodrászai soha sem ismételték meg egy bizonyos frizurát és egy év lefolyása alatt több száz különböző kombinációt produkáltak. A „Courier de la Mode” című párisi divatlap a hetvenes években minden egyes kiadásában kilencvenhat különféle frizurát mutatott be és így egy évben háromezerhétsszázhuszonnégy különféle példáját mutatta be a divatos hajviseletnek. Mint az individualitás legnagyobb diadalát dicsőí-

tették mindezeket a kombinációkat a nők korlátlan uralmának hódolói. Az individualitás torzalakja volt ez. Kétségtelen, hogy a frizura mindenkor a személyes jellemzés eszköze volt, hogy a különös tulajdonságokat markirozzák, kiemeljék és ezzel vonalaikat szembetűnőbbé tegyék. Ezt az eszközt azért mindenütt alkalmazták is. Minthogy azonban az abszolutizmus kora nem ismert intimitást és ezt a pózzal helyettesítette, érzéseik mindegyikéből hivatalos és egyszermind demonstratív látványossági darabot csináltak.

Végül egy harmadik irányzat formálta különösen jellemzően az akkori ruházat fővonalait. Mégpedig az az irányzat, amely előbb-utóbb az egyedül formáló lett; azaz: az uralkodó osztály általános társadalmi élete. Ez az alap minden időben arra vezet, hogy mindegyik divat a maga tisztaságában azokat a különös embertani tulajdonságokat veszi föl, amelyek a luxusállatot az igavonó baromtól megkülönböztetik. Azonban az abszolutizmus korszakában egészen különös eredményre kellett ennek vezetnie. Minthogy az ancien régime uralkodó osztályainak specifikus társadalmi léte a semmittevésben nyilvánult meg, a szépségideológiának a semmittevésre predesztinált testet a divatban és a divat által erőszakkal munkára képtelenné kellett tennie. És ez a tendencia a leggroteszkebb módon formává is lett. Parókájában és arannyal meg drágakövekkel szegélyezett ruhájában, csipkés jabot-jában és egyéb ilyenekbe öltözötten csak kimért léptekkel mozoghatott a férfi. A hölgynek pedig a maga darázsderekával és hordónagyságú abroncs-szoknyájával egyáltalán minden mozgást kerülnie kellett, minden egyes lépését mérlegelni kénytelen volt, hacsak nem akarta a legkómikusabb látványt előidézni azzal, hogy egyensúlyát elveszítve, elessen és a legkínosabb helyzetbe kerüljön. Az uszály szintén a munkára való képtelenségnek, az ünneplésnek a karakterisztikuma. Ezért lett azoknál az osztályoknál és rétegeknél, amelyeknek egész élete egyetlen ünnepnap volt, a ruházat hivatalos alkatrésze.

Minthogy az előbb említett tendencia az általa alkotott formákkal a munkára való képtelenségnek ugyanazon hatására vezetett, minden egyes divatkép, amelyet a barok- és a rokokódivat létrehozott, ezt eredményezte és ez különböztette meg a legszigorúbban minden későbbi divattól. Minthogy a barok- és rokokódivatban nemcsak az a tendencia az uralkodó, hogy benne dolgozni nem akarnak, hanem egyenesen az a parancs, hogy egyáltalán ne is lehessen benne dolgozni, azért oly szervezetlen a maga lényegében. Ezek a valamennyi korszak által létrehozott divatok között a legeszeveszettebbek és alapjában véve a legcsunyábbak is. Csunyak annyiban, hogy egyenes ellentmondásban állnak a test felruházásának első logikájával. Valamennyi tag akadály nélkül való mozgásának korlátlan lehetősége a ruházat magasabb észszerűsége és

ezért a divat harmóniájának és ezzel az igazi szépségnek mellőzhetetlen feltétele. Ahol az akadálytalan mozgásnak lehetőségét elvből kikapcsolják, ott a ruházat harmóniáját is kikapcsolták és ott a ruházat feltétlenül megszűnik általános értelemben véve szépnek lenni. Legfeljebb egyes speciális irányban lehet szép. És ez megint csak az abszolutisztikus korszak divatjaira áll a legmagasabb mértékben. A barokdivatok pazarok és a rokokódivatok leírhatatlanul graciózusak. Azonban a barok pazar dísze grotesztül hat, azok, akikre a póz valóságként hat, azt mondják, hogy felségesen hat, mert a ruházatban is kifejezi azt a tényt, hogy alkotója szeszélyének semmi korlát nem állja útját. A rokokódivat gráciája a legmagasabb fokú raffinement gráciája, amely az embert mint egészet felosztja és csak az érzéki eszközök előnyeit látja, mutatja benne és hazudja bele. A nővel szemben egyes egyedül — ahogy a francia olyan elegánsan és mégis olyan cinikusan világosan kimondja — a „*du sexe*” groteszk imádásában és dekorációjában nyilvánul meg. Soha sem volt a nő ilyen pikáns, ilyen kíváncsi, soha ilyen kihívó, azaz: soha sem jelent meg a nő olyan „nőiesen” mint akkor. Mindezt nem lehet elvitatni, annál kevésbé letagadni. Azonban a dolgokat nevükön kell nevezni és mindenekelőtt titkos értelmüket kell feltárni, ha való mivoltukban akarjuk őket meglátni. Az a különleges pikantéria, amellyel a rokokódivat a nőt, de a férfit is felruházta, semmi egyéb mint a kicsapongás tendenciájának magasabb értelme, amely benne a legklasszikusabb módon öltött formát. A rokokódivat a legraffináltabb megoldás, amelyet valaha az európai kultúrában a testiesség erotikus hangsúlyozása számára kitaláltak. Ez a tény kapcsolatban azzal a másik előbb említett ténnyel, hogy ez egyszersmind a predesztinált semmittevők divatja is, biztosította hosszú fennállását. Mindaddig a napig tartott, amelyen széjjelrombolták annak az osztálynak az uralmát, amelynek életfilozófiáját kifejezte. De ha a rokokódivat el is tűnt, csodálói mind a mai napig maradtak... Ennek a kornak titkos értelme oldja meg ezt a talányt.

Azoknak a különös módoknak és eszközöknek a következő jellemzése, amelyekkel ezt a hatást érték. Az itt elmondottakat teljesen igazolják majd azok a különös módok és eszközök, amelyekkel ezt a hatást érték és amelyeket a következőkben jellemzünk:

2. A cipősarok szerepe.

Az abszolutizmus korszakának divatját vizsgálva a női divat lép előtérbe. Minthogy a kor legfőbb programja egy új Éva megteremtése volt, a különböző tendenciák legfőképpen a női ruházatban jutnak a legérthetőbben napvilágra.

A szépségideológiának legfőbb iránya e korban, mint tudjuk, a nővel szemben az, hogy testét egyes bájaira bontsa széjjel, különösen a kebelre, az öltre és az ágyékra. Nemcsak hogy ennek kellett a divatban is érvényesülnie, hanem csakis a divattal valósulhatott meg ez a törekvés, mert a test természetes harmóniáját mindig csak a ruházat korrigálhatja meg vagy oszthatja föl.

Azonban, hogy a kor szellemének megfelelően azoknak az egyes bájainak demonstrálására jusson az ember, amelyekre a nő testét széjjel akarták bontani, ahhoz már nem voltak elegendők a ruházat addigi eszközei, hanem egészen új segítőeszközt kellett konstruálni. És ezt a segítőeszközt meg is alkották. Ez pedig a cipősarok használata volt.

Amilyen alárendeltnek tűnik fel első pillanatra a cipősarok a ruházatban, jelentősége olyan nagy, mert a legforradalmibb vívmányok közül való ezen a téren. A testi megjelenésnek egészen új korszakát nyitotta meg, azt a korszakát, amelyben most is élünk és amelynek hatásai most is érvényesülnek. Ezért kell elsősorban erre az eszközre gondolnunk. Az eszköz itt feltétlenül fontosabb mint a tárgy, mert alkalmazása előfeltétele annak a célnak, amely után az akkori kor törekedett és előfeltétele annak a hatásnak, amelyet e kor elért. Egyszer, más helyütt „Die Frau in der Karikatur” című munkámban a saroknak különösen a női test megjelenésében való szépségéről a következőket írtam: A cipősarok az egész testtartást megváltoztatja, a has beesik, a mell kidomborul. Hogy az egyensúlyt fentartsák, a hátat be kellett húzni, ezzel azonban a medence egészen magától markírozott és előnyös hajlása feltűnővé válik; minthogy a térdnek át kell hajlania, az egész testtartás egyszerismind fiatalosabb és vállalkozóbb lesz, a kidülledő mell duzzadtabbnak tűnik fel, épp így a comb vonala feszesebb és ezzel formái plasztikusabbak és szembeötlőbbek lesznek. Ehhez még hozzá kell tenni: Mindezek a bájak az aktivitás állapotában lévőeknek tűnnek fel. Minthogy több bájnál, így mindenekelőtt a kebelnél, ez az aktivitás elsősorban a nemi tevékenységgel függ össze, ebben az állapotban a legprovokáltabban hat az érzékekre. Az aktivitásnak ezt a benyomását mindenkor könnyen észlelhetjük nemcsak az élő tes-

ten, hanem a híres megalkotások egész soránál is részletesen ellenőrizhetjük és megállapíthatjuk. Valahányszor a művész a női testnek ezt a báját ki akarta emelni, vagy ha ez volt művészi ábrázolásának főcélja, olyan állást adott a lábnak, amely megfelelt annak az állásnak, amelyet a sarok mindenkor eredményez. Hogy a legismertebb példára hivatkozzunk, nézzük a Venus Callipygost és Rubens híres festményét a három gráciát. A cipősarok hasz-

13. kép. Kemence előtt.

nálata a módja annak, hogy azt, amit ott momentán értek el, vele állandósítsák. Minthogy azonban az abszolutizmus korszakának parazita szükségletei kívánták meg a nő aktivitásának ezt az állandó benyomását, ezért éppen ebben a korszakban jutottak a cipősarok konstrukciójára. Hogy az általa keletkezett testtartás egészen más volt, mint az, ami a középkorban és a renaissance korszakában jellemző volt, azt egyszerűen minden összehasonlítás megmutatja; elegendő evégből az e korokból való viseletekre utalni.

A cipősarokkal e kor főproblémáját: a harmónia megbontását és a különböző egyes bájak pointírozását, határozottan fényesen oldották meg. A kebelnek és az ágyéknak mesterséges kidomborítása, egyértelmű az ezekkel az erotikusan ható testrészekkel való hivatkozó tüntetéssel. Ezek a bájak plakátszerű hatást nyernek: Különösen ezekről az előnyeimről végy tudomást, mondja a nő e tartásával a férfinak. Ez a legérdekesebb rajtam, ez az, amit mindenekelőtt meg akarok neked mutatni, erre figyelj, ezzel foglalkozzék mindig és buzgón a fantáziád; nézd, milyen büszke, milyen pikáns és így tovább. Ennek a következménye mindenekelőtt, hogy a férfi csakugyan elsősorban ezeket a bájakat látja, ezek a tekintetének horgai és gyakran nem is lát egyebet a nőn, mint éppen ezeket az egyes bájakat.

Azt, hogy mindebben az abszolutizmus speciális irányzatának egyik problémájáról van szó, a legvilágosabban bizonyítják a cipősarok történetének egyes dátumai. Egészen a tizenhatodik század végéig csak a lapos cipőtalpat ismerik. Csak ezentúl találkozunk a cipősarokkal. Természetes, hogy ez sem volt valami közvetlen találmány, hanem egy fokozatos fejlődés eredménye. A groteszk léclábak előzték meg, amelyeket Spanyolországban állítólag a mór asszonyoktól vettek át. Azonban más országokban is találkoztak ezekkel a felcsatolt talpakkal, így mindenekelőtt Olaszországban, ahol zoccoli néven voltak ismereteseek. A „Kuriosen Antiquarius”-ban olvasható a következő:

A velencei asszonynép mindig igen magas cipőben jár; amiért is Julius Scaliger azt szokta mondani: a velencei férjek az ágyban csak asszonyaik egyik felében gyönyörködhetnek, mert a másik felüket a cipőjükkel együtt vetették le.

A cipőtalp, amely, mint ebből is látható, néha óriási, Velencében állítólag a tizenkét-tizenöt hüvelyknyi magasságot is elérte, kétféle célt szolgált. Legismertebb az a célja, hogy a gyalogjárónak lehetővé tegye, hogy az utcának állandóan mély szennyén átlábalhasson anélkül, hogy tulajdonképeni cipőjét bepiszkítsa. Tudvalévő ugyanis, hogy akkor még sehol sem volt a gyaloglók számára való felemelt és kövezett ösvény, sőt az utcai kövezet is a legjobb esetben csak néhány főutóra szorítkozott, míg a többi utcában évről-évre valósággal felhalmozódott a piszok, amely a legcsekélyebb esőben is óriási, feneketlen sártömeggé vált. Vannak leírások, amelyek egyes városokról elmondják, hogy a lovak egészen térdig besüppedtek a feneketlen sárba, sőt olyan esetek is előfordultak, hogy emberek, állatok merültek el és pusztultak el benne. Továbbá az utcára ürítették ki, sok esetben még a tizenhatodik szá-

zad derekában is, minden szennyvizet. Akkoriban még csak nagyon kevés házban ismerték a „titkos hely” berendezését. Jellemző erre az, hogy még Versailles legelőkelőbb palotáiban is hiányzott a természetes szükségletek kielégítésére szolgáló helyiség. Itt egy-egy fasort használtak kiváló előszeretettel erre a célra, amelynek aztán a mindenesetre nagyon hozzáillő „sóhajok lugasa” nevet adták. A legtöbben az utcán elégitették ki ebbeli szükségletüket. Ennek következtében még a kövezett utcákon is mindig szennyel teli patak folyt végig, amelyen csak bizonyos helyeken lehetett átjutni. Ez volt a helyzet egészen a tizennyolcadik század végéig, amint azt Garnier elegáns rézmetszetei is mutatják, amelyek azt a nagyon gyakori jelenetet ábrázolják, amikor a vállas fiú abból él, hogy az elegáns nőt, akik a szennytől félnek, a hátán viszi át a különösen eső után mély szennycsatornán. Ha ezeket a körülményeket mérlegeljük, úgy ez az óriási talp egészen nélkülözhetetlen rekvizitumnak bizonyul, amelynek használata teljesen megokolt. De mint mindent, ami a nő ruházatával összefügg, a nők saját speciális céljaikra használnak föl, úgy használták föl ezt a talpat is arra, hogy megjelenésük bizonyos előnyös vonalait fokozzák. Meg kellett hosszabbítani a nő alakját és ezzel fenséges alakot kapott. És lassanként ez a cél lett a fődolog. Ezt bizonyítja ennek a talapzatnak a használata még olyan esetekben is, amikor semmi szenny sem volt az utcákon, továbbá az a tény, hogy egyedül a nők használták, akik értettek ahhoz, hogy miként rejtsek el ügyesen az uszályuk alatt.

Amily otrombák voltak ennek a talpnak első formái, ahogy azt a tizenhetedik századból megmaradt és több múzeumban őrzött darabokból láthatjuk, igen gyorsan elegánsabb formájúakká fejlődtek. Megtanulták, hogy mint használják ki azt az eszközt, amit speciális törekvésük számára szereztek meg és hogy mint aknázzák ki használatának minden lehetőségét. Ezért mind a mai napig folyton kísérleteznek a cipősarokkal. Mindenekelőtt arra való volt, hogy a testtartást büszkévé és parancsolóvá tegyék vele, ezenkívül a lábat is meg lehetőségen kisebbnek tüntették fel vele; e célból vonalát és oldalt való tartását előre kellett irányítani. De ezek csak a legvaskosabb hatások, tucatszámra vannak finomabb árnyalatok, amelyekre fokozatosan rájöttek. Valósággal minden osztálymorál talapzata lett, amelyen a testet lényének legkiemelkedőbb állásába állították be. A tisztességes kispolgárasszony cipősarka ezért más, mint az úri hölgyé és más mint a kokotté. Széles és tenyeres-talpas, amikor használni kezdték és mint magas cipősarok, amelyen már nem is lehet járni, hanem csak félősen tipegni, elérte legraffináltabb formáját és egyszersmind legszédületesebb magasságát. A cipősarok XV. Lajos uralkodása alatt nem ritkán hat hüvelyk magas volt és ezt a tulságos magasságát szakadatlanul

megtartotta egészen a francia forradalomig. Azt a hatást, amelyet vele az asszonyok kellettek, igen jellemzik Casanova emlékirataiban található részek. Azt írja, hogy egyszer a francia udvarnál látta, amint az udvarhölgyeknek egyik szobából a másikba kellett menniök és milyen furcsa módon, a kenguru félig gugguló helyzetében kellett átugrálniok. Erre a tartásra kényszerültek a hölgyek, ha a magas sarkokon járásközben meg akarták tartani az egyensúlyt. A sarok ugyan kezdettől fogva úgy a férfi, mint a női cipőkre rákerült, mert mindkettő érdekének megfelelt. De nem szükséges annak külön fejtegetése, hogy a női cipőn való szerepe hasonlíthatatlanul fontosabb volt. Mialatt néha a férficipőnél is túlhajtott volt a magassága, a női cipőnél elérte az imént leírt groteszk magasságot. Itt lett a kísérletezésnek mindenekfölött való tárgya.

Éppen abban, hogy a sarok különösen a nő érdekeinek szolgálatában állt és hogy uralmának orgiái egybeesnek az abszolutizmus korszakával, érthető kifejezést nyer az, hogy a nő korszakának legfőbb eszközét és legjellemzőbb szimbolumát képviseli. A cipősarok mindenkor érvényes magassága egyenesen a bizonyítéka és fokmérője a nő uralmának. Magassága egyenes arányban volt azzal, amely arányban a nőnek — a nőnek, mint imádott erotikus hatalomnak — uralma társadalmi értelemben növekedett. Legszedületesebb magasságát akkor érte el, amikor a nő uralma határtalan volt és a legvadabb orgiáit ülte és ez, mint már mondtuk, XV. Lajos korában volt, akkor, amikor az „élvezünk” és az „après nous le déluge” lett az uralkodó osztályok egyetlen hitvallása. Ezeknek a szembetűnő tényeknek láttára nem túlozunk, ha azt mondjuk: a cipősarok feltalálásának feltétele a nőnek, mint legfőbb istenségnek társadalmi trónrajuttatása volt. Továbbá azt is mondhatjuk: mint a nő uralmának eszköze egyszersmind annak a bizonyítéka is lett, hogy a csatát a férfi vesztette el, aki a maga kéjre koncentrált vágyainak rabszolgája lett.

Ezeket csálthatatlanul ellenőrizhetjük a cipősarok későbbi történetében. Amikor a nőnek az állam és a társadalom fölött való uralma megtört és megszűnt, szükségszerűen el kellett tűnniök a sarok groteszk formáinak is. És el is tűntek. Természetesen nem mindenkorra; minduntalan vissza-visszatértek, ahányszor csak hasonló lett a társadalom tendenciája, mint például a tizenkilencedik században a második francia császárság korában. Azonkívül mindig azokban a körökben és azoknál az individuumoknál lettek uralkodók, akiknek legfontosabb életérdekét a groteszkül magas cipősarok különös hatása elégíti ki. Ez áll a prostituálnál és a mulató világ hölgyeinél. Ott, ahol a nőnek elsősorban a nemi szerszám funkcióját kell teljesítenie, vagy ott, ahol azon van, hogy ezt a funkciót fokozottabb mértékben töltsse be, ott a groteszkül magas cipősarok elválaszthatatlan kísérője. A prostituált és a kacér nő sohasem nagy

lábon, de mindig magas lábon jár. Épp úgy, mint ahogy az a nő, aki akár mint individuum, akár mint osztály öntudatos emberré lesz, alacsonyabbra alakítja a cipősarkot. Mert csak ezáltal lesz külsőleg is megint egy egésszé és szűnik meg a kebel, öl és ágyék hármassága, azaz a férfi szexuális vágyainak izgatására berendezett nemi apparátus lenni.

2. A ruhakivágás.

Ha a női cipő magas sarka az abszolutizmus divatjának legfontosabb vívmánya, úgy a női kebel prezentációnak a ruhakivágás révén bekövetkezett különössége a szem számára a legfeltűnőbb. Mert akkoriban a nők állandóan, nemcsak ünnepi alkalmakkor, hanem a házban, az utcán, a templomban, szóval mindenütt, kivágott ruhában jártak. Gyakran megtörtént a renaissance idejében is, hogy ebből a cikkből soha sem tudtak eleget mutatni a férfinak. Itt azonban nagyon fontos a meztelen és a feltakart mell között való különbség. Hogy a kettő között mi a mindenkori különbség, azt nem a kebel felfedésének foka határozza meg, hanem a ruházat egész tendenciája és bájai bemutatásának különös formája. A renaissance a meztelen keblet láttatta. Felfedte a keblet, amint az arcot és a kezeket fedetlenül hagyta. Ez organikus, mert összefügg azzal, hogy a renaissance korszakában az egész ruházat csak a meztelen test dekorációja. Az abszolutizmus korszaka a meztelen mell helyébe a kitakart és a feltakart mell tette. A ruházatkodás új módjának egész logikája szerint a keblet be kell takarni. Azonban a nő speciálisan a keble bájait akarja a férfinak megmutatni — „tudom, hogy különleges helyzetének látása felzaklatja érzékedet, és minthogy ez céljaimnak megfelel, megmutatom neked ebben a helyzetben”, ez mindegyik nő titkos gondolata, — tehát a ruházatába elől tüntető módon lyukat csinál, dekolletálja magát, kétfelé veti ruháját, ahogy különös körülmények között a szoknyáját fel szokta emelni, hogy a lábát mutogassa. A feltakart kebel különféle hatását még azzal is eléri, hogy azt, amit a renaissance korában meztelenül mutatnak be, most valósággal felkínálják a férfinak. A „Leibdiener der Schönheit” című könyvben mondják: „Mialatt arra is figyelemmel kell lenni, hogy az asszony nép ülészközből és menésközből a mellét jól kitegye, amiben különös szépség rejlik.” Ami azt

A gyógyszer

Baudouin képe után készült rézmetszet

VI. melléklet

Éjjeli látogatás
 Baudouin képe után metszette Choffard

jelenti tehát, hogy azt a hatást, amit a sarok eredményez állásközben és menésközben, minden helyzetre át kell vinni. Hogy ez lehetségessé és hogy a nőnek minden más testtartása egyáltalán lehetetlenné váljék, a cipősarok szövetségést talál a fűzőben, a későbbi korzettben, amely a megfelelő formát megtartja és ezzel a női testnek tulajdonképeni és valóságos öntvényformája lesz. A nő felső testét merev halcsontpáncélba fűzték, amely a vállat és kart könyörtelenül hátraszorítja és ezáltal feltűnően és ugyanily kikerülhetetlenül tüntető módon feszítette ki a mellet. Csak így tűnt elő a mell minden helyzetben olyképen, ahogyan előszeretettel mutatni akarták. Más szavakkal és még érthetőbben: A nő keble ezáltal mindenkor olyannak mutatkozott, amilyen a természetben tulajdonkép csak gazdájának kéjes izgalmaiban szokott lenni. Mert csak ebben az állapotban emelkedik ki így a kebel. Tehát a kor legnagyobb szépségkíváncsága, hogy a mell állandó erekciónak hazudják. A tapasztalat megmutatta, hogy ebben a helyzetben a legellenállhatatlanabb a hatása. Mert misem izgatja inkább a férfi érzékét, mint a vágyódó nő és miben sem nyilvánul meg nyíltabban a nő vágya, mint éppen keblének ebben a specifikus ki-domborításában.

Nemcsak maga a kivágott ruha, hanem a kebelnek lehetőleg legmesszebb menő décolletage-a az, ami mindezekkel szorosan együttjár, mert csak ezáltal lesz a kívánt hatás teljesen szembetűnő. Így jutnak el ebben az időben a kebel teljesen groteszk feltakarásához. Olyan tágon és mélyen vágják ki a ruhát, amennyire csak lehet. A korbeli írásokban és erkölcsrajzokban számos helyet lehet találni, mint amilyen például ez: „Az asszonynép nem engedte meg a szabónak, hogy magas hóhegyei fölé menjen.” „A gáláns asszonynép szereti, ha megmutathatja, hogy e szép hegyek tetején gyengéd tűz ég. Ez alatt a rózsás epreket értik, amellyel a legjobban tudtul adja vágyait a férfinépnek.” A „Galanterien Wiens” című könyvben olvasható a következő:

Így van ez a mellkivágásnál is: „Ne olyan magasán”, mondta a multkor jelenlétben egy hölgy, amikor a női szépség idomítója ruhát próbált rajta.

Hogy ellensúlyozzák azt a körülményt, hogy a kebel dekolletálása a legjobb akarat mellett sem mehet bizonyos határon túl, ezenkívül a fűzővel lehetőleg felszorítják a magasba a mellet. Az imént említett „Galanterien Wiens” című könyv más helyütt a következőket írja a bécsi nők külső megjelenéséről:

A keblük, amely a mostani felvilágosodott időkben szinte egészen fedetlen, mint két ököl fekszik kiszorítva a fűző felett, amely úgy

szorul a testre, hogy szinte összekavarog a belük és olyan a keblük, mintha géppel kényszerítenék ki és a gavallérok tekintetét odairányítják a gyönyör várára.

Daniel Stoppenak 1728-ban Frankfurtban megjelent „Mädchenlied” című költeményében így szól egy gáláns gyermek:

Brust und Äpfel schnür ich in die Höhe,
Dass das die liebe Gut ins Auge fällt,
Dass man, wenn ich unter Leute gehe,
Mich für erzgalant und artig hält.
Siecht mein Krämlchen zu handgreiflich aus,
Ach! ein Mädchen macht sich nichts daraus.

Akkoriban sok anya is azon a véleményen volt, hogy a leány lehetőleg sokat mutasson abból, amiye van. Pockelnek a „Versuch einer Charakteristik des weiblichen Geschlechts” című munkájában olvasható:

„Nem ismernek anyákat, akik leányaik erkölcstelen ruháit nemcsak megengedik, hanem megrendelni is segítik? A bolond leány, — mondta a multkor egy előkelő anya a leányának, még pedig férfiak és asszonyok társaságában, a — bolond leány szinte egészen eltakarta a keblét, nem tudom eltérni ezt az ostoba szemérmetességet, mert a leánynak meg kell magát mutatnia, már pedig az ő keble széltében-hosszában a legszebb.”

Igaz is, ilyen szemérmetesség átkozottul ostoba egy olyan tapasztalt asszony szemében, aki tudja, hogy nincs olyan családok, amibe olyan szívesen beleharapnának a férfiak, mint ez.

A kebel felszorításának lehetőségével az idősebb nő is, akinek keble már nem duzzad a szűz kebel erejével, dagadó keblet mutathat és az, akiről a természet mostohán gondoskodott, megtévesztő eszközöket alkalmazhat, amint-hogy a mesterséges kiváltás minden időben ismeretes is volt. A „Poetische Frikassee” című költeménygyűjteményben a következő költemény szól erről:

Dass deine Bietzgen itzt so gross und pausich sein,
Will mir, Adalia, garnicht in den Kopf hinein,
Drum lass mich nur bei dir ein wenig visitieren,
Du sollst, ich wette, bald den hohen Berg verlieren,
Ich weiss, ich ziehe dir zwölf Stücken Lappen raus,
Dann sehn sie wie ein Beet mit Juden-Kirschen aus.

Ilyen család természetesen lehetetlen a kebel teljes feltakarásánál és ezért általában csak igen ritkán került erre a divatra a sor, azonban igen gyakran egyes individuumoknál. Még pedig különösen ünnepi alkalmakkor. Miss Elisabeth Chudleigh, a későbbi Kingston hercegné 1744-ben a velencei követ bálján, mint Iphigenia jelent meg olyan kosztümben, amelyről lady E. Montague a következőket írta:

Miss Chudleigh ruhája, azaz inkább ruhátlansága figyelemreméltó volt. Iphigenia volt az áldozás előtt, de olyan meztelenül, hogy a főpap könnyű szerrel szemlét tarthatott volna még az áldozat belei fölött is.

Thümmel „Vilhelminá”-jában többek között így írja le Vilhelminát:

Teljesen sapphoi érzés futott hálás szívéen keresztül és hullámozó keblét kidagasztotta úgy, hogy a halványpiros bársony, amely a derekánál jóval lejjebb ért össze, recsegni kezdett.

Hogy azonban akkoriban a szép nők keblének ilyen bátor kitárásával nem szorítkoztak az otthonra és ünnepi teremre, hanem hogy az utcán is megjelen-tek így, arról egész sor leírás tesz tanubizonyságot. Ennek bizonyítására csak a következő példát említjük: A skóciai Dempster szép neje Páris utcáin férje karján teljesen fedetlen mellel szeretett sétálni. Noha az ilyen látvány nem volt ritka — írják — egyszer valósággal utcai csődület keletkezett körülötte. Azonban semmiképen sem ellenséges értelemben, hanem csak azért, mert „mindenki közvetlen közletről akarta látni e szép asszony kéjtsugárzó keblét”. Az előbb említett miss Chudleighról is írják, hogy London utcáin „legalább páratlanul szép keblének nagyszerűségét tárta föl a férfiak elbájolt és vágyakozó tekintetének”. Egy másik tudósító három fiatal angol nőről ír, akik naponta fedetlen kebellet együtt sétáltak a wauxhalli fasorban és akik azzal keltettek feltűnést, hogy mindegyiknek keble nagyságban és formában különbözött a másiktól. „Soha sem látták a kebel minden szépségét olyan szerencsésen egyesülten és az emberek naponta vitatkoztak azon, hogy melyiket illeti a három közül az első díj, de egyszer sem jutottak megállapodásra.” A décolletage-ban való ilyen nagyfokú merészség mindazonáltal csak egyes esetekben megnyilatkozó jelenség volt, még pedig abból a fontos okból, hogy egy állandóan kiduzzadt kebel hatványozott hatását csupán részleges felfedezéssel sokkal könnyebben lehet túlozni és ezzel feltűnőbbé tenni, mint a teljes felfedésével. A teljesen feltakart kebel II. Károly angol király udvarának divatjában volt általános jelenség.

Hogy átlagosan milyen mértékben űzték a kebel felfedését, azt talán a leghitelesebben a korbeli erkölcsprédikátoroktól tudjuk meg. A többi író szá-

14. kép. Párisi divatmetszetek.

1776-ból.

mára ugyanis az erősen kivágott ruhának divatja önmagától értedődő dolog volt, amelyet gyakran csak mellékesen említettek, de az erkölcsprédikátorok

szemében „minden rossznak okozója” volt. A mélyen kivágott ruha az ő szemükben a pokol kapuja, a pokol torka, amelybe mindenki beleesik, amely mindenkit fenyeget, ifjút, férfit és aggot, amely a legjobbakat is elnyeli. A szépen domborodó kebel, amely a kitárt pokolkapun csábítóan kinéz, szerintük a „legízletesebb ördögpecsenye”, amely mindenkit megbolondít, „látása megzavarja az érzékeket”, „az erényt telhetetlen feslettséggé változtatja” és így tovább.

A ruha kivágásainak nagyságáról írják a tizenhetedik század végén:

„A nők megkívánják, hogy legalább is olyan nagy legyen, hogy két férfi kéz kényelmesen beleférjen, de még jobb, ha egy kevéssel meg is toldják.” Ez alatt a kevés alatt azonban, mondják a satirikusok, azt kell érteni, hogy az asszonyoknak lehetővé váljék mindent megmutatni, a férfiaknak pedig mindent meglátni, mert hogyha a nők szívét, veséjét meg lehetne vizsgálni, úgy az tűnne ki, hogy a legtöbb nő legszívesebben meztelenül járna, „mert a keblükön kívül egyéb dolgokat is meg szeretnének mutatni a buja férfinépnek”. Az Almodo Pickelherignek 1685-ből való „der deutsche Kleideraffe” című satirikus írásművében — amelyben a szabó és segédje között folyó beszélgetés alakjában inkább terjedelmesen, mint ötletesen mutatják be a kor minden divatbolondságát — áll a következő:

Amint Flórián úr emígy szólt, Garson egy hölgytől egy díszes ruhát hozott, amelyen valami igazítani való volt és amelyen felül oly nagy kivágás volt, hogy lehetetlenség volt, hogy a szívgyödröt a ruha befedje. Garson megcsodálás végett megmutatta Flóriánunknak és mondá: Ez a divat tetszik nekem, ez ugyancsak nyíltszívű divat. Flórián csodálkozott és így szólt: átkozott divat ez, amely egynémely szemérmes szemet felbosszant. Megesküdnék rá, hogy némely asszony a legszívesebben meztelenül járna és szívesen megmutatná természetes Évaruháját, ha csak egy is akadna, aki ilyen divatot mer kezdeni. Vagy legalább a rövid szoknya divatja akarna bejönni, hogy olyan sok fehér lábat lehetne ingyen látni, mert különben most gondolat után és látatlanba kell őket venni és gyakran quid pro quo kell őket elfogadni. A régiek már készültek e divatot behozni, mert így, a ruhát térdig felhajtva festették Dianát.

A „Leidiener der Schönheit” szerzője magával a ruhakivágással való elégedését fejezi ki. Csak azt kívánja, hogy ezt az óhajtott szépségeket ne „rakják ki tulságosan a mézsárszékre, mert azt nem tartom teljesen tisztessé-

gesnek". Azaz csak a kebel raffinált felfűzését kárhoztatja, ami által a kebel — úgymond — két eladás végett kiállított darabnak tűnik fel. A következőket írja:

„Ellenben keresztényi és erényes lelkű nők nem fognak könnyen okot adni arra, hogy szépségükkel bűnös és gonosz gondolatokat keltsenek és a szép nők, különösen, hogy (azokon kívül, akiknek ehhez joguk és jussuk van) mások is megtapogassák a tiltott gyümölcsöt, mint ahogy azt némelyek nevezik: a bolondok almáját, Vénusz csábító madarait és nem rakják ki azokat meztelenül és nem kínálják őket; mert így olybá tűnnek fel nekem, mint az olasz citrom- és narancsárusok, akik árujukat mindig mindenki orra alá tartják és kérik, hogy csak fogdossák meg azt, mert hiszen a megnézésük és megtapogatásuk ingyenbe jön és ezzel telebeszélnek egynémely embert úgy, hogy vásárol belőlük. Az ilyen meztelenség nem járhat bosszúság és bűn nélkül, ahogy ezt egy tudós szerző szép írásművében a női kebel meztelenségéről igen helyesen és jól megírja, amely írásművet tükörnek ajánlom nekik.”

Ez a szép írásmű a kebel meztelenségéről, amelyről itt szó van, az 1686-ban először megjelent „Dass die blossе Brüste sein ein gross Gerüste viel böser Lüste” című értekezés. Ennek az írásműnek egy protestáns lelkész a szerzője és a „meztelen viselet” ellen való egyik leghevesebben gyalázó írásoknak lehet tekinteni mindmegannyi között, amelyeket valaha csak megírtak. Nagyon tetszhetett, mert több új kiadást és utánnyomást ért el; egy esetben az egyszer már idézett „Die erhöhte Fontange” című írással kapcsolatban is. Hogy milyen hangon indult hadba istennek tisztos szolgája „a meztelen mell szajha viselete” ellen, a következő példák mutatják:

Noha ismeretes közmondásunk szerint: aki a szégyenérzete fejét leharapta, azon nem használ már sem a művelés, sem a javítás, mégis isten segedelmével megkíséreljük, hogy a meztelen asszony nép egyikének vagy másikának az arcába kergessük a szemérem néhány vércseppjét, figyelmen kívül hagyva azt, amit könnyen sejthetünk, sőt már megtörténtnek is veszünk, hogy néhány büszke hölgy az orrocskáját fintorítja és a száját elgörbíti, gúnyosan mondvá: Hát nincs ennek a szegénynek jobb dolga, mint hogy a meztelen női kebelről ilyen csúfosan írjon? Bizonyára dühös embernek kell ennek lennie.

Ezután a bevezetés után így kezdi:

De leginkább lehetne ezt a viseletet a fajtalanság ördöge átkozott bálványának nevezni, mert az asszony nép sok meztelen mellét mintegy állványra vagy színházba rakja ki, hogy annál inkább gyujtsa fel és hozza lángolásba az emberi szíveket. mert jól tudja, hogy már csak kevés ideje van hátra és a mi urunk istenünk az ítéletnap és a pokol tüzével csakhamar eloltja az ilyen gonosz kéjtüzet és húsgerjedelmet. — Ó, hol marad a régi erkölcs és szeméremérzet? Hajdan egy férfiszemély meztláb sem mutatkozott szívesen a házában, a gyermekei és a cselédség előtt: manapság pedig asszonyaink, akiknek pedig természetből fogva szemérmesebbeknek kellene lenniök, nemhogy meztláb, hanem meztelen nyakkal, vállal és mellel mennek sétálni az utcára és így láttatják magukat idegenek és ismerősök előtt... Nos hát én szajha-bűnnek és szajha-viseletnek nevezem a meztelen mellét, mert a szajhák szoktak rendesen meztelen mellel járni és szoktak bujaságukban levetkőzni... Vajjon mit mondjának rólatok az emberek, ti festett ördögcimborái és buja némberek, kik szánt szándékkal cifráltok, melleket kipécézitek és férfiszemélyek jelenlétében egymásnak melléhez kaptok, hogy merész támadásra ingereljétek őket... Bizony, mondjátok meg nekem ti szemérmetlen asszony nép, kinek tetszéseért öltözködtök ilyen meztelenre? A férjetekekért, ez bolondság és ostobaság, azok tudják, hogy mi a készletek és amikor csak akarják, kedvükre legeltethetik rajta a szemüket. Tehát azért teszitek, hogy idegeneknek tessetek? Hát akkor vigyen el titeket az ördög, ha nem érhető el nálatok bűnbánat és megváltozás...

Az, hogy ebben a divatban szajhaviseletről van szó, a leggyakrabban visszatérő csattanója a szerzőnek. Azonban ha nem is azt állítja, hogy mindegyik nő, aki így jár, szajha, mégis azt hiszi: A legtöbb közülök olcsón adja. És mikor ezért azt mondja a nőknek: „Ha nem akarsz szajha lenni, ne is mutasd magad szajhának”, éppen olyan energikusan utasítja a férjeket a következő radikális kúrára:

Ti férjek, ha meg akarjátok óvni asszonyaitok erényét és nem akartok szarvhordozók lenni, tiltsátok meg a feleségeiteknek a meztelen szajhaviseletet... Hiszen egyikőtök sem akar szajhát feleségül. Hát akkor miért engeditek meg a feleségeiteknek, hogy szajhához legyenek hasonlók és szajha-díszet öltsenek? Csalánt elő-

venni és ezeken a fajtalanságot szóró hegyeken jól megszáritani és a buja gerjedelem zsákjaira szórni, hogy a gőg viszketege elmuljon ettől! Nem tisztességes, tekintélyes férfiak, hanem valóságos asszonybolondok, ostoba fickók és Mózes képűek azok, akik megengedik, hogy asszonyuk ily szajhaviséletben járjon.

E hangnemben folytatja negyven oldalon keresztül. Hogy azonban ez volt az általános szokásos hangnem, amelyben a tizenhetedik század végén a „bűn” ellen harcoltak, többek között a legvilágosabban bizonyítja Abraham a Santa Clara, a nagyszerű szitokpáter. Ezt írja egy alkalommal:

Egy asszony panasszal jött az orvoshoz és előadta, hogy nagy hideget érez a mellében, ha csak egy férfiszemélyre néz is. Az orvos így válaszolt: Meglátszik a két húsos hegyén, amelyek egyike mint Vezuv hányja a bujaság tüzét, a másika mint Etna, lángot és füstöt hány magából, amitől isten egynémely városa, egynémely lélek pusztul el. Isten ezzel értésére adta, hogy fedetlen, meztelen melle a maga és mások lelkét elcsábítja.

A nyakék mindig arravaló volt, hogy a kebel szépségét fokozza és szántszándékkal erre irányítsa a tekinteteket. Minthogy azonban akkoriban a nyakláncokon aranykeresztet szerettek hordani, a lelkészek valóságos istenkáromlást láttak abban, hogy a kereszt a felfedett mellen pihen. Abraham a Santa Clara ezért így dühöng:

Soknak közületek az a gonosz szokása van, hogy meztelen melle közé gyémántkeresztet vagy zománcos aranyfeszületet lógat le. Hát nem annyit tesz az, hogy manapság is két gyilkos közé akasztják Krisztust, mint ahogy azt hajdan az istentelen zsidók cselekedték a Golgotha hegyén?

Ott, ahol a kebel felfedésében oly messzi mentek, hogy a mellbimbók is láthatók lettek, hébe-korba gyűrűkkel és összekötő láncocskákkal is díszítették őket, amely díszítésnek módját különben már a renaissance idejéből ismerjük. Egy, természetesen már korábbi időkből származó „Donna Clemencia és a barát” című románcban mondják:

A kövér pap vágyakozva nézett oda: a csodálatos gyűrűk fénye volt az, ami szemet szűrt neki. Mint rózsabimbók, úgy emelkedtek a hófehér mellből az arannyal díszített mellbimbók.

A tizennyolcadik század végével a volante néven is ismeretes adrianne jött divatba, ami voltaképen egy átalvető volt és azt a benyomást keltette, hogy a viselője negligsében van és ezért felette pikánsan hatott. Ez a divat a legmagasabb fokra hevítette az erkölcsprédikátorok megbotránkozását, mert a nők a reggeli istentiszteletek alkalmával különös szeretettel használták ezt az átalvetőt. Ha az asszonyok már más időkben is sokkal kevésbé azért jártak a templomba, hogy imádkozzanak, mint inkább azért, hogy magukat és ruházatukat mutogassák, most csakhamar rájöttek arra, hogy egy szép nőnek kevés olyan alkalom nyílik arra, hogy keblét mutassa, mint a templomban térdelés közben, ahol a legkényelmesebben lehetett a kebelbe belenézni. A nőknek ez a kacér és nem jámbor szándéka nem maradhatott soká titok a papok előtt és így természetesen a kívágott ruhának a templomba való behozatala ellen mennydörögtek a legtöbbit. Noha a nők meztelen örülete ellen való papi dörgedelem általában meglehetősen hatástalan maradt, néhány helyen mégis sikerült nekik elérni, hogy legalább a templomi látogatásokra vonatkozólag bizonyos tilalmakat hozzanak be. Így például az 1730-ik évtől kezdve megtiltották a bécsi nőknek, hogy a nagy templomokat, amelyek lassanként a legnagyobb találkahelyekké lettek, az említett „adrianne”-ben vagy „volante”-ban látogassák. J. G. Keyssler írja erről „Uj utazások” című művében:

Két év óta (1730) nőknek nem szabad adrianne-ben, volante-ban vagy az úgynevezett francia zsákban sem a Szent-István, sem pedig más nagyobb bécsi templomban megjelennie, ha csak nem akarja magát annak a veszedelemnek kitenni, hogy a kirendelt felügyelők a legnagyobb csúfsággal kiutasítsák onnan... Némely hölgy mindjárt az ágyból fűzetlenül és néha nem kevésbé meztelenül, csak egy volante-ot dobva magára, ment a templomba, ami a most említett császári tilalomra adott alkalmat. A lelkészek néhány templomban ilyen alkalommal egészen különös kifejezésekkel hallatták felháborodásukat a szószékről. Egyikük nagy hevességgel azt mondta róluk: az asszonynép nem azért jön zsákban a templomba, hogy mint a régi hívők tették, gyónjon, hanem hogy áruját és húsát minél inkább kínálja és communio alkalmával a pap nem emelheti fel szemét jó lelkiismerettel. Egy másik azzal fenyegette meg őket, hogy ha még egyet meglát meztelen nyakkal, a szószékről beleköp a keblébe. Röviddel azelőtt, mielőtt a volante használatát a templomban nyilvánosan megtiltották, három hölgy némileg fedetlen nyakkal és az

említett ruházatban jelent meg a communion és a többi személlyel együtt az oltár előtt térdelt; azonban a pap elment mellettük a feszülettel, mintha nem is látta volna meg őket.

Arról a tényről, hogy sok férfi különösen azért járt a templomba, mert ott nyílt számukra a legjobb alkalom a nők bájait, különösen pedig az erősen dekolletált kebleket kedvükre fixirozni, a következőképen szól Abraham a Santa Clara:

Erre a két tuskó a templomba megy, nézik Izabella leányzót, amint székében ül és száz szemet kívánnak maguknak, hogy elegendőképen megsejmeljék szépségét és látnivalóit.

E helyütt még csak azt a drasztikus esetet akarjuk feljegyezni, ami ugyan csak a bécsi templomban játszódott le. Amikor azt az imént idézett tilalmat, hogy erősen dekolletált kebelrel nem szabad a templomba lépni, a papok még nem vitték keresztül, egy egyházi szónok szónoklatában kijelentette, hogy kívánná, hogy „János evangelista sasmadara ezeknek a dámáknak a feltakart mellébe...” Minthogy emiatt a lelkipásztori kívánság miatt néhány előkelő hölgy is megsértődött, az illető papot utasította a felsőbbsege, hogy a legközelebbi prédikációjában nyilvánosan bocsánatot kérjen a durvaságáért. Mikor azonban ez vonakodott bocsánatot kérni, belementek abba, hogy legalább lelkésztársa Abraham a Santa Clara tegye meg ezt helyette. Hogy csak most találtak az emberükre, azt bizonyította az általa megtett korrekтура. Santa Clara kifejezte sajnálatát afölött, hogy tisztelendő paptársának a nyelve megcsúszott, megjegyezte azonban, hogy az ő kívánsága szerint „nem egy sasnak, hanem Mátyás evangelista ökrének kellene ezt a teendőt ellátni.” Erre aztán minden további helyreigazításról lemondtak.

A kivágott ruha ellen való dörgés, mint mondtuk, meglehetősen hatástalanul hangzott el. Egy Diogenes és Caprasius szabó között volt dialogusban mondják:

Diogenes: Micsoda egy mell ez? Mit követett el a szegény nyak, hogy nem takarjátok el?... A fejnek túlsokat adtok, a mellnek túlkeveset. Caprasius: Uram, az asszonynép hiúságból sem akar még télen sem mást hordani; a (noha képzelt) belle videre kedvéért nagy hideget szenvednek e csupasz hegyeken. Diogenes: Ez inkább az ördög műve, isten kedvére nem cselekednék meg. Hát mézárszék

ez, ahol emberhúst árulnak? Caprasius: Az úrnak teljes igaza van, de mi közöm hozzá. Ha a mellet kiszabom, nem engednek a magas hegységen túl; akik még tisztesebbek akarnak lenni, a felső helyet szubtilis csipkével takarják el.

Ez az utóbbi volt az egyetlen engedmény, amit a szégyenérzetnek megtettek: azaz az asszonyok raffináltabbjai rájöttek, hogy ez az illatos dísz a kebel erkölcstelen hatását végtelenül fokozza. Ez tehát csak a feltakarásnak egyik raffináltabb formája volt, amit az eltakarás segítségével értek el; mert mi egyébnek se tűnik ki ez az engedmény.

Annál, hogy a nők még a templomot is dekolletált kebelrel látogatták, még karakterisztikusabb az a tény, hogy a tizenhetedik és tizennyolcadik században több országban, mint például Olaszországban és Franciaországban néhány rendnek az apácái is kivágott ruhában jártak. Casanova többször tesz említést erről és ezen korbeli több festmény, amely az apácaélet jeleneteit ábrázolja, szintén igazolja ezt. De amilyen jellemző is ez a tény, mégsem kell rajta csodálkozni, ha tekintetbe vesszük, hogy akkoriban számos apácakolostor, épp úgy, mint a renaissance idejében, csak a nemesség ellátó helye volt, ahova azokat a leányokat helyezték el, akiket a családi vagyon érdekében nem akartak férjhez adni, vagy ahová előkelő hölgyeknek kellett bizonyos okokból visszavonulniuk.

Azzal, hogy a kivágott ruha ellen irányult egyházi támadások és kárhözátatások meglehetősen hatástalanok maradtak, még nem mondtuk azt, hogy az abszolutizmus egész korszaka végig kitartott ennél az egy divatnál. Sőt, a legnagyobb különbségek váltogatták uralmukat a tizennyolcadik század folyamán. A legmerészebb kivágás időközönként határozottan hermetikus elzárással váltakozott. Az abszolút korszak divatja a kebel bájainak mértéktelen kiszolgáltatásával állított be. Ez a tizenhetedik század második felében volt. Egy évtizeddel később, a tizennyolcadik század kezdetén, legmagasabb fokú tisztességtelenség volt a nyakon alul egy hüvelyknél mélyebben meztelennek lenni. A század közepén ellenben megint az öltözködött a legfinomabb ízléssel, aki mellének és vállának legnagyobb részét láttatta, néhány évvel később megint szinte állig gombolkozott be minden nő; és így tovább. Ez látszólag minden egyéb, csak nem egyformaság. Ezek a változások azonban nem döntenek meg a lényegét, hanem csak annak az önfeldarabolásnak a tempóját mutatják, amelyben az abszolutizmus a történelmi ítéletet végrehajtotta magán. Az abszolutizmus, amely a tizenhetedik század második felében hatalmat öltött, a tizennyolcadik század kezdetén már mindenütt teljesen

csődöt mondott és ekkor került a sor az első reakcióra és az első borzasztó csömörré, mely a különböző országokban egy-két évtizedig vagy még tovább is tartott. Az erre következő idő nem hozta ugyan magával a csőd végét, azonban megszülte annak a menthetetlenül vagyombukott embernek örökké egyforma módszerét, aki tudatára ébred a vagyombukott állapotból való menthetetlenségének és aki az ugyancsak örök bankrott-jelszóval szólva: „Utánam az özönvíz”, utolsó erejével a legörültebb önfeldarabolás perverz gyönyöreiben tombolja ki magát. A tizennyolcadik század közepén érte el az abszolutizmus lázas, magánkívüli állapota a csúcspontját. Ez alkalommal a haldoklás következett a krízisre. A lassú, de biztos haldoklás, amelyet már csak a haláltusa utolsó extázisa szakított meg, míg utolsó vonaglása mint szárnalmas és siralmas finalé veszett el az élet előterébe nyomuló polgári korszak vad forgatagában. A történelmi fejlődésnek ezt a groteszk fel és alá hullámzó vonalát követi az élet minden formája és ezért a divat is, amely mindig kora társadalmi létének egyik legközvetlenebb kifolyása. A minden-kori általános csömört jellemzi a ruha kivágásának mellőzése a divatban. Azonban egyformán uralkodik a divatban egy nagy és egyenes vonal. És ez a vonal világosan felismerhető. Aképen jelentkezik, hogy azonnal visszatérnek a túlhajtott ruha kivágás leírt tipikus formái, mihelyst a hanyatlás után új mámor és új extázis következik.

A kispolgári erkölcsprédikátorok erkölcsi felháborodásánál ebben az egész korszakban sokkal nagyobb hatással volt a divat alakulására az osztály-elkülönítés érdeke. Ahol és ameddig az uralmon levő osztályok elég erősek voltak ahhoz, hogy külön érdekeiket a külsőségben is érvényesítsék, az alsóbb osztályok asszonyainak megtiltották az erősen kivágott ruhát. Az uralkodó osztályok egyedül akarták ezt a hatásos előjogot élvezni. Asszonyaiknak már első pillantásra különbözniök kellett a közönséges polgári népségtől. Eltekintve a középső osztályok általános vagyontalanságától és a köznép hirhedt szegénységétől, amely már magában is eltiltotta őket az ilyen kicsapongó és természetesen felette drága divattól, az osztályelkülönítésnek az uralkodó osztályok kezében lévő kényszereszközei voltak annak elhatározó okai, hogy némely helyütt miért különbözött olyan feltűnően a középpolgárság ruházata a magasabb osztályokétól.

Annak bizonyítására, hogy az abszolutizmus korszakában ott, ahol ez ehhez való hatalom megvolt, milyen szigorúan tiltották meg a „közönséges polgári és parasztnép”-nek, hogy a nemesekhez és patriciusokhoz hasonlóan drága ruhában járjon, a következő, Hildesheimban, 1779-ben kiadott ruhaszabályzatot idézzük:

Elrendeljük és akarjuk, hogy ezentul a közönséges polgár- és parasztemberek asszonyaikkal és gyermekeikkel (amibe a molnárokat és fazekasokat is asszonyaikkal és gyermekeikkel együtt beleértjük) ruháikon aranyat és szüstöt, bársonyt és selymet, valamint brabanti szegélyt vagy csipkét, nem kevésbé mindenféle kambrikvásznat és gyapjúszővetet ne hordjanak; ha ilyen ruhákkal már ellátták volna megukat, megengedjük ugyan nekik, hogy ezeket a következő, 1781-ik év január elsejéig hordják és használják, azonban teljesen tilos, hogy a jövőben ismét vegyenek maguknak ilyeneket és mindenki, aki ezentul ezeket az eltiltott ruhákat beszerzi és aki, a most birtokában lévőket 1781 január 1-én túl hordja és e tilalmat átlépi és megszegi, 5 tallér büntetéssel sujtandó.

Ezeket az okokat feltárja az is, hogy egész sor dokumentumot lehet felhozni, amely igazolja, hogy a szegény polgárleányoknak, akiket arra kényszerítettek, hogy az e korban olyan nagyrabecsült szépséget elrejtsek, semmit sem irigyeltek olyannyira, mint a magasabb rangbeli nőknek azt a kiváltságát, hogy annyit takarhatnak fel a testükből, amennyit a kedvük tartja. A tizen-nyolcadik század végéről való „Legújabb képek Berlinről” című írásban a szerző, Mercier például a berlini nőknél állapítja meg ezt az irigységet. Így ír erről:

„A hollandi korcsmárosné arca az ablakban, amelyet olvasóim Thümmel utazásaiban utólag megpillantottak, a maga idejében nagy feltűnést és nagy hatást keltett, de semmiesetre sem többet, mint hölgyeink meztelen karja és nyaka. Akadémiánk művészeti kiállításai azóta elvesztették értéküket, mert az emberek szivesebben tódulnak a női test való szépségei köré, ahol a képzelet erejével a szem élvezete párosul. Szépeink soká nem tudták megérteni, hogy a polgári és szolgáló nőknek szabad, meztelen nyaka miért gyakorol oly vonzó hatást, végre rájöttek és e szép tükörnek, mely a kéjsóvár szakártónek oly sok bájta mutat be, ők maguk kénytelenek igazságot szolgáltatni. Irigységgel és féltékenységgel kacsintanak most a szegény polgárleányok a magasabb rangbeliek meztelen nyakára, miközben őket ettől az előnytől megrabolták. Ha egy közönséges, de szép leánynak látása a mosásnál felgyűrt ingujjakkal oly ingerlő tudott lenni, mi minden hatást érhetnek el a mi hölgyeink ezernyi meztelen karjaikkal.”

Ahol tehát a szigorúságon túlteheték magukat, a közép polgárságban merészségeiben is utánozták ezt a divatot. Az erkölcsprédikátorok fent idézett szitokbombái eléggé mutatják ezt, mert ezek elsősorban a „nép”-nek szólnak. Ha a népnek nem állt módjában ugyanaddig a határig elmenni, a divatnak legalább ugyanazon tipikus vonalaihoz férköztek; ez ellen nem használt sem tilalom, sem határozat...

Csekély fáradsággal még egész sor dokumentumot lehetne mindezek igazolására felhozni, megelégszünk azonban ezzel a viszonylag szűkös választékkal; jellemzés céljából minden irányban elegendő ez is. Mert ha az előbb felsorolt korbeli adatok elsősorban is a „meztelen viselet” támadására összpontosulnak, hevesességükből és panaszaikból, amellyel a ruha kivágása ellen törnek, mégis egészen világosan kitűnik, hogy milyen óriási szerepének kellett lennie ennek a női fogásnak az egész társadalmi életben, hogy úgyszólván minden erre a merész módszerre koncentrálódott és hogy, amit utoljára bebizonyítottunk, minden rangbeli nő egyforma buzgósággal törekedett a hatásai után. A felhozott példák mindmegannyian a német irodalomból valók és csak a német metódusokkal igazolják. Azonban más helyütt már kifejtettük, hogy a német divatok mindig csak a külföldi divatok kópiái. Ezért elegendő az elmondottakat azzal kiegészíteni, hogy a ruha kivágásának ugyane foka valamennyi országban nemcsak hogy szintén szokásos volt, hanem hogy Franciaországban, Angliában és Olaszországban ugyancsak hasonló ellenállással is találkozott. Mindenütt ugyanazok a hatalmak azok, amelyek ellene fellázadtak. Franciaországban mindenekelőtt a janzenisták írtak, a meztelen mell bűne” ellen, Angolországban pedig a puritánok. Amint Angliában a restauráció idejében a divat szemérmertlensége mindent felülmult, amit addig megértek, a tiltakozó írások egész sora jelent meg. Csak a következőket említjük meg. 1672-ben jelent meg az „Uj instrukciók az ifjúság számára” című könyv. Ezt követte 1678-ban az Edward Cooktól való „Igaz és okos panasz a meztelen mell és váll ellen” és végül 1683-ban egy írás, amelynek címe a következő: „Anglia hivalkodása vagy isten szava a ruhával és megjelenéssel való kérkedés monstruózus bűne ellen!” E közül a három írás közül a legnagyobb feltűnést a második keltette, amelyhez az előszót az akkor híres teológus, Richard Laxter írta. Ennyiben tehát minden ország megegyezik egymással. Ez azonban csak teljesen külső hasonlatosság. Lényegükben óriási a különbség az imént említett angol és a hasonló irányú német publikációk között. Az angol írások a polgári ellentállásnak II. Károly abszolutizmusa ellen való közvetett, de azért nem kevésbé világos kifejezései. Mert elsősorban az udvari divatok voltak azok, amelyek ellen a támadások irányultak. Az angol

polgárság a maga méltóságát szegezte az udvar méltatlan mivolta ellen. Egészen másképp áll azonban a dolog a legtöbb német vitairatnak az erkölcstelen divat ellen irányuló tendenciájával. Ezekből mindenkor a jól dresszírozott alattvalói lélek beszél, amely mitsem tud a polgárság méltóságáról, de borzasztónak találja, ha egy polgári asszony olyan szemtelen, hogy utánozza azt, ami csak a nemesség és a magasabb rendek előjoga és aminek a morál-prédikátorok véleménye szerint ezek előjogának kell is maradnia és ezeknél nem is mehet bünszámba.

4. Az abroncsos szoknya.

A szoknya divatos alakulásának az abszolutizmus nemi morálja jellemzésében nincs olyan nagy szerepe, mint a kivágott ruhának, noha a szoknya az abroncsos szoknya tipikus vonalaiban alkalmas formát talált, amely az abszolutizmus szellemét markánsul kidomborítja. Mindazonáltal elég nagy a jelentősége ahhoz, hogy az egyetemes kép fontos vonalairól mondanánk le, ha a galantéria e segítő eszközének jellemzését mellőznők, mert a fenséges megjelenés motivumai elsősorban az erotikus inger elérését célozza.

Az abroncsos szoknya annak a dudoros szoknyának továbbfejlesztése, amelyet a renaissance hozott be és amely az abszolutizmus keletkezése idejében a leggroteszkebb formákat öltött. Az abroncsos szoknya a jobb, azaz raffináltabb megoldása a dudoros szoknya feladatának. Mint a fontangenak és a korabeli divatok legtöbbszörének, úgy ennek keletkezését is egy királyi, maitresse pillanatnyi szeszélyének tulajdonítják, még pedig Montespan amaz állítólagos törekvésének, hogy terhességét ameddig csak lehet, eltitkolja, az udvari társaság előtt. Elisabeth Charlotte írja egy Párisban, 1718 július 22-én kelt levelében:

„Mme de Montespan kitalálta a robes batantes-t, hogy terhességét elrejtse, mert ebben nem látni a derekát, azonban ha ez a szoknya rajta van, mintha a homlokára lenne írva, hogy másállapotban van; mert az udvarnál mindenki mondta: Mme de Montespan

a sa robe batante, elle est donc grosse. Azt hiszem, hogy szántsándékkal is tette ezt, hogy több consideratiója legyen az udvarnál, ahogy az tényleg úgy is volt”.

15. kép. Párisi divatmetszet.

Hogy nem ez az abroncsszoknya keletkezésének igazi oka, az már abból a körülményből is következik, hogy Angolországban az abroncsos szoknyát sokkal korábban használták, mint ahogy Franciaországba divatba jött. Ellenben nem lehet elvitatni, hogy az a rendeltetés, amit Montespan asszony szánt neki, csakugyan egyik legfőbb előnye volt a galanteria e korszakában. Már

KAUFFMANN ANGELIKA: ÖNARCKÉP

csak azért is, mert a társaság valamennyi hölgyének nagy többsége napról-napra a házasságon kívüli terhesség veszedelmének tette ki magát és számtalan asszony sokkal gyakrabban esett a barátjától vagy a nap valamelyik divathősétől teherbe, mint hites férjétől. Minde hölgyek számára társadalmi létük érdekében nagyon fontos volt, hogy fatális balesetüket, amely a galantéria jegén érte őket, olyan sokáig titkolják, ameddig az csak lehetséges volt. Ha ezt megtehették, úgy a gyanakvó társaság, amely egy nő terhességénél mindig utoljára a férjére gondolt, mint a terhesség okozójára, nem vizsgálhatta olyan alaposan ez állapot törvényességét és nem jutott olyan könnyen az igazi nyomra. Ez okból az abroncsos szoknyát „cache-bâtard”-nak is nevezték. A hajadonoknál, akiknek gyengéd engedékenységükért nem szívesen látott terhességgel kellett bűnhődniök, ugyanily eltitkoló-módszernek használták. Az 1730 körül Augsburgban megjelent „Klage über den allzusehr eingerissenen Missbrauch der Reifröcke” című tréfás költeményben mondják:

Die etwas kleines hat als Jungfer aufgefangen,
Darf um den schwangeren Leib nur einen Reifrock hangen,
So wird man selbiger gewisslich nicht ansehen,
Dass ihr an ihrer Ehr etwas zu viel geschehn.

De akkoriban a törvényes terhességet is olyan sokáig igyekeztek eltitkolni, ameddig csak lehetett. Minthogy az élvezetet mindenk fölé helyezték, a nő a lehető legkevesebb olyan alkalmat akarta elszalasztani, amely neki élvezetet szerezhetett és az adót, amint a természet megkövetelt tőle, a lehető legszűkebbre igyekezett szorítani. A „tisztességes hölgy”-nek tehát szintén azon kellett lennie, hogy terhességét az utolsó pillanatig eltitkolja. Ezenkívül a terhesség akkor nem szolgált a nő asszonyi dicsőségére, hanem ellenkezően, a legtöbb esetben csatavesztés-számba ment. A terhesség nevetséges volt. Milyen ostobaság, ha a férj számlájára esett! Milyen ügyetlenség, ha a szerető volt benne a hibás!

Ez a tényező tehát nagyon fontos. Valahányszor az abroncsos szoknya újra felmerült a történelemben, különösképen szolgáltta ezt a célt, mert visszatérte logikus módon mindig a gáláns élvhajhászat feléledésének korszakára esett. Azonban ennek ellenére az abroncsos szoknyának ez a tulajdonsága csak egyike volt azok közül az előnyök közül, amelyek azoknak az osztályoknak érdekeit szolgálták, amely osztályok hivatalos ruházatuknak jelentették ki. Ez az előnye ugyanis nem a lényege és nem az a titkos törvény, amely különleges alakját megszabta. A törvények mindig az általánosság érdekében

való pozitív hatások; ebben az esetben az erotikus hatás, nem pedig egyedül csak egyes és átmeneti állapotok negációja. Az abroncsos szoknya törvénye a csípő groteszk kiszélesítésének tendenciájában és ezzel egy durva erotikus inger groteszk kifejtésében nyilvánult meg. Mint már mondtuk, a dudor-szoknyának továbbfejlesztése és jobb megoldása volt, ugyanarra törekedett és azonkívül a tizenhetedik század második felében az volt a rendeltetése, hogy a messzire kiálló nyakfodor segítségével a fenségesség pózát hozza be a női ruházatba. Már a kortársak is jobb megoldásnak nevezték. Minthogy ezenkívül olcsóbb is volt, minden támadás ellen megvédték, amellyel ellene törtek. Egy Eleonore Charlotte Leucoronda nevű író nő egyik írásában az abroncsos szoknya következő előnyeit emelte ki a dudorok és alsószoknyák előbbi divatjával szemben, amelyeket az erős csípő elérése céljából hordtak:

Nekünk ellenben ez a könnyű viselet ezernyi kényelmet szerez, mert addig igen nehezünkre esett, ha országos szokásaink szerint kellemes termetet akartunk, harminc darab alsószoknyát kellett magunkra akasztani és ki kellett magunkat párnázni. Nem hiszem, hogy ebben valaki ellentmond majd nekem! Mert aki csak a 10–12 évvel ezelőtt volt divatra emlékszik, az megengedi nekem, hogy akkor így kellett tenni... Így nem kell 6 hurkát, friszt, flanelt vagy posztó szoknyát beszerezni, (mert ilyenekből kellett lennie, hogy valamiképp kiemelkedjék) és a betegség, ami ettől származott, még nagyobb volt: A csinoság kedvéért meglehetősen simán kellett a testen feküdniök, ez azonban sok bosszúságot okozott és csípőinket kisebbitette és testünket elbágyasztotta. Tehát az abroncsos szoknya kényelmesebb, olcsóbb, mert két forintba kerül...

Ebből következik, hogy a dudoros szoknya fővonalait, a termet markírozását, amit szintén a nő külön szépségei közé számítottak, egyáltalán nem akarták elhagyni. Sőt még tovább akarták fejleszteni a hatását. Még pedig az azon korbéli tendencia irányában, a „nőiesség” kifejlesztésében, azaz a test hármasságára: a kebelre, öltre és ágyékra való felosztásában. Ezt a problémát az ennek megfelelőleg formált fűzővel fényesen megoldották. Kiformálódott a darázsderék, amely a testet valósággal két részre vágta el, a kebelre és a csípőre meg ágyékra. Még csak a nő ölének lehetőleg szembetűnő hangsúlyozása maradt hátra. Ezt a fűző lenyúló formájával érték el, amely a tekintetet önmagától a törzs hajló szögére irányította: sur l'endroit suggestif. Ezekkel az irányvonalakkal már előbb is találkozunk a női ruházatban. Azon-

ban csak a tizennyolcadik században sikerült a titkolt cél tökéletes elérése, az, hogy a tekintetet minden helyzetben akaratlanul is a nő ölére irányítsák. A hosszú, hegyes szög, amelyben most a fűző végződött és amelyet a szatirikusok úgy neveztek, hogy „útmutató az öröm völgyébe”, egyszersmind a testnek a darázsderék által oly merészen széjjelválasztott két fele között szükséges összeköttetés is volt, amely legalább közvetve állította helyre az együvé tartozást. Az abroncsos szoknyával és a darázsderékkal végül még egy, a kor természetében más irányban rejlő igen fontos célt értek el. Minden nő, ha még olyan erőteljes alkata is volt és ha természettől fogva még olyan vastkos formái is voltak, ebben a ruhában feltétlenül csinosak és graciosusnak tűnt fel. Egy kis túlzás elegendő volt ahhoz, hogy a külső megjelenésben legyőzzék azt, ami a kor uralkodó ízlésében „túlformáltan” volt meg náluk. A „Bécs galantériái” című írásban írják a bécsi nő megjelenéséről:

Ellenben a növésük kitünő és a két óriási párna, amelyeket bouffantenak neveznek és amelyeket a simuló fűzőgép végén hordanak, hogy a hátsó részt tökéletessé tegyék, még feltűnőbbé teszi a finomságát.

Egy másik erotikus tendencia, amely az abroncsos szoknyában klasszikus megoldását találta, hasonlóképpen fontos: a teljes beburkolás tendenciája, amely pozitív mivoltában épp oly groteszk volt, mint amilyen groteszk volt a fűző a maga negatív, feltakaró mivoltában. Az abroncsszoknyával épp úgy takartak el mindent az alsó testből és épp úgy felismerhetetlenné tették ennek vonalait, mint ahogy a fűzővel lehetőleg minél többet mutattak a kebelből. Minden egyéb szoknyadivat inkább követte a test vonalait és ezzel többé-kevésbé érthető visszhangja lett a tagok mozdulatai csodálatos ritmusának, mint az abroncsszoknya, amely ezt a visszhangot valósággal megsemmisítette. Egyáltalán minden természetes vonalat eltörölt és mint áthatatlan és csak saját mozgását követő harang lóg mindenek fölé. Az egyetlen, amit ez a harang bizonyos körülmények között láttat és kimutat, a láb. Bizonyos körülmények között! Ami azt jelenti tehát, ha egy hölgynek kicsi a lába és ezt mutatni akarja. A „Bécs galantériái” erre vonatkozólag ezt mondja:

Ha valaki olyan szerencsétlen, hogy nincs olyan lába, amelybe valami kiváló ember beleszeretni képes volna, úgy óriás abroncsos szoknya takarja el, amely egészen a földig ér le; ha azonban a lába a szépség minden szabályának megfelel, úgy egészen bizonyosan lel-

kére kötik a szabónak, hogy el ne takarja túlságosan az alsószoknya irígy takarójába.

A beburkolódzás merész formáival a legóriásabb ellentéteket egyesíti a divat: a ruhátlanság és a feltakarás legmerészebb formáit. De ennek a divatnak legnagyobb raffinement-ja még csak abban a közvetett eredményben nyilvánult meg igazában, amelyre az abroncsos szoknya vezetett. A szoknyával való beburkolódzás ugyanis csak látszólagos volt, mert groteszk formája kikerülhetetlenül az ugyancsak ilyen groteszk ruhátlanságra irányított minden tekintetet. Ezek a merész leleplezések, amelyeket az óriási módon széjjelálló szoknya merev formája okozott, látszólag nem szándékosak voltak, de éppen azért hatottak oly kihívólag, mint minden, ami véletlen és pillanatnyi. Hogy az abroncsos szoknya minden pillanatban, különösen lépcsőre menet, vagy meghajlásnál mily óriási betekintést engedett meg, ezt manapság csak úgy tudjuk elképzelni, ha ezzel egyidejűleg tekintetbe vesszük, hogy az akkori nők csak rövid alsószoknyát hordtak és a nadrágot az egész tizenhetedik és tizennyolcadik században ugyan ismerték, de megvetették. Egy nő számára egyenesen szégyenszámba ment a nadrág viselése és csak az öreg asszonyoknak volt meg az ehhez való joguk. Csak lovaglásnál hordtak a nők nadrágot. Tehát e divatban tulajdonképen nem a feltakarást és eltakarást kapcsolták össze, hanem a feltakarásnak mindkét legraffináltabb formáját: a raffináltan kiesztelt állandó meztelenséget és a pillanat szerencsésjétől függő és éppen olyan raffináltan ható pillanatnyi feltakarást. A kor megkívánta a nőtől, hogy pikáns legyen. És lehetett-e valami pikánsabb annál, mint amikor egy nő nem a mámoros odaadás helyzetében, hanem a legártatlanabb szituációban és a legközönyösebb arccal a test legintimebb bájait tárta fel a kíváncsi tekintet előtt? Nem csoda tehát, hogy valóságos mesterei akadtak annak az ügyességnek, hogy a szerelmes kíváncsiságnak a legcsábítóbb jeleneteket varázsolják elébe, ami nem egyéb: mint póz, színjáték, látványosság... Mint láttuk, ezeket a feladatokat szolgálta a leggroteszkebb módon a divat.

Azt a meztelenséget, amelyet ez a látszólag mindent oly keményszívűséggel elzáró harang mutatott ki, a korbeli irodalmi dokumentumok egész sora bizonyítja. Egy „Auf der Frauenzimmer Fisch-Bein-Röcke” című versben, amely a „Poetische Frikasse”-ből való, mondják a következőket:

Das itzt der Frauen-Volck in Fischbein-Röcken gehet,
Macht, weil ein angenehmer Wind,
Wenn sich bei ihnen Hitze findt,
An ihre Bein und Bauch ein kützelnd Lüftgen wehet.

Egy a tizenhetedik század második feléből való röpiratban hasonlóképpen mondják:

Wie kommt es, dass man auch im Winter also gehet,
Wann oft ein rauher Nord auf unsre Glieder wehet?
Warum legt man alsdann den Reifrock nicht von sich? —
Doch nein, es kann nicht sein, denn jetzt besinn ich mich,
Wesswegen ich nur dies zur Nachricht melde,
Was vor die Hitze hilft, das hilft auch vor die Kälte.

A groteszk feltakarás tényét, amelyért természetesen állandó szemrehányással illetik a nőt, megerősíti az a védelem, amellyel másrésről az abroncsos szoknyát pártfogásba veszik.

A már egyszer idézett „Eines galanten und gelehrten Frauenzimmers Gutachten” című írásban mondják:

„Amit a szerző mond, hogy az abroncsos szoknyának nincs csuklyója, nem igaz; mert ezt most csuklyóval is ellátják, úgy hogy a lépcsőn járásnál nem akad mindenkinek látnivalója”.

Ebből önként az következik, hogy ez a „megjavítás” azelőtt teljesen ismeretlen volt és ez mindent igazol, amit az abroncsos szoknya kikerülhetetlen és magától bekövetkező feltakarásának óriási lehetőségeiről mondtunk.

Nemcsak fokozott szeméremérintetből tértek át idővel az abroncsos szoknyának csuklyóval való ellátására, hanem még inkább azért, hogy a szándékolt színjátékos művészetet még hatásosabbá tegyék. A vertigadin, — az erénycsősz, ahogy ezt a szoknyát nevezték, mert a férfiak cselekvő flörtje számára állítólag megközelíthetetlené tette a nőt, — a csuklyó által a gyönyör színházi függönyévé lett, amely a közömbös férfi előtt mozdulatlan maradt, de annak számára, aki nem volt közömbös, „minden pillanatban kitárta a paradicsom kapuit”. Ezzel az abroncsos szoknya minden fogást elért és minden irányban megerősítette uralmát. Első uralma jó negyven esztendeig, 1719-től 1760-ig tartott.

Az abroncsos szoknya szintén a magasabb rendek sokszorosan őrzött előjoga volt. Az alsóbb rendbeli nőknek számos városban és országban szigorú pénzbüntetés terhe alatt tilos volt e ruhadarab viselése, sőt cselédleányoknak és parasztasszonyoknak azonnal végrehajtható fogházbüntetés járt érte. De azért a csipő és ágyék hasonló hangsúlyozásáról az alsóbb rangbeli

nők sem mondtak le. Így került akkor elő „francia csípő” név alatt a divatba minduntalan visszatérő cul. A Frauenzimmerlexikon mondja 1725-ben e rovat alatt:

„A francia csípő egy gömbölyű, hosszúkás, puha és gyengén tömött párna vagy félkötény, amelyet az asszony nép felső — és különösen laposan leeresztett ruhája alá hátul fel szokott kötni, hogy ezzel természetének formát adjon”.

A kritikával és az erkölcsös felháborodással szemben, amellyel ezt az ominózus ruhadarabot illették, a nőknek természetesen kéznél volt a leghatásosabb ellenbizonyítékuk: a tények logikája. A tény pedig a férfiak érzékiségét erotikusan fokozó feltétlen hatásból állt. Ez a fokozás úgy a természetes formák túlzásával, valamint a groteszk megmutatással is elérhető. És ezért sem a leghangosabb erkölcsi felháborodás, sem pedig az inesztetikus benyomás legkétségbevonhatatlanabb bebizonyítása sem tudja a nőt attól eltéríteni, hogy a férfi után való törekvésének e vaskos módját alkalmazza. A nőnek mint osztálynak az esztétikája csak egy törvényt és csak egy mértéket ismer, azt, hogy a férfi szemében mint nemi eszköz előnyben részesüljön és ezért feltűnjön. Javíthatatlan jelmondata: Mutatok, demonstrálok. Mindent megmutatok, ha ezzel a legmagasabb fokú hatást biztosítom magamnak és csak akkor mutatok kevesebbet, ha a körülmények ez úton nyújtanak nagyobb garanciát.

*

A ruha felhajtásának mind raffináltabbá váló módja „az a művészet, amellyel a lábat mutogatták”, lassanként az alsóruhák intenzív fejlődését és kultiválását vonta maga után. A cipővel vagy csizmával, a harisnyával és harisnyakötővel kezdődött. Erre a három alkatrészre szorítkozott meglehetősen sokáig. Belátták, hogy a cipő formájával és a harisnya színével a láb formáját egészen a térdig tetszés szerint korrigálhatják. Hasonló hatást fedeztek fel a harisnyakötővel. Ezért csakhamar megtanulták, hogy miképpen kell ezekkel az eszközökkel a láb bájjait fokozni. Különféle alakú és színű éket szőttek a harisnyába, aszerint, hogy a lábat karcsúbbnak vagy kevésbé karcsúnak akarták feltüntetni, olyan színt választottak a harisnya számára, amely a túl erős ikrát graciózusnak tüntette fel és olyat, amely a túlságosan karcsút formásabbá tette. A harisnyakötő, amelyet azelőtt mindig a térd alatt hordtak, lassanként a térd fölé került. Ezzel több fontos célt értek el. Nemcsak hogy a lábat hosszabbították meg a leghatásosabb módon és pedig raffináltan alul-

ról felfelé, a combra nyujtva a vonalat, hanem tetszés szerinti magasságra tolták fel a ruha felhajtásának határait. Hiszen most már nem voltak meztelenek a térd fölött és a tisztesség csak azt kívánta, hogy a meztelenséget takarják el. Csak ahol ez kezdődött, ott volt a ruha feltakarásának a határa. És sok nőnél csak is ott volt a határa. A betekintés mélységének kellett a férfi tekintetét tovább irányítania és képzeletének kellett őt az utolsó állomásig vezetnie. A nő előzékenységét jelentette ez, ami a férfi vágyaival való titkos együttérzésének bizonyítéka volt.

Ezzel a harisnya és a harisnyakötő a kor legfontosabb divatcikke lett. És mindegyik nap új kombinációt hozott. Már az 1688-ból való „Jungfernanatomie” mondja:

Die Strümpffgen müssen roth von Liebes-Farbe sein,
Blau, grün, gelb oder sonst was giebet hellen Schein.

Ebből megint a hatásnak az a viszonyossága következett be, hogy a hatás közvetlen okká lett. Miután a ruha feltakarásának gyakorlata az alsóruha rafinált fejlődésére vezetett, most a fehérnemű pikáns raffinement-ja éppen úgy közvetlen oka lett a lehetőleg gyakori és nagyfokú feltakarásnak. Most állandóan találtak okot a ruha feltakarására. Aki ezt nem tette, határozottan gyanús volt, mert azt sejtette, hogy az illető hölgy nem a legújabb ízlés szerint öltözködik. Ami sétaközben, a gyaloghintóba vagy a hintóba való beszállásnál nem volt lehetséges, azt játékközben pótolták. Minthogy a ruha feltakarásának legkívánatosabb csattanója a harisnyakötő megmutatásában állt, a kor nagy előszeretettel viseltetett oly multságok és játékok iránt, amelyek a legkönnyebben és legbiztosabban vezettek célra. És egy alkalom sem volt erre kedvezőbb, mint amikor a hintán merészen lendültek a levegőn át. Így tehát a hinta mindenféle formája jött divatba. Egy játékot sem kedveltek olyannyira, mint ezt. A korbeli képek és rézmetszetek százai tájékoztatnak ezt illetően. Abban a helyzetben mutatják be a szépségeket, amint pajkosan és nem gondolva azzal a csábító látvánnyal, amit ezzel nyujtanak, e játék örömeinek adják át magukat. Azok a nők, akik okosak és mindenekelőtt azok, akik szépek, akiknek nincs félnivalójuk attól, hogy meglátják, ami eközben napvilágra jöhet, állandóan mint lelkes rendezők működtek közre és ügyes mozdulatokkal gondoskodtak, hogy minden hatás a maga teljes egészében érvényesüljön. Így keletkeztek „a hinta szerencsés véletlenei”, amelyekért akkor mindenki rajongott. A szereplők épp úgy, mint a nézők. Fragonard beszéli:

„Röviddel az 1763. évi szalonkiállítás után egy úr küldött hozzám és felkért, hogy látogassam meg őt. Amikor nála megjelentem, épp a vidéken időzött a maitresse-ével. Először dicsérettel halmozott el a képeimért és aztán bevallotta, hogy neki egy másikra volna szüksége tőlem, amelynek ideálját ő adná meg: Azt szeretném ugyanis, hogy hintán fesse meg madame-ot. Ha különösképen meg akar örvendeztetni engem, — mondta — úgy állítson oda, hogy a szép gyermek lábait lássam — avagy ennél is többet!”

És ezt a „többet” a pikáns harisnyában mutatta meg a szolgálatkész Fragonard. Minthogy a hintázás nem öncél, hanem csak a feltakarás módja, ezért mindig csak a nő ül a hintán és a férfi mindig csak „néz”, vagy csak annyiban „szereplő”, amennyiben arról van szó, hogy a kívánt véletlenséget lehetőleg elősegítse.

A mesterségesen és szisztematikusan üzött feltakarásban éri el csúcspontját az intimitás kikapcsolása és a szerelemnek nyilvános, nyílt színpadon lejátszódó színjátékká való kimondása. Ebben érvényesül a leggroteszkebb módon a kornak az a törvénye, amely azt diktálja a nőnek, hogy hirdesse magáról: mindenki lakomája vagyok.

A divat erotikus pointe-jeinek területére tartoznak a kor kedvelt színei is. A ruházatnál alkalmazott színek a vér mindenkori temperaturájának, mint az érzékek tulajdonképpen való viselőjének a reflexei. Mert a vér a materializált élet. Az élet pedig csak a tevékeny érzékiség. Ha egy korban az érzékiség hatalmas és viharos hullámokban lüktet, ha mint tüzelő láng tombol az ereken, akkor a színek, amelyekbe az illető kor öltözködik, teltek és mélyek, úgy világítanak és sugárzanak, mint a tűz és soha sem megtörtek. Mindent a legmerészebb kontraszt hatásra rendeznek be. Ebből az okból a renaissance is a nehéz színek iránt való előszeretetével tűnt ki, a bíborvörössel, a mély kékkel, a telt narancsszínnel és a tüzes ibolyakékkal. Ezek az élet megfelelő színei. Megtört színeket nem ismer ez a kor. Ezért a rikító színek éppen olyan tipikusak a művészetben, mint az egész ruházatban. Ezeket ölti magára a férfi és nő nemcsak az örömnapi ruházatával, hanem a munkahét köznapi ruhájával is. Mindenki olyan, mintha izzó parázsba mártották volna és annak a forró szenvedélynek megtestesült világító visszfénye, amely őt és az egész kort megtölti. Minden élet a házban, az utcán, a templomban tűzfolyam. Az ünnepi dísz a legizzóbb színtobzódás hullámzó folyama, amelyben az öröm, a lelkesedés, a pajkosság világító színhullámokká olvadnak össze. Ez az erő

kielégített harmoniája, a teremtés grandiózus szimfóniája, amely ebben a korban keletkezett és lett valósággá.

Az abszolutizmus idejében az érzékiség először pózzá, aztán lassanként frivol játékká lett. Ezért veszítik el a barok idejében a színek fénylő, világitó erejüket, most már csak a hideg dísz ismerik és szeretik. A mély kék és a rikító vörös még uralkodik ugyan, de a hideg arannyal összekötve, — ez a felséges, a túlerős. Az arany helyettesíti a ragyogó tüzet, hideg aranytól merev a ruha, arannyal túlrakott a kastélyok fala és a templom egész belseje; aranszín a feketén és fehéren, ez az abszolutizmus színskálája hatalmas és befolyása tetőpontján; és ez a korbéli művészet uralkodó jellemvonása. Amint a rokokó-korban a merev reprezentációt a frivol élvezet váltotta fel, keletkeznek a megtört színek: érzékiség a teremtésre való törekvés és a teremtésre való kedv nélkül. Az arany helyébe az ezüst kerül. Gyengéd ezüstösre szántak mindent. Világos égbék és gyengéd rózsaszín szorítják ki a bíborvöröset és az ibolyakéket: az erőt kilúgozzák a színből. A telt narancsszín helyébe a halványsárga lép: a kicsinyes irígység dolgozik ott, ahol hajdan a skrupulus nélkül való gyűlölség tombolt féktelen erővel. A világitó smaragdot bágyadt halványzöld szorította ki: a biztos győzedelmet reménylő jövőt eltemette a kor és csak a teremtésre képtelen kételkedés maradt meg. Ezzel a kontrasztot is teljesen kikapcsolták; a világoslila, a szürkekék, a szürkesárga, a világos rózsaszín, a tompa zöld a legkedveltebb színek a művészetben és a divatban. Az érzés felolvad ellenséges ellentéteiben... Azonban épp ezért százféle a színek skálája, amelynek ezernyi árnyalata van, aminthogy a gyönyörnek is ezernyi az árnyalata. Egy darabig a puce, a bolhaszín a kedvelt szín. És mindenki ezt öltötte magára. De ebből is féltucatnyi raffinált változat volt, az egyes változatokat így különböztetik meg: bolha, bolhafej, bolhahát, bolhahas, bolhacomb, sőt bolha tejlázban. Mikor aztán egy bizonyos hússzint kívántak és becsültek meg, ugyanolyan raffináltan és pikánsan különböztették meg. Az egyes színárnyalatokat így különböztették meg: apácahas, asszonyhas, nimfacomb, szűzi hát és így tovább. A leggyengébb és legtisztább rózsaszín à la apácahas volt, ha atlaszszerűen fénylett à la nimfacomb volt, az illatos és pelyhes à la szűzi hát, a telt szín pedig à la asszonyhas volt. E kor gáláns felfogása nem is tudott magához méltóbb terminológiát adni a színei számára, mert az ő szemükben mi sem volt gyengébb, mint egy épp akkor beöltöztetett apáca teste, misem símább, mint a nimfa bőre, misem pikásabb, mint a soha meg nem szakított szerelmi mámor gyönyöreitől izzó asszony test... Ezek a hozzá legközelebb eső hasonlatok. Azonban mégsem ezek a legdelikáltabb hasonlatok, amelyekkel ez a kor élt. Még a legintimebb női báj szolgáltatta a

terminológia legjellemzőbb skáláját. Egy bizonyos pikáns pirosat à la Fillette-nek, à la Vierge-nek, à la Dame-nak, sőt à la Religieuse-nek neveztek. Milyen delikát lehetett a különbség az à la Vierge és à la Religieuse között? De hát a kéjelgés fokozata is száz volt és a közöttük való távolságot csak a szakértők tudták felfogni.

Különben ugyanily módon multa felül magát a képzelet a szervilizmusban. Ez Párisban egy dauphin születése alkalmával miben sem nyilvánulhatott meggyőzőbben, mint hogy egy idényen át mindenki „caca Dauphin” színben járt. Ezzel szemben első pillanatra szinte megbocsáthatatlan felségsértésnek látszik, hogy mindjárt ezután épp oly fanatikusan „merde d’oie” lett a divatos. Persze, hogy ez csak az első pillanatra látszik felségsértésnek, mert ez a szín is az udvar diktuma, egy előtérbe helyezett kegyencnő szeszélye volt.

5. A ruhafényűzés.

A gáláns kor minden divatjától elválaszthatatlan a fényűzés már csak azért is, mert ezek a divatok főleg groteszkül kifejlődött luxurvágyból származtak, ezenkívül a kor szellemében volt, hogy az uralkodó osztályok a ruhafényűzést tömegjelenséggé fokozták. Csoda lett volna, ha nem így lett volna, mert a drágasággal, a minőség luxusával mindig kikerülhetetlen összefüggésben van a mennyiség luxusa. A fizikai megjelenés, amelyet a maga teljes egészében meg akarnak mutatni, természetesen annál intenzívebb varázst fejt ki és annál csábítóbban hat, minél többféle ez a forma, amelyben megjelenik. Ezért mindenki a lehető legtöbbször és mindig újképen, azaz mindig új ruhában láttatja magát. Ez a mennyiségben való fényűzést jelenti. Az abszolutizmus korában e tényezőket a lehető legnagyobb fokra kellett emelni, mert hiszen ebben is a reprezentáció törvénye érvényesült. Azonban a reprezentáció mindenki számára az ország uralkodójától le egészen az utolsó lakáig, nemcsak a reprezentáció hatalmát jelentette, hanem ezenkívül azt is, hogy a túlhatalmát mások előtt érzékileg demonstrálja. Az e korban érthető módon csak a ruházat túlhajtott drágaságával és a ruhában való folytonos változatos-sággal volt elérhető. Mert abban a korban, amikor minden külsőségen alapult, természetesen a ruházzkodásban van az első és legtermészetesebb módja

annak, hogy valaki a társadalmi ranglétra magasabb fokát feltüntesse. És így az egész test teli volt arannyal és drágakővel. Mindenekelőtt az úgynevezett „állami és társasági” ruhát halmozták el és szőtték át aranyrojtta, aranszegéllyel és aranyzsinórral. A gombok drágakőből valók voltak, a cipőcsattot drágakővel megrakott boglárrel díszítették és még a harisnyába is drágakövet hímeztek és varrtak be.

A ruházatnak arannyal megrakott pompája a férfiaknál is olyan nagymértékű volt, hogy szinte összerogytak a ruhájuk súlya alatt. Gaston Maugras írja Lauzun hercegnőről szóló munkájában:

Ilyen ünnepségek alkalmával valamennyi udvaronc versenyzett egymással a pompában és eleganciában. Ruhájuk gazdagságát olyan fokig hajtották túl, hogy az minden elképzelhetőt túlhaladott. A kabátjukat annyira elfedte az arany és drágakő, hogy csak nagy fáradsággal lehetett hordani. A király kabátja harminckilenc fontot nyom, Gautant hercegnek két kabátja van, az egyik 45, a másik 47 font súlyú. Lauzun a vállain 43 fontnyi terhet hord, amely alatt szinte megrogyik.

Maintenon asszony egy leveléből kitűnik, hogy du Maine hercegnő hajviselete olyan túlhalmozott volt arannyal és drágakővel, hogy ezek súlya nagyobb volt, mint viselőjük fejének a súlya. A ruházatban hasonló változatosságot szerettek, mint a hajviseletben. Az előkelő hölgyek és urak a legdrágább ruhákat, amelyeknek értéke sokszor ezrekre rugott, nem ritkán csak egyetlen egyszer vették föl. Legelső művészek álltak szolgálatukban, akiknek mindig új kombinációkat kellett kitervezniök. Montesquieu írja:

Ha egy asszony fejébe vette, hogy valamilyen összejövetelen bizonyos díszben fog megjelenni, úgy ettől a pillanattól kezdve ötven művész nem húnyja le a szemét és nem ér rá sem enni, sem inni.

Mlle Bertin, Marie Antoinette komornája épp úgy, mint az udvari fodrász naponta együtt dolgozott a királynővel és ennek legintimebb bizalmasa volt, ahogy ez ennek a hölgynek a memoárjaiból kitűnik. Ez persze nem akadályozta meg a „divatok miniszteré”-t, ahogy Bertin kisasszonyt nevezték, hogy 1787-ben két milliónyi adóssággal csődbe ne kerüljön. Az 1761-ben meghalt Erzsébet orosz cárnő csekély 8700 drága ruhát hagyott hátra, amelyeknek több mint a fele darabonként öt és tízezer rubelbe került! A fodrászok és a ruhakészítők

voltak e kor leghíresebb emberei. Nemcsak a fejedelmeknek, hanem még a gazdag magánosoknak is saját ruhaművészeik voltak, akiknek csak az ő számukra kellett dolgozniuk. Egy Matignon nevű asszony egyetlen ruháért, mert az különös feltűnést keltett, a szabónőjének évi 600 livre járadékot juttatott, ami a mai pénzérték szerint 1500—1800 márka összegnek felel meg. A dolog természetében fekszik, hogy a nő a toalettjében fejtette ki a legnagyobb luxust, tehát sokkal több ruha fölött rendelkezett, mint amennyire szüksége lehetett. Mert a ruházat divatos kiállítása egyenesen a legfontosabb szövetségese a nőnek asszonyi érdekei megvédésében. Szépsége annnyival inkább elbájol valakit, minél gyakrabban mutatkozik új megvilágításban és akkor képeszt el a leginkább, ha állandóan más megvilágításban jelenik meg, mert minden új megjelenéssel úgyszólván új és különös bájokat tárnak fel. De az abszolutizmus korszakában a férfi is a végletekbe menő luxusnak hódolt. Sőt némely írót állítja, hogy a férfi luxusa sokszor a nőét is háttérbe szorította. Így például H. de Gallier, a francia történetíró, aki a tizennyolcadik század ruha fényűzéséről a következő érdekes kimutatást közli:

Figyelemre méltó, hogy a 17. és 18. században az urak toalettje épp olyan drága, gyakran még drágább, mint a nőké. Az úrnak szüksége van bőrcipőre, tánccipőre és sárcipőre, bőr-, gyapjú- és selyemharisnyára, selyemszalagra a hálófölkötő díszítésére, flanell hálókötőre és éjszakára való kézeltőre; fekete posztóruhája 87 livre-be, kalapjai egyenkint 12 livre-be kerülnek, a parókája pedig évi 265 livre-be. 1720 körül egy pár selyemharisnya 40 livre-be, a szürke posztó rőfje 70—80 livre-be került. Egy társaságbeli úr 1200—1600 livre-t adott ruháiért, ebbe bele sem számítva a csipkét és ékszerét. Természetes, hogy a hölgyek toalettje is drágább lett. Amint Tournon kisasszony férjhez ment, madame Dubarry, aki e házasság révén nagynénje lett, 1000 livre ára apróságot, munkakosarat, erszényt, legyezőt, harisnyakötőt és hasonlókat vett neki, valamint két ruhát, amelyek közül az egyik 2400, a másik 5840 livre-be került. Az állami és ceremónia-ruhák még drágábbba, 12.000 livre-be és még többbe jöttek — ehhez még hozzájárult a fehérnemű és csipkenemű. Az 1770-től 1774-ig terjedő négy év alatt Dubarry grófnő ruhatárának csak ezért a részéért 91.000 livre-t adott ki. Madame de Choiseul, aki egyszerű nő számba ment, néha 45.000 livre ára csipkét hordott magán és Madame de Boufflers birtokában 300.000 livre ára csipkenemű volt. Amint Madame de Verrue meghalt, a következő holmik szerepeltek

a hagyatékban: 60 fűző, 480 ing, 500 tucat zsebkendő, csupán a meudoni háza számára 129 ágylepedő, számtalan ruha, ezek között 45 selyemből való. Porcellets grófnak Aix-ben 60.000 livre ára fehérneműje volt. 1774-ben Madame Dubarry egy ékszert 488.000 livre-ért adott el; az unokahugának 60.000 livre ára gyémántot ajándékozott. Pompadour asszonynak három millió ára drágaköve volt, Mirepoix hercegnő, amikor az udvarhoz ment, 400.000 livre értékű gyöngyöt hordott. Luynes asszony apró csecsebecséinek értéke nagy vagyont képviselt. Minden jelentősebb családnak legalább egy millió ára ékszere volt.

Marie Antoinette is azok közé a nők közé tartozott, akiket akkoriban „egyszerű”-nek neveztek. Érdekes, hogy miként kerülhetett ez a vélemény a történelembe, mert ismeretes volt, hogy ez a felségesasszony már a trónra-léptét követő első évben cicomáért, semmiségért 300.000 franknyi adósságot csinált. Egyet azonban még a dicsőítői is elismernek, azt ugyanis, hogy kissé bolondja volt a gyémántnak. Ez a kis bolondság mindenesetre valamelyest tulságosan drága volt és a tömegeknek jó egynehány napi éhezésbe került. Így például 1776-ban Boehmer ékszerésznél egy pár fülbevalót látott meg, amely megtetszett neki és engedelmes férje ezt nem is tagadta meg tőle, noha 348.000 livre-ba került. Annyiiba, mint amennyi ezer jómódú munkáscsalád egész évi szükségletének kielégítésére lett volna elegendő.

Hasonló számadatok állnak rendelkezésünkre az Angolországban uralkodott fényűzésről. H. Weiss a kosztümökről szóló ismertetésében a következőket írja Buckingham hercegről, a perverz I. Jakab egyik kegyencéről:

Eltekintve attól, hogy ruháihoz a legdrágább kelmét, selymet, atlaszt, arany- és ezüstneműt választott ki, nemcsak hogy a legdrágább zsinórzattal, tarka himzéssel és hasonlókkal látta el a legdúsabb mértékben, hanem gyönggyel, drágakövekkel és különösen művészi aranyműbe foglalt gyémánt gombokkal is. Ilyen teljesen kiállított ruháinak száma 1625 körül nem kevesebb, mint huszonhét volt, amelyek mindegyike körülbelül 35.000 frankba került, csupán ünnepi ruhájáért pedig, amelyben I. Károly lakodalmán jelent meg, 500.000 frankot adott ki.

Archenholz „britt annalesei”-i szerint Devonshire hercegnő egyik köznapi főkötője tíz guineába került; az özvegy Rutland hercegnő éjszakai toalettjé-

nek egy garnitúrájáért száz guinéát adott ki. A társaságbeli angol hölgyek átlag évi hatszáz guinéát költöttek toalettre. Ez a mai pénzérték szerint húsz-huszonötezer márká. Egy kiegyezési tárgyaláson, amely egy ezredes és hitclezői között folyt, egy kalapos számláját mutatták be, aki tizenhét hónap alatt százkilenc font sterling ára kalapot szállított és így tovább. Egy Mrs. Abington

16. kép. Augsburgi divatkép.

S. M. Will-től.

nevű művésznőtől jó és raffinált ízléseért a londoni előkelő hölgyek divatkérdésekben sokszor kértek tanácsot és e tevékenységével évi 1500—1600 font sterlinget keresett. Ilyen összegek elköltése Németországban csak az udvari társaságnak volt lehetséges, mert sehol sem volt megközelítően is olyan gazdag burzsoáziánk, mint Franciaországnak és Angolországnak. Azonban az a

luxus, amit a német udvarokban űztek, teljesen megfelelt a Franciaországban és Angliában űzött fényűzésnek.

Az alsóbb osztályok e korban hasonlóképen csüngtek a fényűzésen, mert éppen ebben látták a vagyon első ismertető jelét és a legtöbb ember mindenkor szerette kedvező társadalmi pozícióját fitogtatni. A leggyakoribb panasz, amit a nők részéről hallani lehet, az, hogy férjük jövedelme nem engdi meg nekik, hogy más nőkéhez hasonló fényűzést fejtsenek ki. Ez egyszersmind a legnagyobb szemrehányás, amit az asszony, véleménye szerint, férjének tehet. A polgárság körében elterjedt fényűző hajlamról ez esetben is a korbeli erkölcsprédikátoroktól tudunk meg legtöbbet. Az 1707-ben megjelent „Csodálatos, egészen ujonnan felfedezett bolondfészek” című írásban mondják:

Hi! hi! hi! nézd csak az irnok- és ügyvédleánykát, hogy henceg a bolond! Németalföldi csipke, francia szalag, külföldi ruha; ember, ember!

Abraham a Santa Clara „Judás, az ősravas” című írásában írja:

„Ruháidnak száma egy háziruha, egy utazóruha, egy nyári ruha, egy téli ruha, egy tavaszi ruha, egy őszi ruha, egy templomi ruha, egy tanácsruha, egy lakodalmi ruha, egy gálaruha, egy ünnepi ruha, egy hétköznapi ruha, egy felső ruha, egy alsó ruha, egy esőruha, egy straparuha, egy sétaruha; hollá, egy bolondruha is farsangra.”

Azt pedig, hogy a „parasztemberek” sem akarnak a fényűzésben visszamaradni, a legborzasztóbb valami Santa Clara szemében. „Valami mindenki számára” című írásban így dörög tehát:

„Most jön a városba szolgálni egy parasztleány a legközelebbi faluból, a piszkos trampli mindjárt divatosan akar öltözködni; a papucsot megunta, neki is sarkos cipő kell; a szoknyája vagy fekete vászonköténye is túlrövid, színes kelméjének kell lennie, amely bokáig ér, hogy hegyes cipőcskáját és vörös harisnyáját láttassa. A pruszlik se járja már: divatos ujjasának kell lennie hosszú öllel és divat szerint formált ujjal; a kicsiny kerek falusi gallért elnyirják: fodrot csinálnak belőle az ujjasra; a hájas süveg falusi cafatnak való, e helyett szép divatos főkötő vagy csipkével díszített kigöndörített frizura kell neki. Mindennek együttvéve ujnak kell lennie, meg kell változnia és

néhány hét múlva úgy megváltozik egy ilyen paraszt-julcsa, hogy ha a gereblyéket, a vasvillákat, lapátokat, seprőket, sajtárokat, amivel röviddel ezelőtt otthon dolgozott, most megkérdezné és megszólítaná, ezek a divat szerint kiöltözködött földijüket többé meg nem ismernék.”

Az általános ruhafényűzés egynémely bizonyítékát találjuk azokban a ruharendszabályokban, amelyeket a városi hatóságok mindig újból és újból kiadnak. Egy 1540-ből való lipcei ruharendszabályban áll a következő:

Asszonyszemélyeknél és kereskedő- és mesterembereknél minden találékonyság és törekvés odairányul, hogy majd minden hónapban új, csúf és drága ruhaviseletet találjanak ki, fejdíszben, mellényben, ujjasban és újjban olyannyira, hogy találkoztak asszonyszemélyek is, akik hasonlóképen mesterséget űznek abból, hogy a ruha- és cipőviselet új módját és modelljét találják ki, ezeket az emberek közé hozzák, hogy fiatal nőket és szüzeket vonzzanak magukhoz, ezeket kitanítják arra, hogy a bosszantó divatot terjesszék.

Hasonló panaszokkal találkozunk a fényűzés ellen más országokban is, így egy angol szerző a következőket írja:

Tánc- és hegedűmesterek, cipőkészítők, szabók és más mesteremberek leányai napjainkban ruházatban gyakran keveset vagy semmit sem különböznek elsőrangú hölgyektől, mert nem csak a dísz, hanem a nagyok valamennyi divatbolondságát is utánozzák.

Megelégszünk ezzel az egy példával; könnyűszerrel lehetne itt is a példák egész seregét feltálni.

Nem szorul külön bizonyításra, hogy a ruhafényűzés ellen való harc elsősorban az osztályelkülönítés érdekében való volt. Ezt eléggé igazolja az itt közölt támadások hangneme, amely mint látható, különösen a közép- és kispolgárságnak szól. Ha bizonyos posztóneműek, dísz tárgyak és ékszerek használata ellen bocsátottak ki általános tilalmat, úgy ez természetesen épp úgy, mint a renaissance-ban, ezenkívül a belföldi ipar érdekében is történt, amelyet ezáltal a külföld versenye ellen akartak megvédeni.

Az egy bizonyos korszakban uralkodó ruhafényűzés ténye nemcsak gazdasági kérdés, hanem terjedelmével és specifikus tulajdonságaival az általános

A RÓZSABOKOR FELÉ

Angol gáláns metszet

a 18.

A RÓZSABOKKORTÓL

a 18. századból

tszet

erkölcsi viszonyokra is a legnagyobb befolyást gyakorolja. Ott, ahol a fényűzés általános törvény és ahol annak a lehetetlenségnek a kísérletét, hogy valaki másképp cselekedjék, társadalmi megvetéssel büntetik, ott a női erény és hűség árfolyama a legalacsonyabb, a bűné pedig a legnagyobb. Ezekben az időkben és ezekben az osztályokban tömegjelenséggé válik, hogy a férfi engedelmes barátja lesz egy öregedő kokottnak, aki őt kitartja, az asszony pedig ugyancsak ily barátnője lesz valamelyik fizetni tudó és fizetni akaró szeretőnek. Jean Hervez idézi „Les femmes et la Galanterie du XVII. siècle” című művében:

Madame de la Rocheguyon tartotta ki Benserde-et: évi lakása volt egy házban, három koronás kocsija, három lakája, ezüst evőeszköze és rossz butora. Mégis boszus volt, hogy életmódja ezt megkívánja. Azt hiszem, hogy megunta az öreg asszony szerelmét.

Egy másik helyen pedig:

A nagyúri hölgyek egész nyíltan eladják magukat e korban. Egy gazdag ember, Paget írja Alonne asszonynak, akit egy éjszakára bírni akar, hogy rendszerint 100 pistole árfolyammal fizeti a szeretőit, de ő érte szívesen elmenne 200 pistolig. És a grófnő azt felelte, hogy soha sem kapott ennél kedvesebb levelet.

És amilyen az úrnő, olyan a szolgáló és ez egyformán áll a tizenhetedik és a tizennyolcadik századra. „Bécs galantériái”-ban olvasható a következő:

A konyhacselédtől az úrhölgyig, az ajtónállótól az elnökig mindenki szereti a pompát és a túlhajtott költekezést és ez hatalmas hajtóereje a galantéria rugójának. — Mert könnyen beláthatod, hogy egy cseléd, akinek évi bére húsz forint és naponta selyemcipőben és ruhában jár, Aspásiája a gazdájának, akinél kettős minőségben szolgál, vagy más valakinek a szajhája.

Egy kornak a fényűzéshez való ragaszkodása más következtetésekre is fontos, amelyek e kor általános felfogására nagyon jelentősek. Az óriási ruha-fényűzés, amely az abszolutizmus korában általános volt, a maga egészében jellemző ténye annak, hogy mennyire a legnyersebb érzékiségen alapult az egész élet. A fényűzésnek óriási koncentrációja a nőre pedig megmutatja nekünk azt az épen oly fontos tényt, hogy a nő e korban csak fényűzési cikk volt, még pedig a legdrágább fényűzési cikk, amelyet a férfi megengedhetett magának, és amelyet épp ezért külső hatásában a megjelenés legraffináltabb dísz tárgyává tettek.

IV. RÉSZ

A SZERELMESKEDÉS

1. A technika kultusza, raffinéria és szentimentalitás.

Az individuális nemi szerelem a század folyamán kétségkívül nagymértékben átszellemült. Még a tizenhetedik század közepéig, ha nem is volt egyéb, mint tisztán brutális betöltése a természet törvényeinek, legalább a primitív néprétegekben: a városi polgárság legfőbb ideáljává lett a monogámia, melyben a kölcsönös szerelem feltételezésével asszony és férfi emberi tökélyét vitte a házasságba. A szerelem átszellemülése így főleg az érzelm irányában fejlődhetett tovább: a szívet teljesen érintetlenül hagyta. S ez egészen logikus fejlemény.

Az uralkodó osztályok szempontjából, melyeknek egyike adja meg első sorban tudvalevőleg egy kornak jellegét: sohasem volt probléma az élet, mint magasabb emberi fejlődés kérdése — ők mindig csak több-kevésbé kényelmes programnak tekintették, melyet a rendelkezésükre álló kultúreszközök szabályoznak. Még pedig mint tudjuk, a végrehajtó hatalom soha oly korlátlanul nem érvényesülhetett, mint az abszolutizmus korszakában — s ez nagyon kényelmes életfilozófiát biztosított az uralkodó osztályoknak. E filozófia főpontjai így hangzanak: Az élet rövid utazás, intézzük hát el vidáman és derűlten. Hogy ezt elérhessük, az élet minden zavaró komplikációját tekinteten kívül kell hagynunk, mintha nem is léteznének. Ebből a létproblémából ered a

szerelemfilozófiában az a sajátos szemlélet, melyet lényegében már többször jellemeztünk, s mely legtisztábban a szerelem technikai kultuszából derül ki. A szerelemélvezés formái ebben az időben nem pusztán arabeszk, melyek szépítik és nemesítik a szerelem csodáját — ők maguk a csodák, egyetlen célja és minden tartalma a szerelemnek. A szerelemtechnika törvényeinek egyetlen paragrafusa: *fais le bien*. Az ágyak menyezetére mottónak lehetett volna felírni e szavakat, hogy onnan ragyogjanak — s volt is, hogy felírták. Mlle Fontaine ágyán legalább ott tündökölt a „Fais le bien!” — Amint látjuk, a cinizmus néha a legmélyebb igazságokat nyilatkoztatja ki.

A szerelem ilyenformán csak alkalom az annyira becsült élvezetekre. S ezt egyáltalában nem titkolták. Buffon, aki a század első felében élt, így ír: „A szerelemben csak az ér valamit, ami benne lelki.” Fél századdal utóbb Chamfort így tréfálózik: „A szerelem két epidermis érintkezése.” Úgy kell tekintenünk e mondást, mint a pillanat szenvedélyének manifesztumát: a szenvedélyét, melynek következménye nincs. A lángoló vulkánok melegítő kis tüzeccskékké alakultak át. Megszűnt a vágy, hogy egészen felolvadjunk szerelmünkbe — mérsékeltek hát a veszedelmet: — a kor így nevezi ezt: értelmesebbek letünk. Minden szituációban. Abraham a Santa Clara e különbséget kicsit erőszakos, de annál világosabb hasonlatban jellemezte: „Míg azelőtt a nászágyak az első éjszaka után olybá tündek, mintha medvék verekedtek volna rajtuk — most legfeljebb egy levágott csirke nyomait kereshetnők az ágynemük között.”

Hol igazi szenvedély uralkodik: ott a szerelem mindenkorra szóló ajándék és odaadás: most, ebben a korban legföljebb kölcsönnek tekintik. Így a szerelmi viszony kölcsönügyletté lett, mely tartós kötelezettséggel nem jár s minden frázisában felbontható. S azután minden úgy van, mintha semmi se történt volna. Nő és férfi egész életükön át korlátlan birtokában vannak önmaguknak. Ha az asszony beleegyezik, hogy udvarlójának hódolatát elfogadja, ezzel még nem adta oda magát — csak a kék egyetlen percére. Az ancien régime párisi rendőrhírei közt — egyik legfontosabb forrása a tizennyolcadik század erkölcstörténetének — több hasonló jegyzet közül ragadjuk ki a következőket: „Marnille grófnő ezen a reggelen egy parlamenti tanácsosnak, ki hűtlenségét felpanaszolta, így válaszolt: Tudtomon kívül reményeket keltettem volna önben? — Notabene, a tanácsos egyszer aludt csak vele.” Valóban, mily ostobaság egy ilyen jelentéktelen esetből jogokat formálni! Ez a tanácsos nem fogta fel az élvezés alaptörvényét, mely ebben csúcsosodik: *du nouveau, toujours du nouveau!* Hol mindig csak az újság inyére lángol, liheg a szív — csekély fontosságúvá hanyatlik minden egyéb. Ez a szemlélet az élet egész komplexumát

felöleli. Egy olasz nő írja barátnőjének Párisból: „Itt minden semmi, minden a semmi körül forog, a semmivel foglalkoznak, összevesznek semmiért, kibékülnek semmiért, nagy kiadásokat tesznek semmiből, elvesznek feleségül egy nőt semmiért és semmivel. A széplelkűség a lelket és hitet semmire redukálja s mióta franciává lettem, semmivel mulattatom önt.” Ebbe a jellemzésbe csak az a helytelen, hogy úgy tünteti fel a dolgot, mintha speciálisan francia jelenség volna ez. Londonból, Berlinből, Bécsből hasonló példákat hozhatnánk, de Párisban az abszolutizmus központjában, ez a fejlődés nagyon feltűnő volt.

Az érzéseknek ez az általános felületessége végre odáig fejlődött, hogy a tények tudatosan magasabb logikájának, a gyermekszülésnek hányt fittyet a szerelemben. A férfi nem akar nemzeni az ölekezésben s a nő nem akar foganni: élvezni akar csak mindakettő. A nemi élet magasabb célját és magasabb szentséget, a gyermeket: bosszantó szerencsétlenségnek bélyegzi e kor. Ellenben a gyermektelenséget, mely az egész tizenhetedik században mint az ég büntetése szerepelt, most sokan nagy kegyelemnek magasztalják. Annyi bizonyos, hogy a tizennyolcadik században megvetették a sokgyermekes családot. Ez erkölcsi felfogás nemcsak a felsőbb társadalom rétegeiben hatott: a polgári középosztály mindenütt épp úgy hódolt neki. Igaz, hogy emennél egy másik indítóokot is tekintetbe kell venni, azt, hogy a gazdasági pangás e korban a sokgyermekűség hovatovább mindig több és több családban elviselhetetlen fénnyűzéssé vált.

A természet törvényeinek tudatos és módszeres mellőzése meg kellett hogy bosszulja magát, mint minden elvszerűvé vált tendencia, mely a természettel szakít. Meg is bosszulta magát. Általános szellemi hanyatlás jegyében folyik le a kor: a középkor óta Európa kulturtörténetében klasszikusan a dekadencia időszakát jelenti az ancien régime.

A nemi élet általános hanyatlásának legjellemzőbb tünete a nemi élvezetek raffinementjában, differenciálódásában észlelhető. Két főjelenség emelkedik ki a tünetek közül: egyik a minden agállal s félelemmel szakító, gyakran a természetellenesbe átlendülő kicsapongás, mely mindig új s újabb módját keresi a fizikai gyönyörnek — másik a nemi dolgokban való gyáva megnyugvás, mely „érzelgős szerelem” néven ismeretes. Mindkét tünet ingerlőszere csak a megfelelő egyéniségnek, aszerint, amint az gyöngébb vagy erősebb, hogy az érzékek mámorának sóvárgott érzését, melyet a természetes inger felkelteni nem tud már, közvetett úton szerezze meg. Ennek megfelelően az irodalomban a legismertebb típusok Valmont, a lelketlen kéjenc s Werther, a lágy és fájdalmas ábrándozó. Mikor a hanyatlás egész korokra kihat: a Valmontok s Wertherek tömegjelenségek prototípusai s életfilozófiájuk a kor spe-

ciális osztályerkölcsével egybevág: egyrészt az uralkodó, másrészt az elnyomott osztályokéval.

Bármily ellentétesnek tűnjék első percben a hanyatlás e két főjelensége: valójában nagyon szépen megegyeznek s összeférnek. Ellenséges testvérek, de mégis csak testvérek, s ezen keveset változtat, hogy tömegjelenségek-e vagy csak egyéniek. A szellemi erők lazulásából születtek, mert az értelemnek s nem a szívnek dolga mindez: tisztán értelmi növelése az élvezetmennyiségnek az, amit e két jelenség magában foglal. Mindkettőnél filozófia és elmélkedés a tett helyébe. Ha a kicsapongásban, mely felé az erős egyéniségek s az uralkodó osztály tendálnak, a tulajdonképeni nemi aktus háttérbe szorul, s inkább a szerelem kiravaszkodott *hors d'oeuvre*-jében forgácsolódik szét: — a gyöngébb természeteknél s elnyomott osztályokban mint szentimentális szerelem, az erotikus vonatkozások lényege nem hálósobákban található; érzelmes levélváltásban inkább, melyekben a nemi aktus csak mint ingerlő motívum szerepel. Az aktivitás és passzivitás kéjes fokozása mindkét fajtája a szerelemnek, fokozás a végletekig...

Mikor az általános hanyatlás legmélyebb mélységét elérte: az érzelgősség vette át uralkodó szerepét s adott hangot a kornak. Világfelfogássá vált, mely végre nemcsak a két nem közötti érzéki vonatkozásokra lett jellemzővé: de kiterjeszkedett az élet minden szellemi és lelki komplexumára. Végre reflexé, öntudatlanná vált, amint a sülyedő abszolutizmus féktelen orgiáinak forgatagában minden emberi erényt elnyelni látszott. E helyzet csak a kétségbeesés és rezignáció filozófiáját válthatta ki: s ez a filozófia maga az érzelgősség; — mert a viszonyok nyomása alól csak jóval később fejlődhetett ki a hitében erős remény, mely egyedül lehetett képes a tömegek lelkületét s érzéki állapotát egészséges irányba terelni s abban megtartani. Az érzelgősség mint világfelfogás nem tisztán a tehetetlen egyének és osztályok ideológiája: hanem főleg mindazoké, kik magukon segíteni nem tudnak s a dolgokkal szemben való ellenállásra nem is gondolnak. E felfogás minden energiája egy a dolgokkal való meddő és panasszal telt veszekedésben merül ki s érzelgős és gyenge reflexiókban lapul el.

Ha a szentimentalitás fejlődésének feltételeiből világosan kiderül, hogy a tizennyolcadik század második felében mindenütt e felfogás volt főalkatrésze érzésnek és gondolatnak: érthető az is, hogy éppen Németországban kellett életfilozófiává fejlődnie s legtovább uralkodnia. Németországban a polgári tömegek tovább és inkább érezhették a dolgokkal szemben való tehetetlenséget mint egyebütt: szellemi és politikai elnyomatás merevült akaratuk elé minden vonalon. Itt kulminált a gyöngé egyéniségek száma, azoké, akik rezig-

nálnak, mielőtt még akaratuk tetteé vált volna. Gyöngeség és rezignáció úgyszólván az egyetlen biztosan felismerhető jellemvonásai az akkori német polgárságnak, mint osztálynak. Németországban kellett a szentimentalitásnak minden szellemi tartományban, nevezetesen pedig a szerelemben, legjellegzetesebb formákat találni s járványszerűvé válni végre. Németországból indulhatott csak ki a Werther-járvány groteszk formáival, melyek már akkor is, holott az egész világ egyazon szellemi ösvényen haladott, csodálkozó fejcsóválást váltottak ki minden más országban. Annál élesebben érzett meg aztán e jelenség, hogy ez az állapot változatlanul megmaradt akkor is, mikor már egyebüttl, Angliában, Franciaországban a polgárság rég forradalmi tények magaslatáig emelkedett s a polgári szabadság politikai ideáljából reális valóságot teremtett. Németország siránkozó szentimentalizmus-korszaka, melynek férfiai a szerelem útjain több tintát fecskendeztek szét, mint spermát — mert a valóságos ölekezést legalább egy nyomtatott ív előzte meg — nem szűnt meg a tizennyolcadik századdal. Éppen ez okból Werther nemcsak a német szentimentalizmus lényegének mint szerelemfilozófiának legzseniálisabb analízise, hanem végeredményben művészi kifejezése a német polgárság politikai és szociális tehetetlenségének, szemben a feudalizmus hatalmával: — művészi forma, melyet egy látó ember felfogott s megrögzített.

E rövid megjegyzések a szentimentalizmusról, mint szerelemfilozófiáról s életfelfogásról természetesen távolról sem merítik ki a kérdés egész tartalmát s térfogatát. Durva körvonalait s általános összefüggéseit érintik csak. E helyütt elégedjünk meg ilyen kurta vázlattal. Főleg azért, mert hiszen ama körülmény, hogy egész munkánk tulajdonképeni alapgondolata éppen ez a kérdés, úgylis kényszerít újra és újra visszatérni hozzá.

2. Nemi nevelés.

A tizennyolcadik század szerelmi élete olyan, mint a kézművesség: *fais le bien*. Éppen azért kell hogy előtanulmányokat tegyen, ki vele foglalkozik, annál is inkább, mert férfi és nő vállvetve törekszik, nehogy kontár maradjon e téren: a mesteri remekelés tökélyéig fejleszteni tudását. S valóban a nemi nevelés elsőrangú szerepet játszik e kor mozgató erői közt. Mindenkit „szerelemre” nevelnek s mindenki szerelemre nevel.

Ama száz és száz fogások és módozatok között, mely a „fais le bien” iparában elsajátítható, a csábítás és csalás csak elnagyolt általános fogalmak, melyek külön-külön ugyanannyi módszereket foglalnak magukba: kölcsönös csábításokat, az odaadás legmámorosabb formáit, a szakítás legjobb formáit, a szeretőszerzés és a szeretővel való szakítás művészetét stb. S tekintve, hogy

17. kép. Női uralom.

Olasz metszet Mitelli-től 1680-ból.

szakmánkban mesterré úgy válhatunk csak, ha állandóan foglalkozunk vele: e kor ifja s véne állandóan ezzel a kérdéssel foglalkozott. Az asszonyok elcsábításának módja legkevesebb témája a férfiaknak: másrészt ügyességgel s kellellemmel a csábítás gazdagon jutalmazott áldozatává lenni — ez meg a női ravaszság legégetőbb problémája három századon át. A „Veszedelmes viszo-

nyok” című regény hőse így szól: „Beszéljünk valami másról. Mi másról beszélhetünk? Mintha nem mindig ugyanaz lenne a téma. Asszonyok, akiket bírni akarunk vagy elrontani — vagy bírni és elrontani egy személyben.” Filozófusok és írók tollából egyaránt buzognak a gáláns tanácsok és tanítások — s a természetes gyámok, szülők, nevelők, rokonok és barátok szájából visszhangja kél csak az ő szavaiknak. Egy Morrin nevű asszony így szól ifjú fiához: „Csak egy tanácsot adhatok: szeress minden asszonyt.” Egy angol lord világbalépő fiának levélben adja az útravalót: „Tanulmányozd nappal a férfiakat s éjjel a nőket: de csak a legszebb példányokat — ez legyen minden olvasmányod.” S a szülők gondos tanácsának keresztülvitelére barátok és rokonok nyújtanak segédkezet. A gyermekből ifjúvá serdülőt hozzáértő, anyai barátnő világosítja fel mindama jogokról, melyeket a szerelem kínál fel. Ez úgy történik, hogy látszólag gyermeknek tekinti őt, de e gyermektől oly dolgokat kíván, melyek érzékiségét előbb-utóbb feltétlenül lángralobbantják. Amihez érett ember a legnagyobb kegy formájában juthat csak, azt ez az ifjonc az első napon kéretlenül kapja meg, mint valami csekély ajándékot. Levetköznek előtte, ágyban fogadják s egészen intim szolgálatokban veszik igénybe. S ilyenkor mindig láthat „valamit”, itt-ott nagyon sokat is. Az is érdekes, ahogy a kis Retifet neveli szerelemre Madame Paragon. Eugen Dühren írja róla szóló könyvében:

„Míg olvasott, Madame Paragon szemeit rajta pihenteté, karját egy székhelyére helyezte s könnyedén érintette vállát. Néha álmódzva lecsukott szemekkel visszavetette magát székében, lábszárait egymásra rakta, úgy hogy lába, ez isteni kis láb kivillant. Mily pillanatok! Mely édes, veszélyes légköre a titkos bizalmasságnak e halk lelki és testi érintkezés! Gyakran még többet láttatott Miklóssal, olyankor például, mikor Tienette vetköztette úrnőjét. Ő maga is segíthetett ez édes műveletnél s volt elég alkalmá, asszonyának minden báját az „ártatlanság s leányosság látszatának” leple alatt benyelni, míg érzékei tomboltak.”

Ezek a legszokottabb kiinduló pontjai a nemi nevelésnek. Majd végre, mikor a siker már egészen biztos, a nő, mintha véletlenül történnék, megdöbbenve fedezi fel a lázadó hatást, mit fiatal barátjában keltett. „Istenem, hiszen ön férfi, én gyermeknek tartottam önt!” Egészen konsternáltak mindketten, de az anyai barátnőt ez meg nem akadályozza műve befejezésében. Első sikerét itt élvezzi a férfit serdült. S hogy a győzelemtől felbátorodott, gyengéd tanácsok következnek: hogy lehet asszonyoknál gyorsan célt érni,

hog lehet asszonyok kívánságát felkelteni s főleg gyönyörüket fokozni. Okos, gondos anyák, — a kor ilyenekül magasztalta őket — kiknek szívében fekszik, hogy fiuk valamikor közbecsült állást foglaljon el a társaságban, szobaleányaiakat fiaik ízlése szerint válogatják s ügyesen rendezett helyzetekkel odáig viszik a dolgot, hogy „mindkét részről a csábítás a világ legtermészetesebb fordulata” lesz. „Így szoknak le az asszonyokkal való érintkezésben oly hátrányos szemérmességről, így fejlődik ízlésük a szerelmi élvezetek válogatásában s egyúttal elkerülik a veszélyeket, mellyel fiatalembernek egészségét a kéj-nők fenyegetik.” Az asszonyokkal való érintkezésben elfogult ifjút megfelelő felvilágosítással kezelik. Merteuil marquise így ír egy fiatalembernek, kinek barátja nem meri megtenni szeretőjénél az elhatározó lépést:

„Vegye rá azt az álomszuszékot, hogy ne legyen olyan plátói, s tanítsa meg arra a nagy igazságra, melyet előbb-utóbb úgyis meg kell tudnia, hogy a nő vonakodását legyőzni egyetlen mód kínálkozik: odáig vinni a nőt, hogy ne legyen már veszíteni valója.”

A memoár-irodalom egész sereg történelmi példával számol be. Egyetlent közülük kiragadunk. Mikor Chartres hercege megférriasodott, atyjának egyetlen gondja volt, hogy szerezne neki szeretőt. S végre az akkor tizenötöstendős Duthe kisasszonyt szemelte ki. Orleáns hercege büszke volt gyöngéd s óvatos eljárására.

A leányoknál természetesen más sínek között mozgott a nemi nevelés, a cél mindazonáltal ugyanaz. Legintenzívebben a középosztály polgársága neveli szerelemre leányait. E körökben az anya legnagyobb büszkesége, ha leánya „karrier”-t csinál s az anyák ezreinek stereotip szólásformája, ha leányukról beszélnek: „Az én leányom tulságosan szép ahhoz, hogy valami munkás felesége legyen: előtte nagy jövő áll.” Ugyanezt hallja maga a leány is, hogy ő mohón áhított csemegefalatja az ingyenceknek s főleg, hogy bájai nagyon is előkelőek ahhoz, semhogy a szomszédok Jankóját boldogítsák s egy kis kereskedés pultja mögött hervadjanak el. Egyre hangzik az óvás: „nehogy odadobja magát valakinek, inkább hordja magasan az orrát”. A „Levelek Berlin gáláns életéből” című könyvből:

„Egy anya, kinek szép leánya van, hozzászokott, hogy lefekvés-kor ő maga vetköztessen, ilyenkor megcsodálja pompás termetét, hogy aztán elragadtatva a kis Vénusz bájaitól, így kiáltson fel: Ah, kis Minnácskám, neked valami főnemeshez vagy legalább is titkos tanácsoshoz kell menned.”

A tulajdonképeni gyakorlati nevelés persze csak a házasságban kezdődik: itt nyílik meg az igazi, felsőbb iskola. Módszeresen szoktatják hozzá a kék minden lehetőségéhez s ama ügyességekhez, mellyel minden helyzetet tetszés szerint maga előidézhet. E nevelés már a házasság első napján kezdetét veszi s aztán minden alkalom folytatja a tanulmányt. A fiatal asszonyka barátnőitől csálthatatlan tanácsokat kap, hogy mi módon háríthatja el magától legügyesebben a „férfi brutalitásokat”. S azon a napon, mikor a fiatal asszonykát bizalmas barátnője unatkozva találja, már készen is van a felvilágosítás. „A szerelem igazi gyönyörét csak a szerető nyujthatja. A férj asszonynak, gyermekei anyjának tekint bennünket, de a szerető, a mi gyönyörűségünket akarja s azért minden, amit tőle kapunk, gyönyörűség.” Egyébiránt ezekben az időkben sok férjnek elég esze van, hogy inkább ő maga ajánlja fel nejének a szerelmi raffinement-ok csemegéit. Ezeket a házasságokat nevezik aztán boldogoknak. Ily módon az asszony lassan, de biztosan halad azon az úton, mely végre a szerelem művészetének csodálatraméltó mesterévé avatja: elannyira, hogy szerelme tárgyának, legyen az férj vagy szerető, végre egész serail gyönyöreit pótolni tudja. Merteuil marquise egy alkóvkalandjáról így ír bizalmasának:

„Hat óránk volt: elhatároztam, hogy ezt az időt végig mennyországga teszem neki s azért viharzó ostromait eleinte szeretetreméltó kacérkodással mérsékeltem. Azt hiszem, soha annyi gondot nem fordítottam még rá, hogy tessek s igazán meg voltam magammal elégedve. Vacsora után felváltva hol a gyermeket, hol a józan asszonyt játszottam: hol okos voltam, hol érzékeny, néha szilaj, mulatságomra szolgált, hogy szultánná tettem őt, ki háremében a legváltozatosabb szeretők szépségét élvezi. Mindezt egy asszony tette s mégis úgy kellett, hogy feltűnjön neki, mintha minden újabb gyönyört újabb szerető nyujtaná.”

Minden asszony ért hozzá helyzeteket tetszés szerint rendezni s előidézni. Hogy a terhessé vált szeretőt, ki a távozás percét eltalálni nem képes, leszoktassa a szerelemtől — hogy a végén maga is örüljön, ha elszabadulhat — az asszony egy ideig formálisan elárasztja gyöngédségeivel s szilaj erőszakkal férfierejét oly gyorsan kimeríti, ahogy csak tudja. Merteuil marquise erről is tud néhány sort:

„Tizennégy napja kísérletezem már s felváltva hol hidegséget, hol szeszélyeskedést, hol meg ingerültséget alkalmazok, — de ettől a

szívós embertől nem lehet megszabadulni. Erőszakhoz kell folyamodnom — elviszem őt birtokomra. Holnapután utazunk. Ott annyi szabadságunk van, mintha egyedül volnánk. S ott úgy belefojtom őt gyöngédségbe és szerelembe, ott úgy és annyit fogunk egymásnak és csakis egymásnak élni, hogy fogadni merek: végre ő maga jobban kívánja majd a visszautazást, mint én s ha utaztunkban én nem úntatom őt majd legalább annyira, mint ő engem — hát akkor mondja nekem, hogy nem értek a szerelemhez.”

És ezt a módszert a valóságban számtalan asszony gyakorolja.

De így csak azokkal a szeretőkkel bánnak el, kiktől szabadulni akarnak vagy akikről a körülmények természeténél fogva előre tudhatni, hogy csak rövid tartamú szerelemre érvényesek. Más szeretőkre, akiket meg akarnak tartani, mert a társaságban hivalkodni lehet velők: — más szeretőkre vigyáznak az asszonyok, mint ahogy lovakra vigyáznak. Ha ilyen szeretők szenvedélye lohadni látszik, álviadalokkal elégítik ki őket, „melyek a kéjből keveset rabolnak el, de az egészségnak nem ártanak úgy”. A felmondott szerelmet, ki sorsának változtathatatlanságát elhinni nem tudja s kit mindenféle romantikus bogarak vesznek elő: jósággal s meggyőző okokkal beszéli le okos asszony a szenvedélyéről. Mikor egy hölgy már eleget épült a fiatal Lauzun herceg szerelmi tudományán s utódot szemelt ki helyébe, a féltékeny szeretőnek ilyen anyai tanácsot ad:

„Hidd el nekem kis kuzinom, semmi eredményre nem vezet már a romantika — nevetségessé tesz csak, et voilà tout. Te nagyon tettéssel nekem édes fiam: — nem az én hibám, hogy te ezt valami nagy szenvedélynek tartottad s fejedbe vitted, hogy mindez örökké tart. Mit árt az neked, ha nem úgy van, hogy akkor máshoz megyek-e vagy szerető nélkül élek? Neked sok előnyöd van ahhoz, hogy az asszonyok szeressenek: használd ki ezeket, tessél nekik s győződj meg, hogy minden veszteség pótolható — ezen az úton boldog és szeretetreméltó leszel”.

Mindez a férfi részéről persze a szerelmi iparban való ugyanoly ügyességet s tapasztaltságot követel. Az asszonyok nagy tömegével szemben minden időkből leghatásosabb módszer az elcsábítás, spekuláció az érzékekre, kapcsolatban beható s meggyőző esküvel, hogy semmi veszély nincs. A gáláns időkre pontosan áll ez a szabály. E kor irodalma számos produktumában fog-

lalkozik a csábítás e könnyű módszerével. De bár a legsikerrel biztatóbb: e módszer mégis inkább „közönséges lelkek” gyakorlata, egy kissé „előkelőbb lélek” már megveti az ilyesmit. Az ilyen egyedül a szellem erejével akar győzni. A *homme supérieur* egyetlen ambíciója szellemi erővel hatni s ez által jutni sikerhez.

Hogy egy asszonynál szellemes rábeszéléssel hogy jutunk célhoz, e művészetről talán a legklasszikusabb előadást Crebillon ismert novellája, a „Szerencsés véletlenek” tartja. A csábító azt tűzi ki feladatának, hogy a szerelemre vonatkozó célzásokat teljesen mellőzi, mellőzi magát a „szerelem” szót, kritikus percekben is, mikor pedig az asszonynak gyöngédsége fölött való szégyenét enyhítené, — s emellett mindazt eléri, mit csak egy férfi szerelme megkaphat. Ez az eljárás persze nagyon körülményes: így az eljárás hű rajza is körülményes és hosszú: itt nincsenek elhatározó percek, amik mindent jellemeznek. A Goncourt-testvérek az akkor oly nagyrabecsült csábításművészetet „a szellemmel való győzelmet” így analizálják:

„Van egy fajtája a győzelemnek, mely nagyobbban tűnik minden egyébnél, mit többre becsülnék és amit a férfiak különösen keresnek: a szellemmel való győzelem. A csábítás művészei, a raffináltak csak ebben találnak mindig új gyönyört s az asszony meghódításának igazi diadalát. Szokás és sok megelőző óvszer érzéketlenné tette őket durvaság, erőszak s meglepetések ellen, melyek az érzékeket leigázzák: — s most fogadnak önmagukkal, hogy a nőnek szívéig hatolnak anélkül, hogy csak meg is kísérlenék hozzányulni vagy győzedelmeskedni rajta, vagy egy pillanatra is érzékiségét felkelteni. Fejét, egyedül s kizárólag fejét akarják izgalomba hozni, megzavarni, csábítással s hangulattal megtölteni, míg aztán elgyengülve minden ellenálló erejét elveszíti. A találkozás a férfiak szemében durvaság nélkül való harc, de kegyetlen harc, melyből az asszony leigázva kerül ki, megalázva a férfi szellemétől s megfontolt ravaszságától lenyűgözve: — nem szerelemmel, de győzött félnek. Az ilyen férfinak elég egy találkozás, alkalom a beszélgetésre: s ők egy vadász hidegvérét s egy hadnagy biztos szemmértékét egyesítik, megragadni az asszonyt, követni őt: — mondatról-mondatra, szóról-szóra előnyomulni — egyik védelmi állásból másikba kergetni, észrevétlenül összehúzni a szálakat, erőltetni a fejleményeket, fárasztani s elkábítani, — hogy végre a beszélgetés végén hirtelen szorítsa karjába az asszonyt, vonagló s dobogó szívvel, elálló lélegzettel, mint egy röptében elfogott madarat.

Csaknem borzongató ez a színjáték — az a mód, ahogy vakmerőséggel és gúnnyal diadalt ülnek a gyanutlan asszonyon”.

A memoár-irodalom e módszer minden árnyalatát gazdagon ismerteti. A legsajátságosabb fogások néhányát, a kéjenc Valmont fejtegeti a következőkben:

„Birni fogom az asszonyt. Elveszem férjétől, ki megszenstség-teleníti: — elveszem még az istentől is, akihez imádkozik. Mely öröm, felváltva tárgya s győztese lenni lelkiismeretének! Távol legyen tőlem, hogy balítéleteit megzavarjam: ezek boldogságom s dicsőségem oszlopai lesznek. Higgyen csak az erényben, de áldozza föl nekem, — ballépése s gyöngesége rémítse őt meg, de ne tudjon uralkodni magán. Ezer felelem s aggálytól gyötörve hulljon karjaimba s felejtse el mindent”.

Mivel a szerelemben szó sincs szenvedélyről, mely csak a legközelebbi teljesülést sóvárogja és sohasem látja előre: — hanem iparról, amit tiszta fejjel gyakorolnak ők: van türelmük s idejük a cél felé vezető út minden gyümölcsét, csemegéjét megízlelni. Szándékosan nyujtják az időt, hogy az állomások, melyeken oly szívesen időzik az ember, megszorodjanak. Ügyességgel új s újabb ellenállást váltanak ki a már meghódolt nőtől: a kéjt s a mámort ez csak fokozza. Ilyen ellenállást még abban a percben is elő lehet idézni, mikor az illető hölgy már éppen várja az áldozatot. Legszívesebben oly nőekkel szemben járnak el így, kiket erényük fegyverez s valóban komoly szándékuk hűnek maradni férjhez vagy szeretőhöz. Mily győzelem ilyen asszonyt nemcsak egyszer, de többször is addig a pontig vinni, hol magát már megadja.

Egyetlen szellemi árnyalatot nem felejtene el: s mindegyiket pikáns formában állítják ki. Legkevésbé sem mellőzik a szemérem élvezetét. A szeméremérzet legyőzése jóízű ember szemében egyike a legsóvárgottabb szerelmi csemegének. Keveset becsül oly sokra mint ezt az alkalmat, mikor egy asszonyt merész szavakkal s tettekkel elpiríthat: — vagy a percet, melyben egy asszony vagy lány „elsüllyed szégyenében”. A szeméremérzet hatásos megsértése éppen azért magasfejlettségű művészetté vált. A szerelem itt mint szellemi kicsapongás, valósággal szörnyűséges orgiákat ünnepel. Nagyon sok asszony van másrészt, kiknek az efajta helyzet nem kevésbé élvezetes. Az első percben persze halálosan megrémülünk, mert hiszen „tisztességes” asszonyok vagyunk és szeretjük férjünket: — de még azon az estén ugyanaz az

asszony így ír barátnőjének: „Ha tudnád mily veszélyben forogtam. Nem akadályozhattam meg, hogy az a szörnyeteg célját elérje s kielégítse kíváncsiságát — ó istenem, mennyi kéj volt!” Másnap, az eset után meglátogatni az asszonyt szintén nem megvetendő inycncfalat — nem különben mások szenvedése, ami a legtöbbre becsült lelki kéj. A tizennyolcadik században minden alkalommal oly zuhatagszerűen patakozó könnyfolyamat legtöbb esetben kéjhangoló eszköz csak.

Az érzékekkel való spekuláció mellett legtöbb csábítóeszköz a hiúság. E pontnál mindkét nem tekintetbe jön. A kor legnagyobb hiúsága: szerepet játszani a társaságban s így divatba jönni. Valakinek dicsőségére nem lehet előnyösebb dolgot mondani mint azt, hogy a vele való viszony társadalmi sikerrel jár. Divatba jönni: ez a kor jelszava — mert ez nemcsak elismerését jelenti a hiúságnak, hanem mindjárt annak győzelmét is. A legsikeresebb csábító tehát az a férfi, aki divatban van minden vonatkozással. A nap divathőse előtt minden ajtó megnyílik s útja egyenesen az alkovokba vezet — ő az ellenállhatatlan és csak akarnia kell. A szerelmet tálcán hozzák elébe. Az asszonyok verekszenek érte s nincs erény, mely elég erős volna vágyainak ellenállni. Ahol a divathős versengeni kezd más férfival — ott eltűnik erő, szépség, intelligencia, minden férfias erény. Ugyanily előnyöket élvez az a hölgy is, aki valami úton-módon divatot jelent a társaságban. Körülrajongják még akkor is, ha imádóinak szívét és érzékeit egészen hidegen hagyja. Az ő birtoklásával mindenki szeretne ragyogni. Mindenki szeretné „felvenni a listába”, mint ahogy e kor terminusteknikusa oly izlésteljesen mondja. Divatba jönni — e jelleg az, mely felé mindkét nem törekszik. Divatba jönni — e téma legbehatóbb tárgyalást érdemel, ez az egyetlen recept, így lehet csak „szerencsét csinálni”.

Hogy a hanyatló tizenhetedik század végén Németországban mit tartottak divatosnak az egymással való érintkezésben, arról Collanbach világosít fel, a „Szatirikus beszélgetések”-ben.

Asszonyokról:

1. Gáláns asszonynak vagy kisasszonynak tudnia kell, hogy a divat quintesszenciája: semmiféle munkát nem végezni, nem érteni unalmas házi gondokhoz. Délután sétálni kell, templomba járni, istentisztelet közben belépni: c'est la mode.

2. Gáláns asszony és kisasszony mindig el van látva tükörrel, kenőcsökkel, flastrommal, teafőzővel, dohányzóval, drága éjjeli ponyolával, játékasztalkával — mindig más gálánssal foglalkozik, hogy

féltékenységet keltsen s abban leli örömét, ha ketten duellálnak érte: c'est la mode.

3. Gáláns hölgy vagy kisasszony regényeket olvas, társalog, megjegyzéseket tesz éjjeli ingről, szoknyáról, listát vezet összejóvetelekről és táncmulatságokról, szidja a többi hölgyeket, kifigurázza a nénikéit. Töri a fejét divatujdonságokon, balanszíroz a gálánsok között, hogy minél több nyájoskodást idézzon fel: c'est la mode.

4. Gáláns hölgy vagy kisasszony gáláns dolgokkal mulatja magát, kurtizál, vizitel, viziteket fogad, betegséget szimulál, kacérkodik, bánkodik mások előnyeín, távollévőkről leplezett megvetéssel társalog, gyerekeit magával viszi a városba, az istentiszteletet politikai ceremóniának tekinti és nyíltan hajlandónak mutatkozik találkára.

5. Gáláns hölgy vagy kisasszony fürdőre megy, akár képzelt betegségből, akár anélkül és ott szórakozást keres, c'est la mode. Meg van győződve róla, hogy kevésbé bámulnák, ha nem használna fürdőket.

6. Módis asszonyszemély glóriát csinál belőle magának, ha a férfiakat utánozni tudja. Tubákol és dohányzik, összecseréli a napot az éjszakával, éjszakát a nappal, mulat, tivornyázik, táncol kivilágos virradtig, anélkül hogy belefáradna. Körhintára ül, lövöldöz, vadászik, c'est la mode.

7. Módis asszonyszemély szenvedélyes, dicsőségre vágyó, egyre kurizáltat magának, kegyekkel árasztja el, aki egyre dicséretét kerepeli és szerenádöt muzsikál neki. C'est la mode.

8. Módis asszonyszemély, ha főkötő alá kerül, kérlelhetetlenül kezelni kezdi élesen vágó kardját, a nyelvét. C'est la mode, dulcis vindicta.

9. Módis asszonyszemély, hogy egyszer feltett szándékát elérje, jobbra-balra ugrál mint a ménkű, makacskodik, hol rí, hol kacérkodik, hol elkámpicsorodik, hol desperatus, hol vígasztalan, míg reusszírozik. C'est la mode.

10. Módis asszonyszemély mindent tud, mindent lát, mindent hall. A csőre egyre jár, diskurál, elhisz mindent, zsaluzíroszik, precipitál, gyanakszik, fél, gyengélkedik, szeszélyeskedik, enfin, megtesz mindent, hogy a férfiakat elkábítsa, c'est la mode. Mindent megbocsát. A módi Merkurt csinál a legfaragatlanabb tuskóból, a módi lesimít mindent, ami hitvány.

Férfiakról:

4. Gáláns úr értsen minden játékhoz, ne kiméljen költséget, különösen ha asszonyokról van szó, c' est la mode, ami annyit jelent: minden józan ész ellenére. Ha minden rosszul végződik is, elég, hogy a módi tapsoljon neki.

5. Gáláns úr lovagoljon, táncoljon, vívjon inkább a módi kedvéért mint művészetből. Módis figura vagy állás mindig főbb mint a művészet, mert ha arról van szó, hogy c'est la mode, hát akkor nincs semmi híjja semminek. Ha szereti a kutyákat, hát módis kutyái legyenek, teleaggatva cifrasággal — ha valakinek nem tetszik, mondja rá, c'est la mode és a módiszakértők helyeselni fogják.

6. Gáláns úr nagy installációval kurizáljon az asszonyoknak, modisan sétáltassa őket, módisan társalogjon, módisan játszék velők, mosolyogjon egyre mint a fakutya, unalmas beszédjüket tartsa nagy kegynek — ha valami hozzá nem értő balgaságnak nevezi ezeket, feleljen neki röviden: c'est la mode.

Ha egy asszony akár az érzékek, akár a szellem, akár a hiúság kényszeréből legyőzöttnek vallja magát: akkor a férfi hidegvérrel halad útján, az erőszak felé. A férfi hiúsága megköveteli, hogy minden körülmények között a csatatér ura maradjon. Éppen azért napirenden volt asszonyokkal szemben az erőszak alkalmazása. És ez sehol nem történt meg oly gyakran, mint éppen a jó társaságban — s itt aztán nincs hely, mely fölmentené, mindenütt szerepelt: boudoárookban, szalonokban, esti sétáknál, parkban — leggyakrabban pedig utazó kocsikban. Don Juanok, kik potenciájukban mindig megbízhatnak, sportot űznek az ilyesmiből. Egy Casanova, egy gróf Tilly s számtalan más hősei a társaságnak jártak el így s memoárjaikból kiviláglik, hogy ez elvetemültek céljaikat majdnem minden esetben elérték s hogy mindenesetre egyetlenegy se jutott közülök ily tettek miatt komoly veszélybe.

A kéjenc Tilly minden fölösleges szemérmetlenség nélkül meséli memoárjaiban, hogy követett el előre megfontolt szándékkal erőszakot egy hölgyön postakocsiban, mert tudta, hogy ez az egyetlen hely, ahol ki van szolgáltatva kényének.

„Néhány napot töltöttem Londontól néhány mérföldnyire egy nyaralóban s este kellett visszautaznom. Asztalnál egy hölgy mellett ültem, aki a társaságban nagy szerepet játszott. Volt egy imádója, akit ismertem, úgy volt, hogy Franciaországba utazik. Ki akartam

Pompadur mint Vénus
Szénrajz Boucher-tól

A bűn és az erény utjai
Rézmetszet Chodowiecki-től

használni ezt a körülményt s rávettem barátomat, hogy hamarabb távozhassak és egyedül. Megfigyeltem a percet, mikor a hölgy elhagyta a társaságot — mintha véletlenből történnék, találkoztam vele a fölépcsőn, játszottam az embert, aki zavarba jön s nem tudja, hogy kerüljön vissza Londonba. Minden úgy történt, ahogy előre láttam. Némi habozás után helyet kínált kocsijában, amit nagy hódolattal fogadtam el azonnal. Az út meglehetősen hosszú volt, de a szép egyenletes angol útakon hat gyors ló hamar megteszi. Nem volt veszteni való időm. Sietnem kellett, hogy a beszélgetést odáig vigyem, ahol a hölgygel megértethetem, hogy vakmerő s elszánt emberrel van dolga. Hogy a megszokott módszer semmire se vezetett s ő fondorlataim elől mindig nagy ügyességgel tért ki: más támadó fogáshoz folyamodtam, amit még nagyobb energiával vert vissza. Végre rátaláltam a vár gyöngye oldalára s nem hagytam abba az ostromot, míg már csak a második győzelemről lehetett szó. Az első hódítás oly kedvezőtlen körülmények közt történt, hogy nagyon természetes volt vágyam, kényelmesebb helyzetben venni birtokomba, ami már az enyém volt. Ennek dacára a hölgy folyton azt hangoztatta, hogy szörnyeteg vagyok és rabló s hogy nem kapok semmit: s hogy első győzelmemből nem marad nekem semmi, csak keserű emlék, szemrehányás és megbánás. Röviden, minden közhelyet rámhalmozott, ami hasonló körülmények közt egy nő eszébe juthat. Közben le kellett szállanom lakásom előtt, mert nem sikerült a szép nőt lakására kísérni. Azzal a nagyon alaposnak látszó indokkal alapozta visszautasításait, hogy nem illik férfiszemélyt fogadni reggel három órakor.”

Ilyen esetekben természetesen szó se volt arról, hogy ez valami gonosz tett: — úgy tekintették, mint a jólszituált és potens társaságbeli férfi teljesen jogos csábító módszerét. A professzionátus csábító igen jól tudta ezt, s ismert minden kedvező konjunkturát amit tekintetbe vehetett. Először nagyon jól tudta, hogy az asszonyokat nem teszi vígasztalanná egy ilyen élmény s hogy legtöbb asszony a régi mondással mentegeti magát: „Erőszaknak engedni nem bűn”. Továbbá jól tudta, hogy az asszonyok mindent szívesebben elviselnek mint a botrányt; már pedig legtöbb esetben botrány lehetne belőle, ha egy asszony minden erejével védekezne. S így éppen a tisztességes asszonyok csak egy bizonyos pontig folytatják az ellenállás áldásos munkáját. Harmadszor jól tudta a világfi, hogy számtalan asszonynak legforróbb vágya, bárcsak

valaki erőszakot követne el ellene — a látszólagos erőszak gyakran hihetetlen fokban növeli a szerelmi gyönyört s így számíthat rá a férfi, hogy ők az erőszakot formálisan elvárják s provokálni is hajlandók. Choderlos de Laclosnak következő finoman szövegezett formában bizonyítja ez utóbbi megfigyelést Merteuil marquise:

„Mondja csak, maga epedező imádó, igazán azt hiszi, hogy az asszonyt, akit birt, kényszerítette valamire? Bármekkora kedvünk legyen is, s bármily sietős nekünk, hogy odaadjuk magunkat — kell hogy valami ürügyünk legyen, s lehet-e kényelmesebb mint az a látszat, hogy az erőszaknak engedünk? Bevallom, hogy a gyorsan és ügyesen keresztülvitt támadás az, ami legjobban hízelgett nekem — támadás, melyben minden a maga sorrendjében történik, de azzal a hirtelenséggel, mely sohasem helyez bennünket abba a kínos helyzetbe, hogy valami illetlenséget jóvá kelljen tennünk, amit inkább fokozni szeretnénk; — támadás, mely végig a brutális erőszak látszatával birjon s így ügyesen mindkét förszenvedélyünknek hízelegjen: a védekezés dicsőségét s a megadás gyönyörét egyként csorbitatlanul hagyja meg. Hozzáteszem, hogy a támadásnak ez a tehetsége férfiaknál ritkább mint hinné az ember, s hogy emellett mindig örömet okozott nekem, még olyankor is, mikor nem vezetett célhoz — s ilyenkor megtörtént, hogy odaadtam magam jutalmul. A szépség így jutalmazta még régi lovagjainkban is a bátorságot és ügyességet”.

Mindez okoknál fogva a legdurvább támadást egy asszony erénye ellen nemcsak hogy nem tekintették becsületbevágónak, de inkább mosolyogva bocsátották meg. A brutális galantériát gyakran még mint az asszonycsábítás legfejlettebb, legnemesebb módját ünnepeltek. E pontról nagyon elmésen beszélnek a Goncourt fivérek:

„Így, győzelemtől győzelemig, a cinizmus raffinement-jától a szemérmetlenség delikát gyönyöréig törve előre; a brutális galantéria végre elveket állít fel, a filozófia egy nemének számít. Művész-érzék kell hozzá, fejlett elméleti tudás, eltalálni a pillanatot: — és voltak széplelkűek, akik kimondták, hogy a vakmerő alapjában kíméletesebb a nővel, mint a félénk, s hogy jobban tiszteli is a nőt, mert a hosszú vallomások kínjától s annak a szégyennek érzésétől kíméli meg, hogy megfélekezett magáról s hogy lett volna alkalma visszafordulni”.

Ami ebből az ideológiára jellemző, az, hogy álarcos rablók, akik magános úton kocsiban utazó hölgyeket megtámadnak, erőszakot követnek el rajtuk

s ezzel az egy győzelemmel, mint váltságdíjjal megelégszenek, hogy ezek az emberek a kor képzeletében mint ideális férfiak szerepelnek.

A szexuális pedagógia mindeme praktikái ellen lehetnek kifogások — vitatkozni nem lehet velük, a kicsapongások és bűnök szokásos módjai ezek kezdettől fogva. De ha ezt elismerjük is, ez a mentő körülmény egészen elveszti jelentőségét azzal, amivel az ancien régime minden más kortól különbözik s amire ismételten s hangsúlyozottan vissza kell térnünk: e korban mindezek a dolgok a tudatba mentek át, s még hozzá a köztudatba — nem voltak többé egyesek problémái, főalkatrészeivé váltak az általános szerelem-filozófiának, tompítva kissé az alsóbb néposztályokban, de lényegében mindenütt egyformán. E tényt bizonyítja, hogy mindeme módszerek, mint a szerelmi nevelés tárgyai, rendszeressé válhattak. Megfelelő elméleteket állítottak fel, tanokat alkottak s egész programot fejlesztettek belőlük. Ha a szerelemről s barátságról szóló társalgások és viták, melyektől hemzseg e kor szellemi élete, nem egyebek mint gyakorlati tanfolyamai egy a legmagasabb raffinementig fejlesztett lelki kéjelgésnek: akkor a szentimentális korszak gombamód termő regényei valóságos tankönyveknek tekinthetők. Ugyanez áll azokról a könyvekről, melyek regény formában a bűn gyönyöreit jellemzik s tárgyalják. S nem véletlenül vagy pláne az illető akarata ellenére, hanem szándékosan a célt szolgáló hatás teljes tudatában. Két körülményt ugyanis nem szabad elfelejtenünk. Ha az oktató célzatnak megfelelően minden irodalmi termék magától a tankönyv jellegét vette föl: másrészt a regények s tanköltemények száma azért növekedett fel úgy, mert még komoly tudományos kérdéseket is szívesen kezeltek regény formában. A való élet példájából, jóban és rosszan merítettek legtöbb tanulságot — a regény ellenben bizonyos tekintetben a valóság példájául szolgált. Természetesen egy más okból is megfelelt az — ilyen regény e kor szellemének: a játékosnak. Az a társaság, melynek reprezentánsai életprogrammul állították fel, hogy minden nap élvezett, melyet nem az élvezetnek áldoztunk, az a társaság a tudomány nagy problémáit is játszva akarta elsajátítani. A szellemet inkább kellemesen mulattató, mint komolyan megdolgoztató regényforma ezt lehetővé tette. Éppen azért a regényformát politikai, vallási és filozófiai kérdésekben épp oly gyakran felhasználták, mint a szexuális pedagógia problémáinak és elméleteinek tárgyalására. A nemi oktatás sok elmélete direkte gyakorlati formát öltött hovatovább. Csak a leghíresebb példát említjük fel: a sarlatán Graham doktorét, aki Angolországban fajnemesítő templomot állított fel. Prospektusában Graham kifejti, hogy elmélete lehetővé teszi:

„Egy sokkal erősebb, szebb, munkabíróbb, okosabb és erényesebb emberi faj létrejöttét, mint ez a mostani, jelentéktelen, bolond, mérges, bűnös és szellemszegény generáció, mely egyre csak verekszik, vív, harap, egymás nyakának esik, anélkül, hogy tudná miért”.

A valóságban nem volt más ez se, mint a kor szelleméhez mért csábító-szer, mely arra ment ki, hogy blazirt ruék új erotikus szenzációkhoz jussanak. Hogy az akkor oly híres Dr. Graham regeneráció-gyógymódjában leplezetten egy raffinált bordélyipar néhány új nüanszáról lehetett csak szó, azt e műfaj egykori terjesztője s ismertetője, Archenholtz is nagyon jól tudta már, amint az e Grahamról s Londonban való fellépéséről szóló jelentéséből tisztán és világosan kivehető. Ez a jelentés főrészében így szól:

„Az ötlet roppant eredeti volt s egészben példátlan. Egy ember, ki vagyonából dúsan megélhetett volna hazájában, otthagytá azt s mindenét kockára tette, hogy egy másik országban a sarlatán szerepét játssza el. — A szóbanforgó templom minden külső pompában ékeskedett: mesterséges villám-fények, melyeket ivelt fényszórók ragyogtattak szerte mindenfelé; százszínű, áttetsző üvegek, ravasz és izléses elhelyezésben: nagyszerű vázák bódító illatokkal telve, melyek epedő vágyakat leheltek. Minde kincseket ingyen mutogatta bárkinek, hogy végletekig felcsigázza képzelődését ama dolgokra vonatkozólag, melyek a templom szentélyében voltak láthatók. Pompa, művészet és találékonyság fogott kezét ebben az előcsarnokban. Egy gineáért ez az új Aeskulap nyomtatott életszabályokat osztogatott, melyekben egyik nem terméketlenségét, másik nem tehetetlenségét ígérte gyógyítani. Az előkészítések kissé körülményes tárgyalása után rátért ez az írás a lényegre, melyben a Hymen oltárára adott áldozatok mérsékletét ajánlotta. Korán lefeküdni s felkelni, ezt ajánlotta a mű, nem zárni el hálószobánk ajtaját, hadd jöjjön be a fény, főleg a hold fénye. Azt is tanácsolta a házasoknak, hogy mulassanak gyakran zenével. Mert úgymond, egy boldog pár lelkét lággyá teszi a zene s szerelemmel és harmoniával tölti el. Test és lélek találkozik, elvegyül egymással, titkos elragadtatásban egyesül s Elyseum felé röppen. Ezek a boldog lények úgy érzik, mintha nem is e hitvány földön élnének már. — Ez az állandó hang Graham könyvében, egészen főütegig, mit nem mulasztott el elsütni: „Aki előírásomat követte s jól felfogta s magának erősítéseül bevette ama isteni balzsam-

mot is, melyet én találtam fel s az emberiség üdvére üvegként mind-
össze egy gineáért árusítok, ha, mondom, mindezek dacára a kívánt
cél még késlekedik: van egy utolsó módom még tartalékban, melynek
hatása csálhatatlan. Nem más ez, mint egy csodálatos és isteni ágy,
melyet „Magnetoelectric”-nek nevezek s a maga nemében páratlan
az egész világon. A templom második emeletén van ez az ágy, nagy-
szerű és pompás szobában, jobbra a zenekartól. A szomszédzárkában
kis kazán áll, melyből az isteni s mindent újéltrekeztető tűz melegsége
árad s kerül a hálószobába. Nemkülönben erősítő gyógyanyagok s
keleti füstölőszerek gőzei ömölnek üvegcsöveken. Maga is isteni ágy
hat masszív és áttetsző oszlopon nyugszik. Az ágynemű bíbor s ég-
színek atlasz takarja a derekaljat s vánkosoakat, melyek arab s más
keleti párlatok illatszereitől itatvák, a perzsa udvar izlésével: a padi-
sah serail-ában így van berendezve a kegyencszultánnő szobája.
Fáradhatatlan szorgalom s kemény munka ez az ágy, nem is szólva
áráról s értékéről, mely kiszámíthatatlan. Igen fontos mindez, mert
nekem és személyzetemnek tudni kell, kik azok a személyek, akik
ebben a szobában, melyet „szentek szentjének” neveztem, nyugosz-
nak. Azoknak, kiket csak a kíváncsiság hozott, sohasem mutatjuk
meg az isteni ágyat. Ez az óvatosság bölcs és választékos. Mert ki
tudna ellenállni annak a gyönyörnek és elragadtatásnak, melyet ez a
varázsos hely kelt érzékeinkben, az elfinomodás új gondolatait éb-
resztve fel, melyektől a kék s a megsokszorozott érzéki mámor leg-
magasabb fokát éri ugyan el, de amelyek megrövidítik napjainkat s
testünk idegeit s lelkünket gyöngítik. Éppen azért, akik a kéjteli
helyet felkeresni óhajtják, kéretnek, tudassák ezt velem írásban
s jelöljék meg a megfelelő éjszakát — a levélhez 50 font sterlingről
szóló utalvány csatolandó, mire a belépő-jegyet azonnal folyósítom”.
Egy további jegyzetben, melyet a kitűnő doktor úr az isteni ágyról
szóló ismertetés függelékéül csatolt, még ilyeneket mond: „Semmi
sem csodálatosabb, mint az a nagyszerű energia, mely az isteni és
elektromos tűzből árad, keverve magnetikus áramlatokkal s melyek
az idegeknek minden szükséges erejét felvillanyozzák. Mindezekhez
hozzájárul még a harmonika melódikus zenéje, cölesztinák, szelid
fuvolák, lágy emberi hangok s egy nagy orgona. Mindez nem téveszt-
heti el hatását, amit filozófusok és orvosok csodálattal és kéjjel ismer-
tek el. Még sohasem gondoltak erre a módszerre, mely megszünteti
az asszonyok terméketlenségét, anyákká teszi őket s idős férfiak ifjú

erejét visszaadja.” — Igaztalanok volnánk az angol nemzethez, ha azt hinnők, hogy a kábítás hatás reménye sokakat csalt el az isteni ágyba. Mindenki annak tekintette ezt a ragyogó tréfát, ami volt. Graham s a gazdag és élvezethajszoló angol urak multságukat lelték benne. Hiszen hányan vannak, akik száz és több gineákat pazarolnak el éjjeli bagnio-korcsmákban — vagy ezreket játszanak el kockán? Miért ne áldozna 50 gineát, aki minden áron meg akar szabadulni a pénztől, oly élvezetre, melytől minden érzéke mámorba kábul és soha nem érzett kéjt ízlel meg? Fiatalemberek, akik jó pénzeket hoznak vidékről, hogy egyet mulassanak Londonban; — tengerésztisztek és kalózok, kik nagy pénzeket szedtek valahol s hamar szeretnének túladni rajta, hiszen szolgálat és új zsákmányra való remény kihajtja őket ismét a tengerre; emberek, kik kincsekkel megrakodva jönnek Keletindiából; grófok kitartott szeretői, kiknek kedvük jött a kéjnek ezt az új nemét megismerni s kedvesük annál inkább beleegyezik, mert a külső inkognitót semmi sem veszélyezteti. Ezek voltak a mi doktorunk fő üzletfelei, más pazarlók egész tömegéről nem is szólván.”

A nemi nevelés birodalmába tartoznak azok a különben nagyon komolyan vett tanácsok is, melyeket Thümmel fejteget körülményesen az „Utazás Franciaország déli vidékén” című munkájában, s melyek egy egészségesebb faj nemzésére vonatkoznak. Thümmel abból a szempontból indul ki, hogy a nemi ölelkezés percében az érzéki izgalom nagysága és intenzitása nagy szerepet játszik a leendő gyermek jövőjében; helyesebben, hogy a heves érzéki izgalomban nemzett gyermek testi és lelki kiválóságokban tűnik ki. Józan nemi nevelésnek az volna hát főfeladata, gondoskodni róla, hogy fiatal házasságok első ölelkezésükkor az elképzelhető legnagyobb érzéki izgalom állapotában találkozzanak. Thümmel szerint elsősorban mesterséges oktatással lehet ezt elérni, buja képek és ábrázolások alkalmazása által. Erről minden mátkapárnak gondoskodni kell, mielőtt nászágyba lépnének, főleg azonban oly esetekben, mikor a házasságot konvenció hozza létre, mert itt a kölcsönös érzéki izgalom természetesen a legcsekélyebb. S tekintve, hogy az érdekházasságok éppen hercegi családokban a leggyakoribbak, Thümmel tervei speciálisan „hercegi nemzések”-re vonatkoznak. Thümmel ilyenformán mindanivalóját egy hercegi atya szájába adja, aki erre ama helyes nézetre jutott, hogy utódainak nászéjszakájából nagyon hitvány magzat sarjadhat csak, ha az ifjú párt nászi ágyában is az etikett szabályai vezetnék. Az őszszakállú herceg így bölcselkedik:

„A fizikai összeomlás nem maradhat el, ha azt örökön csak úgy folytatják, ahogy elkezdtek; — ha kimerült fenségük közé gátnak állítják fel a pompát és gögöt, mely a szabad természet felől elzárja a kilátást és ha méltóságuk lábtóin még oly magasra hágnak is, hogy egy pillantása a barátságnak, egy jele a bizalomnak nem érhet fel hozzájuk. Végre idegenekké lesznek saját világukban, s végre méltóságuk mókáiban elvesznek. Mi más lesz házasságukból, mint unalom és céltalanság, ha mindig tízszerre rokon s újra rokonvér kering csak kis köreikben, miáltal lelkük és testük végre oly egyformává lesz, hogy száanalom gondolni rá. Nagy isten! mi jöhet ki ebből a felfogásból, mely az idillekből politikai számítást — pásztorjátékokból államérdeket csinált! Szegény ember egészséges szemeivel bután nézett ki a szabad természet felé, látta, hogy senyved a fa, melyet önnön hajtásával oltanak be, — látta, hogy mily szánalmas szüretet ad a szántóföld, melyet minden évben újra bevetnek azzal a gabonával, amelyet termett, — látta, hogy az állatgazdaságban hogy elsatnyulnak azok a fajok, amelyeket egymásközt való szaporodásra kényszerítettek. Nem egy lovat utasítottam teherhordásra, amelynek őse királyt vitt koronázni s nem egyet postakocsi elé, mely egyenesen Bucephalos ivadéka volt.

És akkor a derék herceg elhatározta, hogy jó népére és családjára való tekintettel, családjában nyápic ember nem fog születni többé. Hosszas töprengés után úgy oldotta meg a kérdést, hogy legjobb lesz, ha segítségül hívja ama nagy hatalmat, melynek hatását önmagán gyakran tapasztalta: a képzelet hatalmát, az ország üdvére oly veszélyes percekben — hogy kedvenceit, a trónörökösöket legalább az elhalás éjszakáján természetes ötlettel az egyensúlyból kihozza. Ha megengedem is, miután meg nem változtathatom, hogy a derék emberkéék még előbb, a vártéren már kifejtették ama ritka mesterkedéseket, amelyekért a hasonszőrűeket érdemük szerint megfizetik, — a zsarnok etikettet sem foghatom gyeplőn úgy, hogy a szegény kis pár ki ne fáradjon a ceremóniákba, mire egyesülésük perce elkövetkeznék — abban azonban már nem látnék tréfát, hogy lelkileg ama állambábokat hidegségükkel s ernyedtségükkel együtt, a parádés nászágyba feküdni lássam. A merev és jólnevelt hercegisasszony arcába kifejezést, fejletlen kebleibe rugékonyságot, ereibe életet és meleget babonáznék. Am legyen dicsőségére a főudvarmesternőnek, ahol akar — de ama fontos percben, mikor nincs rá szüksége, hogy előkelő legyen,

mint a törzs nevelője, fentartom magamnak, hogy én adjak neki útbaigazításokat s remélem, isten segítségével, tüzes és igazi leányt teremtek belőle, kinek, mint Lavater mondja, — ki próféta szellemével mindent látott, — van ereje adni és elfogadni.

A kis herceg — folytatja — az első ölekezés előtt kell hogy vidám, előzékeny, szerelmes ifjúvá alakuljon, amilyen annyi és annyi van. Az a kis szikra szerelem, amit az udvari kápolnából magával hozott, kell hogy hatalmas lánggá lobogjon fel: — képek világosítsák fel kötelességéről, mint a lusta gyermeket — s természetes szerepét mielőtt eljátszaná, kell, hogy úgy megszeresse, hogy elfelejtse azt, amit belőle csak betanult. Az áldozatot, mit szerelmese lábainál magának s népének kikönyörög, az érzékek csábításának, a vér bizsergésének, a fölkorbácsolt képzelet varázsvesszejének — s ne az udvari marsall pálcájának köszönje.”

A hercegi kápolnáról s a benne lefolyó „hercegi nemzésről” néhány oldalal odébb így beszélteti Thümmel a herceget:

„Tegnap, kedves Eduárd, az anyaság nagy kötelességére késznek nyilvánított hölgyet kísértük a küszöbig. Még reszket, még habozik s nem meri megtenni azt a lépést a homályba, mely hivatásának titkát takarja — de felcsendül újra a varázsharang s érchangja betölti a vár csarnokait, egészen a vörös toronyig...

A kicsike megreszket, mintha földrengés rázta volna meg a talajt s ijedten, mint felzavart kis egér a gyéren világított szobába suhan. Képzeld el, mit érezhet egy ilyen gyengéd kis test, mely a ceremóniák kínpadán órák hosszat teljesen kimerült már — mikor a nyugalom vigasztaló kilátása helyett bojtokkal és tollakkal elborított ágyat lát rémleni a homályból, melynek már eleve épp oly kevés értelmét látja, mint mindannak a bolondságnak, amin egész nap keresztülment.

És itt áll most szegény gyermek, mint a drótbaba, mely semmit nem tud arról a szerepről, amit játszani fog s felülről várja, melyik tagját kell először mozgatnia; ijedt szemekkel s a függés merev érzésével egész testében. S parancsolója most hozzálép, ragyogóbban bár, mint Főbusz — de komolyan s lassan, hírnök módjára, ki távoli és komor híreket hoz. S megszólal és szava csupa előkelőség s választékosság: „Ebben a percben kapok értesítést az udvari irodából, ük-ük-ükapám hagyománya szerint, hogy még néhány kérdésre vála-

szolnom kell, mielőtt magaménak nevezhetem kegyedet. E szoba egy kis kápolnába vezet, melyhez a megboldogult kulcsot hagyott hátra részemre. Ott, hercegnőm, az oltáron áll egy könyv, ebbe nevünket beírjuk — s ott egy szent cselekedetet kell véghezvinnünk, melytől, mint a levél mondja, egész ország szerencséje függ. Vajjon mit gondolt ez alatt a jó öreg úr? Kérdezem, hercegnőm, hogy jussak az Ön oldala mellett egy szikra áhítathoz? Szerencsétlenebb percben nem küldtek még embert kápolnába, mint ez a mostani.” — A jó hercegnő szívének legmélyén ugyanezt gondolja. Nagyot néz szegény, hogy megint ceremóniáról beszélnek neki, amitől legalább éjnek évadján mentve hitte magát. De összeszedi erejét. „Ha az ország üdve függ ettől” — így szól, oly előkelően s modorosan, mintha a főudvarmester-nő két lépésre állana háta mögött — akkor nem lehetek oly álmos, hogy nevemet még egyszer leírni s egy hiszekegyet imádkozni ne tudjak.”

Most együtt megkeresik a kápolna rejtett ajtaját s szerencsésen megtalálják, szemben a nászággal, a tapétán. Az aranykulcsot kipróbálják — jól nyit, amint az ajtó becsapódik mögöttük, ők mindketten a szentély függönyei előtt állanak. Egy lépés s a függöny szétnyílik. Csillagos ég szelíd fénye fogja fel első pillantásuk s szent borzongás fogja őket körül. Az ünnepélyes félhomályban szótalanul fogják meg egymás kezét. Néma sóhajok emelkednek a szívből mint imák, melyek isten dicsőségét minden szónál szebben ünneplik — néhány perc múlva az áhítat érzését mély vágy váltja fel, hogy egymás szemébe nézzenek — hogy átöleljék egymást s nyomasztó érzéseiken könnyítsenek. Egyetlen szenvedély lett rajtuk úrrá: gondolkodni és imádkozni azzal a lelki emelkedettséggel, melyben a világ eltűnik szemeik elől. De e pillanatban rózsaeljével telt kristálylámpák tűnnek elő minden oldalról s fényüket szétsziporkázzák mindenfelé oly művészi harmóniával elrendezve, hogy olybá tűnik, mintha mindegyik egy pontra hat s odairányítja e szelíd ragyogást. Képzeld el a nagy, ijedt szemeket, melyek sohasem láttak még ilyet, sohase sejtettek még hasonlót! Ez ártatlan szemek most meghökkenve tekintenek urokra ki maga is alig van még túl első meglepetésén s zavarában úgy érzi, mintha őseinek minden merészségeért neki kellene most felelnie. De mily más színben látja most szeretőjét is! Így nem ismerte őt soha, így alig is ismerte volna meg. Elnyomott keblei emelkednek s egy könnyet fognak fel, mely a megsebzett ártatlanság csordultig

telt poharából gördült alá. Nem mer a fénybe nézni, de azt se tudja, hová nézzen most ijedt, nagy kék szemeivel. Magyarázatot szeretne kérni, de nem mer: s így ifjúságának remegésében szebb, mint valaha az udvar formaságai közt lehetett. Egy rövid perc alatt több kifejezést nyer arca, mint amennyit egy hercegnek valaha látni adatott: ama finom átmenetekkel s lágy árnyalatokkal, melyek a nőt oly édessé teszik nekünk, s melyek a parádés nászágynak mind kárbavesznek. Soha nem érzett kábulatok dagadnak — lábai ingadoznak — körülnéz s egy pamlagot lát csak, mely még hercegnőnek is a legjobb menedék, ha fáradt. Szemben az oltárral, melyen a hercegi családok évkönyvei fekszenek — itt végre meg meri fogni párja kezét, fellázadt büszkeségét csitítani próbálja s őseire gondol.

A férfi most őseiről beszél. Reszketve törnek elő szavai s közben alig tud betelni a nő szemérmes szemeivel, pirulásával, kebleinek lázadó halmaival s az elragadó rendetlenséggel, melyet a nyugtalan asszony néhány heves mozdulata keltett a csipkék s szalagok között. Ő is szenved vele s minden csók után, melyet reszkető kezeire ejt, keresi tekintetében, mennyire hanyatlott alább rémülete s mennyire szedte össze magát, hogy a következőket elviselje. Még néhány aggodalmas perc telik el. S aztán a felgyülemlett képzeletanyag egyszerre széttöri gátjait s mindent magával ragadva, mi útjába áll, büszkén emelkedik fel s most ég és föld között lebeg. A leány örvendő meglepetéssel látja — amit sohasem remélt volna — szerelmes alattvalójának urát és parancsolóját. A drótbábú eltűnt. Most magától kezd el mozogni. S szerepét szépnek találja s kitünően játsza el. Egyetlen pillantás se esik a mélyen meghatott, epedő ifjú felé, mely édes érzelmeket ne keltene — egyetlen pillantás se kerül lopva a falakra, mely elragadó tanácsokat ne adna szerelmesének. Anélkül, hogy tudná, mit tesz, lemásolja saját arckifejezésével a szendén odaadó lelket, mely a pompás oltárképről letekint reá. És mily tűzzel tekint vissza pillantása az övére, ha egy félpercnyi időt nyert, hogy tekintete egy Tizian ifjúkorát ábrázoló festményen pihenjen meg, mely éppen előtte e nyugágy fölött lóga, azonban a szigorú hercegnő háta mögött. Mint vonakodtak mindaketten az érzelem magasztos és igaz kifejezésétől, amelyet úgy képzel mindegyik, hogy fölreszket szívében, anélkül, hogy sejtjené, hogy voltaképen a művészet visszfényének köszönhetik azt, mely oly testvériesen nyújt kezet a természetnek. Legyen isten áldása boldog tévedésükön. Létük gyönyörétől megittasulva, e

szent helyiség varázsától megrázva, képzelő erejük tüztől megistennülve, most álmélkodással hullanak egymás karjaiba, megfeledkezve önmagukról, mindenről. Ősük áldása, az ország üdve s a szerelem legnagyobb elragadtatása lebeg fejük felett. Szférák milliói zenélnek boldog dalokat. Jöhetnek, mehetnek, eltűnhetnek — mit törődnek ők velük? A csillagok, melyek sokáig a pamlag fölött ragyogtak, most lent hunyorognak a mélyben — de mit törődnek ők most az égitestekkel, mozgásukkal. Mit tegyenek? Ők maguk nem-e egy egész világ-egyetem? Csillagjaik találkozásából az örömök új epochái, a szerelem új naprendszerei fejlődnek, melyek a szellemi és testi világ mérhetetlen úrjében évszázadokon át keringenek majd tovább s világítanak a fentartás génuszának az idők végezetéig. Hiába dolgoznak a teremtés örvényei s hiába kavarnak az erők, hogy kitörüljék az életből ez első büszke éjszaka emlékét. Megmarad ez az emlék minden emberi következménnyel s kiírthatatlanul a legmesszebb időkig boldoggá teszik azt, aki létrehozta őket...

Megmondtuk, hogy ezt a tervet a kitűnő ősatya egészen komolyan képzelte. Persze nem szabad elfelejtenünk, hogy abban az időben az olvasót nemcsak felvilágosítani, hanem — mondjuk az ő stílusukban kifejezve — „gyönyörködtetni” is hivatott volt az efajta írásmű. Egészen úgy, mint ma.

3. A szerelem mint művészet.

Tekintve, hogy ebben a korban a szerelem holmi lelki kicsapongásnak tekinthető, annak megfelelően a nemi nevelés végeredményben kizárólag a gyakorlati technikák kultuszára irányul. Lényegében minden lehetők keresését jelenti ez a kultusz. Tudatosság és kiszámítottság lép az ösztönös természet helyébe. Ebben a mértékben halványul s pusztul a naivság szerepe a szerelemben, s ahol még találkozunk vele esetleg, legtöbb esetben komédiáról van csak szó, melyet száz és száz raffinált próba előzött meg. Végző eredménye e törekvéseknek s egyúttal az ancien régime legfőbb vívmánya, hogy a szerelmi kielégülés, a „Fais le bien” minden formájában s fázisában végre

változatos és sokszempontú művészetté növi ki magát. A szerelem így kivétel nélkül mint jelenség szerepelhet csak. Minden alkatrészét szigorúan lemérik, mindegyik logikus összefüggésben áll a másikkal s mindegyik érvényt szerez magának — mert a szerelem zavaró elementumát, már mint az előre nem látottat — mely pedig az igazi szenvedély fogalmától mostani felfogásunk szerint elválaszthatatlan — kategórikusan kiírtják magukból. Egészen pontosan tudja e kor szerelmi alanya, hogy és mikor válnak valóvá a kilátások és azért mindig meg is találja a megfelelő szituációt. Azért azt a fontos tény, hogy a „szerelem mint művészet” fogalma e korban az érzések módszeres felületeségét jelentette, nemcsak hogy egész jelentőségében tudomásul kell vennünk, de minden pillanatban újra s újra kell, hogy emlékezetünkbe idézzük. 1769-ben Druckort Rotterdamus névvel jelezve megjelent egy szatirikus írás ilyen címmel: „Le Papillotage, ouvrage comique et moral”, mely magában bizonyítja, hogy maga a kor tökéletesen tisztában volt a művészetté emelt szerelem lényegével. Csak a következő sorokat idézzük:

„Papillotage” alatt azt az élénk mozgékonyt kell érteni, mely annyira alkalmas, hogy a szellemet csillogtassa, a társaságot, melyben e képesség megnyilvánul, szépítse; mely kiválóságot a férfinak dicsőséget s a nőnek bűverőt kölcsönző századunk joggal nevezhet magáénak; — oly század, mely divaton s élvezeten kívül más érdeket nem ismer. Ez az előkelőség s kéjtelenség raffinementje, a kedvesség s szeretetreméltóság minden kivonata, a szenvedély nagy és vad ünnepeinek megszépítése. Csak a papillotage óta beszélnek, írnak, gondolkodnak és szeretnek művészien az emberek, csak a mi korunk igyekszik igaz ambícióval, hogy megkülönböztesse a férfiegyént a nőegyéntől.

A papillotage hatása alatt úgy változnak az emberek, mint a divatok. Párisban az embernek minden hónapban új barátja s minden héten új szeretője van.

Az asszonyok egész nap beszélnek anélkül, hogy mondanának valamit. Ezt nevezik szellemességnak... Vannak férfiak és asszonyok, akiknek semmi egyéb foglalkozásuk nincs, minthogy az ízlés és gyönyörűség elfinomításán töprengjenek.”

Kétségkívül részleteiben és összhatásában megható színjáték, amit ez a művészet a szemlélő szemei elé tár. Innen, történelmi távlatból nézve azonban, ez a színpompa mérges mocsárból ragyog elő — ha közeledünk hozzá, halál árad belőle, nehéz párák fojtanak meg mindent, ami emberben nagy és nemes.

Nem mondjuk, hogy a halál és pusztulás feltétlenül elkerülhetetlen következménye az érzéki élet fokozásának — de abban az időben úgy volt. Ha az, ami az ancien régime korszakában ezt az eredményt ösztökélte, első sorban az élvezet pesszimiztája volt: az érzéki élet fokozása végeredményben nem járulhatott hozzá az emberiség magasabb céljainak gazdagításához, tisztán csak a kicsapongások formáit gazdagította s minden energiája abban merült ki, hogy a legvakmerőbb túlzásokat társaságképessé tegye. Ez utóbbi a tudatosan kitűzött és áhított cél, amit ez a kor teljes mértékben el is ért.

Legjobban mutatja ezt az a gúny, mely a szemérmetességet kísérté s melynek legprecízebb formáját e kor — jellemzően — éppen egy hölgy szájába adja. Madame d'Epineay, a nagy szerelemművész így csúfolódik a szemérméről, mikor szalonjában e kérdéstről társalognak: „Szép kis erény. Gombostűvel szokták a nők feltűzni a ruhájukra.” Amit szándékosan csak gombostűvel tűz fel az ember, szívesen és hamar veti le. És ezzel lerántjuk a leplet az egész akkori lényegéről a szerelemnék; — s ez: megvetni az önbecsülést. Ennek megfelelően alakul a két nem közötti érintkezés minden formája. Tisztelni egy asszonyt s úgy közeledni feléje, mint embertársunkhoz — ebben a korban a női báj megsértését jelenti. A tisztelet ellentéte viszont a női báj becsülését mutatja — hódolást a kor legszentebb szimboluma előtt. Divathoz értő férfi éppen azért folytonos illetlenséggel excellál nőkkel való érintkezésében. Szellemes illetlenség a legjobb ajánlólevél egy hölgy kegyeibe. Aki másképp cselekszik, pedáns ember, vagy ami még veszélyesebb ránézve, unalmas ember hírébe kerül. Másrészt a nőt ízlésesnek és „charmante”-nek tartják, ha a neki fel-tálat dolgok illetlen másik értelmét azonnal felfogja és kecsesen válaszol rájuk. Kecesség — ez a kategórikus imperativusza az ancien régime-nek, nemcsak hogy minden illetlenséget igazol, hanem néha nem is más, mint éppen maga az illetlenség. Ilyen légkörben mozog az egész ú. n. „jobb társaság”. S a kispolgári nő sárga irigységgel tekint az élet eme színes pontjaira — csábító ideálja e pont az életének is.

Legművészből vonásait az érzéki élvezet fokozása a női kacérkodásban s a kölcsönös flörtölésben érte el.

Kacérkodás — ez a paszivitás cselekvő formája. Éppen azért specifikusan női tulajdonság s legfontosabb csábító eszköze a nőnek a férfival szemben minden időközön át. Ennek következtében szerepe főleg azokban a körökben növekszik, hol a legtöbb nő házasodási lehetősége megnehezül — már pedig az ancien régime előkelő köreiben a legnagyobb mértékben számolnunk kell ezzel a jelenséggel, mint később behatóbban is látni fogjuk. A kacérkodás lényege emellett még mutogatás és póz is. E második oknál fogva is

legalkalmasabb volt fejlődésére az ancien régime — minden lehetőségében, de különösen az abszolút arisztokráciával összefüggésben, melynek legfelsőbb követelménye emberekkel s dolgokkal szemben, mint tudjuk, szintén nem egyéb póznál és fitogtatásnál.

E két oknál fogva nem csoda, ha a kacérkodásra soha annyi gondot nem fordítottak, mint ebben a korban — s hogy például a férfi mozdulataiban nagyobb szerepet kellett hogy játsszon, mint valaha, — abban a mértékben,

18. kép. Gáláns házassági értesítő.

Német metszet.

amint a férfiak vagy legalább bizonyos rétegei a férfiaknak elnőiesednek. De e műfaj legnagyobb művészeit mégis a nők között kell keresnünk. Az ancien régime minden asszonya bizonyos fokig művész a kacérkodás legnehezebb fogásaiban. Tűzijátékhoz hasonlítható ez a művészet, amit minden asszony napról-napra reggeltől estig felgyújtogat maga körül. Minden tevékenysége kimerül több-kevesebb kacérkodásban. Minden mozdulatát a kacérkodás törvényei szabják meg, e törvény szolgálatába hajlik minden taglejtés. E törvény drótszálain ugrál minden affektus, még a fájdalomé is: *La femme rit, quand*

elle peut, et pleurt, quand elle veut. Az asszony nevet, ha tud és sír, ha akar. A kacérkodásnak titkos kis ünnepélyei és nagy drámái vannak — s egy pillanatnyi időközben az ünnepély drámába bomlik át és viszont. Míg az összeségnek színjáték formájában jelenik meg — a kegyelt kedves titkos ünnepélyt borzong benne át. E tökélyre a nő persze hosszas és szakadatlan tanulmánnyal s szorgalmas önfegyelemmel fejlesztheti csak művészetét. S ebben nem volt hiány sehol. A kacérkodás művészetének kiképzését oly gonddal űzték az asszonyok, melyről csak úgy szerezhetünk fogalmat, ha elgondoljuk, hogy e kacérkodás akkoriban a legfontosabb létkérdése volt a nőnek. Az „Abrahám lombsátora” című műből:

„A nők minden órában egyszer, de néha félnapokon át a tükör előtt ülnek s arcukat vizsgálják — kifejezéseket tanulnak be, szomorúnak, majd haragosnak, majd vidámnak, majd szerelmesnek állítják be arcukat — hogy a tükörtől, e rossz tanácsadótól tudják meg, hogy áll arcuknak ez vagy amaz. Ily mohón vetik rá magukat a nők a szépség kultuszára.”

E szent buzgóságnak felel meg a raffinement is, mely jellemzi a kort. Egy passzust idézünk a „Berlini gálánsságokból”:

„Hiúságával kezében rohan az újmódi amazon a harcba. Milyen pillantásokat lövel szeméből! Hogy sorakoznak ők tűzvonalba arcjátékkal és mozdulatokkal! Hogy rohan rá a gyöngé ellenfélre, gyöngéd, biztató kézszorításokkal, bűvös mosolyokkal, közben majd a vállkendő hirtelen elcsusztatásával mutatnak holmi váratlan bázist — majd a keblek emelkedése készíti a már-már gyöngülő ellenfelet kapitulációra — majd a szófán való hirtelen odacsúszás következik, mintha csak páros viadalra kerülne már a sor — végre egész nyíltan a nadrágtartóhoz nyúl a játékos kis ujjak — s ha még ez se segít — utoljára a váratlan ájulás következik, melyen csak az ellenfél segíthet. Az erőd falai lehullanak — a győző a legyőzött lábaihoz omlik — megkezdődik a duódráma s mind az amorettek ezüstfelhőkön libegnek s hamiskásan tapsolnak s nevetnek.

Hogy még a legkisebb mozzanatokból is teljesen száműzve van a naivitás, az ezekután kézenfekvő. A naivatás, mint láttuk, rendesen tudatos kacérkodás...

Részletesebben és behatóbban itt csak az asszonyi kacérkodás technikai

és úgyszólván állandó segélyeszközeit kell figyelembe venni, és ezek közül is csak azokat, melyek erre a korra jellegzetesek. Ilyenek a vállkendő, a legyező, a maszk, az ékszer, a „mouche” vagy a szépségflastrom. Ezek a dolgok első pillanatra egészen alárendelteknek látszanak. De éppen ezeknek kell nagyobb figyelmet szentelni; mert ha nem tévesztetjük meg magunkat többnyire csalékonny hivatalos céljuktól s az igazi értelmük szerint magyarázzuk őket, mint látni fogjuk a kor jellegzetességét, gyakran sokkal világosabban tárják élénk, mint némely már az első pillantásra ríkítóan szembetűnő jelenség.

Az úgynevezett vállkendő, melyet a vállon átalvetve hordtak, hivatalos célja szerint arra való, hogy a kebel divatos meztelenségét közvetve megszüntesse olyan pillanatnyi alkalmakkor, mikor az általános meggyőződés szerint a dekolletage nem volt helyénvaló, így pl. a kézimunkánál, a templomba menésnél stb. Mivel azonban mindez nem a jámboroknak ugyan, de a bűnösöknek javára van, így az erkölcsöknek ez a megjavulása is még jobban szolgálta az erkölcstelenség céljait. Vagyis: a legraffináltabb segédeszköze lett az asszonyi kacérkodásnak. Mivel a vállkendőt csak lazán vetették át, eltakarta a ruha szabásának tényleges vonalait és így módot adott a szép kebel tulajdonosának, hogy a ruhakivágásnál minden időben még sokkal mélyebben menjen, mint az az általános divatnak éppen megfelelt. Ezt a többletet azonban csak akkor kellett megmutatnia, ha speciális céljainak megfelelt. Semmit és mindent megmutathatott egyetlen pillanat alatt. Illő pózban mehettek végig az uccán vagy jelenhettek meg társaságban és mégis adott pillanatban eleget tehettek a legvakmerőbb szeszélynek, a magukénak és másokénak is, mert egy egyszerű mozdulat vagy az udvarló ügyesen provokált incselkedő tréfája elegendő volt, hogy a vállkendő többé vagy kevésbé szétnyíljon. Ezen a fontos szerepen kívül, melyet a vállkendő a kacérkodás szolgálatában teljesített, volt a női csábítás számára más feladata is. Hasonló módon növelte a dekolletage hatását mint a fátyol az arcét. Míg a kebel határozott formáit időközönként félig-meddig eltakarja, ingerlője a férfiak fantáziájának, felkölti a kíváncsiságukat és végre is addig fokozza, míg vággyá lesz, amivel aztán betöltötte a kokettéria főcélját. Míg a szegényebb népnél az egyszerű átvető kendő, a vagyonosabbaknál a csipkével rakott fichu vagy az értékes shawl szolgálta ezt a célt. Mindkettő azonban — így gúnyolta őket az élcelődés — ugyanynyira vagy ugyanolyan kevésbé alkalmas arra, hogy a csinos keblet tényleg elrejtse kíváncsi pillantások elől: egyiknél is, másiknál is elegendő egy parányi szellő, hogy megnyíljon a kíváncsiság számára, mert mindkettő csak „szótt levegő”, mint Wieland mondta. Nem csodálatos tehát, hogy a vállkendő és a fichu egyaránt nagy szerepet játszott a kölcsönös flörtnél.

Nászéj előtt

Rézkarc Queverdo után Dambrun-tól

VIII. melléklet

Nászéj után

Rézkarc Queverdo után Dambrun-tól

A legyező, mely manapság Középeuropában főképen csak a bálterem rekvizituma, az ancien régime-ben épp úgy, mint régi időben a déli államokban állandóan ott volt minden asszony kezében; legfontosabb toilette cikkei közé tartozott nemcsak az előkelő társaságbeli asszonynak, hanem a középső kispolgárság leányainak is. Természetesen kezdettől fogva fontos eszköze lett a kacérkodásnak, mert ügyes alkalmazása a hivatalos cél szolgálatában lehetővé tette már a kacérkodásnak a leghálásabb kihasználását. A szép kéz,

19. kép. A dauphin.

(XIV. Lajos fiát Le Roux grófné bevezeti a szerelem tudományába.)

a keskeny csukló, a formás kar, a gracióz mozdulat, az elegáns vonal, mindez előnyösen jutott érvényre a legyező használatával, vagy legalább is minden más módnál hosszabb időre tette lehetővé, hogy ezeket egy bizonyos publikumnak mutogathassák. Ugyanilyen korán kifejlődött a híres legyezőnyelv, mely minden asszonyt képessé tesz arra, hogy minden elképzelhető alkalommal egy kiválasztott férfival a legintimebb beszélgetést folytassa anélkül, hogy a be nem avatottak közül bárki is tudomást vehetne róla. A legyezőnek

egy meghatározott mozdulatával közeledésre bátorítja a férfit, tudtára adja, hogy egyetért a céljaival, meghatározza a szívesen fogadott látogatás vagy találka idejét és óráját, közli vele, hogy eljöhet vagy nem jöhet el, a legyezőjének egy szelíd meghajtásával elismeri a legyőzetését s a merev mozdulatlanságával kijelenti, hogy legyőzhetetlen. Kedveskedés, szerelem, kétségbeesés s az affektusok egész skálája fejezhető ki a legyezővel, még pedig nemcsak szűkös jelekkel. Ehhez a művészethez, melynek a spanyol nők még ma is mesterei, az ancien régime-ben jóformán minden asszony nagyszerűen értett.

A legyezőnyelv számos hieroglifájával azonban még korán sem merült ki a legyező repertoárja a galantéria szolgálatában. Nem jelentéktelen szerepéhez tartozik az is pl., hogy a tulajdonosát képessé teszi azoknak a hangulatoknak az eltitkolására, melyek az arcán tükröződnek. Kellemes vagy kellemetlen meglepetések elrejtésére, továbbá hogy bizonyos hangulatokat pl. szegénykezést úgy játszhasson el, hogy mégis a szituáció keretében maradhasson. Ez utóbbi azt jelenti: a legyező volt a tizennyolcadik században az az eszköz, mely az asszonynak lehetővé tette, hogy aktív és passzív résztvevője legyen az erkölcstelenség nagy orgiáinak, mely a társaságban minden időben szóban és tettben tombolt. Az arc elé tartott legyező mögött buzdító tetszéssel lehetett jutalmazni; a kiterjesztett legyező mögött helyeselhatték, eltitkolhatták és viszonyozhatták a flört kézzelfoghatóságait stb.

Mindezen okoknál fogva ebben az időben állandó kísérője volt a nőnek a legyező; legyező nélkül az asszony valósággal fegyvertelen volt; harcos, aki a csatában páncélba öltözött ellenfelével pusztá kézzel áll szemben. Éppen ezért mindig a kezében volt. Egy fiatal angol hölgy írja az emlékezéseiben: „Akkor aztán legyezőket is kaptam. Manapság fiatal leánynak elég egy is, de mi olyan legyezőkkel jártunk, mint a japánok és én kaptam utcára valót, reggelre valót, estére valót, egyet pedig nagy alkalmakra”. Nem csoda tehát, hogy a legyező ebben a korban apoteozisát élte meg, hogy a legdrágább kincs lett a nők kezében s a képzelet mindenképen azon volt, hogy céljai érdekében, dekoratíven és formailag alkalmasan alkossa meg.

Itt kell megemlítenünk az álarc gyakori használatát is a kor nyilvános életében, mert bizonyos értelemben hasonló célt szolgált mint a legyező. Némely országban és városban, különösen pedig Velencében az arisztokráciának, de csakis neki engedélye volt arra, hogy ne csak karnevál idején, hanem az egész éven át maszkkal járhatson az utcán és mehessen el a színházba. A birtokló és uralkodó osztálynak ez az előjoga mindenütt, ahol szokásban volt, ha nem is kizárólag, de főképen az aktív galantéria érdekeinek áll szolgálatában. Casanova leírásai behatóbban tájékoztatnak bennünket arról, hogy a maszk hasz-

nálata mindig valami gáláns vonatkozásra borította a titok fátyolát. Mivel Velencében mindenki rá volt utalva a gondolákra, ha valahová ment maszk nélkül, ki lett volna téve a világ ellenőrzésének és állandó zsarolásuknak is. A maszk használata a színházban arra is jó volt, hogy tisztességes emberek megnézhettek olyan darabokat és előadásokat, melyeknek illetlensége legalább is az asszonynézőket különben kizárta volna. Éppen ezért az a szokás, hogy maszkkal járjanak a színházba az ancien régimében nemcsak Velencében, hanem más városokban is divatban volt ilyen esetekben, így pl. Párisban és Londonban. Londonról több följegyzés van arról, hogy a restaurációs idő hirdett angol komédiának, melyekben minden élc szemérmetlen és sohasem hiányzó Hanswurst minden mozdulata illetlenség volt, mindig számtalan előkelő hölgy nézője volt és hogy ezek a tömeg bizalmaskodásaival szemben a maszkkal védekeztek. Más szóval: a maszk a maga nemében még több volt, mint a legyező, praktikus segédeszköz arra, hogy „tisztességes” emberek zavartalanul vehessenek részt tisztességtelenségekben.

Ékszer e k. Az ékszer főképen a kokettéria birodalmába tartozik és éppen ezért minden időkben sokkal nagyobb szerepet játszik a nő fiziognómiájában, mint a férfiéban, ahol már régen csupán a gyűrűre redukálódott s ahol még karkötő képében előfordul, ott a legtöbb esetben valami mazochisztikus hajlandóságot árul el. Az ékszer célja, mint ezt már maga a szó is jelenti, főleg a testet díszítő hatásában van meg; vagyis állítólag a tulajdonosát szebbé teszi. Bármennyire is általános ez a vélemény, mégis alapjában véve félreismerése a tulajdonképeni célnak és mindenekfölött a legfőbb hatásának. Az ékszer csak másodsorban tegyen széppé, ellenben első sorban tegyen figyelmessé a test arra a részére, amelyet díszít, s amelynek különös előnyeit specifikus formájával jelképezi. A mozgékony karkötő a keskeny csuklót emeli ki, a szorosan odasímuló karcsatt a kar formás teltségét, a széles cipőcsatt a láb keskenységét, az öv a csípő eleganciáját, a fülbevaló a fül parányi voltát, a gyűrű az ujj keskenységét, a mellű és a nyaklánc a szép nyakat és a rajta függő csecsebecsék a hullámozó kebel szépségét emelik ki. Mivel a szép kebel mindig legfőbb büszkesége a nőnek, melyre a leginkább kíván figyelmessé tenni s mivel a legtöbb divatnak a természete tiltja meg, hogy az ékszer, különösen pedig a nyakék arra való és arra számít, hogy a pillantásokat ráterelje és különös előnyeit érvényre juttassa. A nyaklánc és főképen a rajta lévő függelékek necsak a formás nyakat mutassák meg, hanem azt a széles cezurát is, mely a szép keblet kettéválasztja és tegyen figyelmessé továbbá a kebel magas emelkedésére. A mellesatt elhelyezése által tegye feltűnővé a kebel domborúságát. Mindezek az okok miatt mennél dekolletáltabb a nő, annál több vagy

esetleg annál raffináltabb ékszert visel, mert néha egyetlen jól megválasztott ékszerrel mind e különböző hatásokat el lehet érni.

Ezeknek a céloknak és törvényeknek van alávetve az ékszer és ezért olyan fontos eszköze a kacérkodásnak; demonstrál, elhelyez, plakatizál. Természetesen ezeknek a törvényeknek betöltése leggyakrabban öntudatlan, de fontossága éppen abban nyilvánul, hogy az ékszer csak akkor díszíti igazán a viselőjét, ha nemcsak ellent nem mond azoknak a szépségeknek, amelyeket díszít, hanem azoknak vonalait előnyösen támogatja is.

Ahol az ékszer tényleg széppé tesz, ott rendszerint indirekt áll elő az a hatás, amennyiben ügyesen kiokoskodott formájával vagy színével optikai csalódást idéz elő és a test valamelyik hibás vagy másképp kívánt vonalát megfelelően kikorrigálja. Így a széles öv rövidebbnek mutatja a tulságosan hosszú derekat, a bő karkötő az erős csuklót karcsúbbnak, a gyöngyfűzér, mely szorosán a nyakra simul, formásabbnak mutatja azt, vagy megfordítva.

Az ancien régime nemcsak kihasználta teljes mértékben az ékszerek már régebben kifejlődött hatásait, hanem számtalan új árnyalatot kapcsolt hozzá. Ezek az árnyalatok mint másképp el sem képzelhető, a gyönyörre vágyók raffinementjai és fokozásai. A renaissance tömör és monumentális ékszerei eltűntek és helyükre léptek — különösen a rokokóban — azok a bűvös drágaságok, melyekben gyémántok, smaragdok és rubinok öntötték fényüket szinte mint rivalda világítás, azokra a szépségekre, amelyeket díszítettek.

Míg az ékszerek drágasága miatt a polgári osztály leányai többnyire kénytelenek voltak néhány egyszerű gyűrűvel, ugyanolyan nyakláncsal és brossal megelégedni, a vagyonos osztálynak és az udvari köröknek pazarlása ékszerek dolgában az ancien régimeben valósággal megdöbbentő. Itt nemcsak a nők, hanem a férfiak is teli voltak rakva ékszerekkel: drágakövek fedték az ujjakat, a kart, a nyakat, drágakövekből volt a virág, amit a kezükben tartottak, mint élőláncok vették körül a hullámzó keblet, s mint izzó tűz ömlöttek le a gomboktól a harisnyáig. Az egész ember tulajdonképpen egyetlen ékszer, melyet mesteri kéz foglalt, — s ezzel aztán teljes a semmittevésre predesztinált osztály képe; mindegyik tagja dísz és ékszere a világ egészének.

M o u c h e: A kacérkodás legfontosabb eszközeihez tartoznak a moucheok vagy szépségtapaszkok, melyek speciálisan a gálás korban divatoznak és evvel együtt tűnnek el. Kezdetben csak arra szolgáltak, hogy az arc és a test egyéb fedetlen részein bizonyos kellemetlen foltocskákat eltakarjanak. A „Frauenzimmer-lexikon”-ban Vénuszvirág neve alatt találjuk meg: „Így hívják az asszonyok az arcukon támadó pörsenéseket, melyeket a mouche-sal fődnek be.” Csakhamar azonban valóságos divattá lett, mivel fekete színe nagyszerűen

tette feltűnővé a bőr fehérségét, amit a legnagyobb szépségnek tartottak, — innen van a „szépségtapasz” elnevezés is, — s mivel mint minden véletlen rendellenesség magára vonja a pillantásokat. Ez az utóbbi hatása a raffinementnek a legpikánsabb lehetőségeket nyitotta meg. Csupán olyan helyekre kellett ilyen rendellenességeket elhelyezni, amelyekre különösen óhajtották figyelmessé tenni a nézőt, hogy biztosak legyenek abban, hogy a pillantása

20. kép. A részesedés.

ujra meg újra oda téved majd. Éppen ezért tapasztották ilyen helyekre. Aki az embereket szép nyakára vagy arcára akarta figyelmessé tenni, oda tette, a gáláns nő a keble domborulatára helyezte el, a szemérmetlen pedig lehetőleg mélyen, a két félgömb között. Ez a mouche legfőbb, de nem egyedüli célja. Ami előbb csak a szem számára való volt, csakhamar pikáns játéka lett a szellemnek és olyan raffinált, bár kissé nehézkes tudomány, amelyben minden asszony otthon volt.

Mivel ezek az apró foltok, a hely szerint, melyen felragasztották őket, más és más kifejezést adtak az arcnak, segítségével aztán szándékosan változtatták meg az arckifejezést olyanná, amilyent éppen mutatni akartak. Aki pajkosnak akart látszani, a szája szögletébe ragasztotta, aki a galantéria iránt való hajlandóságát akarta kimutatni, az az orcájára, a szerelmes nő a szeme mellé, a szemtelen az orrára, a kacér az ajakára, a büszke a homlokára. Ilyen módon helyezték éles világításba a jellemnek azokat a jegyeit, melyeket állandóan vagy csak pillanatnyi célok érdekében plakatizálni akartak. S különbség nélkül használta mindenki ezt az eszközt, felragasztották őket még a kislányoknak is, akiknek félénkségét és szemérmességét kellett pózolnisk. Moscherosch így korhol:

Némely leányka, hogy szemérmetesnek lássék, teletapasztja az arcát fekete tafota szégyenfoltocskákkal, amelyek miatt ők maguk szégyelhetnék magukat.

Sőt gyakran még a férfiak is használták a szépségtapaszokat. Mikor a kacérkodásnak ez a segítőeszköze divatba jött — körülbelül a tizenhetedik század közepén — csakhamar nem elégedtek meg a kis fekete foltocskákkal, hanem a legkalandosabb formákat adták nekik. A tafota helyét bársony foglalta el. Néha akkora foltot vágtak, amilyen egy igazi jel eltakarítására való, az ilyen foltot a jobb orcán „fogfájós”-nak hívták. Voltak hölgyek, akik azzal akarták pikánssá tenni ezt a foltot, hogy ráadásul még apró drágakövekkel rakták tele. Különösen kedvelték azonban azokat a szépségtapaszokat, melyek égitesteket, holdat, csillagot vagy amelyek állatokat ábrázoltak. S a legkülönbébb állatokat válogatták ki: nyulat, rókát, kutyát, pillangót, lovat stb. S még a legundorítóbbtól sem riadtak vissza. Voltak, akiknél a tapasz egy ugró bolhát ábrázolt. Erre a legkedveltebb hely a ruhakivágás legmélyebb pontja, amely azonban még látható, vagy a kebel domborulata. Ezzel aztán a férfiaknak nemcsak a pillantását irányították állandóan oda, hanem a kezét is. Bármily gorombák és durvák voltak is a kacérkodás ilyenfajta tréfái, ez még sem akadályozta meg, hogy ez a szokás vígan divott évtizedekig minden országban. Még a tizenhetedik század végén így ír Abraham a Santa Clara:

„Más büszke Helenák, hogy fehér bőrük annál vakítóbbnak lássék, olyan fekete foltocskákat ragasztanak fel, amelyek nyúl, szarvas és róka formájában vannak kivágva; ez a hölgy azonban csupa madarat rakott az orcájára, s ha jól emlékszem, az orrán is ilyen furcsa madár tapadt.”

A rokokó a szépségtapaszkok groteszk formáit megszelídítette és redukálta, amint hogy mindenben válogatottabb formákat keresett; de a szépségtapaszkok használatáról nem mondott le, sőt uralkodása végső napjáig megtartotta a kacérkodás repertoárjában...

Ha pedig a kacérkodás fontos vonása egy bizonyos korban a nő jellemképének, úgy a két nem érintkezésében a kölcsönös flört formái ugyanilyen szerepet játszanak. Mert kacérkodása nem csak flörtre vezet, hanem minden kokettéria, tulajdonképen maga is nagyrészt flört, tehát bizonyos fokig csak művészi határvonala. Az ancien régime-ben a két nem érintkezésének nemcsak minden formáját itatta át a flört, hanem minden, még a szerelem is, mint mindent felemésztő szenvedély a flört váltópénzére cserélődik be. Sőt maga a nemi aktus is ebben a korban sokkal inkább, mint bármikor máskor, csak flört, — mert hisz a nő nem ajándékozta oda magát a partnerének, csupán kacér játékot űz vele. S nem csupán vele, hanem hús másvalakkal egyidőben.

A flört lényege minden időben ugyanaz. Többé vagy kevésbé intim nyájaskodásból áll, titkolt testi bájok pikáns mutogatásából, szerelmes beszélgetésekből, melyeknél a szó buzdító nyájaskodás. A különböző korokat egymástól ilyen irányban csak az választja el, hogy tágabbak vagy szűkebbek ennek a kölcsönös csábításnak a határai, hogy mekkora a kor, melyet egyénként átfog, hogy csupán azzal flörtöl-e valaki, akihez komolyabb hajlandóság fűzi, vagy pedig válogatás nélkül mindenki, végül pedig különbséget tesz a nyilvánosság nagysága, amelyben mindez lejátszódik. A történelmi megítélésben, mely az egyes korok között lévő különbségeket mérlegeli, a fejlődés felfelé vagy lefelé tartó vonala csupán ettől az utolsó ponttól függ. Mert például míg két szerelmes ember flörtölése, mikor a flört minde formája igazi hajlandóságból fakadt, elképzelhető legpomásabb jelensége az érzéki életnek — az állat-élet kiképzése a legmagasztosabb szimfóniába — mindez azonban csak addig marad ennyire magasztos, míg titok fátyla veszi körül. Ennek a pontnak durva megsértése egyes esetben patológikus, mint tömegjelenség — nemcsak a mi mai, hanem abszolút mértékkel mérve is erkölcstelen, mert szociális ösztöneinkkel van összeütközésben. Természetellenes, mert természeti törvényeink szerint minden, ami csupán nemi életre vonatkozik, föltételezi a titkosságot. Az ancien régime-t, mint már többször mondtuk, ilyen irányban az jellemzi, hogy a flörtnél szóban és tettben is a legvégső határokig ment el. Ez volt a tudatosan kitűzött cél, jellegzetes az is, hogy a legteljesebb nyilvánosság előtt flörtölnek; — a szeretkezés is nyilvános színjáték! — Ha az ancien régime asszonyairól el lehet mondani, hogy a kokettéria számukra azt jelenti, mintha valaki a cégtábláját akasztja ki, akkor a flörtől bizvást

állíthatjuk, hogy mint annyi más ipart a középkorban, nyilvános utcán üzték, az összes szomszédok, barátok és arrajárók szemeláttára.

A legvilágosabb képet az általános szerelmi szokásokról, a korbéli Don Juanok tollából származó intim leírásokon kívül az ancien régimében főképpen az egykorú művészetekből kapjuk, melyek buja módon dicsőítenek minden egyes nyájaskodási formát. Az ancien régime irodalmában és művészetében minden a flörtben oldódik fel. Ha a szerelemről beszélnek, vagy a szerelmet ábrázolják, az nem más, mint a flört pikáns látványosságai, amelyek a szemünk elé tárulnak. A barokk és rokokó írói és művészei jóformán semmit sem tudnak mondani a szerelem emberi és szellemi lényegéről, vagy legalább is nem többet banális és fakó fordulatoknál, bár a legelragadottabb hasonlatokkal beszélnek az egyes nyájaskodások különös delikatesszéről.

Bár nem a legelső és leggyakoribb, de a legdelikáltabb formája a flörtnek a középeurópaiak érzéki életében: a csók. De a csók fenséges szentségéről ebben a korban mit sem tudnak; számukra a csók nem egyéb, mint mód arra, hogy a saját vágyakozásukat átvigyük másokra. Azonkívül a csók változatossá is teszi a gyönyörűségeket. Nagy szeretettel szorítja tehát a férfi ajakát a nő keblére. A „Ha nem lenne remény, már rég nem élnék én” című versben a szerelmes ezt moodja: „És engedd, hogy szallagtan kebled táruljon melegen forró csókom elé.” És szíves örömet engedik meg a nők az ilyen tréfát és játékot. Rétif de la Bretonne „Monsieur Nicolas” című könyvében a következő élményét meséli el:

„Mikor jóllaktam, a figyelmem a szomszédnőm kacérkodására fordult, aki egyre töltötte a bort a poharamba. Néhány apró udvariassággal feleltem, többek között dicsértem a nyaka fehérségét, melyet páváskodásból olyan mélyen levetkőztetett, hogy egész keble látható volt. Voltaire „Az orleánsi leányá”-ból való versekkel hízelegtem neki. Lafray grimaszokat vágott. Chéreau asszony észrevette ezt és mindjárt csókra nyújtotta a meztelen keblét. Térdre hulltam. „Ha letérdel, akkor megcsókolhatja mind a kettőt” kiáltotta Chéreau asszony és a másik keblét is leleplezte és odanyújtotta. Megmámoreosodtam és rányomtam az ajkam az egyik bimbóra. A felizgult nő mindkét kezével keblére szorította a fejemet.”

Amit a vidéki polgár asszonyka nyájasan megengedett Rétifnek, azt a gáláns előkelő hölgy sem tagadja meg, mint azt a memoir-irodalom számtalan megjegyzéséből tudjuk. Különben is a kebelre nyomott csók az általánosan

megengedett tisztességesek közé tartozott. Sőt alkalmat teremtenek a mindkét részről annyira kedvelt nyájaskodás számára. Így a zálogosdinál és más játékoknál, egy ilyen kebelre adott csókot tűznek ki váltságdíjúl. Lilius Chamedrie „Jungfern Advocat”-jában mondja el:

„Egyszer egy megszomorodott kisasszony jött el hozzá és elpanaszolta, hogy társaságban volt, ahol zálogosdit játszottak, s váltságul megcsókoltatta a száját és a keblét, erre pedig olyan melege lett, hogy a fájdalomtól alig tudott a lábán állni.”

Ha a férfinak nincs elég bátorsága, hogy megcsókolja a nőt, vagy csak a kezével nyúl ahhoz, amit szájával illene érintenie, akkor a nők nagy csalódást éreznek.

Annál hízelgőbbnek találja a legtöbb asszony, ha az, aki megcsókolja, elég vakmerő és valami különös kegyet kér, például azt, hogy a gömbölyű térdét csókolhassa meg. És ebben a kegyben gyakran még társaságban is részesülhetnek: „A térd a barátság végső állomása, csak a harisnyakötőn felül adott csók kizárólagos joga a szeretőnek.” A szerelmes viszont nem elégszik meg az ilyen ártatlan csókokkal, hanem mindig imádottja testének legintimebb részeit akarja megcsókolni. A gáláns litteraturában számtalanszor fordul elő az ilyen raffinált vágyakozás.

S minthogy az imádott egész testét csókokkal kívánják borítani és csókokkal borítják is — a férfi különben a nőtől a maga számára ugyanazokat a ravasz intimitásokat követeli meg, mint amilyenekben ő részesíti a hölgyet — épp úgy nem egyféle csók van csupán, hanem száz különféle. A csók művésze valóságos tudomány lett, még pedig nagyon népszerű tudomány. A 16-ik századbeli nagy csókművész Johannus Secundus egész raffináltsága most nyílt titok. Egész komoly munkák írják le és magyarázzák meg, hogy mi a csók és milyen különféleképen lehet csókolni és esetről-esetre kell is. A „Frauenzimmerlexikon” azt mondja a csókról:

„A csók a szerelemből származó összeütközése és egyesülése az ajkaknak, melynél két személy a száját olyan erősen szorítja egymásra, hogy a szétválásnál tisztán kivehető hangot ad, mintegy jelezvén, hogy mennyire ízlett.

Ugyanezen mű szerint valamivel tüzesebb formájú a „florenci csók.” Ez abból áll, hogy „valakit a fülénél fogunk és úgy csókoljuk”. A nedves csókkal azt jelzi a férfi, hogy a nőtől többet is kíván s csupán ártatlan tréfát űz vele.

Hofmannswaldau is így mondja: „Es tat ein nasser Kuss ihr meine Geilheit kund.” S éppen mivel minden asszonyt gyakran csókolnak meg ilyen módon férfiak, jól tudja, hogy ilyenfajta csóknak milyen hatása van az érzékeire. Hofmannswaldau versében az, akit így megcsókolt, megbotránkozottan kiált fel: „Ist dein Verstand gesund, so führe keine Brunst, in meine keuschen Hecken.” A „szűz csók” azt jelenti, hogy a keblén csókolja meg a férfi a leányt és közben a mellbimbóját a szájába veszi. „A csóknak ez a fajtája mindenk között kiváltképen tetszik a szerelmes asszonyoknak, mert közben a szép keblüket mutogathatják” — így mondja a „Vademecum szerelmesek számára”. Délnémetország fonóiban játszanak egy zálogosdit. „A gyereket kivinni”-nek hívják, melynél az ilyenfajta csók a zálog váltsága. Amelyik leány nem hajlandó erre a célra a fűzőjét kikapcsoltatni, azt azzal gúnyolták: „Persze, ez deszkából van”, amivel azt akarják mondani, hogy a keble olyan lapos, mint a deszka és csak azért kényeskedik. Francia csók, az előbb említett „Vademecum szerelmesek számára” szerint az, mikor a két nyelv érintkezik. Ilyen módon szoktak csókolódzni a házastársak, „mert ez mindkettőjüknek nagy gyönyörűséget okoz.” Az à la mode férfi csak így csókol, mert ezzel a nő vágyát a lehető legmagasabb fokig feltüzeli és mivel „minden nő, aki kedvet talál a szerelemben, legszívesebben csak így csókoltatja meg magát”. Ezenkívül még egész sereg fajtája van a csóknak és minden fajtában még egész sereg árnyalat, mindegyik más és más élvezet okozója. Abból, hogy a férfi milyen módon csókol, tudja meg az asszony, hogy milyen gyönyörűséget várhat a szerelmétől. „Úgy szeret a férfi, ahogy csókol.” S mivel ez „a nők legfőbb kíváncsisága”, nem veszik rossz néven, ha megcsókolják őket, még akkor sem, ha különben hívek is akarnak maradni a szeretőjükhöz vagy a férjükhöz: „Einen Kuss in Ehren kann niemand verwehren.”

A szájra adott csók elválaszthatatlan attól a szándéktól, hogy érzéki vágyat keltsen abban, akit megcsókoltak. Éppen ezért még az anya is, a legnagyobb örömkítőzésben csupán az arcáján, a szemén vagy a homlokán csókolja meg gyermekét és lehetőleg sohasem a száján. Ez a barátság csókja, az érzékiségtől ment nyájasságé.

A száj jogaihoz ugyanolyan terjedelmes jogai kapcsolódnak a kéznek a flörtnél. S jellemző az, hogy ezeket épp úgy differenciálják és épp oly behatóan írják le. Legelső sorban a lányok vagy asszonyok keblével akarnak játszani: „A kebel előhegye a boldogságnak, amelynek szirtjei után minden férfi ki nyujtja a kezét.” Alig van költő ebben a korban, aki ennek a vágnak, verseiben ne adott volna kifejezést.

Ezek a versek mind azt bizonyítják, hogy a férfi, mindjárt az első alka-

lomnál megkísérli ezt a bizalmaskodást, ugyanolyan sok más vers pedig azt, hogy a nők ilyenkor csak nagyon kevés ellentállást fejtettek ki, s ezért a szemök pillantása gyakran ellentmond a szavaiknak. „Ton oeil dit oui, quand ta bouche dit non” így mondja a „Duo” című francia vers, mely minden árnyalatát leírja a flörtnek, míg végre is eléri a végső kegyet. Mivel a nő ilyenkor titokban leggyakrabban egyetért a férfivel, Thümmel diadalmasan mondhatja: „Den Busen zehnfach eingeschnürt, geschah ihm doch, was ihm gebührt.” A vers magától értetődő vége az, hogy a nők végre is nemcsak beletörődnek az elkerülhetetlenbe, hanem ráadásul nem is titkolják, hogy milyen gyönyörűséget okoz nekik a szeretőjük ilyen pajkossága. Sőt az sem szégyen, ha a nő maga buzdítja ilyen szerelmes játékra a szeretőjét.

A férfi keze azonban még intimebb jogokat követel, mindenüvé el akar jutni, még a legtítkosabb régiókba is. Mert a kor felfogása szerint csupán ezzel lehet kellőképen méltatni a nő szépségét. Buja vágyának legvakmerőbb kimutatása a nő megtisztelése. Celandier a „Szerelmes órák” szerzője „Arismenéhez” című versében azt mondja: „ist es nicht des Schoosses Ehre, Wenn sie krönet meine Hand?” Amiben csak a prüd asszonyok kételkednek komolyan. Ahova pedig a száj és kéz eljut, oda eljutnak a pillantások is. Az első kegy különben is, amit nő a férfinak nyújt, valami a férfi szeme számára csábító látvány. Rendesen ez az ouvertürje a női flörtnek, mert a forszirozott asszonyi kacérkodás főrésze abból áll, hogy intim bájak feltakarásával csábító csemegét adjanak a férfi szemének. A hanyag elterülés a pamlagon s még sokkal inkább egy pikáns póz a kandalló előtt ezt a célt szolgálja s a legmesszebbmenő lehetőségeket nyújtja mindenféle vakmerő tréfára és játékra. A szerelmes leány számára nincs nagyobb gyönyörűség, mintha imádottja előtt szépségét mutogathatja, s azonkívül a nők nagyon jól tudják, hogy „ahol a szemek fogva vannak, ott a száj és a kéz sem marad soká foglalkozás nélkül” — és így száz meg száz alkalmat talál arra, hogy valamit mutasson szerelmesének. Különösen jó ürügy a hirtelen támadt fájdalom, melyet aztán a szeretőnek meg kell néznie és enyhítenie. A rózsa, amelyet a nő a keblén hord, belecsúszik a derekába és tövisre megsebz, arra aztán hangos sikollyal besiet a mellékszobába szerelmeséhez, mint „Galante Musenkinder” című gyűjteményében Hagedorn írja:

Ach was hab' ich itzt vor Schmerz
 Von des Rosenknosp' erlitten
 Die mir, recht bis an das Herz,
 Von der Brust herabgeglitten!

O' wie drücht michs! Himmel, wie!
Hier, hier, in der linken Seitel
Sich nur selbst: mir glaubst du nie;
Doch was glaubt ihr klugen Leutel

Sie entblöste Hals und Brust,
Mit der Knospe Druch zu zeigen;
Plötzlich heisst der Thron des Lust
Mich und die Verweise schweigen.

Leggyakrabban azonban egy kellemetlen bolhacsípés fájdalma valamelyik intim helyen, adja meg a kedvező alkalmat arra, hogy a szerelmesnek föltétlenül meg kelljen vizsgálnia a helyet. Ez a fájdalmas eset ad leginkább alkalmat pikáns helyzetekre, mert ilyenkor annak, akitől ilyen tanácsot kérnek, azzal is kell fáradnia, hogy egyszersmind kézrekerítse a fájdalom okozóját, ami, mint az köztudomású, nem olyan egyszerű dolog, miért is a költők ilyen dolgok leírásánál nem érik be néhány sorral, hanem néha egész oldalakat szentelnek neki. Az előbb hangsúlyoztuk, hogy a gáláns irodalom és művészet milyen tiszta képét adja az ancien régime-ben dívó kölcsönös csábítási formáknak. Ez a jóformán megcáfolhatatlan tény megkönnyíti számunkra azt a kényszerűséget, melyet a hely szűk volta szab elénk és hogy itt az egyes pontok történelmi kommentárjait mellőznünk kell. Csupán azt jegyezzük meg, hogy ez árnyalatok mindegyikét a korbeli memoár-irodalomban egész sereg leírással, valódi tények leírásával erősíthetnők meg, hogy ezekkel igazoljuk annak az egykorú mondásnak a találó igazságát, mely így szól: „Il est toujours plus facile de toucher les tétons d'une belle que son coeur.”

Minden kor tendenciái egy bizonyos csattanó felé törekednek, melyben aránylag legteljesebb megoldásukat találhatják meg. Ez a csattanó az ancien régime flörtje számára mindig a hölgy „lever”-je, az az idő, melyet mindennap az öltözködésre kell szánnia s amely alatt természetesen pongyolában van. A nő pongyolában, olyan fogalom, mely azelőtti időkben vagy teljesen ismeretlen volt, vagy legalább is csak nagyon primitív módon ismert. Tulajdonképeni formájában csak az abszolutizmus idején fejlődött ki. Itt meg kellett születnie és pedig azért, mert ebben a korban leggroteszkebb kialakulását élte a csupán fényűzési cikké való fejlődés és a divatos felcicomázás naponta több óráig tartó előkészületet vett igénybe. Amennyire könnyen megérthető ez, éppen annyira logikus az is, ami elkerülhetetlen volt, öncéllá lett s ez a helyzet, a társadalom által szentesített és ennek megfelelően organizált főattrakciója

lett az érzéki élvezeteknek. Maga a flört ebben a korban hivatalos institúció, tehát hivatalos alkalmat is kell teremteni számára; egyik a másiktól következik. Vagyis: a legkedvezőbb alkalom, melyet a mindennapi élet nyújtott a flörtnek, egyben hivatalos alkalma lett annak. Ez pedig beteljesült azzal, hogy a „lever” lett hivatalos látogatási és fogadó-órája az előkelő hölgynek.

Valóban a kölcsönös flörtre keresve sem találhattak volna kedvezőbb és hálásabb alkalmat. Pongyolában leginkább és legpikánsabban hathat a nő a férfi érzékeire s ez a helyzet akkor nem csupán rövid ideig tartott, hanem a toaettek körülményessége miatt néha több órára elhúzódott. Milyen kimeríthetetlen alkalom ez a nő számára, hogy barátait és udvarlóit minden egyes bájával külön megbabonázó látványosságban részesítse. Majd a kar lepleződik le egészen a vállig — persze látszólag véletlenül, — majd a szoknyát kell megemelni, hogy a harisnyát, harisnyakötőt és a cipőt rendbe lehessen hozni, majd meg teljes pomájában látható a vakító fehérségű nyak, majd meg valami más módon a kebel szépsége. Se vége, se hossza ennek a látványosságnak s határai csupán a nő ügyességétől függenek. Ez azonban csak egyik fele a dolognak. Hasonlóképpen alkalmas a negligzé arra is, hogy azonnal realizálják azokat a következményeket, melyeket ez a látványosság idéz elő, mert ilyenkor a nő engedékenysége nem áll semmi technikai akadály az útjába. A nőnek csak igent kell mondania s a férfi már valami módon el is ért vágyai céljához. Sőt a pikáns pongyola már maga az igen szó, mert a nő öltözeke egyben a páncélja is, mely legalább bizonyos fokig mindig megközelíthetetlené teszi a férfi számára. Ha tehát a nő saját akaratából ezen páncél nélkül lép eléje, ezt egész nyugodtan egyenes felszólításnak foghatja fel a nő részéről, hogy az alkalmat kihasználja. Ez a belső logika erre a korra vonatkozólag még sokkal inkább érvényes, mint bármely másakra, mert a toalett, vagyis inkább a nő rémült felkiáltása „Hova gondol... a toaettem!” az egyetlen ellentmondás, melyet a férfi annyira figyelembe vesz, hogy flörtnél csak szavakra és pillantásokra szorítkozzék.

Hogy az ancien régime-ben ez a naponta visszatérő helyzet, mely a társadalom által szentesített és ezért hivatalos alkalma lett a kölcsönös flörtnek, melynél különben minden arra számít, hogy a lehetőségeket szaporítsa, nem csupán bevezetés a dolgok belső természetéből, hanem azt a tényt, hogy a „lever”-t különösen a flört érdekében rendszeresítették, az ancien régime nem győzi eléggé sokszor és eléggé világosan kimondani, szóban, képben és mindenekfölött magában a tettben. A legelső kegy, melyben valaki, akit egy hölgy házába bevezettek, részesülhet, az, hogy résztvehet a hölgy „lever”-jénél. S az illető férfi kötelessége, hogy ebben az időben látogatásra is jelentkezzék a

hölgnél. Tilly gróf így ír a memoárjaiban egy ilyen látogatásról, melyet egy hölgnél tett, akinek ő nagyban csapta a szelet:

„Elmentem hozzá. Néhány szóval megismertette velem a megbízatást, amelyben részesítették, majd pedig — természetesen előbb csak általános kifejezésekben — különös érdeklődést mutatott irántam, aztán néhány kérdést intézett hozzám, melyek ezt az érdeklődést még nyiltabban bebizonyították, mikor pedig észrevette pillantásaimat, melyek bájainak szóltak (mert igazán szép volt és éppen toalettet csinált) egy pillanatra megzavarodott és ezzel szinte értésemre adta az egész izgalmat, melyet keltettem benne, s amelyet csak ügygel-bajjal tudott eltitkolni.”

Számtalan képen ellenőrizhetjük, hogy ez az intim helyzet mennyire szokásos volt. Ha a kegyelt jóbarát csak egyetlen napon elmarad, másnap már bizonyosan az a szemrehányás fogadja: „Ön elhanyagol!” S a nő attól a naptól kezdve érzi elhagyatottnak magát, mikor barátai állandóan elmaradnak a „lever”-jétől.

Mivel a hölgyek tudják, hogy ebben a helyzetben a legcsábítóbbak, a legnagyobb raffinementot fejtik ki avégből, hogy pongyolájuk mennél pikánsabb legyen. Hamilton herceg jegyzi fel II. Károly udvaráról, „hogy az udvari hölgyeknek a fürdőneglizsé különösen arra szolgál, hogy megsértsék az illetet és bájaikat mutogassák.” Merteuil marquisnő azt mondja negligéséről, melyet egy *tête-à-tête*-n akar viselni, hogy: „A leggálánsabb pongyola, amelyet el lehet képzelni s amely igazán bájos és egészen az én találmányom. Semmit sem mutat meg és mindent sejtet.” S a kéjenc Valmont ezt jegyzi fel egy ilyen pikáns látvány hatásáról:

„Ez a látvány felkeltette vágyaimat és a szememnek megadta azt, amire szüksége volt. Az első effektus az volt, hogy lesütötte a szemét. Egy ideig gyönyörködtem ebben az angyali szűz arcban, aztán lesiklott tekintetem a testére és igazán nagy gyönyörűségem volt abban, hogy szememmel levetköztethettem tetőtől-talpig.”

S ez volt a raffinementban járatos asszony célja is a leggyakrabban.

Bár egy hölgy leverje elsősorban a szemnek szolgáló *table d'hôte*, azért kijutott a része a kéznek is, mivel ha a komorna egy-egy pillanatra eltávozott, a jóbarát szolgálatait vették igénybe kisebb toalett dolgoknál. A kegy olyan

bizonyságai ezek, melyet kacér kegyességgel enged meg a hölgy, s amelynél a férfi kimutathatja ügyességét a flörtben, vagy pedig olyan szolgálatok, melyeket azért bízna rá, hogy vágyait számító szándékoltsággal felkeltsék. Casanova meséli egy turini gazdag zsidó leányával való liaisonjából a következő érdekes epizódot:

„Reggeli után megbeszéltük, hogy együtt lovagolunk ki, s ő az én jelenlétemben férfiruhába öltözött; de a nénje is jelen volt. Mivel a bőrnadrágot már előbb felvette, leejtette szoknyáit; azután letette a fűzőjét és egy kabátot vett fel. Anélkül, hogy érdeklődést mutattam volna, láttam a gyönyörű keblét; a ravasz zsidó lány azonban úgy látszik tudta, hogy mit tartson ez egykedvűségemről. „Megigazítaná a kebelfodromat?” kérdezte tőlem. Nagyon teltüzelt ezzel s a kezem igen szerénytelen volt.”

De nemcsak a toalettasztalnál, hanem a fürdőben és az ágyban is fogadnak hivatalos látogatásokat. Ez volt a legravaszabb fokozása a nyilvános flörtnek, mert itt volt a nő számára legkedvezőbb az alkalom, hogy előzékeny és bőkezű legyen bájai mutogatásában, a férfi számára pedig legerősebb volt a csábítás, hogy vakmerőségeket kövessen el. Ha a hölgy barátait a fürdőben fogadja, a tisztesség megőrzése miatt kendőt terítenek a kádra, mely csak a hölgy fejét, nyakát és keblét hagyja szabadon. De hisz ezt takarót oly könnyen lehet eltávolítani! Az „L’Espion anglais” című gazdag anyagú korkér többek között egy francia udvari ember memoárjait is közli. Ebben található a következő hely:

A szép G. asszony éppen fürdőben volt. Mikor a komornája néhány pillanat mulva eltávozott a szobából, azt a kegyet kértem, hogy legyen szabad a takarót eltávolítanom, amit bájos mosollyal meg is engedett. Anélkül, hogy az illendőséget megsértette volna. Így tehát a legkedvesebb módon lehetővé tette a számomra, hogy intim bájait a lehető legpontosabban megismerjem, amelyekre — ezt meg kell engednem — joggal volt büszke. Sajnos, a csábító látványosságnak csakhamar vége szakadt, mert B. marquist jelentették, akinek régebben valamiféle jogai voltak a hölgyre. Mikor aztán a férj is megérkezett, eltávoztam, mert a helyzet kezdett unalmassá válni. Másnap kedvezőbb volt a sorsom, mert nem jelentkezett kellemetlen látogató. Az izzó szavak, melyekkel minden egyes bájáért külön rajongtam, az ő

érzékeit épp úgy felizgatták, mint az enyémekeket s így ez alkalommal csak akkor hullt le a függöny, mikor már semmi mást nem kívánhatam a hölgytől.

Egy Gueménée nevű hölgy, Marie Antoinette udvarának egyik szépsége, barátain kívül másokat is fogadott a fürdőben, mint ezt Choiseul herceg emlékirataiból tudjuk. De ezt nem úgy említik, mintha valami rendkívüli dolog volna. Egész sereg esetet mesél Casanova, mikor a hölgy ágyban fogadja látogatóit. Bizonyítékul közöljük egy reggeli látogatását, melyet egy antwerpeni nagykereskedő leányánál tett.

„Az ágyban ülve fogadott, bájosan mosolyogva. Roppant bájos volt a leányka. Világoskék szalaggal meg csipkével díszített fejkötő díszítette a fejét, s a lenge kendő, melyet nagy sietségében vetett elefántcsont nyakára, csak félig-meddig takarta el alabástrom keblét, melynek formái Praxitelest megszégyenítették volna. Megengedte, hogy rózsás ajkairól száz csókot szakasszak, melyek egyre tüzeesebbek lettek, mert annyi báj látása nem igen szolgált arra, hogy lehűtsön. Szép kezei azonban nyakasan védelmezték a két félgömböt, melyeket kezem égő vággyal iparkodott megragadni.”

Ha egy hölgy vendégét a legnagyobb kegyben akarta részesíteni, anélkül azonban, hogy az illendőséget csak egy kissé is megsértse, akkor alva találta a látogatás. Az alvó hölgy a kor gáláns felfogása szerint minden jogot megadott a férfinak, mert az illető nőnek csak akkor kellett felébrednie, mikor érdekei megkívánták. S ez is általános szokás, ez is bon-ton volt. Mivel a lever hivatalos intézmény, s mivel minden asszony mindenkié, a hölgyek leggyakrabban nem csupán egy kiválasztott jóbarát előtt mutatják meg toalettjük egész pikáns látványosságát, hanem a bámulók és udvarlók egész serege előtt; mennél előkelőbb a hölgy, annál nagyobb ez a kör. A nagy társaságbeli hölgnél a lever a szó szoros értelmében vett nyilvános látványosság. II. Károly angol király egyik kortársa ezt írja naplójában arról a látogatásról, melyet a királlyal a Portsmouthi hercegnőnél tett:

„Miután követtem őfelségét a galérián át, a portsmouthi hercegnő szobája melletti öltözködő szobájába mentünk. A hercegnő buja reggeli ruhában volt, úgy, ahogy éppen az ágyból kiszállt. A király és az udvarlók körülötte álltak, míg komornái fésülték.”

ROMANELLI: MONTESPAN ASSZONY

Mivel pedig a legtöbb asszony sokkal inkább más férfiaké, mint a tulajdon férjéé, tehát az összes barátai jelen vannak, de a legritkábban van csak ott a férje. S ha jelen van is, többnyire a legszánalmasabb szerepet játsza, mert szemeláttára osztozkodik mindenki az ő jogaiban. Persze ilyenkor mindenféle üzletet is lebonyolítanak. Fogadták a kereskedőket, a divatárusokat, akik új szöveteket mutatnak be; rendeléseket tettek, — de mindenekfölött flörtöltek. Paul Hensel írja a 18-ik századbeli angol asszonyról szóló könyvében:

„Minden előkelő hölgynek el kellett készülnie arra, hogy délelőtt (előkelő körökben akkor már délután három órakor ebédhez ültek) nemcsak barátnőit, hanem az elegáns férfivilágot, a város aranyifjait és ifjú óriásait is fogadja. De az ilyenkor dívó szórakozások a minden korban kedvelt pletykán kívül főleg a galantéria, a tréfálódzás és élcelődés terén mozogtak.”

Még egy dolgot kell itt megemlítenünk: Ez a hivatalos flörtalkalom megköveteli, hogy törzsközönsége is legyen, mely mindig jelen van, úgy hogy a hölgy, legalább is a virág idejében sohasem juthat abba a kellemetlen helyzetbe, hogy üres padok előtt kelljen játszania. Ez a mindenkor jelenlévő törzsközönség az úgynevezett Petit Maître, az ancien régime speciális teremtménye. A petit maître nem a tulajdonképeni szerető vagy cicisbeo, aki csupán egyetlen hölgyhöz tartozik, hanem minden nő szeretője. Ez az a rang, melyet a férfi részben gáláns szolgálatokban, részben pedig általánosságban a cicisbeo mellett ért el. Minden országban, minden fiatalember vágya, hogy a petit maîtret játszhassa. Ezért aztán mindenütt találkozunk véle. Valóságos karakterisztikus fogalomná lett a modora, mely főleg abból áll, hogy pille módjára röpköd egyik asszonytól a másikhoz, s legfőbb tevékenysége a gáláns és alázas „Frauendienst”; Németországban például azt mondják, hogy: ennek az úrnak a lényében van valami petit maîtrei. Katolikus államokban, főleg Franciaországban és Itáliában leggyakrabban a kis abbé tölti be a petit maître tisztét. Ezeknek az embereknek persze a papi ruha egyetlen közösségük az egyházzal, mert bizonyos egyházi hivatalok ebben az időben éppen csak javadalom, még pedig a lehető legleplezetlenebbül azok. Az első egyházi javadalom, amellyel megajándékozhatnak valakit, az abbéé. Éppen azért olyan is ez a javadalom, amelyet leggyakrabban gáláns szolgálatokkal lehet megszerezni. Megszerzi jóindulatú hölgy közbenjáró szava valamelyik befolyásos jóbarátnál. Mivel tehát a petit maître-ek bizonyos fokig Nő istenasszony udvaroncái, akik mint állandó darabontjai veszik körül — éppen azért mint mondtuk,

stereotip törzslátogatói a levernek. Azon a napon, mikor már ez a törzsközön-ség is hiányzik a nő leverjénél, akkor az illető hölgy végleg eljátszotta szerepét, mert az olyan színjáték, melyre már senki sem kíváncsi, végleg lejátszódott.

Mindennek végső eredménye pedig: Ország-világon minden budoár Vé-nusz-temploma, melyben naponta órák hosszat tartó gáláns istentiszteletet celebrálnak. Természetesen a flörtnek ez a legraffináltabb módszere csak az uralkodó és birtokló osztálynál dívik. Mert az érzéki élet ilyenfajta elkerül-hetetlen feltétele az, hogy kizárólag élvezeteknek éljenek; csak azokban az osztályokban és rétegekben, ahol ez lehetséges, érhetne el ilyen betetőzését a szerelem, mint raffinált remekmű.

4. Előleg a házasságra.

Valamivel előbb azt mondtuk: a tánccipős Adonis az ancien régime férfi ideálja. A legutolsó időszakokban még helyesebben: a Kerubin. Mint tudjuk, senki sem akar öreg lenni, a nő sohasem idősebb húsz évesnél, a férfi mindig kevesebb harmincnál. Ennek a célzatnak meg van az ellenkező pólusa is a rendszeresen forszirozott pubertásban. Már a legkoraibb ifjúságban megszűnik mindenki gyermeknek lenni. A fiú legkésőbb a tizenöt, a leány tizenkét éves korában veti le a gyermekcipőt. Ettől az időtől kezdve, mindegyikük aktíve és kizárólag a galantériának szenteli magát. A fiú ettől az időponttól kezdve „férfi”, a leány pedig „hölgy”. Ebben a korban nincs ifjú és nincs süldőleány, a kamaszéveket mindkettő életéből kitörölték. A pubertásnak ezt az erőszakolását a különös szellemi és lelki atmoszférával érik el, mely az összes dolgokat ösztönző köddel veszi körül és az érzékeket, mielőtt még a természet parancsolná, felkelti szunnyadásukból és tevékenységre ösztökéli őket. Mindenki szerelmet prédikál, minden szerelemről beszél. Ez az első és utolsó szó, mely a fiatal emberfia fülébe jut, egyben mindenki úgy érzi, hogy ez a végszó, amelyre megnyílnak előtte az élet kapui. Éppen azért fiú és leány olyan korán és annyiszor mondják el, ahányszor csak lehetséges. Az első tapasztalat, melyet nagyon korán és egészen saját magától megszereznek, a legtöbbjük számára megadja az egyetlen helyes meghatározást is: a szerelem gyönyör.

A koraérés e kultusza, mint azt már megmutattuk, szükségszerű eredménye minden élvezet raffinementtá való rendszeres fokozásának. A szibarita, férfi és nő egyaránt, valami olyant akar, „amit csak egyszer és csak egy valaki szerezhethet meg”. A férfi semmit sem kíván inkább, mint „az érintetlen falatot”. Hogy valaki ilyen, az annál inkább természetes, mennél fiatalabb az illető objektum. Előtérben természetesen a nő szüzessége áll. Alig van valami az életben, amit ebben a korban többre becsültek volna. Ez a „földiek koronájában a legnemesebb gyöngy.” Hippel azt mondja a házasságról szóló könyvében:

„A szüzesség: a május az esztendőben, virág a fán, a nap hajnala; s minden más, ami szép és üde, még csak nem is hasonlítható hozzá; a szüzesség olyan finom dolog, hogy alig lehet beszélni róla.”

De ha ilyen átszellemülten éneklik is meg a szüzesség dicséretét, sohasem azért teszik, hogy durva bántalmaktól és fenyegető veszélyektől megvédjék, hanem hogy az élvezetre vágyók és élvezni tudók drága ingyencfalatjává bélyegezzék. Ez ebben a cinizmussal telt korban nemcsak titkos értelme az ilyen dicsérő himnuszoknak, melyek a női szüzességről szólnak, hanem számtalanszor nyíltan ki is mondják, épp olyan módon, mint manapság a hozzáértők dicsérik az ismert pezsgő fajtát. Az 1760-ban megjelent „The battles of Venus” szerzője ezt írja:

„Valóban az érzéki élvezet tetőpontjának tartom, amit a szűznél talál az ember, figyelembe véve a csábító fizikai és pszihikai érzéseit is. Első sorban feltüzeli a képzeletét, hogy élvezetet talál majd egy olyan nőnél, aki után régen vágyódik és régen iparkodott megnyerni magának — s aki soha azelőtt (legalább a férfi meggyőződése szerint) nem volt más férfiemberrel ágyban, sohasem pihent más férfi a karjában s akinek szűzi bájait ő pillantja meg s élvezi diadalmasan először. A képzeletnek ez a pompás munkája nagyszerűen készíti elő a testet az érzéki élvezetre.”

A nő testi virginitásának ez a dicsősége minden további nélkül megmagyarázza a deflorációs szenvedélyt, mely az újkor történetében ekkor lép fel először tömegjelenséggé. Angliában a legmegdöbbenőbbben és a legtarthatóbban, de más ország sem marad ment tőle.

A pubertás rendszeres siettetése, mely úgyszólván a legfeltűnőbb jelensége az ancien régime nemi életének, természetesen rendkívül korán kezdődő rendszeres nemi érintkezésre és magától értetődőleg épp oly gyakran házasságelöltti nemi életre vezet. Ezt a két eredményt nem lehet egymástól elválasztani. Természetesen a hangsúly itt a korai nemi élet rendszerességén van. Mert

az, hogy nagyszámú individuumnál alkalomszerűen korai ifjúság előfordul a nemi érintkezésben, ez olyan jelenség, mellyel minden időszakban találkozunk,

Az ancien régime ilyen irányú nemi életének sajátosságairól a legértékesebb bizonyítékokat szintén a kimeríthetetlenül gazdag korbeli memoár-irodalomban találjuk. Ebből a darabjaiban persze nagyon kétséges, de a maga egészében mégis csálhatatlan forrásból tipikus jelenséggént ismerjük meg, hogy az a kor, amelyet az előbb említettünk, melyben a fiú „férfivé”, a leány „hölggyé” lesz, egyszersmind az a korhatár, melynél legtöbbjük számára a rendszeres nemi élet kezdődik. Magisten Lauckhardt elmeséli, hogy tizenhárom éves korában vezették be először a praktikus szerelem országába, még pedig ez a misztérium egy szerelmi kérdésekben jártas cselédleány vezetésével tárult fel előtte; az előtanulmányait azonban már nagyon régen elvégezte egy a disznóságokkal nagyon bizalmas lábon álló szolga iskolájában. Rétif de la Bretonne memoárjai szerint tíz és háromnegyed esztendő korában volt „először férfi” és egyben csábító is. Lauzun herceg tizennégy éves korában már harmadszor szerelmes és első szerelme egyben első házasságtörése is. Tizenhat esztendő korában már kedvelt gavallérnak számít, akinek az udvari társaság hölgyei szívesen nyitják meg hálósobájuk ajtaját. Tilly gróf ezeket írja memoárjaiban: „Kilenc éves voltam, mikor az apám észrevette, hogy valami gazdasszonyféle bájaival szemben nem vagyok közömbös. Nyájaskodásai már akkor mély benyomást gyakoroltak rám.” Ez a mély benyomás azzal a formális ajánlattal végződött, hogy éjszaka engedje be a hálósobájába. Tizenhárom éves korában szerelmes lesz egy „üde és szerény parasztasszonyba, aki meg is kapja szerelme zsengeit”. Tizenhat esztendő korában még korántsem fejeződött be fejlődése hivatalos csábítóvá, de már tekintélyes magaslaton áll, mert ebben a korban egészen jogosan illették azzal a szemrehányással, hogy minden idejét színésznőknél tölti és megkísérli „elcsábítani azokat, akik nem akarnak letérni az erény keskeny útjáról.” Chevalier Faublas gyermek még, mikor tettekben gazdag szerelmi és csábító pályafutását megkezdi. Brinvilliers kisasszony, a hirhedt méregkeverő nő hétesztendő korában veszt el az érintetlenségét. Corticelli balett-táncosnő tíz esztendő korában lesz Casanova szeretője. Ez utóbbinak különben élete folyamán többször volt rövidebb-hosszabb viszonya tíz-tizenkét esztendő leányokkal... Ilyen adatokkal különben íveket tölthetnénk meg.

Természetesen eszünkbe se jut, hogy Rétif de la Bretonne, Casanova, Faublas, Brinvilliers marquise alakjában, vagy akárhogyan hívják is e férfi vagy női Don Juanokat, a kor férfiainak vagy nőinek általános típusát lássuk. De ezek a klasszikus erotománok pontosabb vizsgálat után csak abban különböz-

nek kortársaiktól, hogy már első fellépésüktől kezdve nagyobb számú eredményt tudnak felmutatni. De az, hogy már kora ifjúságunkban ilyen hihetetlenül nagyszámú eredményt értek el, éppen legtalálóbban bizonyítja a mi megállapításunk igazságát. Az eredményhez vezető útjukban sohasem akadály a fiatalságuk, sőt ellenkezőleg mindegyiküknek legfőbb előnyül tudják be.

A pubertás rendszeres siettetésének legközelebbi bizonyítékai a szintén nagyon gyakori feltűnően korai házasságkötések. De a korai házasságkötés csak a nemesség és a pénzarisztokrácia köreiből dől ki. Az, hogy valakinek tíz-tizenkét esztendő szeretője legyen, ebben a korban nem is ritkaság, az pedig, hogy valakinek tizenöt esztendő a felesége, a nemesség körében egészen mindennapi. Lauzun herceg tizenkilenc éves korában nősült meg s a felesége nincs még tizenöt, „félénk, szemérmes gyermek”. Montbarray herceg huszonegy esztendő korában tizenhárom éves fiatal lányt vesz feleségül, egy évvel később apa. Bourbon-Condé hercegnő XIV. Lajos és Montespan leánya pedig már tizenegy éves korában férjhez ment, még pedig nemcsak formálisan, a házasság végre is hajtatott, ahogy a nemi érintkezés megtörténtét a hivatalos szótár mondja.

Habár a közép- és kispolgári osztályban nem kötnek ilyen korán házasságot — az okait ennek később beszéljük meg — mégis ezekben az osztályokban is megvan a nők korai érése.

A legvilágosabban tapasztaljuk ezt a gáláns irodalomban. A polgárság minden leánya a férfiban megváltót lát, ki a szülők neveléséből kiszabadítja. Hitük szerint ez a megváltó sohasem jelentkezhet elég korán és vigasztalhatatlanok, ha nagyon soká várat magára. Soká értik már azt is, ha „hajadon voltak terheit” tizenhat-tizenhét esztendő korukig kell viselniük, mert ebben a korban nincs ennél súlyosabb teher. Éppen ezért ez a vágyakozás tárgya számtalan népdalnak és költeménynek.

A németen kívül a francia és angol irodalomban is sok épp oly jellemző példát találunk. A „La fille malheureuse” című költeményben is panaszkodik a leány: „Comment goûter quelque repos?” Mert már tizenöt éves és nincs férje, ki izzó vágyait csillapítaná. A népdalokban és tréfás költeményekben természetesen mindig megvan az a célzat, hogy eltúlozzák a dolgokat, de éppen ezért még szembetűnőbb bizonyosságai a dolgok lényegének.

Bárha általában meg kell állapítanunk, hogy az abszolutizmus korrumpált nemi morálja főképpen a székvárosok lakosságát kerítette hatalmába, mégis végzetes tévedés lenne, ha föltennők, hogy ahhoz viszonyítva a vidéki városokban példásan erényes, szüzi és tiszta az élet. Itt csupán nagyobb szerepet játszik a külső látszat. Ezzel szemben azonban titokban annál nagyobb a titkos

kicsapongás. Relatív számítás szerint sehol sem lépett oly kevés leány mocsok-talanul a házasságba, mint a félpárizsi vidéki városokban. Gyakrabban történik meg itt, mint bárhol másutt, hogy nemcsak a legénynek, hanem a leánynak is egész sereg szeretője volt, mielőtt házasságot kötött. Éppen vidéken otthonos a közmondás: „Manche scheint eine Jungfrau, nur ist sie doch bei Licht eine Hur”. Előidézte ezt a tágabb szellemi látókörnek hiánya és az, hogy az érdekek teljesen a helyi pletykára korlátozódtak. Csak a pletyka érdekelte őket; és a szerelmeskedések adják az egyetlen problémát, amellyel állandóan foglalkoznak attól a naptól kezdve, mikor először mozdul meg bennük az erőszakkal vagy megfelelő szemléltető oktatással siettetett természet. A csábítással szemben komoly ellentállást a leányok szinte épp oly keveset mutatnak, mint a fiatal legények. A legtöbb leánynál az a biztosítás, hogy „semmi sem történik”, elegendő volt, hogy engedékeny legyen szeretője vágyaival szemben. Éppen ezért minden csábítás ezzel a biztosítással látott munkához. Egy tizenhetedik században divatba jött és nagyon sokáig énekelt német népdal így kezd:

„Schönstes Kind, kann es sein,
So lass mich bei dir ein,
Ich weiss es aber wohl,
Wie man es machen soll,
Dass man kein Kindchen
Kriegt, schönsten Lieschen.“

Hogy biztos példára utaljunk arra vonatkozólag, hogy mily terjedelme volt a házasságelőtti nemi érintkezésnek vidéken, említjük meg Rétif de la Bretonne önvallomásainak Auxerre fejezetét. A naiv olvasó, aki vágyakozva gondol vissza „a régi jó időkre”, mint az erkölcsi tisztaságnak a visszavonhatatlanul elmúlt korára, csodálkozással fogja mereszteni majd a szemét a feneketlen sártenger láttán, melyben a legtöbb család élete vergődött s a külső tisztesség álorcája alatt összesen majdnem száz asszony és leány, helybeli és idegen, a legkülönbözőbb korúak, félig gyermekek és érett asszonyok lesznek a fiatal Rétif szeretői abban a néhány tanuló esztendőben, melyet a kis vidéki városban töltött; elcsábítja az egyiket s elcsábítja őt a másik. Rétif de la Bretonnenál persze elsősorban egy a nőket különösen elragadó erőteljes erotomaniákusnak diadalmas pályájáról van szó. De az Auxerre fejezetben nem csupán Rétif személyes sikereit ismerjük meg. Megtudjuk, hogy egész sereg pajtása és kortársa bár nem ily nagyszámú, de hasonló sikerekkel büszkélkedhetik, hogy a Mannonok, a Mariannák, a Narcissák, a Nanettek, a Matil-

dok, vagy bárhogy is hívják a kor szépeit, erettnek érzik a szerelemre magukat még akkor is, ha csupán tizenhárom, tizennégy vagy tizenöt esztendő van mögöttük és közülük aligha gondol egy is arra, hogy szüzessége fizikai kincsét megőrizze a férjhezmenésig, sőt nagyon sokan úgy iparkodnak megszabadulni tőle, mint valami súlyos tehertől. Látjuk, hogy a csábító szépségeken kivétel nélkül győzedelmeskedik a csábítás, az egyiken már az első napon, amelyen elröppen a szüzessége, egy másikon talán csak hetek multán és csak nagyon keveseknél néhány hónap elteltével, tartósan azonban egyik sem áll ellent. Minden cseléd és minden polgári leány szabad zsákmánya az egész férfiifjúságnak. S amíg csak nagyon kevésről halljuk azt, hogy elkerülték az ezzel összefüggő végzetet, annál többről tudjuk, hogy ebben a végzetben a legmulatságosabb sportot ismerték fel, s ezért épp oly vállalkozó szelleműek a maguk odaadásában, mint a legények, akik megkívánják őket. Nagyon kevesen maradnak meg közülük tartósan egy szeretőnél. Az első után csakhamar következik a második, a másodikhoz a harmadik, soknak pedig kettő-három is van egy időben. A nagyobb fele azoknak a tisztességes polgárasszonyoknak, akik olyan illedelmesen járnak épp oly tisztességes férjük mellett az élet útjait, házasságuk előtt nem is egy gavallérral próbálta meg a praktikus szerelmet, sokat közülük pedig valahányszor az utcára megy, legalább féltucat olyan ismerős üdvözlő megértő pillantással és kézszorítással, akik mindegyike egy-egy szerelmi kalandra emlékezteti. Mindez azonban, mint mondtuk, a tisztességes külső mögé rejtőzik el; mindenki tud mindent, hogy hivatalosan semmit se tudjon, kényszerítik erre őket a korlátolt szűkös viszonyok, amelyben élniök kell.

Amilyen állapotokat tár elénk Rétif de la Bretonne Franciaországban, ugyanolyanokról beszél Casanova Itáliáról, Magister Lauckhardt pedig Németország több városáról. Casanova nagyon sok helyen és a legkülönbözőbb körökben, házi gazdája leányainál, már az első napon megértő fület s az első éjszakán vendégszerető ágyat talált. Memoárjaiból megtudjuk továbbá azt is, hogy ez seholsem történik meg véle olyan gyakran, mint a vidéki városokban. Magister Lauckhardt értékes erkölcsrajzából, mely a diákéletéről szól, megtudjuk, hogy a német egyetemi városokban nemcsak a cselédleányok, hanem a polgárleányok is, a tanárok leányait sem véve ki, szívesen játszák a diákszerető szerepét. Lauckhardt feljegyzései valósággal hemzsegnek ilyen tényektől. Jena és Göttinga egy szembeállításánál így ír:

„Jenában minden fiúnak van egy úgynevezett „charmante”-ja; valami közönséges leányszemély, akivel addig van együtt, amíg ott tartózkodik és akit aztán, mikor eltávozik, másnak enged át. Götting-

gában ellenben az a diák, aki teheti, akinek szóval pénze van, azon iparkodik, hogy valami előkelő hölgyhöz jusson s ennek udvarol azután. Rendes körülmények között az udvarlásnál marad a dolog s nincsenek messzebbmenő következményei, mint az, hogy az ifjú erszé-nye alaposan kiürül. Néha persze tovább is jutnak és a bizalmasságnak élő tanubizonyosságai is lesznek, melyek a lovagok leányait épp úgy elragadják, mint a csinos és nagykeblű takarítónőt."

Ezt nem veszik rossz néven a diákoktól, vagy legalább is sokkal kevésbé, mintha komoly célokra tör, mint azt Lauckhardt tette egy ideig. Egy tapasztaltabb barátja tehát azt tanácsolta neki:

„Igyál kedves barátom, csinálj zabi gyerekeket, civődj és verekedj, kövess el minden szertelenséget s ez sokkal kevesebbet árt majd neked, mint a szabad gondolkodásod."

Sőt, mint szintén Lauckhardt feljegyzéseiből tudjuk, a tanárok leányai között voltak olyanok is, akik közös szeretői voltak az összes diákoknak, akik ugyanabban az időben vagy évek során a házukban megfordultak. Lauckhardt egy helyen azt írja:

„Koch, giesseni egyetemi tanár Hanna leányát Jenában nem látam ugyan, de annál többet hallottam felőle; ebben az időben már kezdett közhasználati tárgy lenni."

Itt jegyezzük meg azt is, hogy más tudósítások szerint az úgynevezett diákanyák, vagyis azok a nők, akik a diákoknak szobákat adtak bérbe, diák-bérlőiknek leggyakrabban „az ágyban is szolgálatukra álltak". Némelyiküknek évről-évre „annyi állandó ágyastársa volt, mint ahány diák lakott a házában". De más polgárasszonyok ágyában is ebben a korban szinte közmondásosan szívesen látott vendég a diák. Azt mondják: „Aki tisztán és érintetlenül akarja megtartani házastársi ágyát, az ne hívjon sok diákot vendégül".

A garnizon városokban a katonaságnak hasonló kedvező helyzete van a lakosság női részénél. S mivel a katonáknak annyira kedvez a szerencse a szerelemben, napirenden van, hogy szeretőt cserélnek. Éppen ezért lett kedvelt tárgya ez nagyon sok népdalnak.

Ha egy csinos leányt valamelyik tiszt úr egy kicsit megölelget, ilyenkor bizony még a legszigorúbb erkölcsű polgári mama is néha egy kicsit elnéző lesz.

Az abszolutizmus korában lényegesebb különbségek a házasságelőtti nemi érintkezés viszonylagos gyakoriságában, csak a nemesség és a vagyonos polgárság leányainál vannak. Itt sokkal ritkábban kerül erre a sor. Ez azonban nem az éppen ilyen irányban könyörtelen morál, hanem csupán az itt használt nevelési technika következménye és ezekben az osztályokban, amely a sehol soha annyira tehernek nem érzett gyermekektől hamarosan megszabadítja a szülőket. Franciaországban a nemesség gyermekei kevéssel a megszületésük után már dajkaságba kerülnek vidékre, s mikor már a dajkaságból kinőttek, nevelőintézetekbe helyezik el őket. A katolikus államokban erre a célra első sorban a kolostorokat használják fel. Itt marad a fiúgyermek mindaddig a napig, amíg beléphet valamelyik kadétsapatba vagy az apródok közé, ahol társadalmi nevelése befejeződik, a leány pedig addig, míg férjhez nem megy ahhoz a férfihez, akit szülei választottak ki számára. Az előbb említett Montbarnay herceg, aki huszonegy éves korában egy tizenhárom esztendő „hölgyet” vett feleségül, írja a memoárjaiban: „Házasságkötésem előtt néhány nappal érkeztem Párisba s a számomra kiválasztott hölgyet csak három nappal az esküvőnk előtt láttam meg először. Egy nappal előbb hozták ki a zárdából.” Ez a tipikus eset. Ilyen módon kerülnek el ezeknek az osztályoknak a leányai a házasságelőtti elcsábíttatás veszélyét és így fizikailag érintetlenül kerülnek a nászi ágyba. Egyszersmind azonban azt is meg kell állapítanunk, hogy a hajadoni szüzesség megvédésének mindez előnyös feltételei mellett is, aránylag nagy az olyan leányok száma, akik ebben a körben is előlegeket vettek a házasságra. Ha a leányt nemcsak néhány nappal az esküvője előtt vették ki a zárdából, hanem atmoszférája elegendő volt arra, hogy abban a néhány hétben vagy néhány hónapban, mely a zárdából való kilépés és az esküvő napja közé esett, a csábító a férj elé kerüljön.

Mi itt főleg a leányok házasságelőtti nemi életéről beszéltünk. Hátra van még, hogy a férfiakról is részletesebben megemlékezzünk, mert egy olyan társadalomban, amelyben a nők nagyobb feléről minden valószínűség szerint feltehető, hogy már férjhezmenésük előtt nemi életet éltek, s amelynek különben is jellegzetes tulajdonsága a korai nemi élet, a férfiak házasságelőtti nemi élete minden további megokolás nélkül mindennapi szabály. Legfeljebb azt lehetne itt még hangsúlyozni, hogy a férfiaknál ezen irányban egy osztály vagy egy zárt népréteg sem vált ki, legfőlegb arról lehet szó, hogy egyes individuumok és a birtokló és uralkodó osztály fiai járnak ebben legelől. A házasságelőtti nemi érintkezés olyan társadalomban, mely monogámiára épült, egész sereg kikerülhetetlen következményben leli kiegészítését. Ilyenek: az óvszerek használata a nem kívánt következmények ellen, a magzatelhajtás és a gyer-

meggyilkosság vétke olyan esetekben, mikor az óvszerek nem jártak kellő eredménnyel, vagy nem használták őket, a titkos lebetegedése azoknak, akik házasságon kívül lettek terhesek.

Végül pedig a fizikai szüzesség mesterséges rekonstruálása. Ezek a szükségyszerű kiegészülések egyben legmegbízhatóbb ellenőrzései a házasságelőtti nemi érintkezés kiterjedéseinek.

E következmények szerepeinek külön-külön és együttes megbecslése az ancien régime-ben sajnos a legszomorúbb bizonyossága mindannak, amit a korai és házasságonkívüli nemi élet elterjedettségéről mondtunk erre a korra vonatkozólag. Ami a renaissanceban primitív háziszor volt, most valósággal raffinált tudománnyá fejlődik, s ami ott véletlen eset volt, most — ebben a kiterjedésben valósággal nagytermelés lett. Tudomány volt a fogamzás megakadályozása, nagytermelés volt a titkos lebetegedési helyek organizációja és a gyermekgyilkosság; tudomány és nagyüzem lett a magzatelhajtás bűne és a fizikai szüzesség mesterséges rekonstrukciója.

A fogamzás megakadályozásának művészete kétségkívül egyike a legáldásosabb kultureredményeknek, amennyiben a használt szerek nem sértik a szerelmesek esztétikai érzését, nem korlátozzák a szenvedély teljes tevékenységét, nem is szólva arról, hogy ha nem károsak az egészségre. Egyiket nem szabad elválasztani a másiktól. Ha egyszer ezt elérik, akkor ezek az eszközök nagyon áldásosak lesznek, mert nagyon fontos feladatokat oldanak majd meg. Lehetővé teszik majd, hogy a nemzés és a fogamzás bizonyos fokig önkényessé váljon s ezzel is megszabadítják az emberiséget nyomora egy részétől. Azonkívül megnevesítik a gyönyört, amely így mindenki számára mint az élet fájának legillatosabb és legszelídebb virága tárulhat majd fel. Ezek az ideális célok azonban az ancien régimében senkinek sem jutottak eszébe. Itt csak arról volt szó, hogy a nők fogamzását, a kicsapongás növelése kedvéért önkényesen kizárhassák és azzal, hogy az óvszerek a fertőzést is megszüntetik, a nőknek bátorságot adtak arra, hogy minden útkukba tévedő férfinak gondtalanul odaadják magukat, még ha nem is tudtak róla többet, minthogy valami módon felizgatta az érzékeiket. Meg akarták sokszorozni a gyönyör alkalmait. Ez szükséglete volt a kornak. Ezt a szükségletet pontosan ki is elégítették azzal az aránylag biztos szerrel, melyet II. Károly udvarában, Angliában élő Kondon nevű orvos, a róla elnevezett védőburkokban talált fel. Ezeket a fogamzás és fertőzés ellen védő burkokat, — mint azt egész sereg ebből a korból származó jegyzetből feltehetjük — csakhamar széles körben általánosan használták, elsősorban természetesen a hivatásos galantéria birodalmában és a társaság legfelső rétegeiben. Hogy milyen népszerűek voltak a szerelem-

nek ezek a titkos szövetséges társai, bizonyítja már az a körülmény is, hogy akkor még az apácák is ismerték és használták kiváló jó tulajdonságait, mint azt Casanovából tudjuk abban a részben, mikor a muranoi kolostor szép apácájával, Maria Magdolnával való szerelméről beszél. A nő kegyének feltétele az, hogy barátja ilyen védőburkot használjon. Hogy kiváltképen a kicsapongás céljait szolgálták, azt különben azok az aposztrofálások is bizonyítják, melyekben részesítették őket. A prózai hangzású igazi neve helyett a „veszély koporsójának”, — a „tisztesség páncél”-jának, — minden titkos szerelmesek barátja”-nak nevezik őket.

Mindamellett mégis gyakran előfordult, hogy a nő teherbe esett. Ilyenkor, ha ezt nem szívesen látták — s leggyakrabban úgy voltak vele, — minden skrupulus nélkül használták fel a magzatelhajtás veszélyes eszközeit. Az elhajtás akkoriban valósággal napirenden volt. Minden városban voltak orvosok, akik kizárólag ezzel a mesterséggel foglalkoztak s akiknek várószobája sohasem ürült ki. Minden bába abortáló szereket árult és sebészi műtéteket végzett. Azonkívül maguk az asszonyok és a leányok is sokkal több erőhatású szert ismertek, mint bármely más időben. A leányok nevelése ebben a korban nem volt teljes, ha ezekről a dologkról is nem tájékoztatták őket. „Milyen ostobaság az ön anyjától, hogy nem világosította fel erről!” így kiált fel a nagyvilági hölgy, mikor egyik barátnője elárulja, hogy kritikus állapotba jutott és ez nagyon terhére van. A londoni nőkről ezt írja egyik korbéli író:

„A nem kívánt termékenység gondja nem nagyon izgatja ezeket a kisasszonyokat, ezek a fatális esetek nagyon ritkák lettek az előkelőbb körökben és sajnos, ugyan terjed az a tudomány, mely megelőzi és megakadályozza az ilyen eseteket. Nincs már fiatal miss, aki ne ismerné ezeknek az undorító szereknek a nevét, használatát és mennyiségét.”

Egy francia feljegyzésben olvassuk:

Mivel a demoiselle-ek értik a módját, hogy minden pillanatban megszedhassanak egy gáláns szerelmi kaland kellemetlen következményeitől, félelem nélkül teszik ki magukat annak a veszélynek, hogy erényüket esetleg durva támadás érje. Sőt szinte megvetéssel nézik az olyan szeretőt, akit túlzó elővigyázatossága korlátoz a gyönyörben, amelyben nyájaskodásai részesíthetnék. Számos asszony abortál ebben az időben minden esztendőben. A híres Marie de Lormeról mondják: „Elle devint grosse trois ou quatre fois, mais elle se faisait vuidier.” Mivel azonban mindenféle könnyen hívó szóbeszéd és

könnyelmű bizalom mellett is fölöttébb veszélyes tudomány ez, — akkor még sokkal inkább, mint ma — igazán nem csoda tehát, hogy ez a „tudomány” borzalmasan sok áldozatot is követelt. Az egykorú tudósítások olyan esetet jegyeznek fel, mikor fiatal leányok és asszonyok belehaltak az elhajtó szerek használatába. Az előbb említett Marie de Lorme szintén abba halt meg, hogy megint abortálni akart. „Elle prit, un peu avant que de tomber malade, une forte prise d'antimoine pour se faire vider, et ce fut ce qui la tua.” Minden valószínűség szerint hasonló sorsra jutott sok társaságbeli asszony is. Ilyen esetet mond el Tilly gróf is emlékirataiban egy Br.... nevű hölgyről, akinek ő volt a szeretője s aki így akart megszabadulni Tilly gróffal való titkos viszonyának következményeitől.

Ahol pedig ezek a szerek nem jártak a kívánt eredménnyel, ott legalább azon iparkodtak, hogy titokban betegedjenek le. Tömegesen volt erre hely és alkalom. Angliáról rendelkezünk a legpontosabb és legrészletesebb adatokkal arra vonatkozólag, hogy nagyarányú üzem működött ilyen irányban és milyen pompásan teljesítette feladatát. J. C. Hüttner azt írja 1801-ben Gothában megjelent „Sittengemälde von London” című művében:

„Van itt egész sereg magánház, melyben a fiatal hölgyek a világ szeme elől elrejtve lebabázhathatnak és basztardjaikat el is helyezhetik. Minden ujságban hirdet egy vagy több ilyenfajta ház és a tulajdonosok állítólag nagyon jól megélnék ebből a mesterségből.”

Ez a jelentés, melyet különben legalább is egy tucat hasonló tartalmúval egészíthetnénk ki, egyszersmind azt is bizonyítja, hogy ezek hivatalos és a nyilvánosság által elismert intézmények voltak. Ez különben nem is csoda, mert maga az állam tartott fenn hivatalos intézményeket törvénytelenül szülők számára, még pedig az úgynevezett lelenházakban, ahová minden anya, aki meg akart szabadulni gyermekétől, titokban beadhatta azt. Lelenházak voltak már a középkorban is, de a tizennyolcadik században újlátszik mindenütt virágkorukat élték. Legnagyobb számmal találkozunk velük a román államokban, Franciaországban, Itáliában, Spanyolországban és azonkívül Ausztriában, tehát főleg ott, ahol az anyáknak megtiltották, hogy a törvénytelen gyermek apja után kutassanak és az apát nem kényszerítették az ilyen gyermek felnevelésére. A lelenház volt tehát az az eszköz, melyet az államnak az elcsábítottak rendelkezésére kellett bocsátania, hogy lehetőleg megakadályozza a gyermek-kitevés és a gyermekgyilkosság annyira közelfekvő bűnét. Ebből következik különben magától értetődőleg az is, hogy a lelenházakat főleg a

szegények és szerényebb viszonyok között élők vették igénybe. Egészen speciális francia sajátosság, melyet azonban csak a vagyonosak használtak fel, a vidéki „dajka”, kinek gondozására bízták rögtön a megszületése után a gyermeket s aki nagyon sokszor ilyen esetekben még az anyja nevét sem tudta meg. Mivel ilyeneknek leggyakrabban egyszerre fizették ki az egy és mindenkorra megállapított összeget, s az anya utóbb nem igen törődött utódával, akit nem kívánt, ez tehát gyakran csak egy humánusabb formája volt a különben is gyakran előforduló gyermekgyilkosságoknak. Mert e derék asszonyok között ugyancsak dívott az angyalcsinálás mestersége: legalább is háromnegyedrésze a gondjukra bízott gyermekeknek belepusztult az ápolónők gondoskodásába, ami különben sokszor a szülők indirekt vágya is volt.

A szerencse végső és legfontosabb kijavítása volt minden esetben a fizikai szüzesség visszaszerzése. A „Frauenzimmer-Lexikon”-ban ezt olvashatjuk erről:

„Meghamisított szüzességnek vagy Sophisticatio Virginumnak nevezik, ha a lányok mindenféle eszközökkel és szerekkel iparkodnak azon, hogy visszaszerezzék azt, amit virágjuk túlkorai letérésével elvesztettek.”

Éppen mivel ilyen „olcsón adták”, volt nagy értéke a szüzességnek. És éppen ezért akart kivétel lenni minden nő, akit megkívántak, mindenkivel szemben, aki megkívánta; más szóval, mindenki szűz akart lenni és mindenki az is akart maradni. S ennek a kedvéért szívesen túrtak el nagy testi fájdalmakat is. Egy orvos írja:

„Az a heves vágy azonban, hogy tiszta szüzeknek tartassanak, annyira megy, hogy semmiféle veszélytől nem félnek és a legnagyobb fájdalmakat is eltűrik; nagyon gyakran találtak olyan nőszemélyeket, akik a szemérem részükön megsebesítették magukat, hogy szüzeknek tartsák őket, mikor rendes módon egy férfival egyesülni akarnak.”

És tényleg a legtöbb leányt ebben az időben „szűznek” találták, a közmondás ellenére, mely azt mondja: „Alles werd für Geld makt, segt Snider Meier, man ken Jungfernschaft.” Mert éppen ellenkezőleg semmit sem lehetett pénzért olyan könnyen megkapni, mint éppen ezt. S éppen úgy, mint ahogy a nők jól ismerték azokat a szereket, amelyekkel megakadályozhatják a fogamzást, vagy elpusztíthatják annak következményeit, épp annyira ismerik

azokat, amelyekkel még a leggyanakvóbb férjeket is becsapják és a „legravaszabb ringyót is angyalnak látják!!, ahogy egy korbéli szatirikus gúnyolódik. Azokhoz a háziszerekhez, melyeket már a renaissance is ismert és amelyek nemzedékről-nemzedékre szálltak, — a tapasztalás és a raffinement ujabbakat és alkalmasabbakat talált: összehúzó csöppeket és kenőcsöket, melyek „die natürlichen Gliederteile bei Weibsbilden, so gar zu weit offen, wieder zusammen ziehen und einschliessen.” Ennek a kornak az orvosai egész sereg ilyen állítólag összehúzó szert ismertek, mint például a makk, a myrrha, a cipruszdió kivonatait. Az orvosok és kuruzslók írásaiban azonkívül azokat az okokat is megtaláljuk, melyek ezek használata mellett szóltak. Így például egy német orvos, a szereci dícséretének befejezésében ezt írja:

„Hát az olyan hajadonnak, aki élete néhány évét illetlen gyönyörökben töltötte el, ne volna joga ahhoz, hogy a lakodalma napján megnyerje a férfi tetszését, ha egy kevés báránnyért szerez, melyet előbb jól kiszárít s két-három labdacba gyúrva szeméremtelle nyílásába dug bele? Ne lenne megengedve neki, hogy a szűzi békéjét megtarthassa és minden lehetőt elkövessen, hogy a férje becsülését megszerezze.”

S még sokkal több és sokkal raffináltabb szerek is voltak ezenkívül, amelyekkel a szüzességet kasirozták. Mert ha egyik vagy másik ártatlan férjjelöltet nagyon könnyen lehetett is becsapni, de nem a tapasztalt Don Juant, aki megkívánta a „szolid szüzességet”, amint a közmondás mondja: „Aki igazi szűz, az elbírja a lökést”. A valódiságnak ezt a jegyét operatív eljárásokkal, komplikált belső varrásokkal szerezték meg. Az ilyen operációkat az orvosok s még inkább a mesterségükben jártas kerítőnők végezték. Hogy mennyire divott ez a felháborító szokás már régi idők óta, azt már az is bizonyítja, hogy ezeket a raffinált módszereket drámában is felhasználták. Példaképen említjük meg Cervantes: „Az álnéni” című komédiáját, mely minden eddig elmondott adatunkat igazolja.

De az igazi világiaknál csődöt mondott ez az eszköz is. Mivel ezek a csalásnak mindez eszközeit ismerik, szállítóiktól megkövetelték, hogy az áruval együtt hivatalos bizonyosságát adja meg annak, hogy az áru minde követelményeknek meg is felel. Éppen ezért nem is utolsó bizonyossága annak, hogy milyen nagymérvű volt a házasságelőtti nemi élet, hogy a „kereskedelemben” csak az a leány számított szűznek, akinek érintetlenségét egy azon a napon kiállított orvosi bizonyítvány igazolja. Az orvosok vagy az aranyifjúság bizal-

masai, vagy pedig jólfizetett alkalmazottai voltak a hivatásos kerítőknek, ez utóbbi esetben persze gyakran előfordult, hogy a kerítő által elkövetett esalás szolgálatában álltak.

A kispolgárság körében sem akar senki „zsákban macskát vásárolni”, itt azonban megelégedtek a hagyományos „csalhatatlan” próbákkal. A „Rockenphilosophie” és a „Frauenzimmer-Lexikon” szerint legelterjedtebb volt az, hogy a leánynak „a hirtelen eloltott tüzet szájjal való fujtatással uj életre kellett keltenie.” Ha ez sikerült neki, a szerelmese arra következtetett, hogy imá-dottja még érintetlen. Feljegyzések bizonyítják, hogy részben tréfából, részben komolyan a legtöbb szerelmes megkövetelte ezt a „tűzpróbát” a párjától. A kételkedők megnyugtatóására azonban ez aligha szolgálhatott, mert azt is fel-jegyzik, hogy a fiatal leányok szorgalmasan gyakorolták magukat az ilyen és hasonló mesterségekben, mégis valószínű, hogy az elhatározó pillanatban csü-törtököt mondott a tudásuk. Józan emberek ezért „veszélyes babonának” nevezték, mely szükségtelenül veszélyezteti a bizalmat és óvna tőle.

Bár ezek a házasságelőtti nemi élet kikapcsolhatatlan következményei és így legfontosabb ellenőrzései relatív gyakori voltának, mégis rajtuk kívül a kor képzőművészeteiben is gazdag bizonyosságát találjuk mindannak, amit erről mondtunk. A művészi ábrázolása mindannak, ami a házasságelőtti nemi élet-tel összefügg, kivétel nélkül a kor különösen kedvelt motivumai sorába tar-tozik. Éppen ezért nemcsak fölötte nagy azoknak a dokumentumoknak a száma, melyek ezekről a dolgokról beszélnek, hanem minden regisztrálódik bennük. A szűzleány többé vagy kevésbé delikát elcsábításától egész odáig, hogy az orvos brutálisan megállapítja az érintetlen szüzességet, az avant, a pendant és az après minden csattanója bennük foglaltatik. Mivel pedig a házasságelőtti elcsábítás kultuszáról van szó, a művészek mindig a szerelme-sek pártján vannak és semmit sem ábrázolnak szívesebben, mint azt, hogy miképen győzedelmeskednek a szülők vagy más őrizők elővigyázatosságán. Ezek vagy túlságosan mélyen alszanak s nem hallják meg a lábujjhegyen be-surranó csábítót, vagy pedig csak akkor jelennek meg a kép síkján, amikor már nincs mit őrizniök. Ahol a tárgy, például a nő öle általában, továbbá az érintetlen vagy az elpusztított szüzesség kizárta a realiztikus ábrázolást, ott magától értetődőleg szimbolumokhoz nyultak. A nő ölet általában rózsával jel-képezik. A még érintetlen hymen ilyenképen egy még ki nem nyílt rózsá-bimbóval szimbolizálják. Ezt nagy büszkén a kezében tartja a leány — mintha azt kérdezné: ki akarja nyílásra bírni ezt a bimbót? Vagy pedig a tolakodótól védelmezi, aki utána nyúl. Hollandiában a menyasszony, aki érintetlenségét a lakodalma napjáig megtartotta, nászi köténye megfelelő helyén egy hímzett

rózsabimbót viselt. Az elveszett szüzességet többféleképpen szimbolizálják. A leggyakoribbak az eltört korsó és az eltört tükör. A leány, aki eltörött korsóját, vagy szétzúzott tükrét siratja, melybe a heves udvarló lyukat ütött, tulajdonképpen a szüzességét siratja.

A pubertás erőszakolása, mely az abszolutizmus korára annyira jellemző, éppen a képzőművészetekben nyeri a legvilágosabb kifejezését, még pedig azáltal, — mint azt már előbb kifejtettük — hogy egyrészt minden testet leányossá vagy fiússá formálnak, másrészt, hogy semmit sem ábrázolnak gyakrabban, mint gyermekek közt lejátszódó szerelmi jeleneteket, de ezeket a gyermekeket felruházzák a testi érettség attribútumaival, a leánykát a hajadon kifejtett keblével, a fiút a vállalkozó kedvű szerelmes vakmerőségével.

Bár az eddig méltatott tényezők és bizonyítékok nagy többsége kizárólag a korai és házasságelőtti nemi életre irányítja a kor gáláns életfilozófiáján alapuló indító erőket, mégis természetesen beláthatatlanul nagy félreismerése volna a végső oknak, ha ezzel megelégednénk és figyelmen kívül hagynók a gazdasági szempontokat. Azt, aminek tudatára maga a kor sohasem jutott s ami a korbéli erkölcsprédikátorok ideológikus meggyőződése szerint kizárólag az egyéni könnyelműség következménye, nekünk nemcsak hogy nem kis, hanem nagyobb részében a kornak azokból a sajátos gazdasági állapotaiból kell levezetnünk, melyeket az első fejezetben tárgyaltunk bővebben. Egyes országokban pedig, mint például Németországban kényszerítő módon jönnek számításba az abszolutizmus egyenes létföltételei is. Az abszolutizmus korának kezdetén egész Németország nemcsak elszegényedett, de el is néptelenedett, mert a fejedelmi abszolutizmus győzelme itt a harmincéves háborún alapult. A tizenhetedik században tehát nem lehetett Németország számára fontosabb probléma, mint a népesség szaporodásának lehetőleg intenzív növelése. A férfi legfőbb kötelessége az lett, hogy minél több gyermeket nemzen, a nő pedig, hogy terhes legyen és sok gyermeket szüljön. Persze ennek a házasság keretében kellett volna megtörténnie. De a dolog természetében fekszik, hogy az ilyen kor elnéző a házasságon kívüli nemi érintkezéssel szemben is; annál is inkább, mert a szükség kényszere alatt, akkor még a monogámia törvényeit is revidiálták. Ez utóbbit legvilágosabban bizonyítja a frank „Kreistag” hirdetménye, melyet 1650 február 14-én bocsájtottak ki Nürnbergben s amelyre már „Renaissance” című kötetünk első fejezetében utaltunk s amely így szól: „Ezentúl a legközelebbi tíz év alatt minden férfinak megengedtetik, hogy két nőt vegyen feleségül.”

Hogy a szükséges emberanyagot előteremtsék, ideiglenesen felfüggesztik tehát a házasság alapját, monogámikus jellegét és szentesítik a poligámiát.

A népesítési politika, amelyre II. Frigyes porosz király emberekben szegény országában kenyszerült, hogy katonákat és adófizetőket szerezzen, még évszázadok múlva is a büntetőjog terén hasonló következményekre vezetett. II. Frigyes a legsúlyosabb erkolcsi bűnöket, vérfertőzést, erőszakot és szüzek meggyalázását igen behunyt szemmel nézte és pedig azért, mert ezeknek a bűnöknek a következménye, a népesség szaporodása, nagyon a szíve szerint volt. Franz Mehring igen jól jellemzi ezeket az összetüggéseket klasszikus könyvében, „A Lessing-legendá”-ban.

Ez persze nem volt akadálya annak, hogy Németország uralkodó és birtokló osztályaiban is, ezzel egyidőben, az előbb részletesen kifejtett morál kapott lábra, amely a legnagyobb tehernek s így tehát családi szerencsétlenségnek tartja a gyermekeket. Az uralkodó osztályok mindig a köznépre bízta azt a kötelességét, hogy az állam létét gyakori szaporodással támogassák, s a maguk részéről legföljebb a munka élvezetesebb részét vállalták el.

Bár nem minden országban volt ilyen nagy szükséglet emberekben és a 18-ik század hosszú békeperiódusa, a régebbi időkből származó nőfölösleget mindenütt kedvezőbb alakulatokra birta, ellenben, mint tudjuk, a középosztályokban, minden országban kivétel nélkül óriási volt az elszegényedés. Ez a gazdasági nyomor eredményezi aztán mindkét nem részéről ezekben a körökben az ugyanolyan nagy nemi szükségletet. A legtöbb férfi csak nagyon későn jutott ahhoz, hogy házasságot kössön, mivel előbb nem volt abban a helyzetben, hogy családot tarthasson el — sőt sokan voltak olyanok is, akik sohasem alapítottak családot. Hogy ez a sors éppen a középosztályokban volt a leggyakoribb, annak legegyszerűbb magyarázata, hogy a kor uralkodó meggyőződése szerint egyedül a férfi a család eltartója, s a nő már nagyrészt fényűzési cikknek számít, vagy legalább is semmi esetre sem jöhetett tekintetbe mint kereső fél — mint a proletariátusnál. Az akkori közép-polgárság férfiai-
nak és nőinek nagy töredéke tehát állandóan vagy legalább is előrehaladottabb koráig csak házasságon kívül elégíthette ki természetes módon a nemi szükségleteit.

Ugyanezek a tényezők — vagyis a gazdaságiak magyarázzák meg az is, hogy a 17. és 18-ik század parasztságánál ugyanazok maradtak a viszonyok, mint a renaissanceban. A termelés mechanizmusának principiuma itt semmit vagy csak nagyon keveset változott és ezért a társadalmi élet is ugyanaz maradt. Egészében épp úgy, mint egyes részleteiben. A házasságelőtti nemi élet fő megjelenési formái a próbaéjszakák ugyanabban a sajátos formájukban és durva eredeti alakjukban maradtak meg tovább is, mint azt már a „Renaissance” kötetben leírtuk. Mindenesetre bizonyos azonban, hogy a parasztság

nemi életére is nagyon „buzdítólag” hatott az abszolutizmus, még pedig azért, mert a parasztság tömegeinél, akikkel szemben még sokkal kevésbé voltak korlátai, mint a városiakkal szemben, nemcsak minden haladást akasztott meg, hanem gyakran valósággal az állati lealacsonyodás állapotába juttatta őket, ahol már minden erkölcsi határ megszűnik. Egyik legszembetűnőbb eredmény itt is a nemi érés erőszakolása. Mivel vidéken a gyermekek az ifjúságukat nagyrészt apjukkal és anyjukkal egy szobában összezsúfolva töltik el, nagyon sokan közülök már kora ifjúságukban alapos szemléltető oktatásban részesültek a szerelem mechanikájából. Nem csoda tehát, hogy a gyermekek már akkor utánnozzák a játékot, amelyben apjuk, anyjuk gyönyörűséget talál, mielőtt még sejtelmük volna tulajdonképeni céljáról. Ez is úgyszólván — egyik módja a pubertás erőszakolásának, még pedig az a mód, mely a legszomorúbb eredményekkel jár. A legnagyobb erkölcsi eldurvulás sohasem a városokban volt, hanem a falun.

(Vége a második kötetnek.)

TARTALOM

	Oldal
Bevezetés	5
I. A fejedelmi abszolutizmus kora	7
1. A központi politikai hatalom kialakulása	7
2. Az abszolutizmus költségşámlája	17
3. Az alattvalói lélek és a társadalmi hazugság	63
4. A galantéria	72
II. Az új Adám és az új Éva	84
1. Az abszolutizmus szépségideálja	84
2. Az intim női bájak kultusza	105
3. A férfi és nő testi portréja	117
III. A kicsapongás kosztümje	129
1. A fejedelmi jellemvonás: uszály, fontange, paróka	129
2. A cipősarok szerepe	139
3. A ruhakivágás	144
4. Az abroncsos szoknya	159
5. A ruhafényűzés	170
IV. A szerelmeskedés	178
1. A technika kultusza, raffinéria és szentimentalitás	178
2. Nemi nevelés	182
3. A szerelem mint művészet	203
3. Előleg a házasságra	226

A szövegközötti képek jegyzéke:

	Oldal
1. kép. Gáláns rézkarc Chodowiecki-től	8
2. „ Vénusz és Amor. Boucher-től 1760.	11
3. „ Az ostromló szerelmes, Lancret metszete.	14
4. „ Az ágy szélén.	16
5. „ Előkelő hölgy. Francia divatkép 1700-ból.	20
6. „ A föld. Német metszet J. Wolff-tól.	22
7. „ A levegő. Német metszet J. Wolff-tól.	23
8. „ A női szabónál. Augsburgi divatmetszet S. H. Wild-től.	29
9. „ Likőr mellett. Th. Rowlandson-tól.	69
10. „ Leánynéző. A testi szépség vizsgálata hercegi családnál.	72
11. „ Cserkesz áru. H. Ramberg-től.	100
12. „ Alvó szépség. Angol metszet Cipriani után.	103
13. „ Kemence előtt.	140
14. „ Párisi divatmetszetek. 1776-ból.	148
15. „ Párisi divatmetszet.	160
16. „ Augsburgi divatkép. S. M. Will-től.	174
17. „ Női uralom. Olasz metszet Mitelli-től 1680-ból.	183
18. „ Gáláns házassági értesítő. Német metszet.	206
19. „ A dauphin. (XIV. Lajos fiát Le Roux grófné bevezeti a szerelem tudományába.)	209
20. „ A részesedés.	213

Mellékletek jegyzéke :

I. MELLÉKLET:

A csók. Rézmetszet Fragonard-tól.

A hasonlat. J. Courtin-től.

II. MELLÉKLET:

A buja nő. Rézmetszet J. B. Greuze-től.

Az öreg szerelmes. Holland rézmetszet Vanschuppen-től.

III. MELLÉKLET:

A ritkaság. Francia rézmetszet P. A. Wille-től.

Angol rézmetszet.

IV. MELLÉKLET:

Apolló és a múzsák. Simon Vouet-től.

A szemtelen szerelmes. Boucher képe után készült rézmetszet Beauvarlet-től.

V. MELLÉKLET:

Faunok és Nimfák. Francia rézmetszet.

A mosónő. Francia metszet Boucher-től.

VI. MELLÉKLET:

A gyógyszer. Baudouin képe után készült rézmetszet.

Éjjeli látogatás. Baudouin képe után metszette Choffard.

VII. MELLÉKLET:

Az erény és a bűn útjai. Rézmetszet Chodowiecki-től.

Pompadour mint Vénusz. Szénrajz Boucher-től.

VIII. MELLÉKLET:

Nászéj előtt. Rézkarc. Queverdo után Dambrun-tól.

Nászéj után. Rézkarc. Queverdo után Dambrun-tól.

Külön mellékletek jegyzéke:

Werfe: Zsuzsanna a fürdőben.
Trevisani: Lukrécia.
Kauffmann Angelika: Önarckép.
Romanelli: Montespan asszony.

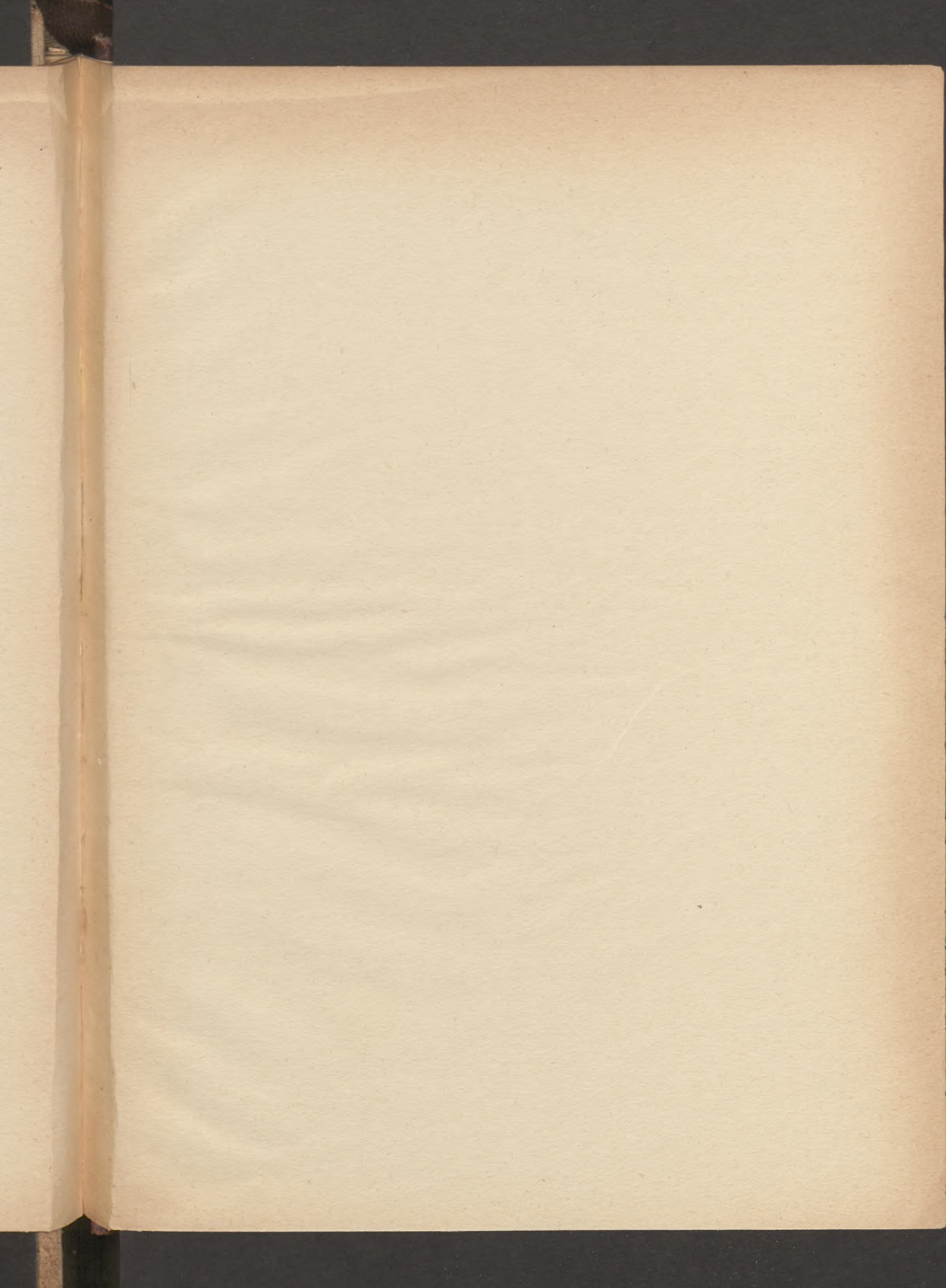
Szines mellékletek jegyzéke:

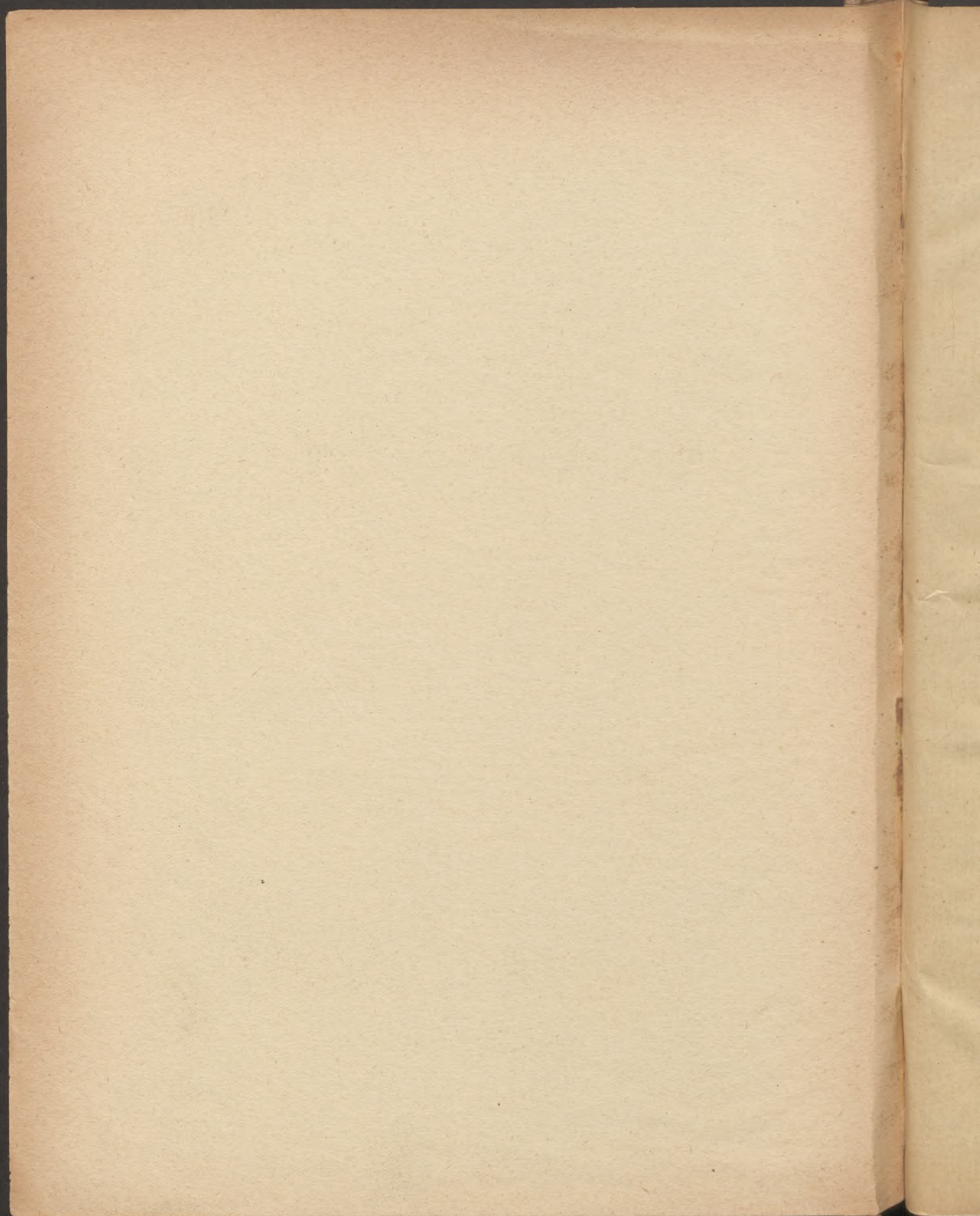
- I. A szerelmes csók. Francia metszet Doublet képe után 1780-ból.
A baráti csók.
II. A rózsabokor felé. Gáláns angol metszet a 18-ik századból.
A rózsabokortól.

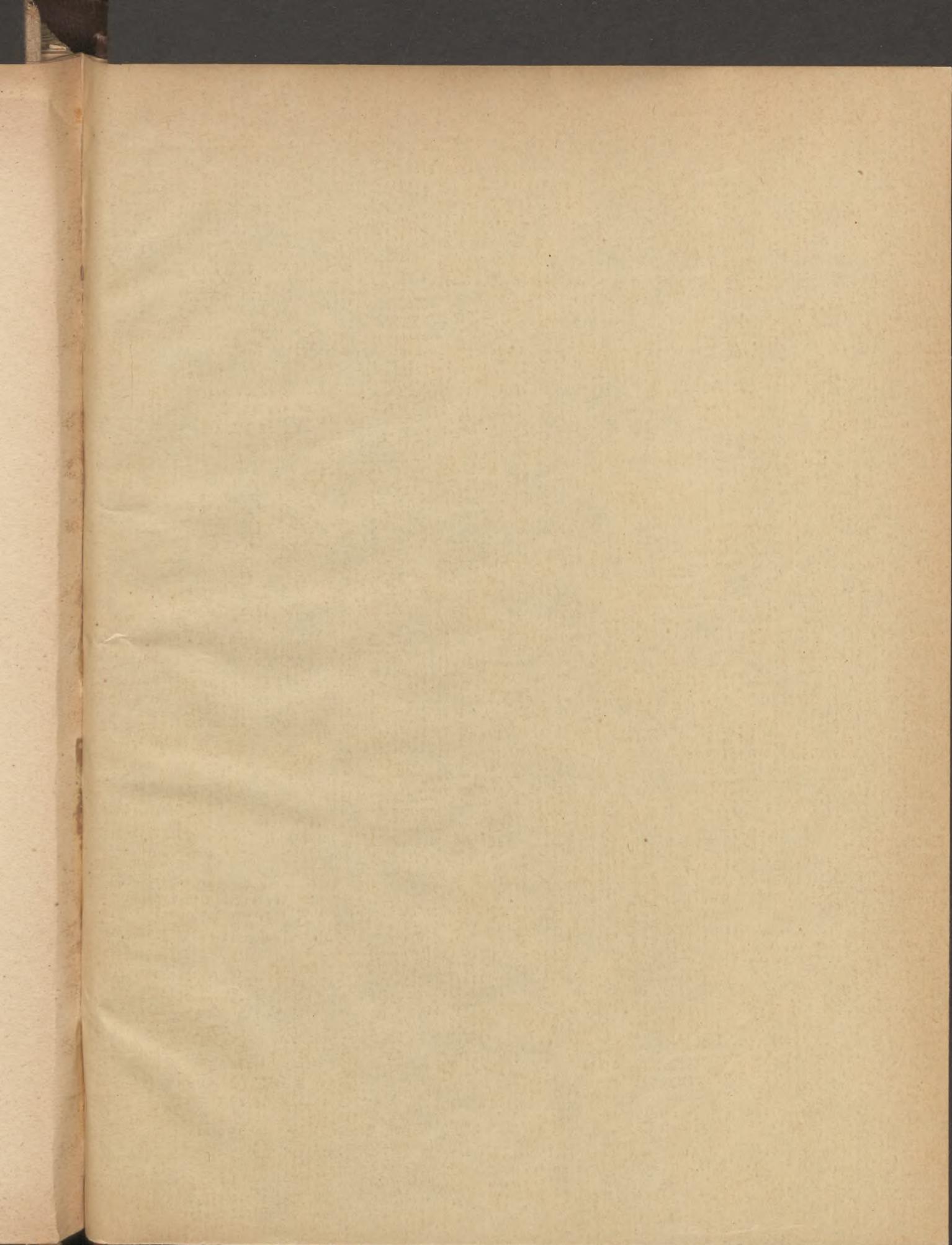
HARMADIK KÖTET:

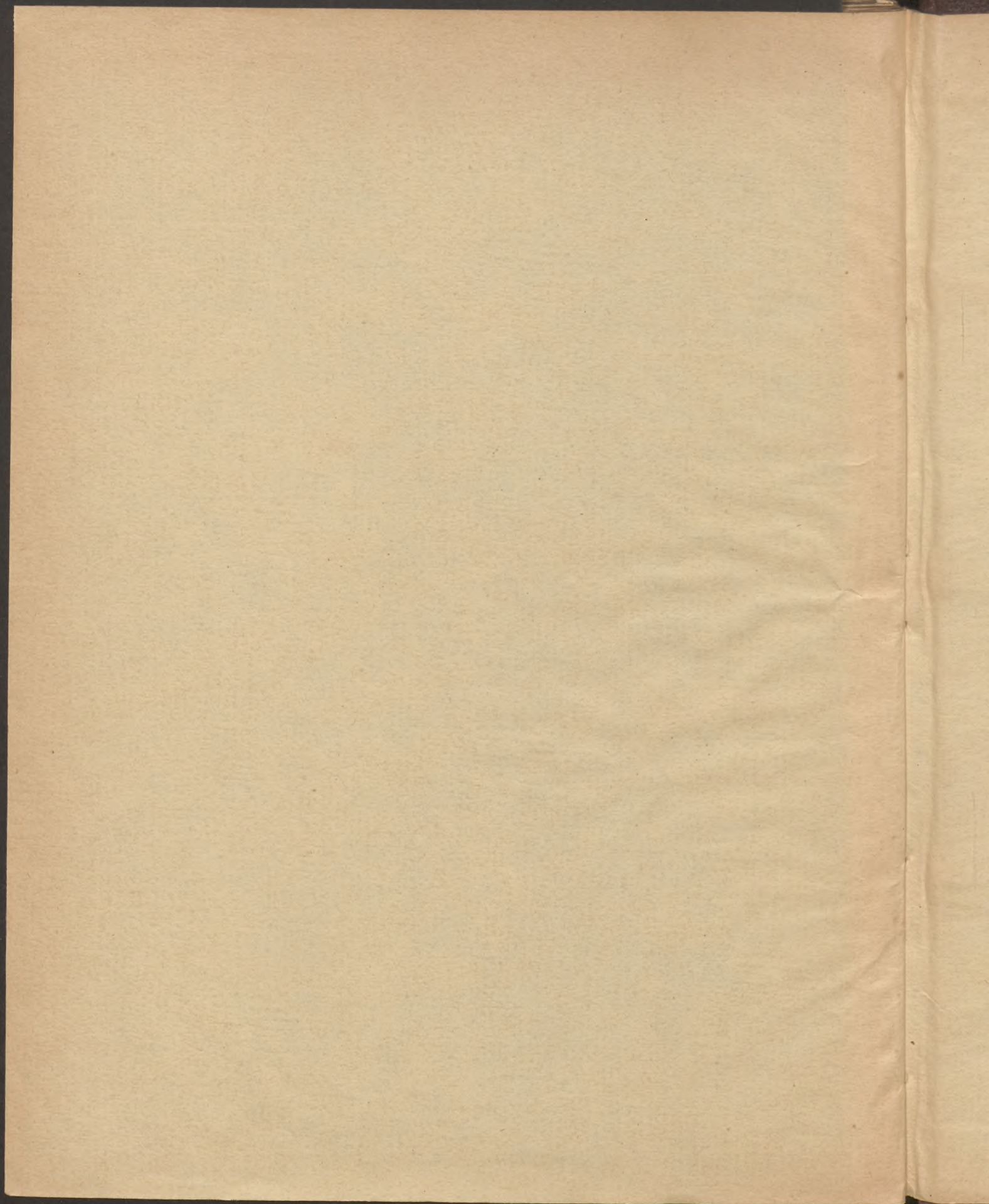
A POLGÁRI KOR

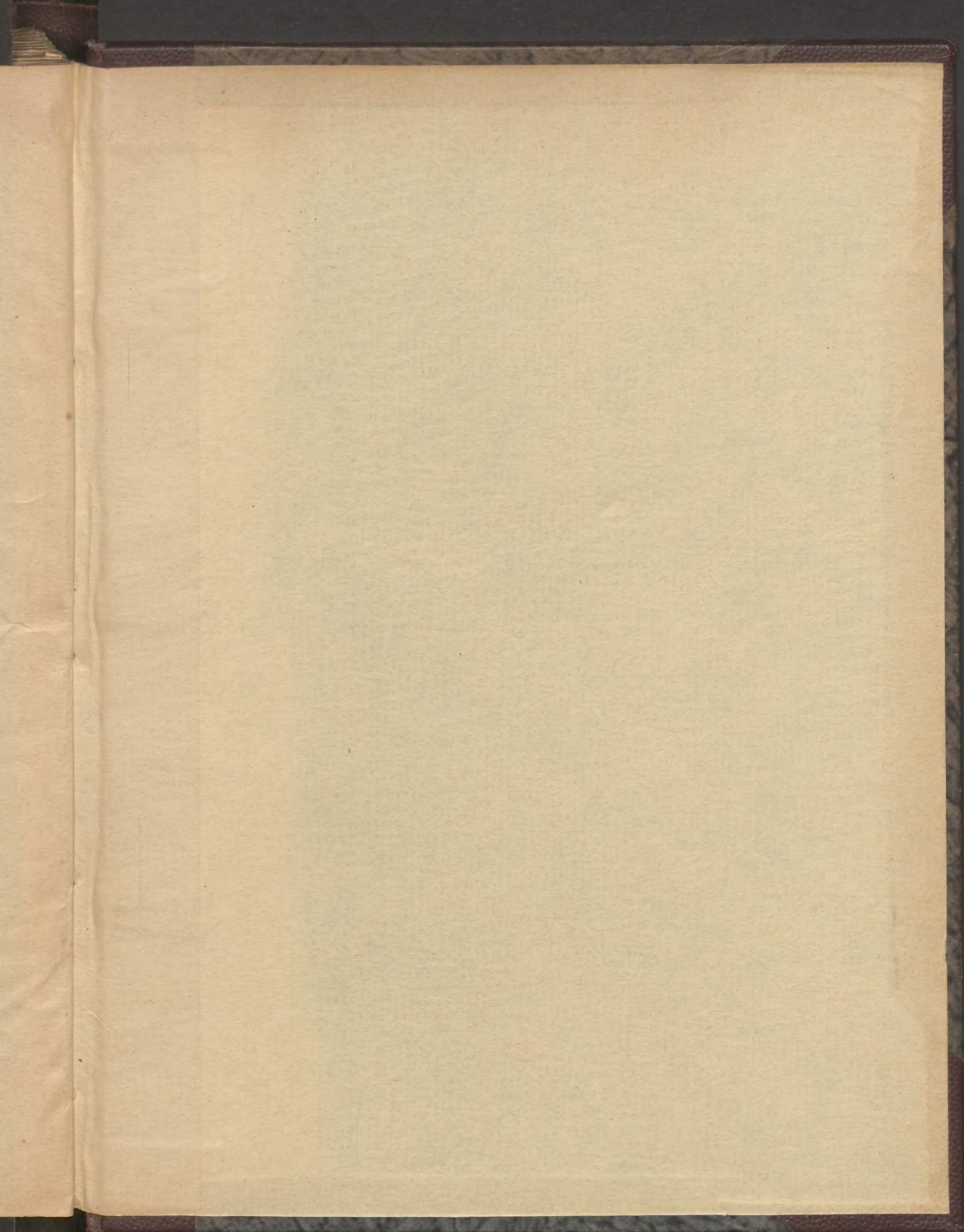

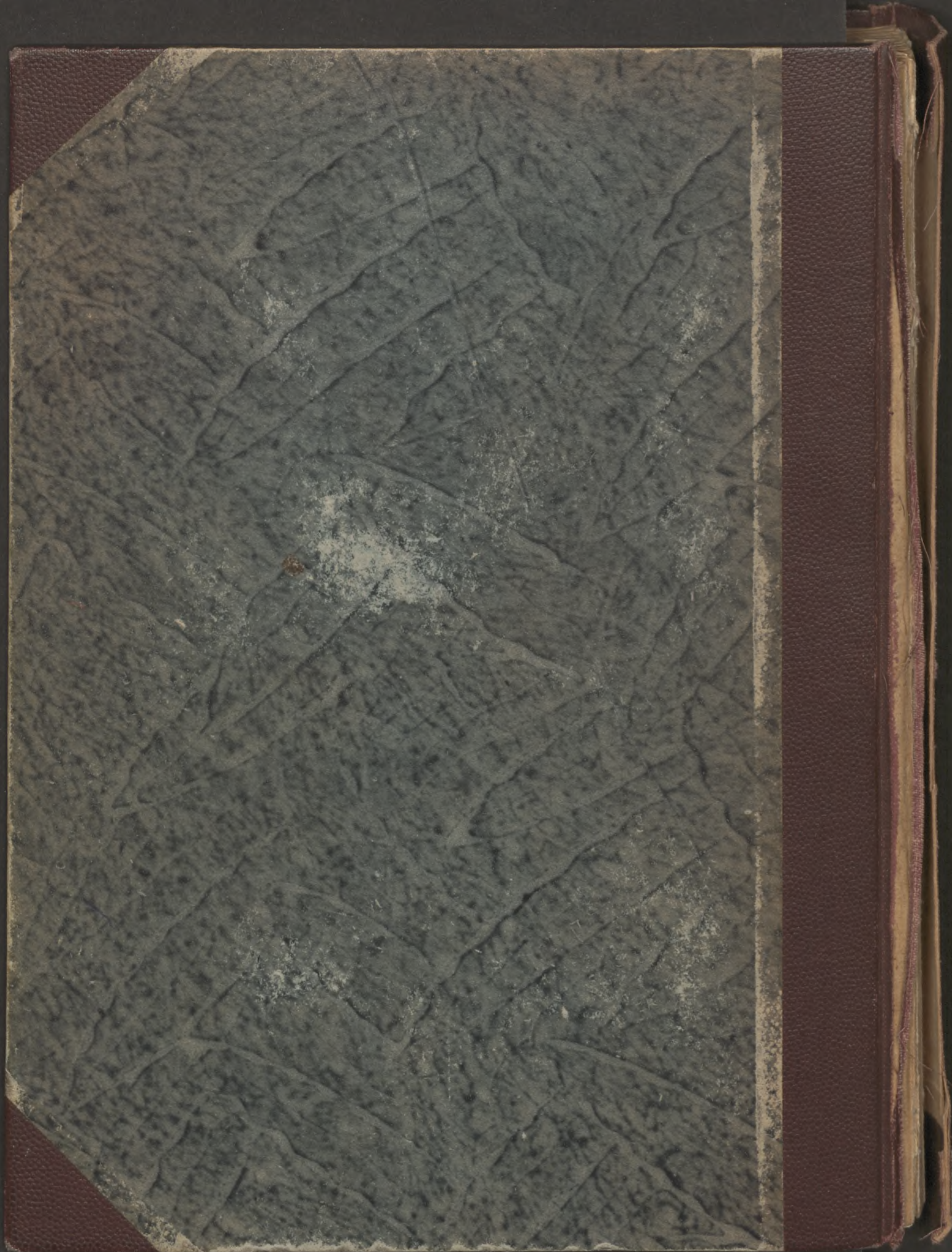

234893

FUCHS
—
AZ ÚJKOR
ERKÖLCS-
TÖRTÉNETE

II

234.893